

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER

Dr. Cafer Şafak EYEL
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜN

YAZARLAR

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK
Doç. Dr. Erol KAPLUHAN
Doç. Dr. Gülşah ESER
Doç. Dr. Hüseyin GÜRBÜZ
Doç. Dr. Seyit TAŞER
Doç. Dr. Yasemin BİLİŞLİ
Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BALCIOĞULLARI
Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL
Dr. Öğr. Üyesi Fatıma GİMATDİNOVA
Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU
Dr. Öğr. Üyesi Kaya GÖKTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ER
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGE
Dr. Öğr. Üyesi Yıldız BİLGE
Dr. Osman AYDIN
Öğr. Gör. İ.Ethem DAĞDEVİREN
Öğr. Gör. Şakir MİRZA
Arş. Gör. Halime ARSLAN GÜRDAL
Arş. Gör. Hasan DURMUŞ
Arş. Gör. Ülkü TANKUT
Ahmet ULUSOY
Hatice Demet TUZCU

İKSAD
Publishing House

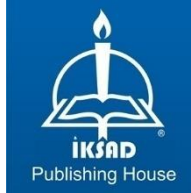
SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ARAŞTIRMALAR

EDİTÖRLER

Dr. Cafer Şafak EYEL
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜN

YAZARLAR

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK
Doç. Dr. Erol KAPLUHAN
Doç. Dr. Gülşah ESER
Doç. Dr. Hüseyin GÜRBÜZ
Doç. Dr. Seyit TAŞER
Doç. Dr. Yasemin BİLİŞLİ
Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BALCIOĞULLARI
Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma GİMATDİNOVA
Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU
Dr. Öğr. Üyesi Kaya GÖKTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ER
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGE
Dr. Öğr. Üyesi Yıldız BİLGE
Dr. Osman AYDIN
Öğr. Gör. İ.Ethem DAĞDEVİREN
Öğr. Gör. Şakir MİRZA
Arş. Gör. Halime ARSLAN GÜRDAL
Arş. Gör. Hasan DURMUŞ
Arş. Gör. Ülkü TANKUT
Ahmet ULUSOY
Hatice Demet TUZCU

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7687-36-2
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Dr. Cafer Şafak EYEL

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜN.....1

BÖLÜM 1

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE NÜFUS HAREKETLERİNE

SAHNE OLAN İSTANBUL'DA BİR BÖLGENİN SUÇ

PROFİLİ: BAKIRKÖY ADLİ YARGI BÖLGESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kaya GÖKTEPE.....3

BÖLÜM 2

“DOĞA DURUMU”, MÜLKİYET HAKKI VE DEVLET

YAPISININ JOHN LOCKE'UN DÜŞÜNCELERİNE

YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL.....63

BÖLÜM 3

TOPLUMSAL AÇIDAN KENEVİRİN UYUŞTURUCU ETKİSİ

SAĞLIKTA KULLANIMI VE YASAL DURUM

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ER.....89

BÖLÜM 4

ÇEVİRİ EYLEMİ PERSPEKTİFİNDE ORYANTALİZMİ

OKUMAK

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Fatıma GİMATDİNOVA.....125

BÖLÜM 5

BORDERLINE KİŞİLİK BOZUKLUĞU TEDAVİSİNDE ZİHİNSELLEŞTİRME TEMELLİ TERAPİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGE.....167

BÖLÜM 6

İLİŞKİSEL PSİKANALİZ ÜZERİNE BİR DERLEME

Dr. Öğr. Üyesi Yıldız BİLGE

Ar. Gör. Ülkü TANKUT.....209

BÖLÜM 7

ENDÜLÜS’TE ASTRONOMİ BİLİMİ VE BAŞLICA ASTRONOMLAR

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BALCIOĞULLARI.....257

BÖLÜM 8

MEZHEBÎ KİMLİK VE HÂKİM GELENEK BAĞLAMINDA ANADOLU’DA USÛL-İ HADÎS “Mehmed et-Trabzônî Özelinde”

Dr. Osman AYDIN.....287

BÖLÜM 9

THE TIMES GAZETESİNDE KÖY ENSTİTÜLERİ

Doç. Dr. Gülşah ESER.....329

BÖLÜM 10

ESKİŞEHİR İLİNDE PARTİKÜLER MADDE MİKTARINA ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Hüseyin GÜRBÜZ

Arş. Gör. Halime ARSLAN GÜRDAL

Arş. Gör. Hasan DURMUŞ.....345

BÖLÜM 11

İSTANBUL-ANKARA OLAYLARI DAVASI'NDA CELAL BAYAR'IN YARGILANMASI

Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU.....367

BÖLÜM 12

SLAVOJ ZIZEK HAYATI, ESERLERİ, FİKİRLERİ

Hatice Demet TUZCU

Doç. Dr. Yasemin BİLİŞLİ.....401

BÖLÜM 13

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE YABANCI OKULLAR MESELESİ

Doç. Dr. Seyit TAŞER

Ahmet ULUSOY.....417

BÖLÜM 14

TÜRKİYE ÖZELİNDE KARBON AYAK İZİ'NİN AZALTILMASINDA NÜKLEER ENERJİNİN ETKİSİ

Doç. Dr. Erol KAPLUHAN.....453

BÖLÜM 15

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN DAMPİNG VE ANTI-DAMPİNG UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. İ.Ethem DAĞDEVİREN

Öğr. Gör. Şakir MİRZA.....505

ÖNSÖZ

Günümüz koşullarında bilgi teknolojileri alanında yaşanan hızlı gelişmelere ek olarak COVID-19 koşullarının da getirmiş olduğu değişimler neticesinde gerek bireylerin gerekse de kurumların toplumsal yaşamdaki rolleri önemli bir değişim yaşamaktadır. Bu doğrultuda, bireylerin, grupların, toplulukların ve kurumların incelenmesi konusu daha önemli bir hale gelmektedir.

Bireylere ve toplumlara ilişkin gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar sosyal bilimler disiplini altında, insanların sağlıklarıyla ilintili olarak yapılan bilimsel araştırmalar ise sağlık bilimleri disiplini altında yer bulmaktadır. Yapılan her bir yeni bilimsel araştırma ise her iki disiplin açısından da değişimler ve yenilikler getirmektedir. Ayrıca ortaya çıkan her bir yenilik ve değişim, bilimsel disiplinlerin birbirlerine yaklaşımlarına ve disiplinler arası bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kitap kapsamında da pek çok disiplinler arası çalışmaya yer verilmiş olup; hukuk, psikoloji, felsefe, siyaset, sosyoloji, edebiyat, tarih, ilahiyat, eğitim, iletişim, enerji, iktisat gibi alanlarda gerçekleştirilmiş olan bu çalışmalar sayesinde alana katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, hazırlanan bu eser çerçevesinde 15 birbirinden özel bilimsel çalışmaya yer verilmiştir. Disiplinler arası bir eser niteliğine sahip olmasından ötürü bu kitap, sosyal bilimler ve sağlık bilimleri alanlarında yararlanılabilecek önemli bir çalışma özelliği taşımaktadır. Büyük bir özveri ve çaba ile hazırlanmış olan bu kitabın hem yazarlarına hem kitap editörlerine hem İKSAD Yayınevi ailesine hem de okuyuculara hayırlı olmasını temenni ederiz.

Dr. Cafer Şafak EYEL

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜN

BÖLÜM 1

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE NÜFUS HAREKETLERİNE SAHNE OLAN İSTANBUL'DA BİR BÖLGENİN SUÇ PROFİLİ: BAKIRKÖY ADLİ YARGI BÖLGESİ

Dr. Öğretim Üyesi Kaya GÖKTEPE¹

---

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,
İstanbul, Türkiye. kayagoktepe@yahoo.com. 0000-0002-9551-4279

GİRİŞ

Geçmişten günümüze toplumsal hayatı şekillendiren ve toplumsal hayata yön veren unsurlar arasında yer alan nüfus, bir toplumun ekonomik ve sosyal gelişim sürecinin en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda bir taraftan işgücü artışı, sermaye birikimi, teknolojik gelişim ve doğal kaynakların kullanımı dolayısıyla ekonomik hayatın önemli bir değişkeni olarak varlık göstermekle birlikte, diğer taraftan kentleşmeyi ortaya çıkararak eğitim, sağlık ve konut gibi göstergeler açısından sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır.²

Toplumların ekonomik ve sosyal gelişimine katkı sağlayan nüfus, tarihsel süreç içerisinde coğrafi ve stratejik açıdan önemli sayılan yerlerde yoğunlaşmış ve nüfusun yoğunlaştığı yerlerden birisinin de İstanbul olduğu görülmüştür. Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar bir cazibe merkezi olarak önemini koruyan İstanbul, geçmişten devraldığı mirası günümüzde daha ileri noktalara götürmeye çalışmaktadır. İstanbul'un cazibe merkezi olarak önemini arttırmasında şüphesiz Türkiye'nin sanayileşme çabasının olduğu döneme denk gelen 1950 sonrasında sağlamış olduğu işgücü ve istihdam merkezi olmasının ciddi katkısı bulunmaktadır.

---

² Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 2001, s. 5.

İstanbul, başta işgücü piyasası ve istihdam alanları olmak üzere eğitim ve kültür hayatında sunduğu çeşitli imkânlarla rağmen aldığı plansız ve programsız göçler sonucunda, birçok ekonomik ve sosyal problemle de karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda şehirde bir taraftan gelir dağılımında adaletsizlikler meydana gelirken, diğer taraftan hızlı kentleşmenin neden olduğu gecekondu, altyapı, ulaşım, çevre kirliliği ve suç gibi toplumu tehdit eden sorunlar şehrin gerçeği haline gelmiştir.³

Hızlı ve plansız göçlerle ortaya çıkan ve çağımızın en önemli problemlerinden olan suç; ekonomik, sosyal, demografik, siyasi, hukuki, kültürel, psikolojik, dinî ve ahlaki yönleri olan çok boyutlu bir olgu olarak dikkati çekmektedir. Toplumsal hayat içerisinde birçok olumsuz koşulun etkisiyle yaygınlaşan suç, gerek dünyada gerekse Türkiye’de her geçen gün artış eğilimi göstermekte ve doğal olarak bu durum, karar mercii makamlarla çeşitli bilim dallarındaki akademisyenlerin dikkatlerinin bu alana çevrilmesine ve suça etki eden değişkenlerin araştırılmasına neden olmaktadır.

Geçmişten günümüze suç olgusu üzerinde çeşitli değişkenlerin etkili olduğu görülmekle birlikte bunlar içerisinde plansız ve hızlı nüfus artışıyla şehirlerde ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel problemler oldukça önemli faktörler olarak kabul edilmektedir. Bilindiği gibi 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayileşme,

---

³ Sedat Murat, “Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 51. Kitap (Prof. Dr. Haşmet Başar’a Armağan Özel Sayısı), İstanbul Üniv. Yayın No. 4599, 2008, s. 131.

demografik ve sosyal yapıda değişime neden olmuş ve bu değişim süreci, şehirlere doğru plansız göçlerin artmasına yol açmıştır. Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerin kırsal kesimden plansız göç almasıyla nüfusun ciddi artış göstermesi, şehrin çeşitli bölgelerinde kırsal özellikleri bünyesinde taşıyan yeni sosyokültürel alanlar ortaya çıkarmış ve bu da göç edenlerin şehre uyumunu zorlaştırmıştır. Ayrıca ortaya çıkan fiili durum, büyük şehirlerde ağır hayat koşulları ile de birleşince kent yaşamı daha içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Türkiye’de iç göçe bağlı nüfus artışlarıyla büyük şehirlerde düzensiz yeni yerleşim alanlarının ortaya çıkması, kentleşmenin insan ve toplum üzerinde meydana getirmiş olduğu problemler, şehirlerde suç gibi sapma davranışların yaygınlaşmasına etki etmiştir. Bu açıdan şehir hayatında suçların artması ve suç türlerinin yaygınlaşması yanında aynı şehrin farklı ilçelerinde ve mahallelerinde suçların değişiklik arz etmesi, İstanbul gibi nüfus hareketi fazla şehirlerin ayrıntılı şekilde tahlil edilmesini gerektirmektedir.

Bu araştırma günümüz Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak %7’sinin, İstanbul nüfusunun ise yaklaşık %37’inin ikamet ettiği Bakırköy Adli Yargı Bölgesi’nin suç görünümünü denetimli serbestlik verileri ışığında ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunun için Bakırköy adli yargı sınırlarında yer alan İstanbul’un on iki ilçesinin denetimli serbestlik hükümlü verileri örneklem olarak ele alınarak toplam 26.638 hükümlüye ait örneklemden hareketle de araştırmanın evrenini oluşturan Bakırköy Adli Yargı Bölgesi’nin suç profiline yönelik

değerlendirmelerde bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki evrenin genişliğinden ve kesintisiz bir şekilde verilerin temin edilmesinin güçlüğünden dolayı burada zaman açısından sınırlama yapılmak zorunda kalınmaktadır. Bu doğrultuda bahsedilen adli yargı bölgesinde ikamet eden ve 2012-2016 yılları arasında denetimli serbestlikten yararlanan hükümlülerin müdürlük tarafından kayıt altına alınan verileri kullanılmaktadır. Ayrıca bu verilerin değerlendirilmesi için de betimsel araştırma yöntemi tercih edilmektedir. Elde edilen bilgilerin betimsel yöntemin esaslarına uygun hale getirilebilmesi için ise hükümlülere ait çeşitli sosyoekonomik ve suç verileri hükümlülerin ikamet ettiği ilçeler özelinde gruplandırılmakta ve buradan hareketle bir bölgenin suç görünümü tasvir edilmek suretiyle, kişiyi suça sevk ettiği düşünülen bazı faktörlere dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL'DA NÜFUS HAREKETLERİ

1.1. Cumhuriyet Dönemi'nden Önce İstanbul'un Nüfusu

İstanbul, yüzyıllar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve köklü geçmişe sahip bir şehir olarak kimliğini her zaman korumuştur. İstanbul'un çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmasında şüphesiz coğrafi ve stratejik konumu büyük bir avantaj sağlamış ve şehir, Bizans Dönemi'nden itibaren genişlemeye başlayarak Milattan Sonra

4. yüzyılın sonuna gelindiğinde tahminlere göre 200.000 kişiye ulaşmıştı.⁴

Bizans Dönemi'nde İstanbul, yerleşim açısından de genişleyerek bir taraftan deniz kıyısında Bakırköy'e kadar uzanan batı sahilinde, diğer taraftan Boğaziçi kıyılarında, Üsküdar ve Kadıköy'e kadar alanda yazlık, saray, kilise ve manastırlarla ve boğazın iki yakasındaki yazlık mahalleleriyle birlikte Ortaçağ'ın en görkemli ve büyük başşehri haline gelmişti.⁵

Bizans Dönemi'ndeki önemine paralel olarak Osmanlı Dönemi'nde fetihten sonra Osmanlı sultanlarının başarılı iskân siyasetiyle nüfusu giderek artan İstanbul, 16. yüzyılın ilk yarısında 400.000'e varan nüfusuyla Avrupa'nın en büyük şehri hâline dönüşmüş,⁶ 16. yüzyılın ikinci yarısında ise toplam nüfus olarak 600.000'leri aşmıştır.⁷ 17. ve 19. yüzyıl arasında dalgalı bir seyir izlemekle birlikte İstanbul nüfusunun genel olarak artış eğiliminde olduğu bilinmektedir.⁸ 19.

---

⁴ Işın Demirkent, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 23, 2001, s. 205-207.

⁵ Demirkent, a.g.m., s. 207.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 150.

⁷ Ömer Lütfi Barkan 1571-1580 arasında İstanbul nüfusunun 700.000 civarında olduğunu belirtmektedir bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, Oxford University Press, London, 1970, s. 168.

⁸ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 69-72.

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise şehir nüfusunun daha da artarak salname kayıtlarına göre 1.000.000’u geçtiği tespit edilmiştir.⁹

1.2. Cumhuriyet Dönemi’nden Günümüze İstanbul'un Nüfusu

İstanbul, Cumhuriyet’le birlikte siyasi başkentliğini yani siyasi merkezliğini kaybetmiş olsa da Türkiye açısından ekonomik, sosyal ve kültürel merkez olma konumunu geçmişte olduğu gibi aynı şekilde devam ettirmiş, farklı sebeplerle göç edenlerin ilk, çoğu zaman da son durakları olmuştur. Bunda İstanbul’un başta ticaret, sanayi ve birçok açıdan diğer kentlerden daha gelişmiş olmasının rolü oldukça büyüktür.¹⁰ İstanbul’un bu artış süreci hâlen devam etmekte olup nüfus miktarının artışına ve nüfus artış hızına ilişkin tarihsel süreç, aşağıdaki tablo ve şekilde ayrıntılı olarak izlenebilmektedir.

Tablo:1 Türkiye ve İstanbul Nüfusunun Toplamı ile Yıllık Nüfus Artış Hızı % (1927-2017)

Yıl	Türkiye		İstanbul	
	Toplam Nüfus	Artış Hızı %	Toplam Nüfus	Artış Hızı %
1927	13.648.720	-	806 863	-
1935	16.158.018	21,10	883 599	11,36
1940	17.820.950	19,59	991 237	22,99
1945	18.790.174	10,59	1 078 399	16,86

⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*. çev. Bahar Tırnakçı Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 318-319.

¹⁰ Mustafa Öztürk, *Türkiye’deki İç Göçlerin Sosyal Politika Açısından İncelenmesi: İstanbul Semt Pazarcuları Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 117.

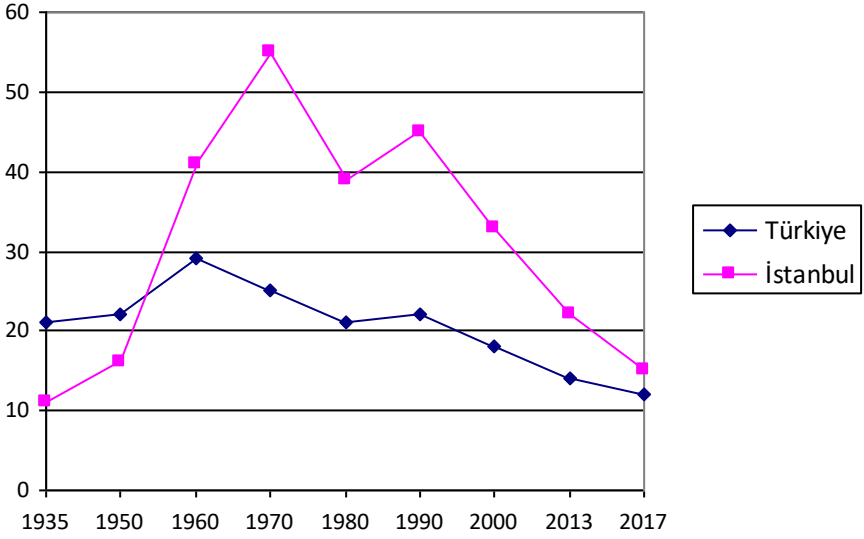
1950	20.947.188	21,73	1 166 477	15,70
1955	24.064.763	27,75	1 533 822	54,75
1960	27.754.820	28,53	1 882 092	40,92
1965	31.391.421	24,62	2 293 823	39,57
1970	35.605.176	25,19	3 019 032	54,94
1975	40.347.719	25,00	3 904 588	51,44
1980	44.736.962	20,65	4 741 890	38,86
1985	50.664.458	24,88	5 842 985	41,76
1990	56.473.035	21,71	7 309 190	44,78
2000	67.844.903	18,34	10 018 735	33,09
2008	71.517.100	13,1	12.697.164	9,8
2013	76.667.864	13,7	14.160.467	21,8
2017	80.810.525	12,4	15.029.231	15,2

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do>; <https://biruni.tuik.gov.tr>
(Erişim Tarihi 27/01/2018).

Tablo1 ve Grafik 1 birlikte değerlendirildiğinde İstanbul nüfusunun Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze bazen kısmi bazen de ciddi artış gösterdiği ve bu tarihsel sürecin genel olarak üç evre çerçevesinde araştırmacılarca tahlil edildiği dikkati çekmektedir. Bunlar; 1923-1950 arası yeni devletin siyasal ve ekonomik bakımdan birçok problemle uğraştığı dönem, 1950-1980 arası kırsal alanlardan büyük şehirlere göç akımının olduğu ve tarımsal ekonomide problemlerin baş gösterdiği dönem ve son olarak 1980'den günümüze kadar süren

liberal ekonomik modellerin uygulandığı ve hâlen etkisinin devam ettiği dönemdir.¹¹

Grafik: 1* Türkiye ve İstanbul Nüfusunun Artış Hızı 1935-2017 (Binde %)

*Grafik 1, TÜİK nüfus artış hızı verilerinden hareketle oluşturulmuştur.

1.2.1. 1923-1950 Arasındaki Dönemde İstanbul Nüfusu

1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan süreçte ilk nüfus sayımı 1927 yılında, devamında da daha ayrıntılı şekilde 1935 yılında yapılmış; daha sonra belli aralıklarda sayımlar, düzenli olarak devam etmiştir. Bu sayım neticelerine göre de nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapmak mümkün hâle gelmiştir.

¹¹ Suvat Parin ve Mehmet Zeydin Yıldız, "Cumhuriyet Dönemi İstanbul Nüfusu Literatürü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2010, s. 203.

Türkiye Cumhuriyeti'nde sayımların yapıldığı ilk dönem olan 1923-1950 arasındaki dönem incelendiğinde Türkiye'de nüfus artışının kısmi olduğu ve göç hareketlerinin henüz ekonomik ve sosyal yapıda büyük değişiklikler yapacak boyutlara ulaşmadığı görülmüştür. Bu çerçevede 1927-1950 arasında Türkiye nüfusunun kır ve kent dağılımında %75 kır ve %25 kent oranlarında önemli değişimler henüz ortaya çıkmamıştır.¹² Ayrıca verilere göre 1935'te nüfusun %6,8'i doğduğu vilayetin dışında ikamet ederken, bu oran 1950'ye gelindiğinde kısmi bir artışla ancak %8,3'e ulaşabilmiştir.¹³ Bu da iç göçe bağlı nüfus hareketlerinin bu dönemde henüz başlamadığını göstermektedir.

1923-1950 döneminde Türkiye geneline ait nüfus ve göçe ilişkin genel durumun İstanbul için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu dönemde İstanbul nüfusu yaklaşık %30 artarken Türkiye nüfusundaki artış %35'leri bulmuştur. Dolayısıyla Tablo1 ve Grafik 1 incelendiğinde İstanbul'un nüfus artış hızının Türkiye'nin gerisinde kaldığı görülmektedir.

1.2.2. 1950-1980 Arasındaki Dönemde İstanbul Nüfusu

1950'lerle birlikte Türkiye'de ekonomik ve sosyal alanlarda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda şehirlerde yeni iş sahaları,

---

¹² Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara 1993, s. 8.

¹³ Ruşen Keleş, "Bölgesel Gelişme ve Yurt Dışına Göç", *Göç ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü, 1976, s. 149.

daha iyi sosyal yaşam ve eğitim koşullarının oluşmasıyla köylerden şehirlere doğru iç göç hadiseleri yaşanmaya başlamıştır.¹⁴

1950-1980 arasındaki dönem, Türkiye nüfusunda kırsal kesimde itme kentlerde de çekme hadisesinin yoğun yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye nüfusunun hareketlenmesinde; dış yardımlarla birlikte tarımda makineleşme, sağlık, ulaşım ve sanayi alanındaki kamu yatırımların artması başlıca faktörler olarak dikkati çekmiş, toplumsal hareketliliğe bağlı göçler nedeniyle şehir nüfusları artmış ve şehirler genişlemiştir.¹⁵ Bu doğrultuda 1950 sayımlarında %25 olan şehir nüfus oranları da 1980'e gelindiğinde hızlı bir artışla %44 seviyesine ulaşmıştır.¹⁶

1950-1980 Arasındaki bu dönemde nüfus artışında en fazla nasibini alan şehir İstanbul olmuş, sosyoekonomik açıdan Osmanlı Dönemi'ndeki önemini tekrar kazanmıştır. Tablo 1 ve Grafik 1'de yer alan verilere göre nüfusun artış gösterdiği bu süreçte İstanbul'un nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmiş ve şehir, sur içinden çıkarak bilhassa Avrupa yakasında mekânsal açıdan genişlemeye başlamıştır.

---

¹⁴ Keleş, a.g.m., s. 149.

¹⁵ İbrahim Yasa, "İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-güç Çeşitlerindeki Etkileri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakülte Dergisi*, Cilt; 1, Sayı 1-4, 1968, s. 175.

¹⁶ DiE, 1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 8.

1.2.3. 1980'den Günümüze İstanbul Nüfusu

Türkiye'de 1980 sonrasında şehir merkezi nüfusları daha önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de artarak devam etmiş ve artış yaşayan şehirlerin başında İstanbul yer almıştır. Bu dönemde bilhassa 1980-2000 arasında İstanbul'un nüfus artış hızı, Türkiye artış hızının yaklaşık iki katı düzeyinde gerçekleşerek Türkiye toplam nüfusu içinde İstanbul'un aldığı pay daha da fazlalaşmıştır.

İstanbul'da 1980-2000 arasında plansız ve hızlı nüfus artışı, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle planlı yerleşim yerlerine karşı 1990'lı yıllarda çarpık kentleşmeye konu olan bölgelerde altyapı eksikliği, çevre kirliliği, trafik ve sosyoekonomik, sosyokültürel problemler varlığını sürdürmüştür; İstanbul'un kenar semtlerinde veya plansız yapılaşmaya sahne olan yerleşim yerlerinde yaşanan bu tarz sorunların, suç oranlarını artırdığı, yine kabul gören bir yaklaşım olarak dikkati çekmiştir.¹⁷

Nüfus artışları çerçevesinde 2000'li yıllara gelindiğinde, şehirde ekonomik ve sosyal problemler kendini hissettirmesine ve şehirde yaşam koşulları düşük gelirliler açısından zorlaşmasına rağmen İstanbul nüfusu, Türkiye nüfusundan daha hızlı artış eğilimi

---

¹⁷ İrem Ayhan ve K. Mert Çubukçu, "Suç ve Kent İlişkisine Ampirik Bakış: Literatür Taraması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, 2007, s. 30-55; Necmiye Cömertler ve Muhsin Kar, "Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 62, Sayı 2, Nisan-Haziran 2007, s. 1-17.

göstermiştir. Bu dönemde İstanbul için dikkat çekici özellik, şehir içinde nüfus hareketlerinin yaşanmasıdır. Bilhassa 2000 yılı sonrasında Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ne ait yeni yerleşim merkezlerinde yani şehrin batı ve kuzey taraflarında yeni ilçeler tesis edilmiştir. Bu yeni tesis edilen ilçeler içerisinde özellikle Başakşehir ve Beylikdüzü ilçeleri planlı yerleşimleriyle dikkati çekmiştir.

İstanbul'da 1980 sonrasındaki süreçte nüfus artışlarından dolayı yeni idari birimlerin kurulması, dönemin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında örneğin 1950'de İstanbul'un 16 ilçesi mevcutken bu sayı, 1985'te 19'a, 1990 Nüfus Sayımı'nda Yalova'nın dâhil edilmesiyle birlikte 25'e; 1996 yılında Yalova'nın il hâline gelmesiyle İstanbul sınırlarından çıkmış olsa da kısa süre içerisinde İstanbul'un ilçe sayısı 32'yi bulmuştur.¹⁸ Bugün itibarıyla da ilçe sayısı 39'a ulaşmıştır.

1.3. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde Yer Alan İlçelerin Geçmişten Günümüze Nüfus Durumu

Adli yargı bölge kavramı, adalet teşkilatının belli bir bölgedeki hizmetlerini yerine getirmek üzere merkezi idare tarafından belirlenmiş sınırları ifade etmektedir. Buna göre coğrafi ve ekonomik şartlar, sağlık, sosyal ve kültürel durumlar, mahrumiyet dereceleri ile

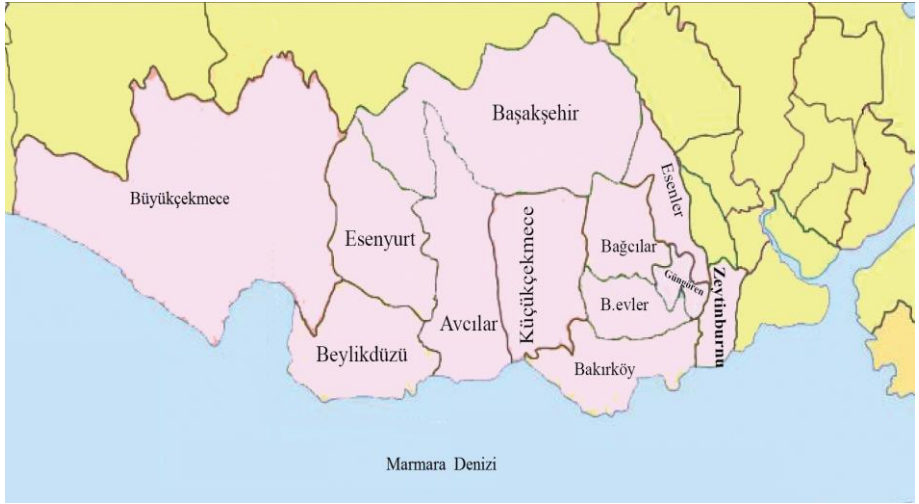
---

¹⁸ Ferhunde Özbay, Migration and Intra-Provincial Movements in İstanbul 1985-1990, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, C. 11, S 1-2, s. 124.

ulaşım, gelişim, önemli merkezlere yakınlıklar ve diğer durumlar bakımından Türkiye, adli yargı bölgelere ayrılmıştır.¹⁹

Türkiye genelinde olduğu gibi İstanbul'da oluşturulan adli bölgelerden birisi de hızlı ve plansız nüfus artışlarının yaşanmış olduğu ve günümüzde İstanbul'un Avrupa yakasında sur dışının önemli bir kısmını oluşturan Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'dir. Bu bölge, İstanbul'un nüfus yoğunluğuyla dikkati çeken, Marmara sahili boyunca şehrin batısına doğru uzanan on iki ilçesini içine almaktadır.

Bakırköy Adli Yargı Bölge Haritası

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde yer alan bu ilçelerden Bakırköy ve Zeytinburnu dışındakilerin, 1980 sonrası hızlı ve plansız nüfus artışlarıyla birlikte Bakırköy ilçesinden ayrıştırılarak oluşturulduğu

¹⁹ 19.02.1988 Tarih ve 19730 Sayılı Resmi Gazete, *Hâkimler ve Cumhuriyet Savcıları Hakkında Uygulanacak Atama ve Nakil Yönetmeliği*, Madde 2.

dikkati çekmekte olup hızlı nüfus artışına ilişkin bu durum, Tablo 2'de rahatlıkla görülebilmektedir.

Tablo 1 ve 2 birlikte ele alındığında İstanbul'a göç dalgasının 1955'lerden başlayıp 1960'lı yıllardan itibaren daha belirgin bir hal aldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde nüfus artışının İstanbul'un daha merkezi ilçelerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bilhassa günümüzde Avrupa yakasında sur dışında kalan bölgelerde göç hareketinin yaşandığı Marmara sahilindeki iki ilçe dikkati çekmektedir. Bunlar da Bakırköy ve Zeytinburnu ilçeleridir.

Günümüzdeki Bakırköy ilçesi, Bizans ve Osmanlı Döneminden itibaren önemli sayılabilecek bir yerleşim merkezi olarak bilinmektedir. Cumhuriyet öncesi Osmanlı kaynaklarında Makriköy olarak da adı geçen ve çeşitli etnik unsurları barındıran Bakırköy, Osmanlı son döneminde devlete ait sanayi tesislerinin kurulduğu bir bölge olarak varlık göstermiştir. Cumhuriyetle birlikte ise modern yaşamın sembollerinden olan ilçe, çok katlı konut yapılaşmasıyla zengin bir geçmişi bünyesinde taşımaktadır.²⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde Bakırköy'ün olağan seyri 1950'li yıllara kadar sürerken, bundan sonraki süreçte ilçe, olağandışı bir nüfus artışına sahne olmuş ve 1960-1980 yılları arasında ciddi miktarda nüfusa ulaşmıştır. Özellikle ilçenin nüfusu yirmi yıllık süreç içerisinde yaklaşık dokuz kat artış göstermiştir. 1980'e gelindiğinde ise iç göçle

---

²⁰ Deniz Aydın ve Zeynep Eres, "20. Yüzyıl Başında Bakırköy: Tarihi Haritalarda Geçmişin İzini Sürmek", *Mimar.ist*, Sayı 61, Kış 2018, s. 38-45.

birlikte Bakırköy, İstanbul'un nüfus açısından en büyük ilçesi konumuna gelmiştir. 1990 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 1,3 milyonu aşan Bakırköy ilçesi, başta ekonomik gerekçe kaynaklı i g e bağlı nüfus artışıyla aşırı derecede b y d ğnden, 1990'lı yıllarda bu ilçenin bölünmesi suretiyle Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Esenler ve Güngören gibi yeni ilçeler ve yaşam alanları ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda ise Büyükçekmece ilçesinin idari anlamda bölünmesi ile Beylikdüzü ve Esenyurt; Küçükçekmece ilçesinin bölünmesi ile de Başakşehir ilçesi meydana gelmiştir.

Avrupa yakasında sur dışında i g  alan yerlerden birisi de Zeytinburnu'dur. Adli bölge sınırlarında Bakırköy'den sonra ikinci eski yerleşim merkezi olarak dikkati çeken Zeytinburnu'nun nüfusu ise 1960-1980 arasında yaklaşık olarak %50 artış kaydetmiştir. Ayrıca bu dönemde Zeytinburnu, Avrupa yakasında sanayi tesislerinin yoğun olarak yer almaya başladığı bir bölge konumundadır. Sanayi sektörünün burada konumlanması ise bölgeye değişik yerlerden işgücü akımına yol açmıştır.²¹ Bu yönüyle Zeytinburnu ilçesi, 1960-1980 döneminde Türkiye'de sanayileşme, kentleşme, gecekondulaşma ve suç ilişkilerinin incelenebileceği örnek ilçelerden birisi konumundadır. Zeytinburnu ilçesi özeline ilişkin nüfus artışı, plansız kentleşme ve suça ilişkin durum, bölgedeki diğer ilçeler için de söz konusudur.

---

²¹ Sedat Murat ve Halis Yunus Ersöz, *Zeytinburnu'nun Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapısı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 8-10.

Tablo 2: Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ndeki İlçelerin Yıllar İtibarıyla Nüfus Değişimi (1935-2017)

İlçeler	1935	1950	1960	1980	1990	2000	2010	2017
Avcılar	-	-	-	-	-	233 749	364 682	435 682
Bağcılar	-	-	-	-	-	556 519	738 809	748 483
Bahçelievler	-	-	-	-	-	478 623	590 063	598 454
Bakırköy	28 377	42 596	102 617	882 505	1 328 276	208 398	219 145	222 370
Başakşehir	-	-	-	-	-	-	248 467	396 729
Beylikdüzü	-	-	-	-	-	-	204 873	314 670
Büyükçekmece	-	-	-	-	142 910	384 089	182 017	243 474
Esenler	-	-	-	-	-	380 709	461 072	454 569
Esenyurt	-	-	-	-	-	-	446 777	846 492
Güngören	-	-	-	-	-	272 950	309 624	296 967
K��t�k�ekmece	-	-	-	-	479 419	594 524	695 998	770 393
Zeytinburnu	-	-	88 341	124 543	165 679	247 669	292 430	287 378
Bölge Toplam Nüfusu	28 377	42 596	190 958	1 007 048	2 116 284	3 357 230	4 753 957	5 615 661

Kaynak: DİE, 2000 *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul)*, Ankara 2002, s. 61; www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do; (Erişim Tarihi 27/06/2018).

2. SUÇ

2.1. Suç Kavramı

Suç, birçok değişkene bağlı ortaya çıkan bir olgu olduğundan suç kavramı birçok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Bundan dolayı suç olgusu toplumdan topluma, zamandan zamana ve bilim dalından bilim dalına farklı şekillerde ele alınmaktadır.

Hukuki açıdan suç, kanun koymaya yetkili organlar tarafından topluma zarar verdiği kabul edilen ve bundan dolayı da bir yaptırıma konu olan eylemlerdir.²² Kriminologlar ise suçu çok sayıda faktörün etkisinde olmakla birlikte iradi insan eylemi olarak ifade etmektedirler.²³ Kriminolojinin burada temel araştırma konusu, suç olgusu içinde yer alan kişilerin sebep-sonuç ilişkisi içinde araştırılmasıdır. Bunun için de insan davranışlarını araştıran bütün bilim dalları ile kriminolojinin yakın bir ilişkisi vardır. Bilim dalları içerisinde kriminolojinin özellikle sosyoloji ile yakın ilişkisine dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim sosyoloji bilimi, hukuki olarak kanunlarda belirtilen eylemlerle değil, daha çok toplumsal kural ve kaidelerin dışına çıkan durumları inceler.²⁴ Dolayısıyla sosyoloji suçu, toplumsal nedenlere bağlı olarak yerleşik normlardan ileri düzeyde sapma davranışı olarak algılar.²⁵ Özellikle toplumsal değerlerden sapma davranışının da plansız göçlerle birlikte kentlerde yoğunlaşması, kentlerde hızlı ve plansız nüfus artışının suça etkisi üzerine durulmasını gerektirmiştir.

2.2. Nüfus Artışına Bağlı Plansız Kentleşme ve Suç İlişkisi

Kentleşme, toplumsal hayata etkileri bakımından sosyoekonomik değişim ve dönüşümü ifade etmek üzere kullanılan bir kavram olarak

---

²² Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2018, İstanbul 1975, s. 41.

²³ Hüseyin Bal, *Suç Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2013, s. 15.

²⁴ Füsun Sokullu Akıncı, *Kriminoloji*, Beta Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2014, s. 40-41.

²⁵ Bal, *a.g.e.*, s. 15.

dikkati çekmektedir. Kent kavramı, merkezi bir bölgenin sosyoekonomik, siyasi ve hukuki özelliklerini ifade etmek için kullanılırken, kentleşme ise insanların yaşadığı bu değişim sürecini ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁶ Bu açıdan kentleşme; iş bölümü ve uzmanlaşma çerçevesinde bir istihdamı geliştiren, ekonomik anlamda uzmanlaşmanın yanı sıra sosyal hayatta bireysel yaşamı ön plana çıkaran kısaca ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişimler meydana getiren bir süreç olarak kabul görmektedir.²⁷

Türkiye'de kentleşme, sanayileşme süreciyle yakından ilgilidir. Özellikle hızlı nüfus artışı ve toprak yetersizliği büyük çapta köylü kitlelerinin ana şehir merkezlerine göç etme imkânlarını hazırlayarak kentleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de iç göçlerle başlayan kentleşme, kente göçle gelen kitlelerde sosyokültürel etkiler meydana getirmiştir.²⁸ Kente gelenlerde en başta gelen sorunlardan biri uyum problemidir. Topluma uyumsuzluk ve kültürel intibaksızlık, kırdan kente göçle gelenlerde, kentte uzun süredir yaşayıp kentlileşenlere göre daha belirgin bir sorundur.²⁹ Nitekim kentlerde kültürel problemler daha fazladır. Kültürel değişimler bakımından köyle şehir arasındaki esas farklar bilhassa bireysel ve sosyal değerler sisteminde

---

²⁶ Birsen Gökçe, *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi. Yayınları, Ankara 1977, s. 8.

²⁷ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yay., 7. Baskı, Ankara 2002, s. 22.

²⁸ Orhan Türkdoğan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Birleşik Yay., İstanbul 1996, s. 113.

²⁹ Aziz Yıldırım, *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004, s. 118.

gözlennmektedir. Köyün bütün bireyler için ortak, istikrarlı değer sistemine karşılık kentlerde böyle bir sistemin oluşmadığı veya istikrarsız bir şekil aldığı görülmektedir.³⁰

Kentlerde meydana gelen bu tür problemler, kendini suçlu davranışlara yönelme şeklinde ortaya çıkardığından bu duruma ilişkin Batı'da çeşitli sosyolojik teoriler geliştirilmiştir. Bunlar içerisinde genel kabul görmesi açısından ise Yapısal-Fonksiyonel ve Sosyal Ekolojik teoriler dikkat çekicidir.³¹

Yapısal-Fonksiyonel teorilere temel teşkil eden çalışmalarda Durkheim'in suç ve intihar üzerine yaptığı çalışmalar ve sosyolojik bakış açısı önemli bir yere sahiptir.³² Bu teori, suçun toplumsal yapıdaki problemlerden kaynaklandığını ve kent hayatındaki dengesizliklerin de suçu arttırdığını ifade etmektedir.³³ Yapısal-Fonksiyonel yaklaşımın bir diğer özelliği sosyal yapıdan kaynaklanan bir suç alt kültürünün varlığını ileri sürmesidir. Bunlara göre suç alt kültürü daha ziyade insanların yoğun olarak yerleştiği mahallelerde oluşur ve göçün hızlı olduğu dönemlerde suçluluk artar.³⁴

---

³⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1972, s. 298.

³¹ Abdullah Korkmaz, "Şehirleşme ve Suç", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 23, 1991, s. 70.

³² Bal, *a.g.e.*, s. 35.

³³ Akıncı, *a.g.e.*, s. 176.

³⁴ Korkmaz, *a.g.m.*, ss. 71-75.

Kent ve suç ilişkisine yönelik önemli bir kuram da Chicago Okulu'nun geliştirdiği modellerden biri olan Ekolojik Teori'dir.³⁵ Ekolojik yaklaşım; iş hayatının ekonomik baskılarıyla insanların çalışmak, faaliyette bulunmak ve eğlenmek için kentin farklı bölgelerinde iskâna zorlandığını ve güç koşullarda bir alanda yaşayan insanların çoğunlukta olduğu bölgelerde suçun yoğunlaştığını ifade eder.³⁶ Diğer bir ifadeyle sosyal organizasyonsuzluk olarak da ifade edilen bu teori, suçun kent coğrafyasındaki görünümünü yerleşim yerlerine göre ayrıntılı şekilde ortaya koyan bir yaklaşım olarak kabul görmekte olup teori, Park ve Burgess'in Chicago kentinde daha önceden gerçekleştirdikleri araştırmalardan esinlenerek geliştirilmiştir.³⁷

Kent hayatında suçluluğu izah eden bu tür yaklaşımlar, kent hayatındaki hızlı nüfus artışı ve plansız göçe bağlı ortaya çıkan sosyal sorunların suçun yaygınlaşmasına etki yaptığını vurgulamaktadırlar. Bu noktada kentlerde suçlu davranışların arka planı incelenirken suçta birçok psikososyal, sosyokültürel, demografik ve ekonomik vb.

---

³⁵ Mithat Arman Karasu, "Türkiye'de Kentleşme Dinamiklerinin Suça Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, 2008, s. 259.

³⁶ Korkmaz, a.g.m., s. 75.

³⁷ 1860-1910 yılları arasında endüstrileşme ve kitlesel göçler sonucunda Chicago kentinin nüfusunun hızlı bir biçimde artması ve bununla ilintili olarak kentte çok önemli sosyokültürel, ekonomik ve demografik problemlerin ortaya çıkması, bazı sosyal bilimcilerin bu alana dikkat kesilmelerine neden olmuştur. Park ve meslektaşları, kentteki nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan bu gelişmeleri, insan-çevre etkileşimi çerçevesinde ele almışlardır. Bkz. Zahir Kızmaz, "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 2, 2005, s. 151.

faktörlerin de belirleyici olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.³⁸ Nitekim dünyada ve Türkiye'de kentlerde suça etki eden başlıca nedenler arasında; kültür uyumsuzlukları, kentlerde kontrol mekanizmasının yetersizliği ve servet farklılıklarına bağlı gelir adaletsizliği, eğitimsizlik, şehirlere plansız göçler bunlardan bazıları olarak gösterilmektedir.³⁹

Suç olgusuna göç, kentleşme ve nüfus perspektifinde bakıldığında illerin nüfusu, nüfus yoğunluğu ile suç türleri arasında anlamlı düzeyde ve beklenen yönde bir ilişkinin varlığı bilinmektedir.⁴⁰ Özellikle Türkiye'de kentleşme ve suç ilişkisi ele alındığında geçmişten beri suçlu davranışların şehir hayatında köylere nazaran daha yaygınlık gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu çerçevede 1950'li yıllarda köylerde ikamet edenlerin şehirdekilere nazaran dört misli fazla olduğu, buna karşılık nüfus başına düşen suçluluğun şehirlerde köydekine göre iki misli fazla olduğu görülmüştür.⁴¹ Daha sonraki yıllarda ise Türkiye'de kentleşme oranı yükselirken suçlu kişi sayısında da gözle görülür bir artış eğilimi yaşandığı anlaşılmaktadır.

---

³⁸ Gökhan Gökulu, "Kent Güvenliği Kentleşme ve Suç İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 24, S.1, 2010, s. 215.

³⁹ Nevzat Güreli, "Şehirleşme ve Suç", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 32, S. 2-4, 1966, s. 592-593; Serap Durusoy, Seyit Köse ve Oğuz Karadeniz, "Başlıca Sosyo-Ekonomik Sorunlar Suçun Belirleyicisi Olabilir mi? Türkiye'de İller Arası Bir Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 23, 2008, s. 179.

⁴⁰ Rıfat Yıldız, Oğuz Öcal ve Ertuğrul Yıldırım, "Suçun Sosyoekonomik Belirleyicileri: Kayseri Üzerine Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 36, Temmuz-Aralık 2010, s. 23.

⁴¹ Güreli, a.g.m., s. 592.

Bu kapsamda 1970 yılında ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlü (suç işlediği mahkeme kararıyla kesinleşen) sayısı 30.119 iken 2016 yılı başında hükümlü sayısı 155.587 kişiye ulaşmıştır.⁴² Buna karşı 1970 yılında Türkiye nüfusu 35.605.176 iken 2016 sonu itibarıyla Türkiye nüfusu 79.814.871 kişidir. Ayrıca kentleşme açısından da bakıldığında 1970'lerde %40'lara yaklaşan kentleşme oranının 2016 sonunda %92 oranına eriştiği görülmüştür.⁴³

Türkiye'de kentleşme ve suça ilişkin bu tarihsel veriler, kentleşme ve suç ilişkisinin Türkiye'nin kentleşme süreciyle yakından ilgili olabileceği hususunda izlenim oluşturmaktadır. Kentleşme ve suça ilişkin bu izlenim, İstanbul gibi kentleşme oranı yüksek şehirlerde özellikle şehrin hızlı ve plansız gelişme kaydeden yerlerinde suçluluğun daha belirgin bir hal alabileceği varsayımının oluşmasına neden olabilmektedir.

3. BAKIRKÖY ADLÎ YARGI BÖLGESİ'NİN SUÇ PROFİLİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Günümüzde Türkiye nüfusunun ağırlıklı kısmının büyükşehirlerde ikamet etmesi ve hayat şartlarının bu tür yerlerde ağırlaşması, ekonomik problemler yanında sosyal problemleri beraberinde getirmiştir. Dünyada ve Türkiye'de ekonomik ve sosyal problemlerin giderek artış göstermesi de sosyal bilimlerin dikkatlerinin toplumsal

---

⁴² T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü (CTE), *İstatistikler*, (<http://www.cte-dsm.adalet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 04/12/2017).

⁴³ <http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do>; (Erişim Tarihi 27/01/2018).

sorunlara yönelmesini sağlamış ve suç olgusu da bunlar içerisinde yer almıştır.

Bilindiği üzere sosyal bilimlerde birçok disiplinin ilgi alanına giren suç olgusu üzerinde ekonomik ve sosyal çevrenin önemli etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda suç olayının gerçekleştiği yerden ziyade suçlunun yaşadığı çevrenin ekonomik ve sosyal özelliklerinin anlaşılmasına imkân tanınması açısından suçlunun ikamet adresini nazara alan denetimli serbestlik verileri, günümüzde önemi henüz tam anlamıyla fark edilememiş kıymetli bir bilgi kaynağıdır. Bu araştırma, Türkiye’de 1950 sonrasında özellikle ekonomik kaynaklı nüfus hareketlerine maruz kalan şehirlerin başında gelen İstanbul’da, hızlı nüfus artışı ve plansız kentleşmenin belirgin olduğu Bakırköy Adli Yargı Bölgesi’nde yer alan ilçelerin suç görünümünü sosyoekonomik bazı değişkenlere göre ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma, İstanbul’un tarihi ve sosyoekonomik gelişim sürecinden hareketle 2016 verilerine göre İstanbul toplam nüfusunun %36,7’sini, aynı zamanda Türkiye toplam nüfusunun da %6,7’sini oluşturan Bakırköy Adli Yargı Bölgesi olarak ifade edilen İstanbul’un on iki ilçesine ait denetimli serbestlik hükümlü (suçlu) verilerini kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın evrenini Bakırköy Adli Yargı Bölgesini kapsayan; Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Başakşehir, Beylikdüzü, Büyükçekmece, Esenler, Esenyurt, Güngören, Küçükçekmece ve Zeytinburnu ilçelerinde ikamet eden hükümlülere (suçlulara) ait veriler oluşturmaktadır. Araştırmanın

örneklemini ise 2012-2016 arasında ceza infaz kurumlarında bulunup cezasının tamamlanmasına bir yıl ve daha az süre kalan iyi halli kişilerden Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğüne müracaat eden toplam 26.638 hükümlü (suçlu) verisi teşkil etmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Materyalleri

Sosyal bilimlerde saha çalışmaları nitel ve nicel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. Nitel çalışmalar sahaya ilişkin ele alınan örneklemlerden hareketle insanların davranışlarını ve davranışların arka planında yer alan duygu ve düşünce süreçlerini keşfederek bir olayın veya olgunun nasıl algılandığını anlamaya yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Nicel çalışmalar ise bir olay, olgu ve durumu sayısal verilerden hareketle analiz etmeye çalışan, verilerdeki benzerlikler ve farklılıklardan yola çıkarak genellenebilir sonuçlara ulaşmayı hedefleyen çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Sosyal bilimlerde örneklem sayısı daha fazla olan, kapsamlı bir veri kaynağı bulunan çalışmalar bu grupta yer almakta olup bir bölgenin suç profilini yansıtan tarama türü bilimsel çalışmalar çoğunlukla bu yöntemle incelenmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi suç alanında yapılan nicel çalışmalarda en önemli meselelerin başında verilerin güvenilirliği gelmektedir. Çünkü araştırılan bir olay veya olgunun genellenebilir hale dönüştürülebilmesi için hipotezlerin doğru ve güvenilir bilgiler üzerine temellendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bir bölgenin suç profilini yansıtmayı amaçlayan çalışmalar için ya

evrenin tamamını içeren bilgilere sahip olmak ya da evrenin genelini yansıtabilecek nitelikte doğru örneklem seçilmesine gereksinim duyulmaktadır. Bundan dolayı araştırma evrenine ilişkin bilgilere ulaşmanın güçlüğü karşısında suç üzerine yapılan ekonomik ve sosyal temelli çalışmaların ağırlıklı kısmı, sınırlı sayıda suçluya uygulanan anketlere dayanmakta ve bu anketlerdeki sonuçlar daha sonra genele yayılmaktadır.

Bilimsel araştırmalarda anketler kadar yaygın olmasa da bilgi toplama yöntemlerinden birisi de kamu kurumlarına ait istatistikî verilerdir. Nitekim suç üzerine yapılan nicel çalışmaların önemli kısmı da TÜİK tarafından yayınlanan ve Türkiye’de suçun genel durumunu yansıtan sınırlı sayıdaki adalet istatistiklerine ve emniyet müdürlüklerinin olay yeri istatistiklerine dayanmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle emniyet istatistikleri, asayiş ve güvenlik önlemleri açısından önemli bir gösterge olsa da bu bilgiler, suçlunun ikamet adresinden ziyade olayın gerçekleştiği yeri dikkate aldığından, iskân halindeki bir bölgede suçun sosyal, kültürel ve ekonomik vb. temellerini izah etmede henüz yeterli bir veri kaynağı işlevi görememektedir. Bu açıdan çok sayıda değişkenle ilişkili olan suç olgusunun kapsamlı bir şekilde tahlil edilebilmesi için hükümlünün ikamet ettiği yeri dikkate alan Adalet Bakanlığı’na ait denetimli serbestlik verileri bu tür çalışmalara yol gösterici olmaktadır.

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ni kapsayan bu alan araştırması için TÜİK tarafından yayınlanan il istatistiklerinden ve Adalet Bakanlığı'na ait ceza infaz kurumları istatistiklerinden destekleyici veriler olarak istifade edilmiş olsa da çalışmanın asıl bilgi kaynağını denetimli serbestlik kapsamında ceza infaz kurumlarında şartla tahliye edilen hükümlülere (suçlulara) ait istatistikî veriler oluşturmaktadır. Denetimli serbestlik hükümlülerini kapsayan bu verilerin oldukça kıymetli olduğu bilinmelidir. Çünkü ceza infaz kurumları istatistiklerine göre örneğin 2013 yılında Türkiye genelindeki ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak tahliye edilenlerin %62'sinin denetimli serbestlik kapsamında şartla tahliyeden yararlandığı göz önünde bulundurulduğunda,⁴⁴ bu verilerin bir bölgenin suç profilini yansıtmada önemli bir kaynak vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan denetimli serbestliğin buradaki verileri, suçu henüz sabit olmayan şüpheli ve sanıklardan ziyade suçu kesinleşmiş ve mahkûmiyet kararı almış kişileri içerdiğinden hukuki açıdan da güvenilir veriler olarak kabul edilmektedir.

Bir bölgenin suç profilini resmi istatistiki verilere dayalı olarak tasvir etmeyi amaçlayan bu alan araştırması için yöntem olarak nicel araştırma tekniklerinden betimsel araştırma türü tercih edilmektedir.

---

⁴⁴ Şartla tahliye yasasının 2012 yılında yürürlüğe girmesinden sonra 2013 yılı verileri dikkate alındığında, ceza infaz kurumlarında tahliye edilen hükümlü sayısı 2013 yılında 156.690 kişidir. Buna karşı aynı yıl denetimli serbestlik kapsamında şartla tahliyeden denetimli serbestliğe başvuru yapan hükümlü sayısı 97.687 kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do; (Erişim Tarihi: 27/01/2018); CTE, *İstatistikler*, (<http://www.cte-dsm.adalet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 27/01/2018).

Nicel araştırma yönteminin tarama türü olarak da ifade edilen bu metotla, ceza infaz kurumlarında iyi halli olarak tahliye edilen 26.638 hükümlünün eğitim durumu, yaşı, cinsiyeti, doğum yeri, gelir durumu, işlemiş olduğu suç türü ve topluma karşı risk düzeyi gibi çeşitli değişkeleri ikamet edilen ilçeler özelinde gruplandırılmış, daha sonra gruplandırılan bu veriler, ilçeler özelinde yüzdelik oran şeklinde tabloya dönüştürülmüştür. Böylece tablolaştırılan istatistiksel verilerden hareketle de bahsi geçen bu bölgedeki on iki ilçenin TÜİK tarafından tespit edilen genel demografik ve sosyoekonomik görünümü ile bu ilçelerde ikamet eden denetimli serbestlik hükümlülerinin demografik ve sosyoekonomik görünümünün benzerlikleri ve farklılıkları resmedilmeye çalışılmıştır.

3.3. Araştırmaya Ait Bazı Bulgular

Araştırma kapsamında nüfusu yıllar içinde ciddi derecede artış gösteren Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde yer alan ilçelerin demografik ve sosyoekonomik bazı göstergeler ışığında suç profili tasvir edilmeye çalışılmıştır. Buna göre araştırma bölgesi içinde yer alan ilçelerin bölge içindeki nüfus ve suç durumları, ilçelerin eğitim durumu ortalamaları ile bu ilçelerde ikamet eden ve örneklem olarak ele alınan hükümlülerin eğitim durumu ortalamaları, hükümlülerin hane halkı büyüklükleri, doğum yerleri, yaş ve cinsiyet dağılımları, gelir durumları, işlemiş oldukları suç türleri ve topluma karşı risk düzeyleri gibi göstergeler açısından ilçeler düzeyinde hükümlülere ait suç profilleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nin suç görünümünü konu alan araştırmadan hareketle, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ikamet edilen bölgedeki suç profilini resmetmeye çalışan Chicago Okulu'nun geliştirdiği modellerden birisi olan Ekolojik teorinin ortaya koyduğu tezlerin bu araştırma bölgesi için geçerli olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca Yapısal-Fonksiyonalist teorinin, göçlerin ve plansız nüfus artışlarının yaşandığı yerlerde suçluluğun arttığı şeklindeki yaklaşımının bu araştırma bölgesi için de anlamlı olup olmadığı, hükümlülere ait bazı veriler üzerinde anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.3.1. İlçelerin Nüfus ve Suç Durumları

Nüfus ve suç kapsamında Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ndeki ilçelerin nüfus durumları ile bu bölgedeki hükümlülerin (suçluların) sayısal durumları Tablo 3'te ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Buna göre İstanbul'un ilçeleri içerisinde yüksek nüfus miktarlarıyla dikkati çeken Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde yer alan ilçeler, suç görünümü açısından da genel olarak yüksek seyir izlemektedir. Ancak bölgenin nüfus ve suç oranları ilçeler düzeyinde daha ayrıntılı incelendiğinde farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre araştırmaya konu olan on iki ilçe içerisinde daha planlı yerleşimlere sahne olan başta Bakırköy olmak üzere Başakşehir ilçesinin bölge nüfusu içerisindeki oranına nazaran bölge içerisindeki hükümlü ağırlığının daha aşağı seviyelere düştüğü tespit edilmiştir. Buna karşılık süreç içerisinde daha fazla nüfus hareketlerine sahne olmuş ve plansız yerleşimlere konu olmuş Esenler, Bahçelievler, Avcılar ve Zeytinburnu gibi

ilçelerin bölge toplam nüfusu içerisinde almış oldukları paydan daha fazla hükümlü oranına sahip oldukları görülmüştür. Bunun yanı sıra on iki ilçe içerisinde bu dönemde en fazla nüfusu barındıran Bağcılar, Küçükçekmece ve Esenyurt ilçelerinin İstanbul ve Bakırköy Adli Bölgesi'ndeki nüfus ağırlıkları dikkate alındığında, bu ilçelerin suçlu oranlarının yüksek olmasına rağmen bölge içerisinde nüfus ağırlıklarının da buna paralel seyir izlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde Yer Alan İlçelerin Nüfus ve Suç Durumları (%) 2016

İlçeler	İlçelerin Toplam Nüfusu	İlçelerin İstanbul İçindeki Nüfus Oranları %	İlçelerin Bakırköy Adli Yargı Bölgesi İçindeki Nüfus Oranları %	İlçelerin Hükümlü Sayıları*	İlçelerin Bakırköy Adli Yargı Bölgesi İçindeki Hükümlü Oranları %
Avcılar	430.770	2,9	7,9	2 368	8,9
Bağcılar	751.510	5,3	14,5	3 572	13,4
Bahçelievler	598.097	4,3	11,6	3 461	13,0
Bakırköy	222.437	1,6	4,2	645	2,4
Başakşehir	369.810	2,4	6,5	1 170	4,4
Beylikdüzü	297.420	1,7	4,7	1 225	4,6
Büyükçekmece	237.185	1,5	4,0	1 205	4,5
Esenler	457.231	3,2	8,8	2 715	10,2
Esenyurt	795.010	4,3	12,0	3 270	12,3
Güngören	298.509	2,2	5,9	1 492	5,6
Küçükçekmece	766.609	5,2	14,3	3 836	14,4
Zeytinburnu	287.897	2,1	5,6	1 679	6,3
Bakırköy Adli Yargı Bölgesi	5.512.485	36,7	100	26 638	100
İstanbul	14.804.116	100	-	-	-
Türkiye	79.814.871	100	-	-	-

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do>; (Erişim Tarihi 27/06/2017); *İlçelerin hükümlü sayıları, şartla tahliye kanununun yürürlüğe girdiği 11/04/2012 tarihinden 31/12/2016 tarihine kadar Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü'ne başvuran 26.638 hükümlüye ait verinin ikamet edilen ilçeye göre ayrıştırılmasıyla oluşturulmuştur.

İlçelerin nüfusuna göre denetimli serbestlik hükümlü sayıları ve oranları tahlil edilirken dikkati çeken hususlardan birisi de sosyal göstergeler içerisinde yer alan hane büyüklükleridir. Bu doğrultuda Tablo 4'e bakıldığında İstanbul genelinde ortalama hane büyüklüğü 3,63 kişi iken, nüfus hareketlerini yoğun şekilde hisseden Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde bu oranın İstanbul genelinin kısmi olarak üstünde 3,66 seviyesinde seyrettiği görülmektedir. Diğer taraftan bölgeye ait bu oranlar ilçeler düzeyinde daha ayrıntılı incelendiğinde ise ilçeler özelinde gerek hükümlü sayılarında gerekse de ortalama hane halkı büyüklüklerinde önemli farklılıkların bulunduğu dikkat çekmektedir. Buna göre bölge toplam nüfusu içerisinde ilçelerin almış olduğu yüzdelik paya göre hükümlü açısından alınan payın daha fazla olduğu Esenler ilçesinde ortalama hane halkı büyüklüğünün 4,06 olduğu, nüfus oranı ve hükümlü oranı açısından benzer özellikler taşıyan Bağcılar'da bu oranın 4,16'ya ulaştığı ve yine son yıllarda İstanbul ilçeleri içerisinde nüfus hareketlerini en yoğun yaşayan ilçelerin başında gelen Esenyurt'ta ortalama hane halkı büyüklüğünün 3,96 kişi seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Buna karşı adli yargı bölgesi içerisinde hükümlü sayısı ve oranının en düşük seyrettiği Bakırköy ilçesinin hane halkı ortalaması 2,88 ile en düşük ilçe olduğu dikkati çekmiştir. Bu veriler, hane halkı büyüklüğü yüksek seyreden ilçelerde suç oranının da yüksek seyredebileceği şeklinde bir izlenim ortaya çıkarmakta olup bu sınırlı veriler bile İstanbul gibi bir metropolde özellikle hane halkı ortalamasının üzerinde seyreden ilçelerde ailenin rolünü ve sorumluluklarını hatırlamamıza imkân vermektedir. Bu açıdan bölge özelinde, hane halkı büyüklüğü

ortalamanın üzerindeki ailelerin, çocuklarını suçtan uzak tutmaları için daha fazla çaba harcamaları, bunun yanı sıra suçla mücadele eden ilgili kurum ve kuruluşların da bu tür ailelere yönelik destekleyici çalışmaları daha da arttırması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo 4: İlçelere Göre Hükümlü Sayısı ve Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü

İlçeler	İlçelerin Toplam Nüfusu	İlçelerin Bakırköy Adli Yargı Bölgesi İçindeki Nüfus Oranları %	İlçelerin Hükümlü Sayıları	İlçelerin Bakırköy Adli Yargı Bölgesi İçindeki Hükümlü Oranları %	İlçelerin Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü
Avcılar	430.770	7,9	2 368	8,9	3,58
Bağcılar	751.510	14,5	3 572	13,4	4,16
Bahçelievler	598.097	11,6	3 461	13,0	3,60
Bakırköy	222.437	4,2	645	2,4	2,88
Başakşehir	369.810	6,5	1 170	4,4	3,92
Beylikdüzü	297.420	4,7	1 225	4,6	3,35
Büyükkçekmece	237.185	4,0	1 205	4,5	3,34
Esenler	457.231	8,8	2 715	10,2	4,06
Esenyurt	795.010	12,0	3 270	12,3	3,96
Güngören	298.509	5,9	1 492	5,6	3,58
Küçükçekmece	766.609	14,3	3 836	14,4	3,61
Zeytinburnu	287.897	5,6	1 679	6,3	3,87
Bakırköy Adli Yargı Bölgesi	5.512.485	100	26 638	100	3,66
İstanbul	14.804.116	-	-	-	3,63
Türkiye	79.814.871	-	-	-	

Kaynak: TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle İstanbul 2013*, TÜİK Yayınları, Ankara 2014, s. 117; İlçelerin hükümlü sayıları Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü verilerine dayanmaktadır.

3.3.2. İlçelerin Suç Türleri Açısından Profilleri

Hukuki boyutuyla suç kavramı ceza kanunlarına göre çeşitli türlere ayrılmaktadır. Yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu da suçları ana başlıklar hâlinde gruplandırmaktadır. Bunlar; uluslararası nitelikte

olan suçlar, bireye karşı işlenen suçlar, toplumsal hayata kasteden suçlar ve devlet ile millete kasteden suçlar olarak sıralanmaktadır.⁴⁵

Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen dört suç grubu içerisinde bireye karşı suçlar ile topluma karşı işlenen suçlar, ekonomik ve toplumsal koşullarla ilişkili suç türleri olarak dikkati çekmektedir. Türk Ceza Kanunu'na göre yapılan tasniflerde adam öldürme, yaralama, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma gibi şiddet nitelikli suçlar ile cinsel nitelikteki suçlar ve bunların yanında hırsızlık, yağma, güveni kötüye kullanma, dolandırıcılık gibi mala karşı suçlar bireye karşı işlenen suç türleri içerisinde önemli yer tutmaktadır. Diğer taraftan topluma karşı suçlar içerisinde ise uyuşturucu suçları, genel ahlaka karşı suçlar, resmî belge ile parada sahtecilik ve örgütlü suçlar belli başlı suçlar olarak dikkati çekmektedir.

Ülkemizde ve İstanbul'da son dönemde suç görünümüne bakıldığında bireysel ve toplumsal hayatı tehdit eden uyuşturucu, hırsızlık ve yaralama türü suçların yaygınlık gösterdiği anlaşılmakta olup on iki ilçe özelinde en fazla işlenen suçlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5'e göre on iki ilçe özelinde 2012-2014 arası 8653 hükümlünün suç türleri dikkatlice incelendiğinde en fazla işlenmiş suçların sırasıyla; uyuşturucu kullanmak ve bulundurmak, hırsızlık, yaralama ve sahtecilik suçu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölgenin 2014-2016 arası denetimli serbestlik verileri kapsamında şartla tahliye

---

⁴⁵ 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK).

oranları incelendiğinde 2012-2014 arasına göre suç türlerinin oransal dağılımında önemli bir farklılık görülmediği dikkati çekmiştir.

Suç türlerine göre dağılım 2016 Türkiye geneli verilerine göre bakıldığında; hırsızlık (%22), uyuşturucu (%19), adam öldürme (%15), yağma ve gasp (%12) ve yaralama (%12) şeklinde sıralanmaktadır.⁴⁶ Bu oranlara göre öncelikli olarak Türkiye’de hırsızlık ve uyuşturucu suçlarına yönelik acil eylem planlarının hayata geçirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: En Fazla İşlenen Suç Türlerinin İlçelere Göre Dağılımı (%)

İlçe	En Fazla İşlenen İlk On Suç Türü ve İlçe Toplamı İçindeki Oranları %											Toplam
	Uyuşturucu	Yaralama	Hırsızlık	Sahtecilik	Ateşli Silah	Yağma	Adam Öldürme	Dolandırıcılık	Tehdit	Cinsel Suç	Diğer Suçlar	
Avcılar	19	16	11	11	7	7	3	2	2	2	20	100
Bağcılar	20	16	16	9	6	7	4	3	2	2	15	100
Bahçelievler	22	14	15	10	8	7	3	3	2	2	14	100
Bakırköy	14	13	9	13	6	4	3	4	2	2	30	100
Başakşehir	12	16	13	12	8	5	5	3	2	3	21	100
Beylikdüzü	19	13	10	12	8	5	3	4	3	1	22	100
Büyükkçekmece	15	15	13	10	7	6	3	5	3	3	20	100
Esenler	17	15	22	8	7	8	4	2	1	2	14	100
Esenyurt	15	17	15	9	6	6	5	2	2	2	21	100
Güngören	21	15	16	12	7	6	3	1	2	1	16	100
Küçükçekmece	16	15	15	10	6	6	4	2	3	3	20	100
Zeytinburnu	25	15	17	8	6	6	3	3	2	2	13	100
Bakırköy Adli Bölge Ortalama	19	15	15	10	7	6	4	3	2	2	17	100

Kaynak: Kaya Göktepe, “Hükümlülerin Suç ve Yerleşim Yeri Açısından Değerlendirilmesi: İstanbul İli Bakırköy Adli Yargı Bölgesi Örneği”, *Türkiye’de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul 08-10 Aralık 2015. s. 506.

⁴⁶ Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, *İstatistikler*, Bazı Suç Gruplarına Göre Dağılım 01/04/2016 itibarıyla (<http://www.cte.adalet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 04/12/2017)

Tablo 5'te yer alan verilerden hareketle suç türleri bu araştırma bölgesindeki ilçe örneklemeleri özelinde incelendiğinde ilçelere göre suç türlerinin farklılaştığı tespit edilmektedir. Bu kapsamda resmi evrakta sahtecilik ve dolandırıcılık gibi suç türlerinin Bakırköy ilçesinde diğer suç türlerine göre oransal olarak yükseldiği, eğitim düzeyi bölge ortalamasının altında seyreden Esenler ve Bağcılar gibi ilçelerde ise bu suç türlerinin oransal olarak düştüğü görülmüştür. Diğer taraftan ortalama hane halkı büyüklüğü bölge ortalamasının üzerinde ve eğitim düzeyi de bölge ortalamasının altında seyreden bu iki ilçede ikamet edenlerin işlediği suçlar içerisinde hırsızlık ve yağma suçlarının diğer on ilçeye ait oranların üzerinde seyrettiği dikkati çekmiştir. Bakırköy bölgesindeki on iki ilçe özelinde yapılan araştırma kapsamında dikkati çeken hususlardan birisi de yaralama ve tehdit gibi şiddet içerikli suçların yüksekliğidir. Sınırlı sayıdaki göstergelere de dayansa bu veriler, bir kentte genel suçluluk görünümünün ve işlenmiş olan suçların ikamet edilen bölgeye ve bölgenin sosyal dokusuna göre farklılaştığı şeklindeki Chicago Okulu'nun geliştirdiği modellerden biri olan Ekolojik teorinin hipotezlerinin bu araştırma bölgesi için de geçerli olabileceği hususunda bir izlenim oluşturmaktadır.

2000-2005 yılları arasında İstanbul'un toplam 32 ilçesinde suçun işlendiği yerleşim yerine göre yapılan başka bir çalışma da bu araştırma bulgularına benzer biçimde ikamet edilen yerin çevresel koşullarının işlenen suç türü üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre suçlar, “ekonomik suçlar” ve “kişisel suçlar”

olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Belirtilen çalışma, sosyoekonomik seviyesi yüksek kabul edilen ilçelerde servete konu olabilecek ekonomik nitelikli suçların yaygınlık gösterdiğini vurgulamaktadır. Buna karşılık, İstanbul'da sosyoekonomik seviyesi daha düşük ve plansız kentleşmeye konu olduğu belirtilen yerleşim bölgelerinde kişisel suçlar olarak değerlendirilen, daha çok mala karşı hırsızlık, gasp gibi suçlar ile şiddet içerikli yaralama, adam öldürme gibi suçların artış eğilimi gösterdiği belirtilmektedir.⁴⁷

3.3.3. İlçelere Göre Hükümlülerin İstanbul İçinde ve Dışında Doğum Durumları

Araştırmada dikkati çeken hususlardan birisi de göç olgusuna yönelik kanaat oluşturması açısından bölgedeki ilçelerde ikamet eden nüfus ile bu bölgedeki ilçelerde ikamet eden hükümlülerin doğum yerleridir. Bu çerçevede 2015 TÜİK verilerine göre İstanbul toplam nüfusunun %15,5'i İstanbul nüfusuna kayıtlıdır. Ayrıca Türkiye nüfusunun da %9,6'sı İstanbul doğumlu olup İstanbul'da ikamet edenler içerisinde burada doğanların oranı %44, İstanbul'da ikamet edenlerden il dışında doğanların toplam oranı ise %56 seviyesindedir.⁴⁸

İstanbul nüfusunun geneline ilişkin bu durum, Tablo 6'da yer alan hükümlülere ait bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde ise nüfusun genel durumu ile hükümlülere ait durum belli ölçülerde farklılık göstermiştir. Bu noktada Tablo 6'da yer alan bulgulara göre araştırma

---

⁴⁷ Funda Yirmibeşoğlu ve Nilgün Ergun, "Fear of Crime in Beyoglu City Center", *Regional Science Inquiry Journal*, Vol. 5, No. 1, 2013, s. 80.

⁴⁸ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id> (Erişim Tarihi 20/06/2017).

bölgesinde (on iki ilçede) ikamet eden ortalama olarak her dört hükümlüden üçünün İstanbul dışında doğduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen İstanbul dışında doğan hükümlülere ilişkin yüksek oran, S. Dönmezer tarafından vurgulanan, büyükşehirlerde suç işleyenlerin ağırlıklı kısmının şehirde doğmayan, daha sonra şehre göç edenlerden oluştuğu şeklindeki yaklaşımı doğrular niteliktedir.⁴⁹ Yine büyük şehirlere plansız göçle ortaya çıkan çarpık kentleşmenin hâkim olduğu yerlerde suç olayının arttığı ve sosyal kontrolsüzlük faktörlerinin de İstanbul gibi bir şehirde suça etki ettiği yönünde F. Yirmibeşoğlu ve N. Ergun tarafından yapılan çalışma bulguları da bu durumu desteklemektedir.⁵⁰

Aşağıdaki tablo hükümlülerin ilçelere göre İstanbul içinde ve dışında doğum durumu oranlarını göstermektedir.

Tablo 6: İlçelere Göre Hükümlülerin İstanbul İçinde ve Dışında Doğum Durumları

İlçeler	İstanbul İçinde Doğanlar (%)	İstanbul Dışında Doğanlar (%)	Toplam (%)
Avcılar	31	69	100
Bağcılar	17	83	100
Bahçelievler	27	73	100
Bakırköy	33	67	100
Başakşehir	20	80	100

⁴⁹ Sulhi Dönmezer, “Hızlı Şehirleşme ile Suç ve Adalet Sistemi İlişkileri”, *Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adalet Sorunları Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü Yayını, İstanbul 1974, s. 55, 61.

⁵⁰ Funda Yirmibeşoğlu ve Nilgün Ergun, “İstanbul’da Suç”, *Kent ve Suç*, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni, S. 6, Ankara 2007, s. 24-25; Kentleşme ve suç üzerine çalışan sosyologlardan İhsan Sezal’da plansız göçlerin suç gibi sapma davranışlar üzerine etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınları, Ankara 2003.

Beylikdüzü	29	71	100
Büyüçekmece	32	68	100
Esenler	23	77	100
Esenyurt	11	89	100
Güngören	26	74	100
Küçükçekmece	18	82	100
Zeytinburnu	23	77	100
Bakırköy Adli Yargı Bölge Ortalaması (12 İlçe)	24	76	100

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ni kapsayan on iki ilçede ikamet eden 26.638 hükümlüye ait veriler ilçeler özelinde ele alındığında ise İstanbul dışında doğan hükümlülerin yoğun olduğu ilçelerin başında Esenyurt'un geldiği görülmektedir. Burasının 2000 yılı sonrasında ilçe statüsünü kazandığı ve kısa süre zarfında gerek il içinde gerekse il dışında aşırı göç aldığı bilinmektedir. Bölgede sonradan ilçe statüsünü kazanan yerlerden birisi de Başakşehir'dir. Bu ilçe, bölgenin önemli sanayi tesislerinin ve toplu konut yaşam alanlarının merkezinde yer almaktadır. Başakşehir ilçesinin ağırlıklı kısmını oluşturan toplu konut bölgeleri, aynı zamanda İstanbul'un çeşitli yerlerinde yüksek oranda göç almıştır. Plansız yerleşim yerleri olarak dikkati çeken Güvercintepe, Altınşehir, Kayabaşı ve Ziya Gökalp mahalleleri ise daha çok İstanbul dışından alınan göçlerle meydana gelmiştir.⁵¹ Diğer taraftan İstanbul dışında daha fazla göç aldığı vurgulanan Güvercintepe, Altınşehir, Kayabaşı ve Ziya Gökalp mahalleleri aynı zamanda denetimli serbestlik hükümlülerinin ilçede yoğun şekilde ikamet ettiği mahalleler olarak dikkati çekmiştir. Araştırma

---

⁵¹ Meryem Hayır, *İstanbul Başakşehir'de Şehirleşme Süreci*, Çantay Yay., İstanbul 2009, s. 101-102.

kapsamındaki bölgede hükümlülerin İstanbul dışında doğanlar açısından yüksek orana sahip olduğu ilçeler içerisinde diğerleri de Bağcılar ve Küçükçekmece ilçeleridir. Bu ilçeler, 1980 sonrasında önemli miktarda nüfus artışına tabi olmuş yerlerin başında gelmektedir ve bu durum, hükümlülerin sayısal görünümü açısından da benzerlik taşımaktadır.

Tablo 6'ya göre İstanbul içinde ve dışında doğanlar açısından diğerlerinden farklılık taşıyan ilçelerin başında Bakırköy gelmekte ve bunu sırasıyla yine sahil kısmındaki ilçelerden Büyükçekmece ile Avcılar takip etmektedir. Bu ilçeler içerisinde özellikle Bakırköy'ün diğer ilçelere göre bölgenin daha eski yerleşim yeri olduğu ve bu araştırma kapsamında hükümlü sayı ve oranının diğerlerine nazaran daha düşük seyrettiği görülmektedir.

3.3.4. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde İkamet Eden Hükümlülerin Eğitim Durumları

Toplumun önemli göstergelerinden biri olan eğitim göstergeleri, sosyal gelişmişlik düzeyi hakkında fikir vermektedir. Bu araştırma kapsamında Türkiye ve İstanbul'un eğitim durumu ile İstanbul'un on iki ilçesinin eğitim göstergeleri dikkatlice incelendiğinde önemli ayrıntılar ortaya çıkmaktadır.

Eğitim göstergeleri açısından Tablo 7'de yer alan bilgilerden de görüldüğü gibi Türkiye genelinde ön lisans, lisans ve lisansüstü bir eğitim programından mezun nüfusun oranı %11 iken, İstanbul genelinde bu oran %14, Bakırköy Adli Bölgesi olarak ifade edilen on

iki ilçe genelinde ise %15 seviyesindedir. Tabloya göre ilçelerin eğitim durumlarına on iki ilçe özelinde ayrıntılı bakıldığında ise ön lisans, lisans ve lisansüstü bir eğitim programından mezun nüfusun oranı Esenler'de %7, Bağcılar'da %8 ve Zeytinburnu ilçesinde %10'dur. Bu veriler bahsedilen ilçelerin eğitim düzeyinin Türkiye ve İstanbul ortalamasının altında olduğunu göstermektedir. Buna karşı ön lisans, lisans ve lisansüstü bir eğitim programından mezun nüfusun oranı Bakırköy ilçesinde %34, Beylikdüzü'nde %24 ve Başakşehir'de %20 oranıyla Türkiye ve İstanbul ortalamasının oldukça üzerinde seyretmiştir.

Suç üzerine yapılan çalışmalarda suç ile eğitim düzeyi arasında bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda bir bölgede eğitim düzeyi arttıkça suç oranlarının azalacağı şeklinde genel bir kanaat bulunmaktadır. Nüfusun eğitim durumu ile suç ilişkisini göstermesi açısından 2012 verileri esas alındığında bir suçtan dolayı ceza infaz kurumuna alınanlar içerisinde ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunlarının oranı %4'e yaklaşırken, lise mezunlarının oranı %18,5 civarındadır.⁵² Eğitim ve suç üzerine yapılan çalışmalar ve suç istatistikleri, eğitim düzeyi düştükçe suçluluğun arttığını ortaya koymaktadır. Nitekim T. İçli tarafından yapılan bir çalışmada uyuşturucu hükümlülerinin %90,58 gibi büyük bir kısmının okur-

---

⁵² TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle İstanbul 2013*, s. 185

yazarlar ve ilkököl mezunlarından oluştuğu tespit edilmiştir.⁵³ Yine Z. Kızmaz tarafından yapılan başka bir çalışmada da ortaokul ve daha alt düzeyde bir eğitim kurumundan mezun hükümlülerin oranının %86,9 seviyesinde olduğu görülmüştür.⁵⁴

Türkiye genelinde çeşitli örneklemeler üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarla bu araştırmadaki eğitim ve suç verilerinin benzerlikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre denetimli serbestlik yasasından yararlanarak tahliye edilen hükümlüler ikamet adresleri dikkate alınarak incelendiğinde okuma yazma bilmeyen ile ilkököl ve ortaokul mezunlarının oranının Esenler'de %88, Bağcılar'da %85 ve Zeytinburnu'nda %82 oranında gerçekleştiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan ön lisans, lisans ve lisansüstü bir eğitim programından mezun hükümlüler Esenler'de %2, Bağcılar'da %3 ve Zeytinburnu ilçesinde de %3 olarak tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi daha yüksek seyreden Bakırköy ve Beylikdüzü gibi ilçelere nazaran bu ilçelerde hükümlü sayısının yüksekliği göz önünde bulundurulduğunda, diğer çalışmalarda olduğu gibi eğitim düzeyi düşük ilçelerde suçluluk görünümünün de artış gösterdiği fark edilmiştir.

---

⁵³ Tülin İçli, *Türkiye'de Suçlular*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1992, s. 49; Tülin İçli, "Uyuşturucu Madde Bağımlıları İle Sosyolojik Bir Çalışma" *Hacette Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1984, s. 80.

⁵⁴ Zahir Kızmaz, "Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç-Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, Elazığ 2004, s. 300.

Tablo 7: İlçelerin Eğitim Durumları ile Bu İlçelerde İkamet Eden Hükümlülerin Eğitim Durumları (%)

İl ve İlçe Merkezleri	Okuma Yazma Bilmeyen		İlkokul ve ilköğretim		Ortaokul		Lise		Üniversite	
	İlçe Genelî	Hükümlüler	İlçe Genelî	Hükümlüler	İlçe Genelî	Hükümlüler	İlçe Genelî	Hükümlüler	İlçe Genelî	Hükümlüler
Avcılar	7	6	43	50	8	22	28	17	14	5
Bağcılar	11	7	56	55	7	23	18	12	8	3
Bahçelievler	7	4	44	52	7	22	26	17	16	5
Bakırköy	3	1	24	33	7	21	32	23	34	22
Başakşehir	7	2	40	53	7	20	26	19	20	6
Beylikdüzü	5	2	33	40	7	23	31	24	24	11
B.çekmece	10	4	48	53	6	20	24	19	12	4
Esenler	11	5	59	62	5	21	18	10	7	2
Esenyurt	9	4	54	56	6	22	21	15	10	3
Güngören	8	5	46	55	7	22	26	14	13	4
K.çekmece	8	4	48	58	7	20	23	14	14	4
Zeytinburnu	11	2	51	58	6	22	22	14	10	3
Bakırköy Bölge Ortalaması	9	4	46	52	7	22	25	15	15	4
İstanbul	9	-	46	-	6	-	25	-	14	-
Türkiye	12	-	49	-	5	-	22	-	11	-

Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle İstanbul 2013, ss.106-112; Göktepe, a.g.m., s. 502

3.3.5. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde İkamet Eden Hükümlülerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

İlçelerin suç profilinin incelenmesinde diğer bir husus da nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımıdır. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinin yaş durumu tahlil edildiğinde ilçeden ilçeye nüfusun yaş dağılımının farklılaştığı görülmüştür. Bu kapsamda Türkiye toplam nüfusunun bu dönemde %7,6'sının, İstanbul toplam nüfusunun da

%5,7'sinin 65 ve üzeri yaşta olduğu dikkate alındığında, Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'ndeki Bağcılar'da 65 yaş ve üstü nüfus oranı %3,5 düzeyindedir. Yine benzer gelişmişlik göstergelerine sahip Esenler'de 65 yaş ve üzeri nüfus oranı %3,5 civarında, Küçükçekmece'de %4,5 seviyesindedir. Gelişmişlik göstergeleri açısından daha yüksek bir ilçe olarak kabul edilen Bakırköy'de bu oran %14 dolaylarındadır. Yine Bağcılar'da nüfusun %48'inin 20-45 yaş arasında, Esenler'de bu yaş grubu oranının %49'a yakın seviyede olduğu, Küçükçekmece'de %45, Bakırköy'de %39 civarında seyrettiği görülmektedir. Ayrıca ilçeler itibarıyla nüfus artış durumunu göstermesi açısından 0-4 yaş arası nüfus yapısı incelendiğinde Bağcılar'da 0-4 yaş arası nüfus oranının %9, Esenlerde %9 ve daha yaşlı bir nüfusa sahip Bakırköy'de bu oranın %4 seviyesinde kaldığı tespit edilmektedir.⁵⁵

Yaş ve suçluluk görünümü incelendiğinde işlenen suçların ve suç türlerinin yaş gruplarına göre değişiklik arz ettiği dikkati çekmektedir. Nitekim Tablo 8'e göre hükümlülerin yoğunluğunun 31-45 yaş arası olduğu görülmektedir. En az olan yaş grubu ise 15-18 olarak tespit edilmektedir. Çocuk olarak ifade edilen bu yaş grubunun kayıtlara göre düşük seyretmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunların başında uygulamada olan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda çocuklara hapis cezası dışında alternatif tedbirlerin verilmesidir. Nitekim ceza infaz kurumlarında şarta bağlı tahliye edilen 15-18 yaş grubundaki çocuk suçluların oranı %0,4 iken hapse alternatif olarak verilen denetimli serbestlik tedbirleri kapsamındaki çocukların oranı,

---

⁵⁵ TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle İstanbul 2013*, s. 96-102.

araştırma bölgesi özelinde bu dönemde %4'ler civarında seyretmektedir.

Tablo: 8 Bakırköy Adli Yargı Bölgesinde En Fazla İşlenen Suç Türlerine Göre Hükümlülerin Yaş Dağılımı (%)

Suç türü	15-18	19-23	24-30	31-45	46-60	61 + Yaş	Toplam %
Uyuşturucu	0*	10	33	41	16	0	100
Yaralama	0	6	29	48	17	0	100
Hırsızlık	1	18	30	42	9	0	100
Sahtecilik	0	4	14	53	28	1	100
Ateşli Silah	0	2	20	64	13	1	100
Yağma	1	11	42	40	6	0	100
Adam Öldürme	0	9	28	47	15	1	100
Dolandırıcılık	0	1	11	56	31	1	100
Tehdit	0	5	31	54	10	0	100
Cinsel Suç	0	14	28	43	15	0	100

*Tabloda “0,5” altında tespit edilen oranlar, “0” olarak gösterilmiştir.

Tablo 8'e göre suç türlerinin yaş grubuna göre de değiştiği dikkati çekmektedir. Özellikle hırsızlık ve yağma suçları çocuk ve genç yaş grubunda diğer suç türlerine nazaran daha yüksek bir seyir izlemektedir. Diğer taraftan sahtecilik ve dolandırıcılık gibi iş hayatıyla ilgili suçlarda ise çocuk ve genç oranlarının düştüğü, buna karşılık 31-45 ve 46-60 yaş grubu oranlarının ise dikkati çekecek düzeyde yükseldiği tespit edilmektedir.

Suçla ilgili diğer bir husus da nüfusun cinsiyet dağılımıdır. Türkiye'de nüfusun kadın-erkek dağılımı birbirine eşit sayılabilecek düzeyde olmasına rağmen suç işleme oranları bakımından erkeklerin ağırlığı dikkati çekmektedir. Bu araştırma kapsamında Bakırköy bölgesinde araştırmaya tabi tutulan hükümlülerin %96'lık kısmını erkekler oluşturmaktadır. Buna karşılık kadınların oranı %4 seviyesindedir.

3.3.6. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde İkamet Eden Hükümlülerin Gelir Durumları

Ekonomik durum, insan ihtiyaçlarının temin edilmesinde en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Günümüz toplumlarında ekonomik durumun önemi düşünüldüğünde ekonomik düzeyin düşük olmasının, bireylerin suça yönelmelerinde önemli derecede etki yaptığı kabul gören bir yaklaşımdır.⁵⁶ Bu yaklaşımların öncüsü sayılan Fleisher'e göre gelirin suç üzerinde önemli etkisi vardır. Bunun dışında Grogger, Freeman ve İmrohoroğlu tarafından yapılan birçok çalışmada düşük gelirin suça karışma eğilimini artırdığı vurgulanarak, gelir düzeyinin düşüklüğü ile suç arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir.⁵⁷

Araştırma kapsamında literatüre ait bulgular göz önünde bulundurularak bu araştırmada Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü tarafından 26.638 hükümlüye (suçluya) uygulanan

---

⁵⁶ Miyase Yüksel ve Elif Gökçearslan Çifci, "Yetişkin Hükümlülerin Çocukluk Çağı Travma Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 30, Nisan 2017, s. 75.

⁵⁷ Yıldız, Öcal ve Yıldırım, a.g.m., s. 20-21.

Araştırma ve Değerlendirme Formu'nda elde edilen verilere göre hükümlülerin ilçeler itibarıyla gelir durumları Tablo 9'da sunulmaktadır.

Tablo 9'a göre hükümlülerin (suçluların) ağırlıklı kısmının kendisini orta gelir grubunda tanımladığı dikkati çekmektedir. Orta gelir grubu lehine sonucun yüksek çıkmasında ilgili formda hükümlülere yöneltilen sorunun açık uçlu olmasının da payının olduğu düşünülmektedir. Çünkü suçlu, toplumsal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle gelir durumuna ilişkin bu tür bir soru karşısında bazen gerçek gelir düzeyini objektif şekilde belirtmek yerine değer yargıları ile hareket edebilmektedir. Örneğin kişi, asgari ücret karşılığı çalışmasına ve ailesinde kendisi dışında çalışan kimse bulunmamasına rağmen gelir durumuna ilişkin bir soru karşısında, kendisini orta gelir grubunda değerlendirebilmektedir. Gelir durumunun tespitine yönelik bütün bu öznelliklerine rağmen denetimli serbestlik sisteminde Araştırma ve Değerlendirme Formu dışında daha sistemli ve kapsamlı bir ölçme aracı da henüz bulunmamaktadır.

Araştırma ve Değerlendirme Formunda elde edilen bilgilere göre hükümlülerin gelir durumları ilçeler düzeyinde tahlil edildiğinde ikamet edilen ilçeye göre gelir durumlarının farklılaştığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede düşük gelirli olduğunu ifade edenler oransal açıdan en fazla Bağcılar, Esenler ve Güngören ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan Bakırköy, Beylikdüzü ve Başakşehir ilçelerinde yüksek gelirli olduğunu ifade eden hükümlülerin oranı

bölge ortalaması üzerinde seyretmiş olup bahsi geçen bu ilçelerin suç görünümünün bölge ortalaması altında seyrettiği dikkate alındığında bu durum bizi, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ile suçluluk görünümü arasındaki muhtemel bir ilişkiye götürmektedir.

Tablo: 9 İlçelere Göre Hükümlülerin Gelir Durumları (%)

İlçeler	Düşük Gelirli	Orta Gelirli	Yüksek Gelirli	Toplam
Avcılar	19	79	2	100
Bağcılar	24	75	1	100
Bahçelievler	19	79	2	100
Bakırköy	17	79	4	100
Başakşehir	19	78	3	100
Beylikdüzü	19	78	3	100
Büyükkçekmece	22	76	2	100
Esenler	23	76	1	100
Esenyurt	21	78	1	100
Güngören	23	75	2	100
Küçükçekmece	22	77	1	100
Zeytinburnu	20	79	1	100
Bakırköy Adli Yargı Bölge Ortalaması (12 İlçe)	21	77	2	100

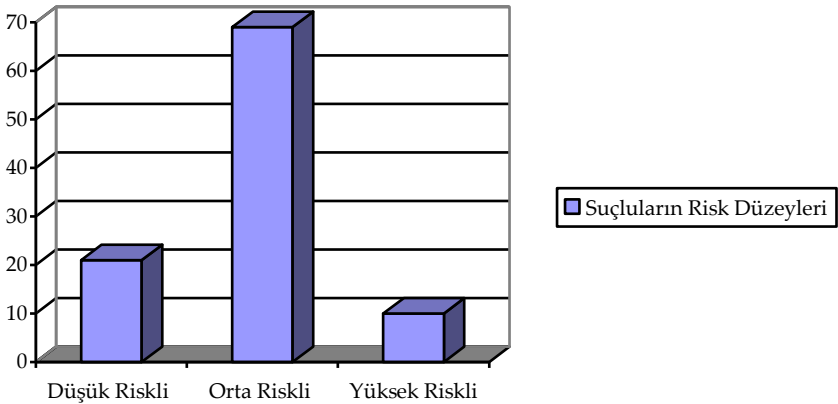
3.3.7. Bakırköy Adli Yargı Bölgesi'nde İkamet Eden Hükümlülerin Risk Düzeyi

Denetimli serbestlik sisteminde yer alan hükümlülere ait risk düzeyleri, bir hükümlünün topluma verebileceği zararı öngörerek önlem almaya yarayabilecek önemli bir göstergedir. Denetimli serbestlik içerisinde yer alan hükümlülerin risk düzeylerinin tespiti ise belli bir sisteme dayanmaktadır. Sistem tarafından düşük, orta veya yüksek kategorisinde sıralanan risk düzeyleri, görevli memur tarafından Araştırma ve Değerlendirme Formu'nda yapılandırılmış

hâlde sorulan sorulara hükümlünün verdiği cevaplar ile aynı memur tarafından hükümlünün daha önceki suçlarının UYAP sistemi üzerinden incelenerek bahsi geçen formun ilgili bölümüne kişinin bilgilerinin aktarılmasıyla elde edilmektedir. Denetimli serbestlik kapsamında temel ölçütler içerisinde yer alan risk düzeylerinin tespitinde geçmişteki sabıkalar, kişinin hangi risk kategorisinde değerlendirilebileceği hususunda belirleyici bir kıstas olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla geçmişte çeşitli sabıkaları olan bir hükümlü, bu sistem içerisinde yüksek riskli bir suçlu adayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin yüksek riskli olması ise denetimli serbestlikte geçireceği sürede daha fazla yükümlülükler ve denetime tabi tutulması anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki grafik ve tablo, bu kıstaslar çerçevesinde hükümlüleri risk grupları itibarıyla göstermektedir.

Grafik 2: Bakırköy Adli Yargı Bölge Ortalamasına Göre Hükümlülerin Risk Düzeyi (Toplam %)

Grafik 2 incelendiğinde araştırma bölgesindeki hükümlülerin %69'unun orta riskli grubunda, %10'unun da yüksek riskli kategoride yer aldığı görülmektedir. Sistem tarafından orta ve yüksek riskli kategoride değerlendirilen kişilerin birden fazla suç işlediği göz önünde bulundurulduğunda, denetimli serbestlik kapsamında iyi halli olarak tahliye edilenlerin yaklaşık %80'inin birden fazla suç işlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 10: İlçelere Göre Hükümlülerin Risk Düzeyi (Toplam %)

İlçeler	Düşük Riskli	Orta Riskli	Yüksek Riskli	Toplam (%)
Avcılar	21	70	9	100
Bağcılar	18	70	12	100
Bahçelievler	22	66	12	100
Bakırköy	30	63	7	100
Başakşehir	24	69	7	100
Beylikdüzü	26	64	10	100
Büyüçekmece	21	69	10	100
Esenler	19	70	11	100
Esenyurt	22	69	9	100
Güngören	18	71	11	100
Küçükçekmece	19	71	10	100
Zeytinburnu	17	70	13	100
Bakırköy Adli Yargı Bölge Ortalaması	21	69	10	100

Hükümlülerin genel suçluluk görünümü ilçeler itibarıyla dikkate alındığında, Tablo 10'a göre bölge içerisinde gelişmişlik göstergeleri daha düşük sayılan ilçelerde yüksek riskli suçlu oranının bölge ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmüştür. Araştırma ve Değerlendirme Formuna göre yüksek riskli sayılan hükümlülerin oransal olarak yoğunlaştığı ilçeler ise sırasıyla; Zeytinburnu, Bağcılar, Bahçelievler, Esenler ve Güngören şeklindedir. Buna karşılık düşük

riskli hükümlüler ise TÜİK verilerine göre gelişmişlik seviyesi daha yüksek kabul edilen Bakırköy ilçesinde yoğunlaşmaktadır. Bunu sırasıyla Beylikdüzü ve Başakşehir ilçeleri takip etmektedir.

Denetimli serbestlik hükümlülerinin risk düzeylerini gösteren Tablo 10 ve Grafik 2'de yer alan istatistikî bilgiler bize, özellikle orta ve yüksek riskli hükümlülerin toplumun düzeni açısından rehabilite edilmesi gereken bir kitle olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı belirtilen dönemde ceza infaz kurumlarında denetimli serbestlikten faydalanma oranının sürekli artış kaydetmesi, suçluyu iyileştirme ve toplumu koruma gibi hedefleri olan denetimli serbestlik sisteminin rolünü her geçen gün daha da önemli hale getirmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye'de ve dünyada sanayileşme ekseninde nüfusun kırdan kente göç etmesiyle birlikte kentin belli alanlarında aşırı nüfus artışı ve plansız kentleşme; işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, kentin kültürel değerlerine ve yaşam biçimine uyum sağlayamama gibi çeşitli ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıkarmıştır. Ekonomik ve sosyal temelli bu tür problemler, suçlu davranışların yaygınlaşmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Sanayileşme ve kentleşme eksenli nüfus artışının İstanbul özelinde suçluluk görünümüne yansımaları konu alan bu araştırma bölgesinde; hızlı ve plansız nüfus artışı gösteren yerlerde suçlu sayısının yükseldiği, buna karşı aşırı nüfus artışı yaşanmayan ve plansız

yerleşimlere konu olmayan yerlerde ise suçluluğun belirgin bir biçimde düştüğü görülmüştür. Bu yönüyle araştırma, sanayileşmenin etkisiyle kentte ortaya çıkan nüfus artışı ve plansız kentleşmeyle belli iskân alanlarında bir arada yaşayanların yoğunlukta olduğu bölgelerde suçun yaygınlaştığını ifade eden Chicago Okulu'nun geliştirmiş olduğu Ekolojik Teori'nin bulgularına benzerlik taşımıştır.⁵⁸ Nitekim, literatür bulgularına benzer biçimde daha eski ve planlı bir yerleşime sahip Bakırköy ilçesi ile son zamanlarda daha planlı yerleşim ve nüfus artışı yaşanan Başakşehir ilçesinde suçlu davranışların plansız ve hızlı nüfus artışı gösteren diğer ilçelere nazaran daha aşağı seviyelerde seyrettiği görülmüştür; ancak Başakşehir ilçesi de suç açısından kendi içinde değişiklik arz etmiştir. Buna göre çarpık kentleşme ve gecekondulaşmanın yaygınlık gösterdiği mahallelerde suçlu davranışlar daha fazla yoğunlaşırken, ilçe nüfusunun ağırlıklı kısmını oluşturan toplu konut ve uydu kent bölgelerinde ise suçlu davranışların daha aşağı seviyelere düştüğü gözlenmiştir.

Araştırmada hızlı ve plansız nüfus artışı ile ilgili önemli göstergelerden birisi de nüfusun göç öyküsüdür. Bu kapsamında örneğin 2015 yılında İstanbul nüfusunun %44'ünü İstanbul doğumlular oluştururken,⁵⁹ bu araştırma bölgesindeki hükümlülerin sadece %24'ünü İstanbul doğumlular teşkil etmiştir. Bu oran bize, İstanbul'a plansız göç ve göçe bağlı çarpık kentleşme ile şehre uyum sorununun, suç işleme davranışına etki yapabileceği hususunda bir

---

⁵⁸ Korkmaz, a.g.m., s. 75.

⁵⁹ (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id. Erşim Tarihi 20/06/2017>).

izlenim oluşturmaktadır. Araştırmanın göç ve suçla ilişkin bazı verileri ve tespitleri, kent ve suç kuramlarının en önemlilerinden olan Yapısal-Fonksiyonalist Teori'nin, göçlerin ve plansız nüfus artışlarının yaşandığı yerlerde ve dönemlerde suçluluğun arttığı şeklindeki genel yaklaşımı ile paralellik arz etmektedir.⁶⁰

Araştırmada dikkati çeken hususlardan birisi de ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi ile belli suçların görünümü ve suç türleri arasındaki farklılıklardır. Bu yönüyle araştırma Fleisher, Grogger, Freeman ve İmrohoroğlu gibi araştırmacıların yaptığı çalışmalarla uyumluluk göstermiştir.⁶¹ Nitekim İstanbul nüfusunun %36,7'sinin ikamet ettiği bu araştırma bölgesinde de literatürde yer alan çalışmalara benzer biçimde suçluların düşük ve orta gelir grubunda yoğunlaştıkları, buna karşı kendisini yüksek gelir grubunda görenlerin oranının da sadece %2 seviyesinde kaldığı tespit edilmiştir.

Ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyesi ile suç profili daha özeldir ele alındığında ise bölge ortalamasının altında bir gelişmişlik seviyesinde olan ilçelerde suç işleme davranışının daha fazla arttığı dikkati çekmiştir. Ayrıca araştırmada, suç türlerinin gelişmişlik seviyesine göre de farklılaştığı dikkati çeken hususlardan birisi olmuştur. Bu çerçevede sosyoekonomik seviyesi daha düşük ilçelerde yağma, gasp ve hırsızlık suçları yüksek seyrederken, gelişmişlik seviyesi bölge ortalamasının üzerindeki ilçelerde hırsızlık ve gasp suçu oranının

---

⁶⁰ Korkmaz, a.g.m., s. 71-75.

⁶¹ Yıldız, Öcal ve Yıldırım, a.g.m., s. 20-21.

düştüğü, bunun yerine parada sahtecilik, dolandırıcılık gibi iş hayatıyla ilgili ekonomik suçların oranının arttığı dikkati çekmiştir. Ancak genel suçluluk açısından bakıldığında ekonomik ve sosyal bazı göstergelerdeki gelişmişlik düzeyi diğerlerine göre yüksek seyreden ilçelerde suç görünümlerinin daha düşük kaldığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle de araştırma, Yapısal-Fonksiyonalist kuramın yaklaşımı ile önemli ölçüde benzerlik taşımasına rağmen, suçun doğrudan yoksulluk kültürüyle ilişkilendirilmesi şeklindeki bu teorinin genelleştirilmiş yaklaşımıyla uyum sağlamamaktadır. Çünkü hırsızlık, gasp, yağma gibi suçlarda yoksulluk kültürünün önemli bir faktör olarak geçerliliğini koruduğu bu araştırmayla da görülsede orta ve yüksek gelir grubunun işlediği dolandırıcılık ve sahtecilik suçlarını sadece yoksulluk kültürüyle izah etmek bu araştırma verileri tarafından doğrulanmamaktadır.

Araştırmada dikkate değer hususlardan birisi de araştırma bölgesi ile Türkiye genelinin suç görünümünün benzerlikleri ve farklılıklarıdır. Buna göre en fazla işlenen ilk on suç içerisinde oransal açıdan uyuşturucu suçu (%19) Türkiye geneli ile paralellik arz etmektedir. Bu da gerek araştırma bölgesi gerekse Türkiye için uyuşturucunun önemli bir toplumsal sorun alanı olduğuna işaret etmektedir. Buna karşı, bölgede suç türleri içerisinde hırsızlık ve gasp oranlarının Türkiye geneline göre daha düşük, sahtecilik suçunun ise Türkiye geneline göre daha yüksek seyir izlediği görülmüştür. Bu sonucun ortaya çıkmasında İstanbul'un ekonomik göstergeler açısından Türkiye ortalaması üzerinde bir görünüme sahip olmasının da önemli bir etken

olduğu düşünölmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmada en fazla işlenen ilk on suç türü içerisinde sahtecilik suçunun ekonomik gelişmişlik düzeyi ortalamasının üzerinde yer alan ilçelerde belirgin biçimde yüksek seyir izlemesinin de bu durumu doğruladığı görölmektedir.

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi ile Türkiye geneli arasındaki farklılıklar içerisinde belki de en önemlisi hükümlü oranlarıdır. Bu bağlamda 2012-2016 arasında bir suçtan dolayı denetimli serbestlik kapsamında ceza infaz kurumlarında şartla tahliye edilenlerin o bölgenin toplam nüfusundaki oranı, bu araştırma bölgesi için %0,48 iken, Türkiye genelinde %0,41 olarak gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak TÜİK verilerinden hareketle bir hesaplama yapıldığında, bu araştırma bölgesi nüfus açısından Türkiye'nin %6,7'sine tekabül etmesine rağmen denetimli serbestlik kapsamındaki verilerden yola çıkılarak hesaplandığında bölgenin hükümlü sayısı bakımından Türkiye'nin %8'lik kısmını oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu oran, bölgenin Türkiye geneline göre daha suçlu yapıya sahip olduğu izlenimine sebebiyet vermekte olup bu da plansız ve kontrolsüz nüfus artışının suça etkisine yönelik önemli bir ipucu niteliği taşımaktadır.

Bakırköy Adli Yargı Bölgesi özelinde yapılan bu çalışma, sınırlı sayılabilecek bazı sosyoekonomik göstergeler ışığında İstanbul'un önemli bir bölgesinin suç profilini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak bu çalışmanın İstanbul'un bütün ilçelerini kapsamadığını ve bundan dolayı İstanbul'un suç profilinin genelini yansıtmadığını da kabul etmek gerekmektedir. Bundan dolayı önümüzdeki süreçte bir

tarafından İstanbul'un her bir ilçesi özelinde daha ayrıntılı verilere dayalı çalışmaların gerçekleştirilerek bu büyük şehrin suç profilinin sosyoekonomik açıdan detaylı şekilde ortaya konulması, diğer taraftan da bu verilerden hareketle Türkiye geneli suç profilinin tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü yapılan çalışmada da görüldüğü gibi suç, özellikle büyük şehirlerde önemli bir sorun teşkil etmekte ve suçun ortaya çıkarak yaygınlaşmasında çok sayıda değişken etkili olmaktadır. Bunun için sosyal bilimlerin farklı disiplinlerince suça akademik ilginin arttırılması ve sorunun çok yönlü olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar ışığında da devletin ilgili kurumlarının, üniversitelerin ve sivil toplum örgütlerinin birlikte yer alacağı ekonomik ve sosyal temelli önleme çalışmalarının daha aktif şekilde hayata geçirilmesinin suçla mücadele açısından elzem olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Resmî Kaynaklar

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu.

Akıncı, F. S. (2014). *Kriminoloji*, Beta Yayınları, 11. Baskı.

Bal, H. (2013). *Suç Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.

Behar, C. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.

DİE, (1993). *1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara.

DİE, (2002). *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (İstanbul)*, Ankara.

Dönmezer, S. (1975). *Kriminoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2018, İstanbul.

DPT, (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.

Gökçe, B. (1977). *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Hâkimler ve Cumhuriyet Savcıları Hakkında Uygulanacak Atama ve Nakil Yönetmeliği.

Hayır, M. (2009). *İstanbul Başakşehir'de Şehirleşme Süreci*, Çantay Yay. İstanbul.

İçli, T. (1992). *Türkiye'de Suçlular*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Karpat, H. K. (2010). *Osmanlı Nüfusu*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Keleş, R. (2002). *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara.

Murat, S. - Ersöz, H. Y. (2005). *Zeytinburnu'nun Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yapısı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Öztürk, M. (2006). *Türkiye'deki İç Göçlerin Sosyal Politika Açısından İncelenmesi: İstanbul Semt Pazarcılarını Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

- Sezal, İ. (2003). *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınları, Ankara.
- T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü (CTE), *İstatistikler*, (Erişim adresi ve tarihi: <http://www.cte-dsm.adalet.gov.tr/>, 04/12/2017)
- Turhan, M. (1972). *Kültür Değişmeleri*, Kültür Bakanlığı Yay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TÜİK, (Erişim adresi ve tarihi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do>, 20/06/2017).
- TÜİK, (Erişim adresi ve tarihi: <https://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do>, 27/01/2018).
- TÜİK, (Erişim adresi ve tarihi: <https://www.biruni.tuik.gov.tr>, 27/01/2018)
- TÜİK, (2014). *Seçilmiş Göstergelerle İstanbul 2013*, TÜİK Yayınları, Ankara.
- Türkdoğan, O. (1996). *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, Birleşik Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- Aydın, D. – Eres, Z. (2018). 20. “Yüzyıl Başında Bakırköy: Tarihi Haritalarda Geçmişin İzini Sürmek”, *Mimar.ist*, Sayı 61, ss. 38-45.
- Ayhan, İ. - Çubukçu, K. M. (2007). “Suç ve Kent İlişkisine Ampirik Bakış: Literatür Taraması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/5, ss. 30-55.
- Barkan, Ö. L. (1970). “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East*. (ed). Cook, M. A, Oxford University Press, London, ss. 163-171.
- Cömertler N. - Kar, M. (2007). “Türkiye’de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 62, Sayı 2, ss. 1-17.
- Demirkent, I. (2001). “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, ss. 205-212.

- Dönmezer, S. (1974). "Hızlı Şehirleşme ile Suç ve Adalet Sistemi İlişkileri", *Şehirleşmenin Doğurduğu Ceza Adalet Sorunları Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü Yayını, İstanbul, ss. 53-76.
- Durusoy, S. – Köse, S. - Karadeniz, O. (2008). "Başlıca Sosyo-Ekonomik Sorunlar Suçun Belirleyicisi Olabilir mi?", *Türkiye'de İller Arası Bir Analiz*", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 23, ss. 172-203.
- Ergun, N. - Yirmibesoglu, F. (2013). "Fear of Crime in Beyoglu City Center", *Regional Science Inquiry Journal*, 5/1, ss. 75-90.
- Göktepe, K. (2016). "Hükümlülerin Suç ve Yerleşim Yeri Açısından Değerlendirilmesi: İstanbul İli Bakırköy Adli Yargı Bölgesi Örneği", *Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul 08-10 Aralık 2015, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, ss. 498-508.
- Gökulu, G. (2010). "Kent Güvenliği Kentleşme ve Suç İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 24. Sayı 1, ss. 209-226.
- Gürelli, N. (1966). "Şehirleşme ve Suç", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 32, S. 2-4, ss. 588-596.
- İçli, T. (1984). "Uyuşturucu Madde Bağımlıları İle Sosyolojik Bir Çalışma" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, ss. 77-86.
- Karasu, M. A. (2008). "Türkiye'de Kentleşme Dinamiklerinin Suça Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, ss. 255-281.
- Keleş, R. (1976). "Bölgesel Gelişme ve Yurt Dışına Göç", *Göç ve Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü, ss. 149-172.
- Kızmaz, Z. (2005). "Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 29, S. 2, ss. 149-174.
- Kızmaz, Z. (2004). "Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç-Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, Elazığ, ss. 291-319.

- Korkmaz, A. (1991). "Şehirleşme ve Suç", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 23, ss. 69-79.
- Murat, S. (2008). "Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 51. Kitap (Prof. Dr. Haşmet Başar'a Armağan Özel Sayısı), İstanbul Üniv. Yayın No: 4599, ss. 83-140.
- Özbay, F. (1997). "Migration and Intra-Provincial Movements in İstanbul 1985-1990", *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Cilt 11, S. 1-2, ss. 115-150.
- Parin, S. - Yıldız, M. Z. (2010). "Cumhuriyet Dönemi İstanbul Nüfusu Literatürü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, ss. 201-226.
- Yasa, İ. (1968). "İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-güç Çeşitlerindeki Etkileri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakülte Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1-4, ss. 175-193.
- Yıldız, R. – Öcal, O. - Yıldırım, E. (2010). "Suçun Sosyoekonomik Belirleyicileri: Kayseri Üzerine Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 36, ss. 15-31.
- Yirmibeşoğlu, F. - Ergun, N. (2007). "İstanbul'da Suç", *Kent ve Suç*, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni, S. 6, Ankara, ss. 24-30.
- Yüksel, M. - Çifci, E. G. (2017). "Yetişkin Hükümlülerin Çocukluk Çağı Travma Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 30, ss. 57-85.

BÖLÜM 2

“DOĞA DURUMU”, MÜLKİYET HAKKI VE DEVLET YAPISININ JOHN LOCKE’UN DÜŞÜNCELERİNE YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Ceren AVCİL¹

---

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Ağrı/Türkiye, cavcil@agri.edu.tr. 0000-0002-6301-515X

GİRİŞ

Aydınlanma çağı bir anlamda toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel alt üst oluşu meydana getirmiştir. Tarihsel süreç ile birlikte alışlagelen özgürlük, eşitlik, mülkiyet hakları gibi temel hakların algılanış ve kullanılış şekillerinde köklü değişim nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu başlangıç aslında birey olarak insanın rasyonel olduğu fikrine dayanır. Nitekim rasyonel akıl, rasyonel bireyin oluşmasını sağlamış, birey kendisi için neyin iyi olduğu ve iyi olmadığı arasında tercih edebilecek konuma yerleştirilmiştir. Aydınlanma Çağı temelde insan aklının ilerlemesine ve iyimserlik düşüncelerinin ön plana çıkmasına dayanır. Akıl ön plana çıkmaktadır çünkü ancak akıl aracılığıyla insanlar cehalet, din, hurafe ve geleneklerden kurtulacaklardı. Birey bir kez bu yola girdikten sonra geri dönmesi de pek mümkün olmayacaktı çünkü akıl sürekli ilerleme ve toplumu iyiliğe götürecektir. Ayrıca, akıl ile özgür topluma ulaşılacak olup aklın yasaları çerçevesinde daha iyi bir yönetime ulaşılacaktır (Erdem, 2009: 48).

Temel ilkeleri “*bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet, piyasa ekonomisi, akıl, adalet, hoşgörü*” (Yılmaz, 2016: 42-43; Çaha, 2019: 118-119; Heywood, 2016: 50) olarak sıralanan liberalizm, liberal düşünce biçiminin merkezinde yer alan “*doğal haklar teorisi*”, bireylerin doğuştan yaşama hakkı, özgürlük ve mülkiyet hakkına sahip olduğu fikrini savunmaktaydı (Berktay, 2016: 62). Bu fikrin arka planında bireyin ekonomik ve siyasal haklarına meşru bir zemin hazırlama düşüncesi de yatmaktadır. Nitekim siyasal iktidarların meşruiyetlerinin

sorgulanarak dünyevi inanç sistemlerinin ön plana çıkarılması, “*ekonomik insan*” olarak bireyin tanımlanması, dolayısıyla bireyin kendi özünde kendini gerçekleştirme ancak bu sorgulama ile mümkün olabilecekti.

19. yüzyılın temel ideolojilerinden olan liberalizm, üzerinde oldukça fazla düşünürün çalıştığı bir ideolojidir. Kavrama ilişkin yapılan tanımlamalar, her döneme özgü toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel ortamın izlerini taşımaktadır. Bu durum liberalizme yönelik çok fazla tanımlamanın da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. En temel şekliyle liberalizm, “*bireye yönelik her türlü baskıya karşı çıkmak; ekonomik, siyasi, dini ve sosyal alanlarda özgürlük istemektir*” (Duman, 2009: 154). Dolayısıyla liberalizm bireyin “*özgürlük*” talepleri üzerine yoğunlaşmıştı. Gerçekte bu “*özgürlük*”, burjuva sınıfının “*özellikle ekonomik alanlardaki kısıtlamaların ve sınırlamaların, ticaretin serbest bırakılarak yurt dışına çıkabilmelerinin sağlanması idi. Bu tür özgürlüğe sahip olurlarsa istedikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenlerle ilgili olarak taraftar bulacaklar, düşüncelerini ve ideolojilerini topluma yayabileceklerdi. İstedikleri bu anlamda düşünce ve basın yayın özgürlüğü idi*” (Öztekin, 2018: 285-286).

Liberal düşüncenin temelinde “*devletin merkeziyetçiliğine ve mutlakiyete karşı bir eğilim ya da siyasal sistem*” vardır. Devlet müdahalesine karşı sivil özgürlükleri kazandırma amacı olan liberalizm, genel olarak “*Aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp*

savunmaya yönelen siyasal ve ekonomik felsefe” olarak tanımlanabilir (Berktaş, 2016: 49-50). Dolayısıyla liberalizm odağına birey hak ve özgürlüklerini alarak bireyin siyasal iktidara karşı korunmasını hedeflemektedir.

John Locke, liberal düşüncenin gelişmesinde ve yayılmasında önemli bir isimdir. Dahası, Locke “*siyasal liberalizmin ana temalarını tutarlı bir biçimde bir araya getiren ilk düşünür olarak kabul edilir*” (Zabcı, 2015: 476; Çaha, 2019: 117). Düşüncelerini dayandırdığı “*doğal haklar teorisi*” toplum, toplum-birey ilişkisi, toplum-devlet-birey ilişkilerinin şekline ve oluşturulma biçimine yönelik yol gösterici nitelik taşımaktadır. Birey hak ve özgürlüklerinin tezahür biçimi, yöneten-yönetilen ilişkileri, rıza-otorite ve meşruiyet ilişkisi, bireyin “*doğa durumu*” siyaset bilimi alanında çalışan akademisyen, teorisyen ve araştırmacılar için diğer düşünürleri ile kıyaslama yapma ve farklılıkları ortaya çıkarma eğilimi yaratmıştır. “*Hemen hemen bütün ömrü 17. yüzyıl içinde geçmesine rağmen, tek kişinin düşünce özgürlüğü ve eylemlerinde kendi aklına dayanarak karar verme hakkı hususundaki düşünceleriyle Locke, İngiltere ve Avrupa’da bütün on sekizinci yüzyılı kapsayan Aydınlanma çılgırını başlatmıştır*” (Akarsu, 1961: 72).

1. İNSAN DOĞASI VE “DOĞA DURUMU”

“*Düşünüyorum, o halde varım.*” ifadesiyle Descartes geleneksel felsefe anlayışına karşı modern felsefenin üzerine kurulduğu görüşü ifade etmiştir. Gerçekten, Descartes, düşünmenin var olmanın ön koşulu olduğunu mu ifade ediyordu yoksa tam tersi bir önermemi söz

konusuydu? Ya da düşünmeyi etkileyen unsurlar nelerdir? Descartes'e göre "Yapılması gereken şey, bilineni açıklamakla yetinen mantığı ve soyuta yönelik geometri ve cebiri aşmak, bunların olumlu yönlerini içeren bir bireşime varmaktır" (Savran, 1977: 158). Locke, bir anlamda Descartes'ten edindiği "ide" kavramıyla temelde düşünmeye vurgu yapar ve düşünmenin temelinde "ide"lerin olduğunu belirtir. Lock'a göre "ide", insan zihninde ve dışında olan şeyleri temsil eder ve esas üzerinde durulması gereken ona nasıl ulaşılacağıdır. Bu yönüyle Locke, Platon'un "idea"sından ayrılır çünkü ideler doğuştan gelen ilke, algı vb. olarak kabul edildiği sürece sorgulanmaz ve aklın eleştirilerine kapalı olur (Zabcı, 2015: 481-482). Locke bu durumu eleştirerek rasyonel birey ve akli ön plana çıkarır. Her ne kadar Locke, akıl ve rasyonelliği savunsa da akıl herkes için genel geçer kurallar koymamaktadır ve Locke'a göre birey bilgilerini deneyim yolu edinir (Çaha, 2019: 121).

İnsan doğası kavramı, siyaset bilimcilerin farklı tanımlar ve bakış açıları geliştirdiği bir kavramdır. "İnsanlar gerçekte işte böyledir" olarak genelleme yapılan insan doğası temelde kendi içinde tutarlılık taşıyan ve insanların "asli ve değişmez" niteliklerini belirtir (Heywood, 2016: 20). Burada üzerinde durulması gereken nokta; bireylerin doğasının nasıl şekillendiği, doğuştan mı yoksa sonradan mı şekillendiğidir. Sonradan şekillendi ise hangi araç ve yöntemler kullanılmış ve etkili olmuştur? İnsan doğası gerçekten değişmez ise günümüz insanları neden farklı nitelikte ve farklı konumdadırlar?

Liberalizmin siyasi boyutu çerçevesinde görüşleri ile ön plana çıkan ve kendisinden önceki ve sonraki düşünürlerden farklı görüşleri savunan Locke, insan doğasında ön planda tuttuğu eğitim hakkında, geleneksel eğitim yapısına karşı eleştiri niteliği taşıyan ve 1693 yılında basılan *Eğitim Üzerine* (2004) adlı eserinde eğitim üzerinden açıklamalar yapmaktadır (Zabcı, 2015: 476).

“Sağlam vücutta sağlam kafa, mutluluk halinin kısa fakat tam tanımlamasıdır. Bu ikisine sahip kimsenin isteyeceği çok az şey olur. Bunlardan birisinin eksikliğini çeken ise daha az iyi bir hayat sürecektir. İnsanın mutluluğu veya mutsuzluğunun en büyük sebebi kendisidir. Zihni akıllıca işlemeyen kişi hiçbir zaman doğru yolu seçmeyecektir ve vücudu hasta ve zayıf olan hiçbir zaman ilerleme kaydedemeyecektir. Bazı insanların zihin ve vücut yapıları o kadar dinçtir ve doğa bunları öyle güzel şekillendirmiştir ki bu insanların diğerlerinin yardımına çok ihtiyacı olmadığını itiraf etmeliyim; doğal dehasının gücüyle beşiklerinden itibaren mükemmelliğe doğru ilerler ve mutlu yapılarının ayrıcalığıyla harikalar yaratmaya muktedirler. Ancak bunlara ait örnekler çok değildir. Karşılaştığımız tüm insanlardan onda dokuzu eğitimleri sebebiyle bu hâldedirler; iyi veya kötü, faydalı veya faydasız olurlar” (Locke, 2004: 13).

Locke, eğitimin insan doğası üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ifade etmekte ve eğitimin olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar vereceğini de vurgulamaktadır. Eğitim aracılığıyla bireyler arasında bir farklılaşma ortaya çıkmakta ve bu durum aslında bireylerin hayatının

ileriki dönemlerinin nasıl şekilleneceğine dair ipuçları da vermektedir. Nitekim insan kendi doğasında yer alan zihni ile mükemmel bir hayat sürebilir. Dikkat edilirse Locke, bir yandan insanların doğuştan doğal olarak mükemmelliğine vurgu yapar bir yandan da bu mükemmelliğin eğitim ile iyi yöne veya kötü yöne evrileceğini vurgular. Dolayısıyla bazıları eğitim ile toplumda mutlu ve kudrete sahip olurken bazılarında tam tersi durum gerçekleşir. Locke, “İnsanın mutluluğu veya mutsuzluğunun en büyük sebebi kendisidir.” derken birey merkezli bir yaklaşım sergilemekte ve adeta Protagoras’ın “*İnsan her şeyin ölçüsüdür.*” görüşünü desteklemektedir. Birey kendi mutluluğundan veya mutsuzluğundan doğrudan kendisi sorumludur. Akıl, bireyin iyiye veya kötüye yönelmesinde temel ölçüttür.

Locke, eğitim konusunda düşüncelerini ifade ederken özellikle çocukların eğitimine eğilir. Anne ve babalara bu konuda önemli görevler düşüğünü belirten Locke, eğitim aracılığıyla çocukların toplumun ve kendisinin ne yönde şekilleneceğini vurgular.

“Çocukların iyi eğitimi ebeveynlerin öyle önemli bir görevi ki ve ulusun refahı ve gönenci buna o kadar bağımlı ki bunu herkesin içten bir şekilde benimsemesini ve hayal, gelenek ve mantığın bu konuyla ilgili tavsiyelerini iyice inceledikten, bunlar arasında gerekli ayrımı yaptıktan sonra gençliğin farklı şartlara göre eğitimi için herkesin her yerde yardım elini uzatmasını sağlamak istiyorum. Bu her meslek dalı için yapılması gerekli çok şey olsa da farklı meslek alanlarında erdemli, faydalı ve yetenekli insanların yeşertilmesini sağlayacak en kolay, en kısa ve en

uygun yoldur: Bir rütbeye ait kişiler eğitimleri sayesinde doğruyu buldular mı diğerlerini de hizaya sokacaktır” (Locke, 2004: 11-12).

Eğitim ekseninde ailelerin çocuklarını yetiştirme konusunda ciddi sorumluluğunun olduğunu belirten Locke, bunun toplumun geleceğinin inşasına da etkisine önem verir. Eğitimler konusunda süregelen deneyimlerin ve önerilerin gözden geçirilerek her bireyin eğitim görmesi gerektiğini salık verir. Bunun en kısa yolu ise “*Bir rütbeye ait kişiler eğitimleri sayesinde doğruyu buldular mı diğerlerini de hizaya sokacaktır.*” diyerek eğitilmiş kişilerin diğerlerini doğru yola sevk edebileceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla birey, her ne kadar doğuştan üstün niteliklere sahip olsa da bireyin başkaları tarafından eğitilmesi, yönlendirilmesi, nihai olarak “*hizaya*” getirilmesi söz konusudur (Senemoğlu, 2017: 192).

Locke’un “*doğa durumu*” siyasal iktidarın başka bir deyişle devletin varlığına ilişkin görüşlerine ne şekilde yansımaktadır? Locke, ne zaman yazdığı bilinmeyen (Dunn, 2008: 43) *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme (2012)* adlı çalışmasında siyasal iktidarın varlığına ve şekline yönelik görüşlerini belirtir. Bu noktada Locke siyasal iktidarı anlamının “*doğa durumu*”nu anlamakta geçtiğini belirtir. Locke, kitabının *Siyasal İktidar Üzerine* adlı bölümünde; önceki eseri olan *Yönetim Üzerine Birinci İnceleme* adlı eserinde; “Sir Robert Filmer tarafından yazılan ve Hz. Âdem’in iktidarını doğrudan Tanrı’dan aldığı, bu iktidarın babadan oğula geçerek yeniçağlardaki krallara kadar ulaştığını göstermek istediği “Patriarcha or The Natural Power of Kings” adlı

eserine cevap niteliğinde karşılık verir. Locke, “egemenliğin Hz. Âdem’den yeniçağın krallarına kadar gelen metafizik egemenlik anlayışını çürüttükten sonra, yönetimin ortaya çıkışı için başka bir açıklama ve siyasal güç (devlet) için başka bir kaynak ve bu siyasal gücü elinde tutanları tanımak için de başka bir yol bulmanın zorunluluğundan söz eder” (Arslan, 2013: 191). Locke, bu görüşlerini kitabında aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“İlk olarak, Âdem, iddia edildiği gibi doğal babalık hakkı ya da Tanrı tarafından kendisine verilmiş pozitif bir yetkilendirmeye ya da çocukları üzerinde sözü edilen türde bir otoriteye ya da dünya üzerinde hükümranlığa sahip olmamıştır. İkinci olarak, Âdem bu otoriteye ya da hükümranlığa sahip olmuş olsaydı bile, varislerinin buna hakkı olmazdı. Üçüncü olarak, Âdem’in varislerinin bu otoriteye ya da hükümranlığa hakkı olmuş olsaydı bile, ortaya çıkabilecek her durumda doğru mirasçiyi belirleyen ne bir doğa yasası ne de pozitif bir Tanrı yasası olmadığından, ardıllık hakkı ve dolayısıyla aktarımla ilgili kural kesin olarak belirlenmiş olamazdı. Dördüncü olarak, ardıllık hakkı belirlenmiş olsaydı bile, Âdem’in soyunun en eski sülalesinin hangisi olduğuna dair bilginin tümüyle kaybolmasının üzerinden öyle çok zaman geçmiştir ki, insanoğlu soyu ve dünyadaki aileler içinde, diğer bir aileye karşı kendisinin Âdem’in soyu içinde en eski hane olduğunu ve miras hakkına sahip olduğunu en küçük şekilde iddia edecek kimse kalmamıştır” (Locke, 2012: 7-8).

Dolayısıyla Locke, Tanrısal bir otoriteyi kabul etmemekte, bu otoritenin kuşaklar arasındaki sahiplik durumunun olmadığını ve bunun böyle olmadığını iddia ederek “Doğa Yasası” ya da “pozitif bir Tanrı Yasası” bulunmadığını ifade eder. Böyle bir açıklama, siyasal iktidar, dolayısıyla devletin kökeni ve işlevleri konusunda farklı bir yaklaşımı gündeme getirmektedir.

Nitekim Locke, siyasal iktidarın doğru bir biçimde anlaşılabilmesi ve onun kökeninden türetilmesi için gerçekte “doğal” halinin bilinmesi gerektiğini ifade eder, yani “doğa durumu”nda insanların ne halde olduklarını sorgular. Locke “doğa durumu”nu şu şekilde tanımlamaktadır:

“İnsanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur. Bu durum ayrıca hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olmadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur” (Locke, 2012: 9).

Locke’a göre “doğa durumu”, bireylerin kendi iradeleri ile özgür bir şekilde davranabilecekleri bir alandır. Burada “doğa yasaları” belirleyici konumdadır ve tüm bireyleri de bağlamaktadır. Bireyler arasında herhangi bir üstünlük durumunun olmadığı, adeta barış ve özgürlüğün hüküm sürdüğü bir ortam vardır. Dolayısıyla Locke’un betimlediği “doğa

durumu”, “*insanların bir başkasının haklarına ve mülkiyetine zarar vermemesi açısından kendi içinde bir ‘ahlakilik’ taşıır*” (Odabaşı, 2015:1). Locke böyle bir ortamda siyasal iktidarı, “*mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezasını ve dolayısıyla diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasalar yapma; topluluğun gücünü bu yasaların uygulanmasında ve devletin dış zararlara karşı savunulmasında kullanma ve bütün bunları kamu yararı için yapma hakkı*” şeklinde ifade etmektedir (Locke, 2012: 8).

Locke’a göre “*doğa yasası*” na karşı gelmek bir anlamda Tanrı tarafından belirlenmiş olan kendi doğamızla çelişmek demektir. Dünyayı Tanrı yaratmıştır ve dünyada her şeyin, hepimizin yani insanların bir amacı vardır. İnsanlar dışındaki daha alt varlıklar ki bunlar bitki ve hayvanlar olarak sınıflandırılabilir, insanlara hizmet etmek için yaratılmışlardır. Dolayısıyla bizi yaratan Tanrı’nın vermiş olduğu yaşam hakkından dolayı kendimiz ya da “*başkalarını yok etme, köleleştirme ve soyma hakkımız yoktur*” (Hampsher-Monk, 2004: 114).

Peki Locke’un öne sürdüğü gibi “*doğa durumu*” her zaman güvenli ya da sorunsuz mudur? İnsanlar hangi durumlarda vazgeçilemez olan haklarından feragat ederler? “Doğa durumu” nda herkesin eşitliği ve özgürlüğü söz konusu iken neden insanlar başkalarının egemenliği altına girer? Locke bu sorulara şu şekilde cevap verir:

“...Doğa durumunda insan bu tür bir hakka sahip olmasına rağmen, bu hakkın kullanımı oldukça belirsiz ve sürekli olarak başkalarının tecavüzüne maruzdur. Herkes diğeri kadar kral, her insan diğerrinin eşiti olduğundan ve hakkaniyet ve adaletin kuvvetli gözetleyicileri olmayanlar daha büyük bölümü oluşturduklarından, insanın bu durumda sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvensiz, oldukça emniyetsizdir. Bu durum insanı, özgür olmakla birlikte korku ve sürekli tehlikelerle dolu olan bu durumu terk etmeyi istemeye zorlar ve dolayısıyla insanın, benim genel olarak mülkiyet adıyla adlandırdığım, yaşamlarının, hürriyetlerinin ve servetlerinin karşılıklı korunması için önceden birleşmiş bulunan ya da birleşme fikrine sahip olan diğerr insanlarla birlikte bir topluma katılmayı amaçlaması ve bunu istiyor olması nedensiz değildir” (Locke, 2012: 81).

Buna göre “doğa durumu” esasında sınırsız eşitlik ve özgürlüğün olduğu durum değildir. Herkesin birbirinin eşiti olması durumu, özgürlüğün korku ve güvensizlik nedeniyle kısıtlanmasını gündeme getirir. İnsanların yaşam hakkı, özgürlük ve mülkiyet haklarını karşılıklı korumaya yönelik tutumları, onları “doğa durumu”ndan çıkarak topluma karışmasına neden olur. Devletin, dolayısıyla bireylerin başka bir otoritenin altına girmelerinin temel nedeni “mülkiyetlerinin korunmasıdır” (Locke, 2012: 81).

2. MÜLKİYET HAKKI VE DEVLET DÜŞÜNCESİ

Locke'un yukarıda ifade edildiği gibi mülkiyet haklarının korunması amacıyla insanların siyasal temelli bir topluluğa dâhil olmaları devletin ortaya çıkışının asıl gereğesidir. Locke mülkiyet hakkını aşağıdaki gibi açıklar:

“Yeryüzü ve diğer bütün ast yaratıklar insanların tümüne ortaklaşa ait olmasına rağmen her insan yine de kendi kişisi üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Bunda kişinin kendisinden başka hiç kimsenin hakkı yoktur. Kişinin bedeninin emeği ve ellerinin işi diyebiliriz ki tam anlamıyla kendisindedir. Doğanın sağladığı ve içinde muhafaza ettiği şeylerden, insan, emeğini kattığı ve kendi özüne ait olan bir şeyleri birleştirdiği şeyi bu durumun dışına çekip çıkarır ve bu yolla bu şeyi mülkiyeti haline getirir. Bu şey doğanın içine koyduğu ortaklaşa durumdan bu kişi tarafından çıkarıldığından, bu emekle bu şeye diğer insanların ortaklaşa hakkını dışlayan bir şeyler eklenmiştir. Bu emek emekçinin tartışılmaz mülkiyeti olduğundan, en azından başkaları için de yeterli miktar ve nitelikte ortaklaşa şeyin kaldığı yerde, emeğini bir kez katan dışında hiçbir insan bu şeye ilişkin hakka sahip olamaz” (Locke, 2012: 24).

Locke, mülkiyet kavramını temel bir insan hakkı olarak görür ve iki farklı şekilde kullanır. *“Birincisinde, sahip olunan mallar, ikincisinde ise “yaşam, özgürlükler ve mallar. İkinci tanımda mülkiyet daha geniş bir şekilde ele alınır ve uygar yönetime geçerken korunması gereken anlamdaki bu mülkiyettir” (Zabcı, 2005:174).* Locke mülkiyete ilişkin

görüşlerinde bireyin kendisine münhasıran sahip olduğu mülkiyet hakkı vardır ve bu hak kişinin kendi emeğinin ürünüdür. “*Bu doğrultuda insanın yaşamı da Tanrının mülkiyetidir ve sadece yaşamın kullanımı insanın mülkiyetindedir*” (Fındık, 2015:37). Locke bu noktada Hobbes’un önermesinden farklı bir bakış açısı izlemektedir. Hobbes, temelde insanların kendi üzerinde “*sınırsız doğal hakkı*”nın olduğunu savunur ve bu durumda “*doğa durumu*”nun çatışmalı olduğunu ifade eder. Locke ise bireyin kendisini ve dolayısıyla başkalarını korumasının Tanrı tarafından verilen bir görev olduğu için bireylerin buna riayet edeceğini savunur (Hampsher-Monk, 2004: 115).

Locke mülkiyete ilişkin görüşlerinde “*emek*” üzerinde durur. Birey, doğada kendiliğinden var olan “*şey*”leri kendi emeği ile yoğurarak mülkiyeti haline getirir. Locke, “*doğa durumu*”nda mülkiyeti “bir hak olarak” nitelendirmektedir (Evren, 2015: 39). Bu yüzden Locke mülkiyet hakkını insanın emeği sonucunda elde ettiği sahiplik anlamında kullanmıştır. Locke, mülkiyete ilişkin açıklamalarında “*doğa durumu*”nda hâkim olan akli ön plana çıkarmaktadır. Nitekim Locke’a göre yeryüzündeki her şey Tanrı tarafından insanlara ortaklaşa verilmiştir ve insanlar bu varlıklardan en iyi şekilde nasıl yararlanacaklarına dair akla da sahiptirler (Locke, 2012: 23-24). İnsanlar arasında “*ortaklaşa mülkiyet*” söz konusudur (Bakırcı, 2004: 162).

Locke’un “*doğa yasası*”na göre insanlar “*doğa durumu*”nda sadece eşit ve özgür biçimde herhangi bir baskı olmaksızın yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını korumakla kalmaz, aynı zamanda bu haklarına

ilişkin bir ihlaline veya saldırılarına karşı da “cezalandırma iktidarına da sahip kılınmıştır”. Ancak böyle bir durum, “doğa durumu”nun kendisinde mümkün müdür? Locke bu soruya aşağıdaki gibi cevap verir:

“....Ancak kendi içinde mülkiyeti koruma ve o toplumdaki bütün herkesin suçlarını cezalandırma iktidarına sahip olmayan hiçbir siyasal toplum var olamayacağından ve varlığını sürdüremeyeceğinden her bir üyenin doğal iktidarını terk ettiği; bu iktidarını, korunma için her durumda bu topluluk tarafından oluşturulan yasaya başvurudan yoksun bırakılmadığı bir topluluğun ellerine bıraktığı yerde ve sadece orada siyasal toplum vardır. Böylece de her bir üyenin bütün özel yargılarının dışlanmasıyla, topluluk, oluşturulan sürekli kurallarla, tarafsız ve bütün taraflara karşı aynı olan hakem durumuna gelir ve bu kuralların yürütülmesi amacıyla insanların topluluktan yetki alması yoluyla herhangi bir hak sorununa ilişkin olarak bu toplumun üyeleri arasında meydana gelebilecek uzlaşmazlıklar konusunda karar verir ve yasanın koymuş olduğu yaptırımlarla herhangi bir üyenin topluma karşı işlemiş olduğu suçları cezalandırır: Bu sayede, kimin siyasal toplumda birlikte olduğunu kimin olmadığını ayırt etmek kolaydır. Tek bir beden içinde birleşmiş ve ortak bir yerleşik yasayla aralarındaki uzlaşmazlıkları karara bağlamaya ve saldırganları cezalandırmaya yetkili başvurulacak bir yargı organına sahip olanlar birbirleriyle sivil toplumdadırlar: ancak ortak bir başvuru organı olmayanlar, yeryüzünde demek istiyorum, hala

doğa durumundadırlar; çünkü her biri, bir başka yargıcın olmadığı bu yerde, kendisi için bir yargıç ve yasanın yürütücüsüdür; Bu da, önceden göstermiş olduğum gibi, tam doğa durumudur” (Locke, 2012: 57-58).

Dolayısıyla Locke’a göre “doğa durumu”nda olma hali mutlak bir özgürlük ve güvenlik alanını sağlamamaktadır. “Doğa durumu”nun yaratmış olduğu belirsizlik, bireylerin “doğa” durumu”ndan çıkarak bir “sivil toplum” alanına geçmelerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla insanların “sivil toplum”a geçemedikleri alan, dahası kendi iradesi ile yargılama yaptığı yer “tam doğa durumudur”. Bunun dışında kalanlar ise “sivil toplum”dadır. Locke’a göre birey kendi iradesiyle özgürlüğünden vazgeçerek “sivil toplum”a geçmektedir. Aslında bu vazgeçişin temelinde bireylerin kendi hak ve özgürlüklerine gelecek bir tehdidi bertaraf etme eğilimi vardır (Beriş, 2013: 124).

Locke, insanların “doğa durumu”nda eşit, özgür olduğunu, kendi “emeği” ile mülkiyet hakkının bulunduğunu ve bu hakların başkaları tarafından ihlal edilemeyeceğini ifade ederken herhangi bir çatışma veya uzlaşmazlık konusunda bireylerin bir anlaşmaya vardığını ifade eder:

“Birinin kendisini doğal hürriyetinden yoksun kılmasının ve sivil toplum bağları içine koymasının tek yolu, mülkiyetlerinin güvenli bir kullanımı ve sivil toplumun üyesi olmayanlara karşı daha büyük güvenlik içinde birbirleriyle rahat, güvenli ve barışçı bir yaşam sürdürmeleri için diğer insanlarla bir topluluğa katılma ve birleşme konusunda anlaşmaktır. Bu anlaşma herhangi bir

sayıdaki insan tarafından yapılabilir, çünkü geriye kalanların özgürlüğünü zedelemeyiz; bunlar eskiden içinde oldukları doğa durumu hürriyeti içinde bırakılırlar. Herhangi bir sayıdaki insan bir topluluk ya da yönetim oluşturmak üzere uzlaştıklarında bu yolla derhal bütünleşir ve tek siyasal bütün oluştururlar ki bu siyasal bütün içindeki çoğunluk diğerleri adına eylemde bulunma ve karar verme hakkına sahiptir” (Locke, 2012: 64).

Locke’a göre bireylerin “doğa durumu”ndan çıkıp “sivil toplum”a geçişleri yine bireylerin iradesi ile gerçekleşmektedir ve bu geçiş durağan değil, dinamiktir. Bu geçiş diğer bireylere zarar vermez, aksine “tek siyasal bütün” çerçevesinde diğerlerinin de üzerinde hâkimiyet kurarlar. “...İnsanlar, cezalandırma haklarını topluma devrettikleri zaman siyasal toplum oluşmuş olur” (Öztekin, 2018: 286-287). Locke, bu görüşü ile devletin kökenleri veya temellerine de göndermede bulunmaktadır:

“Dolayısıyla bir doğa durumu dışında bir toplulukta birleşmek isteyen herkesin, içinde birleştiği toplumun amaçları için gerekli iktidarının tümünü, açıkça çoğunluktan daha büyük bir sayı üzerinde anlaşmamışlarsa, topluluğun çoğunluğuna bıraktığı kabul edilmek zorundadır. Bu işlem bir devlete giren ya da devleti oluşturan bireyler arasında sadece tek siyasal toplumda birleşme konusunda uzlaşarak yapılır; sözleşmenin tümü bundan ibarettir ya da bundan ibaret olması gerekir. Böylece herhangi bir siyasal toplumu başlatan ve fiilen kuran şey bir çoğunluk oluşturmaya muktedir belli bir sayıdaki özgür insanın bu tür bir

toplumda birleşme ve bütünleşmeyi onaylamalarından başka bir şey değildir. Bu nedenle dünyada herhangi bir meşru yönetimin başlangıcına olanak veren/verebilen şey sadece ve sadece budur” (Locke, 2012, 66).

Siyasal iktidarların meşruiyetinin ne olduğu tartışması, tarihsel süreçte üzerinde epeyce tartışılan bir meseledir. Meşruiyetin dünyevi veya ilahi kaynaklardan mı alındığı sorusu ile birlikte siyasal iktidarın oluşum şekli ve amaçlarına yönelik de farklı savlar ileri sürülmüştür. Liberal düşünürlerin “sözleşme teorileri” çerçevesinde konuya yaklaştıkları görülür. “Sözleşme teorileri, toplum ile siyasi yönetim arasındaki hak ve ödevler ilişkisini düzenleyen bir sözleşme varsayımına dayanırlar” (Yayla, 1998: 19). Locke bu noktada kendisi gibi liberal teorinin öne çıkan isimleri olan Hobbes ve Rousseau’dan farklı düşünür. Hobbes, “doğa durumu”na ilişkin Locke’un “barışçıl” tabirinin tersine bu ortamda çatışmanın olduğunu ileri sürer. Buna göre; “doğa durumu” içinde her bireyin yaşamını tehdit edebilecek nitelikte “çatışma, belirsizlik ve şiddet durumu” vardır. Bu ortamda çatışma bireylerin ihtiyaçlarının karşılanamaması durumunda gerçekleşebilir ve birey davranışlarında ahlaki bir ölçüt yoktur. İnsanlar arasındaki eşitlik, “insan insanın kurdudur” görüşü çerçevesinde herkesin birbiriyle çatışmalı olduğu ortamı doğurur. (Hampsher-Monk, 2004: 43; Odabaşı: 2005: 20). Dolayısıyla Locke’ta olduğu gibi insan davranışlarının diğerlerinin haklarını gözetecek şekilde bir “ahlakilik”ten bahsetmek mümkün değildir. Rousseau ise “doğa durumu”ndan sivil ya da siyasal alana geçişin nedeni olarak mülkiyeti görmektedir. Buna göre insanlar barış içinde yaşamak ve mülkiyetlerini korumak amacıyla bir araya

gelerek iradelerini “*genel irade*”ye devrederler. Rousseau’ya göre mülkiyet nedeniyle ortaya çıkan çatışma ve kavgalar insanların bir otoriteye bağlanmalarını gerekli kılmıştır. Bu da doğa durumundan politik ve sivil topluma geçiştir (Çaha, 2007: 21-22; Odabaşı, 2005: 22-23).

Locke, “*doğa durumu*”ndan çıkılarak siyasal bir topluluk etrafında birleşme sonucunda ortaya çıkan yönetim şekillerini çeşitli kategorilere ayırır. Devlet kelimesini *Common-wealth* olarak kullanan Locke, kavramın temelde “*bağımsız bir topluluk*” anlamına geldiğini vurgular (Locke, 2012: 86). Yasama, yürütme ve yargı erklerinin kim veya kimler tarafından kullanıldığına bağlı olarak devlet şekilleri ortaya çıkar. Buna göre, yasaların topluluk veya topluluk tarafından atananlarca yapıldığında ortaya çıkan yönetim biçimi *kusursuz bir Demokrasidir*. Yasaların seçilmiş kişiler veya bunların *varisleri ya da halefleri* aracılığıyla yapılması durumunda Oligarşi ortaya çıkar. Yasaların *tek Adam* tarafından yapılması durumunda da Monarşi oluşur (Locke, 2012, 85-86). Locke, devlet biçimlerinin temel olarak yasaların yapılma şekline göre değişiklik göstermektedir.

Locke her ne kadar bireylerin siyasal topluluğa girerek mülkiyet haklarını barış ve güvenlik içinde kullanmaya yönelmelerinin en önemli aracı olarak yasaları görse de yasama iktidarı sınırsız bir iktidar değildir ve Locke’a göre yasama iktidarı *devletin en yüksek gücünü meydana getirmekle birlikte bazı sınırlamalara* tabidir (Akarsu, 2014: 80). İlk olarak, yasa koyucu hiçbir şekilde bireylerin mülkiyet, yaşam ve özgürlükleri üzerinde keyfiyete sahip değildir. Bireyler “doğa

durumu”ndan siyasal topluluğa geçtikten sonra da aynı bireylerdir. “Doğa yasası” çerçevesinde bireyler kendi yaşam hakkı, özgürlüğü ve mülkiyeti üzerinde söz sahibidir ve bunu başka bir iktidara devretmesi mümkün değildir. İkinci olarak, bireyler güven içinde mülkiyet haklarının korunması amacıyla topluluk haline geçmişlerdir ve *ilan edilmiş yasalarla* bu haklarını korurlar. Dolayısıyla yasama gücü geçici ve keyfi yasalar ile kendine bir iktidar oluşturamaz. Üçüncü olarak, yasa koyucu hiçbir şekilde bireylerin rızası olmaksızın mülkiyetlerinin tamamı veya bir bölümü üzerinde tasarrufta bulunamaz, bunlara el koyamaz. Tersine durumda insanların “doğa” durumu”ndan neden çıktıkları anlamsız hale gelir. Dördüncü olarak, yasa koyucu bu yetkisini kimseye devredemez. Bu yetkiyi kendisine halk verdiği için kanun koyucu bu yetkiyi başkalarına aktaramaz (Locke, 2012: 87-94). Dolayısıyla Locke’a göre insanların rızasına ve toplumsal sözleşmeye dayanan devlet tüm bireyleri temsil eder. Devlet sınırlı bir devlettir, meşruiyetinin kaynağını da bunlar oluşturmaktadır (Toku, 2003: 88).

Locke’un devletin varlık sebebine yönelik görüşlerine bakıldığında devlet nihai olarak “*sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumdur*”. Locke’a göre bu çıkarlar “*hayat, özgürlük, sağlık ve beden dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi dışsal şeylerin mülkiyetidir*” (Locke, 1998: 16). Locke devletin işlevlerini sıralarken temel olarak birey, birey hayatı, özgürlüğü ile bireyin sahip olduğu mülklerin korunmasına odaklanmaktadır. Bu bakış açısı, birey merkezli

devlet düşüncesini toplum merkezli devlet düşüncesine yeğlendiğine yönelik kanaati güçlendirmektedir.

SONUÇ

Siyasal liberalizmin öncü ismi olan John Locke, eserleri ve düşünceleri ile kendinden önce ve sonraki düşünür, kuramcı, teorisyenleri de etkilemiştir. Düşüncelerinin merkezine akıllı ve bireyi koyan Locke, eşitlik, özgürlük, mülkiyet hakkı, devlet biçimleri alanlarında siyaset biliminin temel konularına yönelik günümüzde dahi tartışmalı olan konulara değinmiş, inceleme konuları siyaset biliminin temel taşları olmuştur.

Eğitim Locke'un insan doğasına ilişkin önermelerinde önemli yer tutar. Eğitim konusunda ebeveynlere önemli görevlerin düştüğünü belirten Locke, eğitim aracılığıyla bireyin hayatının iyi ya da kötü yönde şekilleneceğini vurgular. Rasyonel olan birey, doğuştan sahip olduğu akıllı ile mutluluğunun, toplumsal statüsünün ölçüsüdür.

Locke bireylerin kendi özgür iradeleri ile içinde buldukları “doğa durumu”nu terk ettiklerini, böylece siyasal toplulukların altında birleşerek devletin meydana geldiğini ifade eder. Locke'a göre insanların kendi rızaları ile güvenlik ve mülkiyet hakkının korunması amacıyla meydana getirdikleri devlet, yani siyasal topluluk sınırsız bir iktidara sahip değildir. Bireylerin “doğa durumu”nda sahip oldukları hakları ne ise devlete geçişte de bunlar geçerlidir ve bu haklar üzerinde yasa koyucu tasarrufta bulunamaz. Locke siyaset felsefesinde sınırlı devlet ya da iktidarın meşruiyetini de buna bağlar. Yasa koyucu sürekli

olan ve keyfi olmayan yasalar yapmak zorundadır. Siyasal otorite, bireyin eşitlik, özgürlük ve mülkiyet hakkına el koyamaz, bunları başkasına da devredemez. Dolayısıyla Locke, liberalizmin sınırlı devlet ilkesinin siyasal alandaki konumunu da bu şekilde yerine oturtmaktadır. Devlet ya da siyasal iktidar biçimleri yasa yapma şekline göre değişir. Temel olarak demokrasi, oligarşi ve monarşi yasaların kim veya kimler tarafından yapıldığına bağlı olarak şekillenir.

Mülkiyet hakkı Locke'un üzerinde özellikle durduğu temel konular arasındadır. Yaşama ve özgürlük gibi insanların mülkiyet hakkı da vardır ve bu hak kişinin kendisindedir. Düşüncelerinin temeline birey ve akli koyan Locke, bu anlamda Aydınlanma çağına kalıcı ve büyük değişimler kazandırmıştır.

Locke, devletin, bir başka deyişle siyasal iktidarın ortaya çıkışını “*doğa durumu*”ndan çıktıktan sonraki aşama olarak görür. Bireyler temelde mülkiyet hakları ve güvenlikleri gerekçesiyle kendi iradeleriyle sivil alana geçerler. Bu noktada kendisi gibi sözleşme kuramcıları olan Hobbes ve Rousseau'dan farklılaşır. Hobbes, “*doğa durumu*”nun bir çatışma ortamı olduğunu ifade ederek bireylerin kaçınılmaz olarak toplumsal sözleşme ile sivil topluma geçtiğini belirtir. Rousseau'ya göre “*doğa durumu*”nda mülkiyet ekseninde ortaya çıkacak sorunların çözümü bir üst otoriteyi gerektirmektedir ki bu da “*sivil ve politik toplum*”dur. Dolayısıyla her üç düşünürün “*doğa durumu*”na ilişkin görüşleri nedensellik bakımından farklılık taşısa da devletin kökenlerine yönelik ortak görüşü savundukları söylenebilir.

Günümüz siyaset teorisyenleri arasında Locke'un görüşlerinin hala tartışma konusu olduğu görülmektedir. Siyaset biliminin dinamik yapısından kaynaklı olarak devlet, mülkiyet hakkı, eşitlik, özgürlük kavramları üzerinde farklı bakış açıları getirilmeye devam etmektedir. Bu süreçte Locke'un görüşleri ve felsefesinin de temel alındığı ve bunun epey süreceği de aşikârdır.

KAYNAKÇA

- A, Bedia. (1961). John Locke'un devlet felsefesi", İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, Sayı:12, 72-85.
- Arslan, H. (2013). John Locke'un siyaset felsefesinin temelleri üzerine bir deneme, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:17,181-204.
- Bakırcı, F. (2004). John Locke'ta Mülkiyet Anlayışı, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Beriş, H. E. (2013). Teoride ve Pratikte Demokrasi: Tarihsel ve Siyasal Gelişim. T. Erdem (Ed.). Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler. Ankara: Lotus Yayınevi, 115-150.
- Berktaş, F. (2016). Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. Der. H. Birsen Örs (Der.). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 49-114.
- Çaha, Ö. (2019). Siyasi Düşüncelere Giriş. İstanbul: Dem Yayınları.
- Çaha, Ö. (2007). Aşkın Devletten Sivil Topluma. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Duman, F. (2009). Modern Siyasal İdeolojiler. T. Erdem (Ed.). Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler. Ankara: Lotus Yayınevi, 153-197.
- Dunn, J. (2008). Düşüncenin Ustaları – Locke. F. Dilber (Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Erdem, T. (2009). Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavram ve Süreçler. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Evren, M. (2015). Locke ve Rousseau'nun doğa durumu ve mülkiyet anlayışlarının karşılaştırılması. İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, No: 6, 31-44.
- Fındık, F. (2015). Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'da Doğa Durumu Kavramlarının Karşılaştırılması, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Hampsher-Monk, I. (2004). Modern Siyasal Düşünce. İstanbul: Say Yayınları.
- Heywood, A. (2016). Siyaset Teorisine Giriş. İstanbul: Küre Yayınları.
- Locke, J. (1998). Hoşgörü Üstüne Bir Mektup. Ankara: Liberte Yayınları.
- Locke, J. (2004). Eğitim Üzerine. A. Uğur (Çev.). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.

- Locke, J. (2012). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme; Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme. F. Bakırcı (Çev.). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Odabaşı, L. (2015), "John Locke ve Hükümet Üzerine İkinci İnceleme", <https://www.academia.edu>, erişim tarihi: 1 Kasım 2020.
- Odabaşı, F. (2005). Sivil Toplum. İstanbul: L&M Yayınları.
- Öztekin, A. (2018). Siyaset Bilimine Giriş. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Savran, G. (1977). Düşünüyorum, öyleyse varım. İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, Sayı: 21, 157-184.
- Senemoğlu, O. (2017). Locke ve Rousseau'nun insan doğası ve toplum düşüncesi. İnsan ve Toplum, Cilt: 7, Sayı: 1, 187-221.
- Toku, N. (2003). John Locke ve Siyaset Felsefesi. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (1998). Siyaset Teorisine Giriş. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yılmaz, A. (2016). Çağdaş Siyasal Akımlar. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Zabcı, F. (2015). Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe. M.A. Ağaogulları (Ed.) Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim Yayınları, 457-506.

BÖLÜM 3

TOPLUMSAL AÇIDAN KENEVİRİN UYUŞTURUCU ETKİSİ SAĞLIKTA KULLANIMI VE YASAL DURUM

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ER¹

---

¹ İstanbul, Türkiye, Kemaler1@gmail.com.<https://orcid.org/0000-0002-6906-7129>

GİRİŞ

Siğara, alkol ve uyuşturucu maddelerin insan sağlığına zararları hakkında, kamuoyunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır. Yasalara uygun hareket etmek koşuluyla, ülkelerin çoğunda, siğara ve alkol üzerinde herhangi bir yasaklama bulunmamaktadır. Bu maddelerin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri net bir şekilde bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Uyuşturucu maddelerin insan sağlığını bozucu etkileri de bilimsel olarak net bir şekilde kanıtlanmıştır, ancak, uyuşturucu maddeler farklı olarak, devletlerin çoğu tarafından yasak kapsamına alınmıştır. Alkol ve uyuşturucu maddeler birey sağlığına zararları yanında, ek olarak bağımlılık durumuna gelmesi durumunda, psikolojik sorunlara da sebep olmakta, ayrıca toplumsal sağlık üzerinde de olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Uyuşturucu madde dendiğinde, dünya üzerinde en çok tüketildiği bilinen, bu araştırmanın da odağında bulunan, kenevirde elde edilen uyuşturucular başı çekmektedir. Ancak kenevir bitkisinden uyuşturucu madde elde edilmesi tartışmalı bir konudur. Çünkü çalışma içinde görüleceği gibi, uyuşturucu madde yapımında kullanılan kenevir ile endüstriyel amaçlı kullanılan kenevir arasında farklar bulunmaktadır. Ayrıca, binlerce yıldır, kenevir bitkisinden hazırlanan ilaçların, bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir.

Burada yazılanlardan da anlaşılacağı gibi, kenevir bitkisi bir taraftan tedavi amaçlı olarak kullanılabilir gibi, bir taraftan da uyuşturucu madde yapımında kullanılabilir. Söz konusu durumdan dolayı da, devletler birey ve toplum sağlığını korumak açısından yasal

önlemler almışlardır. Her ne kadar birey ve toplum sağlığını korumak açısından devletlerin yasal önlemler alması önemliyse de, bu durumun, ülkelerin kalkınmasına katkı açısından çok değerli bir yere sahip olan endüstriyel kenevir üretimini ve sağlıkta kullanım amaçlı kenevir üretimini engellediğiyle ilgili yoğun görüşler bulunmaktadır. Bunlar dikkate alınarak çalışmanın toplumsal açıdan değerlendirilmesinde, araştırmanın konusu bağlamında, uyuşturucunun insan sağlığına, topluma zararlarıyla ilgili etkiler; kenevir bitkisinin tıpta kullanımıyla ilgili insan sağlığına, dolayısıyla da topluma faydalı etkileri ve yasal durumun toplumsal açıdan değerlendirilmesi olmak üzere üç ana eksen öne çıkmaktadır.

Kenevir bitkisiyle ilgili çalışmalara bakıldığında, çok derin bir arka planı olduğundan, ayrıca stratejik önemi olduğundan, ziratle ilgili branşlardan, iktisat, sosyoloji ve uluslararası ilişkilere kadar çok farklı disiplinlerden uzmanların dikkatini çektiği görülmektedir. Çalışmada ise, kenevirin uyuşturucu yapımında kullanılabilmesi, sağlıkta kullanımı ve yasal durumdan kaynaklanan sorunların, toplumsal açıdan etkilerini değerlendirebilmek amaçlanmıştır. Araştırmanın konusu da, kenevirin uyuşturucu üretilmesinde kullanılabilmesi, sağlıkta kullanımı, yasal durumdan kaynaklanan sorunlar ve toplumsal etkisiyle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, endüstriyel kenevirin kullanım alanları, özellikleri, ekonomiye katkıları, endüstriyel kenevirin yasaklanmasındaki dünya ekonomisinde çok önemli yeri olan şirketlerin etkisi, uluslararası ilişkilerin etkisi gibi çok sayıda

konu kapsam dışında bırakılmıştır.* Yöntem olarak, literatür taraması kullanılarak, farklı görüş açılarıyla elde edilen bilgiler analiz edilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

West'in açıklamalarına göre, kenevir İngilizce terminolojideki adıyla (hemp, cannabis) marihuana yaygınlıkla esrar “marijuana” kelimesi ile aynı anlama gelecek şekilde birleştirilmiştir. Amerika’da Marihuana kelimesi ilk olarak 1890'larda kullanıma girmiş, 1930'larda ise Narkotik Bürosu tarafından tüm kenevir türlerini anlamlandıracak şekilde kullanılmıştır. Kenevirin İngilizcedeki yazılışındaki “cannabis sativa” kelimesindeki “sativa” ise, tarımı yapılan bitki anlamına karşılık gelmektedir. Kelimenin kullanımında Amerika’da “cannabis” kelimesiyle, “marijuana” kelimesinin aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasının sebebi, Amerika’daki politika yapıcılarının, kamuoyuna yön verenlerin ortaya çıkarmak istedikleri izlenimle ilişkilidir. Bu arada Amerika dışında çok sayıda ülke, esrar (marihuana, marijuana) ve kenevir (hemp, cannabis) kelimesini ayırmış, esrar ile ilgili cezalar getirirken, endüstriyel keneviri desteklemiştir” (1998, s. 2 - 5).

Kenevirden uyuşturucu madde yapımı, Hint keneviri (Cannabis Sativa) bitkisi yapraklarının ve tozlarının değişik işlemlerden geçirilmesi yoluyla olmaktadır (Tellioglu ve Tellioglu, 2012, 98 - 99).

---

* Endüstriyel kenevirin ekonomik gelişmeden doğanın korunmasına kadar, çalışmada kapsam dışı bırakılan sayısız stratejik faydaları bulunmaktadır. Bu çalışmanın kaynakçasında yer alan kaynaklar başta olmak üzere, literatürde konuyla ilgili çok sayıda makale, kitap, video bulunmaktadır. Örnek makalelerden birisi için, bakınız (Er, 2020). Araştırmanın önemini anlaşılması açısından, ilgili ön bilgileri olmayanların, endüstriyel kenevirin faydalarına, uluslararası ilişkilerin etkisine vb. de bakmaları faydalı olacaktır.

Kenevirden elde edilen uyuşturucu, içerisindeki CBD / THC maddeleri oranıyla ilgilidir. Bu oran Avrupa'da endüstriyel kenevirin ticarileştirilmesine izin vermek için geliştirilen sertifikasyon sisteminde, CBD / THC oranı eşiği olarak yüzde 0.8 olarak kabul edilmiştir. Kanada ve Avrupa'da yetiştirilen kenevir çeşitleri ise, onay alma açısından, yüzde 0,3 ve daha aşağı değerlerdeki THC düzeyleri için onaylanmış, yani 0,3 düzeyi ve daha aşağıdaki değerlerdeki kenevir üretimine izin verilmiştir (West, 1998, s. 2 - 5).

Yukarıda yazılanlardan da anlaşılacağı gibi, esrar (marihuana, marijuana) uyuşturucu anlamını destekleyecek şekilde ve kenevir (hemp, cannabis) ise endüstriyel kullanım amaçlı kenevir anlamını destekleyecek şekilde kullanılmaktadır. Çalışmada da söz konusu anlamsal ayırım dikkate alınmaya çalışılmıştır. Anlaşılacağı üzere, kenevir konusundaki çalışmalarda, uyuşturucu ve eğlence amaçlı kullanılan kenevir ile endüstriyel amaçlı kullanılan, tıbbi amaçlar için kullanılan keneviri ayırmak, CBD/THC oranını dikkate almak gerekmektedir.

Çalışmada ilgili bölümlerde incelenmeye çalışıldığı gibi, endüstriyel amaçlı üretilmeyen kenevirden, uyuşturucu madde üretmek olanaklı olduğundan, devletlerin toplumlarını korumak için önlemler alması son derece önemlidir. Ancak diğer taraftan ise, kenevir bitkisi birçok sağlık sorununda kanıtlanmış fayda sağladığından; endüstride ise, devasa boyutlarda stratejik ekonomik değere sahip olduğundan; doğanın korunmasına tartışmasız katkısından dolayı dikkate alınması gereken bir bitkidir. Söz konusu sebeplerden, özellikle de az gelişmiş

ya da yeterince gelişmemiş devletler açısından, taşıdığı ekonomik, stratejik katkılar dikkate alınarak desteklenmelidir. Burada yapılan analizler, hem altı çizilen açınımlar sebebiyle, hem de bu açınımları birlikte ele alıp analiz eden, literatürde çok az çalışma olmasından dolayı önemlidir. Araştırmanın konusu kapsamında, aşağıdaki başlıklar altında, burada açıklanan amaçlar doğrultusunda, kenevirin uyuşturucu amaçlı kullanımı, sağlıkta kullanımı, yasal durum ve toplumsal açıdan değerlendirilmesi analiz edilmektedir.

KENEVİRİN UYUŞTURUCU OLARAK KULLANIMI

Cruise'in araştırmasına göre, kenevirin uyuşturucu olarak kullanımı insan sağlığı açısından önemli riskler taşımaktadır. Bu riskler kısa süreli ve uzun süreli etkiler olarak bilinmektedir. Kısa süreli yan etkiler hafızayla ilgili sorunlar, ağız kuruluğu, bozulmuş motor becerileri, kırmızı gözler, paranoya, anksiyete sorunları şeklinde görülmektedir. Uzun süreli yan etkiler olarak, bağımlılık; ergenlik çağında başlayanlarda zihinsel yeteneğin azalması; hamileliği sırasında kadınların esrar kullanması durumunda doğacak çocuklarında davranış bozuklukları gibi sorunlar öne çıkmaktadır. Bu durum daha çok kamuoyunda "esrar" olarak bilinen, uyuşturucu amaçlı kullanılan kenevirin yaygınlığı dikkate alındığında, sağlıkla ve toplumla ilgili önemli bir sorun oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Örnek olarak bu sorunun Amerika'daki yaygınlığıyla ilgili, 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre, toplumun %51'i kısa ya da uzun süreli herhangi bir şekilde esrar kullanmıştır (2016, 2). Buradan da anlaşılacağı gibi, esrar insan sağlığı açısından son derece zararlı bir

maddedir ve diğer uyuşturucu maddelere göre daha kolay elde edilebildiğinden, daha yaygın olduğundan, insan ve toplum sağlığını da bu oranda tehdit etmektedir. *

Yine birçok araştırmacı ise, kenevirin sağlıkta faydalı kullanımının yanında, zararlı yanlarına da dikkat çekerek; tedavi yetkinliğine, yan etkilerine değinmekte, bağımlılık, psikoz, anksiyete gibi bazı rahatsızlıkları tetiklediği üzerinde durarak; bilimsel araştırmaların önündeki yasa ve bürokrasiden kaynaklı engellemelerin kaldırılarak, sağlıkta hangi durumlarda kullanılabilceğinin ortaya çıkarılması gerektiğini vurgulamaktadır (Telliöglu ve Telliöglu, 2012, 101).

Esrarın uyuşturucu olarak, neşe ve keyif verici özelliği ile kullanımı binlerce yıllık bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Çin İmparatoru Shen Nung döneminden gelen M.Ö. 2737 yılındaki metinlerde, kenevirde elde edilen çayın, “gut hastalığı, romatizma, hafıza bozuklukları ve sıtma” hastalıklarında faydalı ilaç olarak kullanılabilceği, kullanma miktarlarının aşıldığı durumlarda ise, “şeytanlar görmeye”, “körlük ve iktidarsızlığa” sebep olabileceği belirtilmiştir (Telliöglu ve Telliöglu, 2012, 101).

Antik dönem klasik Yunan belgelerinden elde edilen bilgilere göre, Herodotus, göçebe kabilelerin ateş yakıp etrafında toplandıklarını, kenevir bitkisini ateşe attıklarını, çıkan dumanı soluduklarını ve bu

---

* Bir toplumun sağlıklı olması ifadesiyle, çalışmadaki kullanımı açısından, toplumu oluşturan insanların fiziksel sağlıklarının da katkısıyla, sosyal ilişkilerini iyi bir şekilde yönetebildikleri, diğer insanlarla uyum içinde yaşayabildikleri, günlük işlerini takip edebildikleri, yasa ve toplumsal kuralların insanların faydasını hedeflediği bir toplumsal yapı anlatılmak istenmektedir.

yolla kendilerinden geçtiklerini, dans edip şarkı söylemek yoluyla eğlendiklerini anlatmaktadır (Abel, 1980, s. 24). Amerika'nın yerli Kızılderilileri, "Büyük Ruh" olarak adlandırdıkları fizik ötesi varlıktan ilham almak, benzersiz kavrayışlara sahip olmak amacıyla, Avrupalıların kıtaya gelmelerinden çok önceleri dini törenlerin, kabile törenlerinin bir parçası olarak esrar içmekteydiler (Braun, 2014, s. 10). Burada yazılanlardan da anlaşılacağı gibi, kenevir bitkisi uyuşturucu olarak kullanımıyla ilgili binlerce yıllık bir tarihe sahiptir.

Yine esrar kullanımıyla ilgili önemli bir gelişme de, 1700'lerin sonunda, Kuzey Afrikanın işgali ve Avrupalıların buraları sömürge haline getirme girişimleri dönemlerinde yaşandı. Örneğin Kuzey Afrika'da Mısır'ın işgali sırasında, Mısır'da yerli halk arasında esrar kullanımı yaygındı. İşgalci Fransız askeri komutası tarafından, askerlerinin esrar kullanması yasaklanmıştı. Buna rağmen çok sayıda asker esrar kullanmaya başlamıştı. Bu askerler kendilerini eğlendiren, kendilerinden geçiren esrarı kendi ülkelerine götürdüler ve kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulundular (Lee, 2012, s. 32-34).

1850'lerde Doğu ülkelerinde uyuşturucu özelliği sebebiyle kullanılmakta olan esrar, Batı ülkelerinde de bu özelliğiyle kullanılmaya başladı. Esrar lifiyle yapılan ürünler yanında doktor çantalarında, eczanelerde, kafelerde ve özel evlerde esrar reçinesi görünmeye başladı. İlk başta, bir yenilik, gizemlilik etkisi sebebiyle yazarlar ve sanatçılar ve daha sonra müzisyenler tarafından kullanıldı. Söz konusu dönemde esrarın etkisiyle ilgili yeterli bilgi olmadığından

fazla bir endişeyle karşılanmadı. Bu dönemde göçmenler, yoksullar, orta sınıflar, zengin sınıflar her sınıf esrarla ilgili farklı bir bakış açısına sahipti. Örneğin alt sınıfların kullanımında kolayca işlenen suçlarla bağlantı kurulabiliyor, toplumsal tehlike olarak görülebiliyordu (Abel, 1980, s. 270). Yine esrar 19. ve 20. Yüzyıllarda, tıp alanında ağrı kesici ve uyku verici etkileri değerlendirilerek kullanılmıştır. Literatürdeki bazı bilgilere göre de, yine kenevirde elde edilen esrarın uyuşturucu özelliği kullanılarak, Birinci Dünya Savaşı döneminde “zayıflama, durgunluk, başağrısı, iştahsızlık, bazı kanamalar ve epilepsi” benzeri rahatsızlıklarda önerildiği görülmüştür (Tellioğlu ve Tellioğlu, 2012, 101).

Esrar maddesi uyuşturucu yapımı amacıyla en fazla üretilen, kaçakçılık konusu olan yasal yasaklama kapsamında olan uyuşturucu maddedir. Birleşmiş Milletler açıklamalarına göre, 2008’de dünya yetişkin nüfusu dikkate alındığında, %2.9 - 4.3 civarında insan esrar kullanmakta ve %0.6 civarında insan günlük olarak esrar tüketmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde ise yetişkin nüfus içinde %4 civarında esrar kullanılmaktadır. Esrar bağımlılığı siyahi gençler, İspanyol erkekler gibi bazı gruplarda daha fazla artış göstermektedir. Esrarın Türkiye’deki macerasına bakıldığında da emniyetteki kayıtlarda en çok yasadışı kullanımı tespit edilen madde olduğu anlaşılmaktadır (Tellioğlu ve Tellioğlu, 2012, 98 - 99). World Health Organization raporuna göre de, dünya nüfusunun %3 ila %5’inin tıbbi olmayan nedenlerle esrar deneyerek kullanmış olduğu görülmektedir (2018, Bölüm 4. s. 3).

Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezinin EMCDDA, (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction) sunduğu bilgilere gore, bugunku zamana gelindiğinde, esrar, Avrupa'da en fazla tuketlenen yasadışı uyuşturucusu olarak one ıkmaktadır. 2008 yılı kayıtlarına gore, 13.4 milyon civarında Avrupalı yetişkinin esrar kullandığı tahmin edilmektedir. Ekonomik aıdan bakıldığında ise, esrar, sayısal bilgiler dikkate alındığında, AB genelinde milyarlarca Euro'luk bir piyasaya sahip bulunmaktadır (2008, xiii). EMCDDA'nın 2019 raporuna gore ise, 2002 ile 2017 arası esrar ele geirme sayısı izlendiğinde, AB ulkelerinde, toz esrarın 2002'de 250 bin civarında ele geirme sayısından başlayıp, 2009'da 400 bin ele geirme sayısına yaklaştığı ve bu noktadan 2017'ye gelindiğinde duşuş eğilimiyle 300 bin ele geirme civarında olduğu gorlmektedir. Daha duşok THC oranına sahip olarak bilinen Kubar esrar da ise bu oran, AB ulkelerine, Turkiye ve Norve dahil edildiğinde, 2002'deki 100 bin ele geirmeden 2017'de 500 bin ele geirmeye gelmiştir (2019, ss. 22, 23). Buradaki değerlerden de anlaşılacağı uzere, esrar kullanımında tehlikeli bir artış gorunmektedir.

Bazı araştırmacılar ise, esrarın zararlı etkilerine temkinli yaklaşmaktadır. Bunlardan birisi olan Lee'nin goruşlerine gore, yirmibirinci yuzyıl ocukları, abur cubur, elektromanyetik radyasyon, aşırı bilgi yuklemesi, metabolizma ve beyin gelişimine zarar veren sayısız kimyasala maruz kalmaktadır. Ayrıca Amerika orneğinde buyok eğitsizlikler, sağlıksız beslenme, alkol, siğara gibi alışkanlar, gıda, su ve havadaki kanserojenler gibi ok sayıda yoldan topluma

verilen zararlara dikat çekmektedir. Ona göre esrarın zararları abartılmaktadır. Diğer zararlılara göz yumulduğu halde, esrara getirilen yasaklar ABD yetkililerinin esrar konusundaki güvenilirlik iddiasını kaybetmelerine sebep olmuş, faydalı kullanımının da engellenmesi durumu gerçekleşmiştir (2012, s. 460,461).

Deitch ise, tarih boyunca eğlence ve sarhoş olma amacıyla çeşitli maddelerin belirli ölçülerde kullanımının kültürün bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bu arada esrarın, dünyanın yoksul, az gelişmiş ülkelerinde, keyif verici, sarhoş edici ücretli maddeler, içecekler yerine ücretsiz ve kolayca elde edilebilmesinden dolayı daha çok kullanıldığını açıklamaktadır. Ona göre uyuşturucu bağımlılığı azaltılmak isteniyorsa, dürüst ve tarafsız bir değerlendirme yapılmalı, insanların eğitime dayalı bilinçli seçimler yapması sağlanmalıdır. Uyuşturucuyla ilgili sorun vardır ancak, bu sorun madde kullanımından doğan bir sorun değil, daha çok sosyal bir sorundur (2003, s. 227).

West'in kenevir ile ilgili olarak yaptığı çalışmada, söylene ve gerçek ayrımı yapılmaktadır. Buradaki çalışma açısından önemli olanlar şunlardır: Endüstriyel kenevirin THC seviyeleri çok düşüktür ve bu sebepten dolayı da uyuşturucu özelliği olan kenevir yerine kullanılması mümkün değildir. Endüstriyel kenevirde “esrarın” (marijuana) yükselmesini engelleyen başka bir kanabinoid CBD bulunmaktadır. CBD ise esrarın etkisini azaltmaktadır. Kenevir tarlalarının gizli olarak esrar üretmek için kullanılması da, uyuşturucu amaçlı yetiştirilen kenevir farklı bir şekilde yetiştirilip, farklı bir

zamanda hasat edildiğinden gerçek değildir. Ayrıca endüstriyel kenevir yağından THC elde edilebileceği de, kenevir tohumuna THC ve CBD içeren reçine bulaşmış olsa bile, yıkanmış endüstriyel kenevir tohumu THC içermeyeceğinden doğru değildir (1998, s. 2 - 5). West'in açıklamalarının, endüstriyel amaçlı kenevir üretimi ile uyuşturucu amaçlı kenevir üretiminin birbirinden oldukça farklı olduğu ve kontrolünün de o kadar büyük bir sorun olmadığı yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bölümde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, uyuşturucu amaçlı kenevir üretilip kullanılması, bağımlılık yapıcı etkisi ve fiziksel sağlık üzerindeki etkisinden dolayı, insan sağlığı açısından çok önemli sorunlar getirmektedir. Söz konusu durum davranış bozukluğuyla ilgili sorunlara yol açmakta; insanların sosyal ilişkilerini bozmakta; işlerine devam edebilmelerine engel olmaktadır. Yol açtığı tehlikeler sebebiyle binlerce insanın hayatının kararmasına sebep olmaktadır. Ayrıca uyuşturucu ticareti, terör örgütlerinin uyuşturucu ticaretinde etkin rol alması, genç insanların uyuşturucu tuzağına düşürülerek hayatlarının karartılması vb. birçok sebep toplumsal yaşantıyı tehdit etmektedir. Ancak bazı araştırmacılar ise, konuya farklı açılardan bakarak insan sağlığına benzer şekilde zarar veren başka maddelere dikkat çekmekte, uyuşturucuyla ilgili bilinçlenmenin artırılması ve sosyal bir sorun olarak görülüp buna göre hareket edilmesi vb. mücadele etmenin olanaklı olduğunu ileri sürmektedir. Yine farklı bakış açıları ortaya koyan yazarlara göre, bir taraftan esrar bağımlılığıyla sigara ve alkol ile mücadele edildiği gibi mücadele

edilirken, diğ er taraftan kenevir bitkisinden elde edilecek baş ta tıbbi kullanımla ilgili faydalardan vazgeçilmemelidir.

KENEVİRİN SAĞ LIKTA KULLANIMI

Ransom'un araştırmasına göre, kenevirin tıbbi tedavi amaçlı kullanımıyla ilgili ilk yazılı kanıtlar beş bin yıl civarında Çin'de Chen Nung'un saltanatı dönemine işaret etmektedir. Buradaki bilgilere göre kenevir, birçok farklı hastalığın yanında, sıtma, kabızlık, romatizma ağ rıları, kadın hastalıkları, akıl hastalıkları gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmış tır. Afrika ve Hindistan'da dizanteri, sıtma gibi birçok ateşli hastalığın tedavisinde faydalanılmış tır. Daha sonra Helenistik Çağ da ve Orta Çağ Avrupasında bazı hastalıklarda uygulandığı görülmüş tır (1999, 13 – 15).

Russo'nun çalışmasına göre de, 1976'da yayınlanan Fayyum Tıp Kitabının çevirisine göre, M.Ö. 6. yüzyıla kadar bilgi veren bir derlemede, kenevirin en çok iyileştirici tedaviler, yaralar, şişlikler, apseler ve tümörlerin yanı sıra ateş ve kulak hastalıklarında kullanıldığı görülmektedir (2007, s.1625). Müslüman dünyadaysa, MS 900'de Hekim El-Razi kulak için, şişkinliği çözmek ve epilepsiyi tedavi etmek için kullanılmasını önermiştir. Diğ er bir doktor el-Badri de MS 1251'de iştahı artırmak için esrar tavsiye etmiştir (Rosenthal, 1971'dan aktaran Nahas vd., 1999, s.4).

İngiltere'de 17. ve 18. Yüzyıllarda depresyondan çeş itli iltihaplı hastalıkların tedavisine kadar sayısız sağlık sorununda tedavi edici olarak değ erlendirilmiştir (Ransom, 1999, 13 – 15). Amerikalılar 1840'larda, İ rlanda'daki Doktor William Brooke O'Shaughnessy'nin

araştırmalarını fark ederek, kenevir ailesinden üretilen bitki türlerinin iyileştirici özelliği ile sağlıkta kullanılabileceğini keşfettiler. O'Shaughnessy, bitkinin astım, migren, uykusuzluk, adet zorlukları, kaygı, iştahsızlık ve konvülsiyonlar gibi sağlık sorunlarını tedavi etmek için bir ilaç olarak kullanılabileceğini tespit eden bilimsel çalışmalar yürüttü. On dokuzuncu yüzyılın ikinci bölümünde Amerikalı doktorlar çeşitli hastalıklar için esrar reçete ediyorlardı (Netzley, 2015, s. 12,13). Amerika'da kenevirden yapılan ilaçlar, 1850 senesinde tıbbi ilaçlar listesinde resmi olarak tanındı. 1937'deki kenevir vergi kanunu yasalaştırılma kadar birçok hastalığın tedavisinde kenevirden yapılan ilaçlar kullanıldı. 1942 yılına gelindiğindeyse, kenevir Amerika ilaç listesinden çıkarıldı (Ransom, 1999, 13 – 15).

EMCDDA'nın açıkladığı bilgilerde de, (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction – Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) Kenevir tıbbi amaçlı olarak önce Doğu ülkelerinde kullanılmaya başlamıştır. Doğudan Avrupa'ya ulaşması ise, 18.yy'da gerçekleşmiş, çoğunlukla preslenmiş yağ ya da kenevir sütü olarak, bel soğukluğu ve mesane iltihabına karşı kullanılmıştır. 1830 yılında Hindistan kenevirinin sağlıkta kullanışlılığı ile ilgili Avrupa'da ilk kapsamlı metin, Alman eczacı ve botanikçi Friedrich Ludwig Nees von Esenbeck tarafından yazılmıştır. 19. Yüzyılın ortalarında William B. O'Shaughnessy'in 1839'da yaptığı kapsamlı çalışma sayesinde, hint keneviri, Avrupa'daki tıp eğitiminde yer almaya başlamıştır. O'Shaughnessy, çok çeşitli kenevir bileşiklerini, romatizma, kuduz, kolera, tetanoz, konvülsiyonlar ve hezeyanla ilgili

sağlık sorunlarına karşı, kısmi şekilde başarılı bir şekilde kullanmıştır (2008, 5).

Fransız bir doktor olan, Louis Aubert-Roche tıbbi gözlemlerde bulunmuş, Kuzey Afrika’da, Mısır’da yaptığı çalışmalarda, veba ve tifodan Avrupa aşırı etkilendiği halde, Mısırlı’ların kenevir kullandıkları için, bu hastalıklardan çok daha az etkilendiklerini gözlemlemiştir. 1840 yılında yazdığı kitabında da veba ve tifo belirtilerinin tedavisinde kullanılmasını önermiştir. Kraliçe Victoria’nın doktoru olan, Sir John Russell Reynolds tıbbi esrarı 1890 yılında nevroz, migren, dismenore, konvülsiyonlar, uykusuzluk rahatsızlıkları durumunda en faydalı ilaç olarak önermiştir. Modern tıptaki etkisi sebebiyle, modern tıbbın babası ünvanını taşıyan Sir William Osler, 1915 yılında bir tıbbi ders kitabı yazmış ve burada tıbbi esrarla ilgili olarak, “Migren için en iyi tedavi” söyleminde bulunmuştur (Tellioglu ve Tellioglu, 2012, 101).

Netzley’in araştırmasına göre, kenevir bazlı ilaç kullanımı diğer ilaçlarla karşılaştırıldığında, yapılan araştırmalara göre, alzheimer (Alzheimer) hastalığının tedavisinde daha etkili görünmektedir. 2006’da Scripps Araştırma Enstitüsü’ndeki bilim adamları, Molecular Pharmaceutics dergisinde THC’nin alzheimer hastalarında meydana gelen iki beyin anormalliklerinden biri olan amiloid plak oluşumunu engellediğini ve hastalığa karşı herhangi bir ilaçtan daha başarılı bir silah gibi görüldüğünü; ayrıca THC’nin sadece hastalığın semptomlarını değil ilerlemesini de engellediğini bildirmişlerdir. Bu tedavi, alzheimer hastalığının, Alzheimer Derneği’ne göre ülkede altıncı

önde gelen ölüm nedeni olmasından dolayı oldukça önemlidir. Diğer bazı çalışmalarda ise, esrar bileşiklerinin beyni, felç, sarsıntı veya travma sonrası hasara karşı koruyabildiğini göstermiştir. Kemirgenlerle yapılan araştırmalarda, esrar bileşiklerinin beyin hasarlarında meydana gelen morarmayı azaltabildiği, beyin fonksiyonlarında iyileşme gerçekleştirdiği gösterilmiştir. Ancak bazı araştırmacılar ise, esrar bileşiklerinin kullanılmasına daha temkinli yaklaşmaktadır. Örneğin İngiltere'deki İnme Derneği Araştırma ve Bilgi Direktörü Dale Webb'e göre, kannabinoidlerin insanlarda aynı etkilere sahip olup olmadığını araştırmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Esrarın beyindeki etkileri oldukça karmaşıktır ve riskli bir maddedir” (2015, s. 30).

Kenevirin sağlıkta kullanımıyla ilgili geçmişten günümüze sayısız örnek bulunmasına rağmen, temkinli yaklaşılmasının, daha derin araştırmalar, deneyler yapılmasının gerekliliği de ortadadır. Örneğin Abel'in araştırmasına göre 1860'lı yıllarda da, doktorlar kenevir türevlerinden elde edilen ilaçlar kullanıyorlardı, ancak temkinli yaklaşılmasını da öneriyorlardı. Çünkü denemelere göre, bazı hastalar ilacı aldıktan sonra kendilerini daha iyi hissettiklerini bildirirken, bazıları deliryum ve halüsinasyonlardan şikâyetçi oluyorlardı (1980, 184). Yine konuyla ilgili olarak, önemli bir kuruluş olan, ABD Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) kenevir türevlerinin çok sayıda zararlı sağlık etkisi ile ilişkili olduğunu, içerik, üretim ve tedarik gibi önemli durumlarla ilgili yeterli kontrol sağlanamadığını bildirmektedir. Ayrıca esrarın kalp damar sistemi, akciğerler, kanser, psikolojik

sinirsel rahatsızlıklar, gibi çok sayıda organ ve sağlık probleminin oluşumunda da etkisi olduğu düşünülmektedir (Cruise, 2016, 3 - 6).

Esrar türevlerinin zihin üzerinde olumsuz etkileri olduğuna işaret eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örnek olarak bir araştırmada, düzenli olarak esrar kullanan on sekiz ila yirmi beş yaşlarındaki kişilerle ilgili örnekleme, bazı bilişsel problemler ve IQ noktalarında bir düşüş yaşanabildiği gösterilmiştir. Tıbbi esrarın kalitesini test eden bilimsel bir laboratuvar olan CW Analytical'in kurucu ortağı John Oram ise, esrar türevlerinin kullanımı açısından kullananların büyük oranının güvende olmasına rağmen, yaklaşık yüzde 10'unun tehlikede olabileceğinin kabul edilebileceğini bildirmektedir (Netzley, 2015, s. 35).

Buraya kadar ki yazılanlardan görüldüğü üzere, kenevirden hem uyuşturucu (esrar) hem de diğer özellikleri yoluyla, insanlık tarihinde binlerce yıldır sağlık alanında faydalanılmaktadır. Ancak görüldüğü gibi, her ne kadar bazı hastalıkların tedavisi için neredeyse kanıtlar yoluyla faydaları ispatlanmış olsa da, sağlık alanında kullanılmasıyla ilgili yeterli bilimsel kanıtlara dayalı deneyler, araştırmaların yapılması tam olarak netleşmemiştir. Netleşmesi için ise, daha fazla devlet destekli bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca tıbbi amaçlı esrarın zamanımızdaki durumana bakıldığında, özellikle bazı ülkelerde eczane raflarında yer aldığı, ticaretinin yapıldığı da görülmektedir. Örnek olarak, Aurora Cannabis şirketi, Kanada'da, ürünlerini yurtdışına ihraç eden 26 yetkili üreticiden biridir. Hollanda'da tıbbi esrar, Hollanda Sağlık Bakanlığı ile

sözleşmeli olarak Bedrocan B.V. tarafından yetiştirilmekte, pazarlanmakta ve reçeteye Hollanda eczanelerinde bulundurulmaktadır. Ayrıca tıbbi esrar, Hollanda Sağlık Bakanlığı girişimleriyle, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Almanya ve İtalya başta olmak üzere çok sayıdaki yetkili araştırmacılara tıbbi kullanım için ihraç edilmektedir (World Health Organization, 2018, Bölüm 1. s. 4).

İsrail tıbbi esrarı 1990'ların başında yasallaştırmıştır. Burada Ekim 2017'ye kadar 32.000'den fazla hasta tıbbi esrar kullanmıştır. Tıbbi esrar yasaları, Avustralya'da 2013'ten beri, 2017'den beri Arjantin, 2008'den beri Avusturya, 2015'ten beri Şili ve Kolombiya, 2012'den beri Çek Cumhuriyeti, 2011'den beri Danimarka, 2017'den beri Almanya ve Portekiz, 2013'ten beri İtalya ve Uruguay ve 2015'ten beri Jamaika'da kullanım koşulları belirlenerek yasalarda yer almıştır. ABD'de tıbbi kullanımın önündeki engeller arasında ise, yüksek kaliteli bilimsel verilerin eksikliği, hekimlerin esrarın fiziksel ve zihinsel sağlık riskleri konusundaki endişeleri, sağlık kurumlarının doktorlarını yasal statü veya diğer nedenlerle ve ilacın sigorta kapsamı eksikliğinden dolayı yönlendirmesi gibi sebepler bulunmaktadır (World Health Organization, 2018, Bölüm 4. s. 4).

Bu bölümdeki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, tıbbi amaçlı kenevir insanlık tarafından farklı coğrafyalarda binlerce yıldır kullanılmaktadır. Zamanımızda da tıbbi amaçlı kenevirden elde edilen ilaçlar, çok sayıda ülke tarafından üretimi ve ticareti yapılmakta eczanelerde bulundurulmaktadır. Anlaşılacağı üzere, kenevir

bitkisinden elde edilen esrar türevleri yoluyla yapılan ilaçlar ve uyuşturucu özelliği olmayan ilaçlar, dolayısıyla esrar türevleriyle ilişkisi olmayan ilaçlar yapmak olanaklı olmaktadır. Ancak konuyla ilgili bilim insanlarının çalışmalarında tam bir netlik olmadığı anlaşılmaktadır. Hangi hastalıklarda kullanılabileceği, hangi kriterlere sahip hastalarda kullanılabileceği, yan etkileri, ilaçlardaki kimyasallarının oranları vb. çok konuda belirsizlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında bugün doktor reçetelerine giren ilaçların çoğu için de yan etkiler açısından aynı durum geçerlidir. Söz konusu durum, kenevirden üretilen ilaçların kullanımı açısından, bilim insanlarının çalışmalarının daha fazla desteklenmesinin önemli olduğunu; gerçekten de çok az bir rahatsızlık da olsa bile, diğer ilaçlardan daha faydalı kullanımı mümkün ise, söz konusu insan hayatı olduğuna göre bu araştırmaların desteklenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, hali hazırda faydalı kullanımı denenmiş, ispatlanmış ilaçlar da dikkate alınmalıdır.

UYUŞTURUCU OLARAK KENEVİR KULLANIMINDA YASAL DURUM

Kenevir bitkisinden elde edilen esrar, dünya çapında en yaygın kullanılan yasadışı maddedir ve hemen hemen her ülkede bulunmaktadır (Taylor vd., 2014, s. 4). Dünyadaki ülkelerin önemli bir çoğunluğunda esrar yasaklanmış olmasına rağmen, yasadışı yollardan üretimi ve ticareti yapılmakta, kontrol altına alınamadığından, sayısız insanın aşırı doz, bağımlılık, karanlık ilişkiler içinde yer alma vb. sebeplerle zarar görmesine sebep

olmaktadır. Ancak, bu bölümde yer verildiği gibi, bazı araştırmacılara göre, esrarın yasaklanmasıyla ilgili cezai yaptırımlar sorunu çözmemektedir. Ayrıca, esrar yasağının kapsamının endüstriyel kenevir üretimini engelleyecek şekilde genişletilmesi, bu bitkinin toplumsal, ekonomik, sağlıkla ilgili doğanın korunmasıyla ilgili faydalarının gerçekleştirilmesine de engel olmaktadır. Ayrıca bu görüşleri savunanlara göre, endüstriyel kenevir türü esrar üretmeye elverişli bir ürün de değildir. Dolayısıyla bu durum da dikkate alınarak endüstriyel kenevir üretimine zarar vermeyecek yaklaşımlar geliştirilmelidir.

Esrarın yasaklanmasının dünyadaki tarihsel sürecine bakıldığında, Amerika'da başlayan yasaklama sürecinin, uluslararası gelişen ilişkiler sonucunda diğer dünya ülkelerine de yaygınlaştığı bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde esrar kullanımıyla ilgili ilk yasa, 1915'te Kaliforniya'da kabul edilmiştir. Kısa bir süre sonra, söz konusu yasaklamayla ilgili Utah (1915), Wyoming (1915), Teksas (1919), Iowa (1923), Nevada (1923), Oregon (1923), Washington (1923), Arkansas (1923) ve Nebraska (1927) gibi birçok eyalet Kaliforniya'yı takip etmiştir. Ayrıca, Marihuana Vergi Yasası 1937'de yasalaştığında, beş yıla kadar hapis cezası veya ceza olarak 2000 dolar para cezası istenebildiği görülmektedir (Abel, 1980, s. 202, 203, 251, 252).

1950'lerin sonu ve 1960'ların başında, esrarın ana kullanıcıları hala siyahlar ve Meksikalılar olduğundan Amerikalıların çoğu marihuana sorunuyla pek ilgili olmamıştır. Fakat 1960'ların ortalarında,

yükseköğrenim gören beyaz öğrenciler arasında da esrar kullanımı hızlı bir şekilde artmıştır. 1970'lerin ortalarında Amerika'da esrar kullanımı daha da arttığından halktan gelen tepkiler de aynı paralelde artmaya başlamıştır (Abel, 1980, s. 259).

Kenevir, 20. yüzyılın başlarından itibaren birçok ülkede kriminalize edilmeye başlanmıştır. Amerika'da, esrar satışı için ilk kısıtlamalar 1906'da (Columbia Bölgesi'nde) gelmiştir. 1911'de Güney Afrika'da, 1913'te Jamaika'da, 1920'lerde Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda'da, 1923'de Kanada'da yasadışı ilan edilmiştir. 1925'te Lahey'deki Uluslararası Afyon Sözleşmesinde, bilimsel ve tıbbi amaçlar haricinde, kenevir kullanımı ve ihracatının yasaklanması konusunda uzlaşma sağlanmıştır. 1937'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, birçok bilim insanının kenevir endüstrisinin yok edilmek istendiğini açıklamasına rağmen, çok önemli iş adamlarından Andrew Mellon, Randolph Hearst ve Du Pont ailesinin de desteğiyle Marihuana Vergi Yasası kabul edilmiş, esrar yapımının yasaklanması yanında, kenevir üretimi de yasaklanmıştır (Cruise, 2016, 10 -12). *

Esrar, üzerindeki önemli tartışmalara rağmen, 1 Ağustos 2014 itibariyle, Amerika'da yirmi üç eyalet ve Columbia bölgesinde, tıbbi amaçlar için esrardan üretilen ilaçların kullanımı yasal hale gelmiştir. Böylece lisanslı bir doktordan reçete alan bu eyaletlerin yetişkin sakinlerinin esrardan üretilen ilaçları kullanabilmeleri önünde engel

---

* Burada sözü edilen, sadece Amerika'da değil tüm dünya ekonomisinde büyük etkileri olan devesa güç odaklarının kenevir üretimini kendi çıkarlarına tehdit olarak görmesi ve kenevir üretiminin engellenmesindeki rolleri, çalışmanın kapsamı dışında bırakıldığından söz konusu bilgilere çok fazla yer verilmemiştir. Ancak literatürde bulunan çok sayıda kaynaktan durum araştırılabilir.

kalmamıştır. Colorado ve Washington esrarın eğlence amaçlı kullanımını da yasallaştırmıştır (Netzley, 2015, s. 9).

Türkiye’de ve dünyada kenevir üretimindeki yasal takibin sebebi, sağlıkta kullanım haricinde kenevirin uyuşturucu elde etmek için yetiştirilmesi ve bu yolla da insan sağlığına zarar verilmesidir (Öztürk, 2016, 209). Türkiye’deki yasal duruma bakıldığında, esrar yapmak amaçlı kenevir üretmenin yasak edildiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, “2313 numaralı uyuşturucu maddelerin murakabesi hakkındaki kanun Madde 3, (Değişik: 22/5/1979 -2236/1 md.) münhasıran esrar yapmak için kenevir ekilmesi ve her ne şekilde olursa olsun esrarın ihzar, ithal, ihraç ve satışı yasaktır” denilmektedir. Lif, sap, tohum, vb. üretim yapmak için kenevir ekimiyle ilgili ise, “Madde 23 – (Değişik: 23/5/1990-3652/1 md.) Lif, tohum, sap ve benzeri amaçlarla kenevir ekimi, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı’nın iznine tabidir. Bakanlık, bu gibi amaçlarla kenevir ekimi yapılacak yerleri tespit, ilan ve üretimini kontrol eder. Bu hususlara ait uygulama esasları, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı’nca çıkarılacak yönetmelikte belirlenir” şeklinde ifade edilmektedir (Resmi Gazete, 24 Haziran 1933, s. 1353, 1357). Ekim yapılabilecek yerler ise, Kenevir Ekimi ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik Madde 5’te şu şekilde geçmektedir: “Lif, tohum veya her iki amaca yönelik kenevir ekimlerine müsaade edilecek İl ve İlçeler aşağıda gösterilmiştir. Bu İl ve İlçelerin dışında her ne maksatla olursa olsun kenevir ekimi yasaktır. İl’in Adı: İlçenin Adı Amasya Bütün İlçeler, Antalya, ‘Burdur’, ‘Çorum’, ‘İzmir’, ‘Kastamonu’, ‘Kayseri’, ‘Kütahya, ‘Malatya’, ‘Ordu’, ‘Samsun’, ‘Sinop’, ‘Tokat’, ‘Uşak’,

‘Urfa’, ‘Yozgat’, ‘Rize’, ‘Zonguldak’, ‘Bartın’, ‘Karabük’” (Resmi Gazete, 21 Ekim 1990, s.28). Buradan da anlaşılacağı gibi, Türkiye’de de kenevir üretimiyle ilgili bir sınırlandırma bulunmakta, ancak tamamen yasaklanması gibi bir durum bulunmamaktadır. Ancak esrar yapma amaçlı kenevir üretimi, ticareti vb. konularda yasal önlemler alındığı görülmektedir. *

Esrar kullanımında 2000’li yıllara gelindiğinde, Hollanda’da yaygın bir kullanımı olduğu, hatta rahatça uyuşturucu kullanmak isteyen turistlerin burayı tercih ettiği görülmektedir. Hollanda’nın esrar kullanımını için tercih edilmesinde, madde kullanımı için uygun kafeler, eğlence merkezleri vb.’nin de etkisi bulunmaktadır. Yıllık olarak düzenlenen Cannabis Cup festivalinde dünyanın en iyi esrarını belirlemek için ziyaretçiler gelmektedir (Booth 2005, 199, 402).

Avrupa Birliğine üye devletlere gelince, bunların önemli bir kısmında, 1993 ve 1996 arasında, endüstriyel kenevir ekimi yasallaştırılmıştır. 2012 – 2016 arasında kenevir üretiminde önemli derecede artış olduğu görülmektedir. En çok endüstriyel kenevir tarımı yapılan ülkeler arasında Fransa ve Hollanda öne çıkmaktadır. Son yıllarda, birçok Avrupa ülkesi, özellikle kenevir tohumu üretimi için kenevir yetiştiriciliğini başlatmış veya genişletmiştir (Carus, 2017, s. 1). Avrupa Birliği üye ülkelerinde görülen bu gelişmelerin, özellikle ülkelerin ekonomik zenginliklerine çok büyük katkı kapasitesine sahip

---

* Endüstriyel kenevir üretimiyle ilgili Türkiye’de tarihsel geçmişe bakıldığında, Osmanlı Devleti dönemi dâhil, önemli miktarlarda kenevir tarımı ve üretimi yapıldığı görülmektedir (Gezer, 2020; Aydoğan vd., 2020). Günümüze gelinen aşamada birçok sebepten kenevir tarımı ve üretiminin son derece azaldığı görülmektedir. Ancak bu araştırmanın kapsamı dışında kaldığından ilgili konuya girilmemiştir.

endüstriyel kenevirin önünü açması açısından önemli olduğu değerlendirilebilir.

Yukarıdaki satırlarda da anlatıldığı gibi, kenevirden üretilen esrar ile endüstriyel amaçlı keneviri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bölümde farklı ülkelerden örneklerle de açıklandığı gibi, yasaklamalar konusunda, tarihsel süreçte değişiklikler olmuşsa da zamanımızda ülkelerin endüstriyel kenevir ile esrar üretilen keneviri birbirinden ayırdıkları görülmektedir. Kenevir bitkisinin yasal durumuyla ilgili önemli sorun ise, endüstriyel amaçlı üretilen kenevir türünden esrar üretilebilmesi olanaklı olmadığı halde, endüstriyel kenevir tarımı yapılan alan içinde esrar üretilebilen kenevir türünün yetiştirilebilmesi tehlikesinden oluşmaktadır. Böyle bir tehlikeye karşı yasal önlemler alınmak istenmekte, bu durum kontrol ve denetim gerektirdiğinden, kısıtlamalara sebep olmaktadır. Yani bu sebepten sağlıkta kullanım amaçlı ve endüstriyel amaçlı kenevir üretimiyle ilgili de önemli sıkıntılar oluşmaktadır. Yine kenevirden uyuşturucu elde etmek amaçlı üretilen esrar, ülkelerin çoğunda yasaklamalar kapsamındayken bazı ülkelerde kontrollü bir şekilde kullanımının serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

KENEVİRİN TOPLUMSAL FAYDA VE ZARARLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıdaki bölümlerde de açıklandığı gibi, kenevirin uyuşturucu madde yapımında kullanılabilmesi önemli bir tartışma konusudur. Uyuşturucu madde yapımında kullanılmasıyla ilgili, incelendiği gibi, iki bakış açısı dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, uyuşturucu

özelliğinin özellikle de aşırı acı verici hastalıklarda acıyı azaltmak için kullanılması ya da diğer tıbbi amaçlar için olumlu olarak kullanılması; diğer taraftan ise, özellikle de bağımlılık yapıcı etkisi, insan bedenine verdiği zararlar gibi insan ve toplum sağlığına zararlı etkileri açısından değerlendirilmesidir. Kenevir bitkisi, bir taraftan, endüstriyel alanda, hatta doğanın korunmasında, tıbbi kullanım alanlarında en önemli bitkilerden biriyken, bir taraftan da uyuşturucu yapımında kullanılabilmesi, uluslararası devasa şirketlerin, ülkelerin de çıkarlarını ilgilendirmesi açısından stratejik bir bitkidir. Buradan bakıldığında, aşağıda incelendiği gibi, toplumsal açıdan da değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

Booth kenevir ile ilgili olarak, son yüz yılda sayısız bilimsel araştırma, sosyolojik, farmakolojik, kriminolojik ve tıbbi çalışma, yasal değerlendirme, siyasi değerlendirmeler yapılmasına rağmen, bir uzlaşma sağlanamadığını bildirmektedir. Ona göre, kenevirin insanlara son derece acı veren bazı hastalıkların etkilerini azaltabileceği, doğal çevrenin korunmasına katkıları, çok geniş endüstriyel kullanımdan doğan ekonomiye olabilecek katkıları göz ardı edilmektedir (2005, 396). Topluma fayda ve zarar açısından değerlendirildiğinde, Booth'un bakış açısına göre bakıldığında, kenevir konusunda uzlaşma sağlanamasa da, insana, topluma ve insanın doğal çevresine olabilecek faydalarının dikkate alınması önerilmektedir.

Braun ise, kenevirden üretilen plastiğin, bugün aşırı şekilde tüketilen petro kimya ürünü plastiğin kullanıldığı hemen her ürünün yapımında

kullanılabileceğine dikkat çekerek, kenevirden üretilen plastiğin biyolojik olarak parçalanabileceğine işaret etmektedir. Ona göre kenevir üretimi üzerinde yoğun baskı olmasaydı, kenevirden elde edilen plastikler biyolojik olarak parçalanabildiğinden, okyanuslarda yaygınlaşmış olan geniş plastik adalar mevcut olmayacaktı. Ayrıca benzin ve böcek ilacı gibi binlerce çeşit, milyarlarca ton zararlı kimyasal, rüzgâr ve yağmur gibi doğa olayları yoluyla ya da beslenme yoluyla insanların kanında dolaşmayacak, ölümcül hastalıklara sebep olmayacak, ayrıca ekolojik dengeyi bozarak doğaya geri alınamaz zararlar vermeyecekti (2014, s. 11, 12). Burada yazılanlar da toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, insanlığın petro kimya ürünlerin kullanılması sebebiyle, bugün yüzyüze kaldığı tehlikeye işaret ettiği görülmektedir. Toplumsal sorunlar içinde en önemli sorun insanların sağlığıyla ilgili olanlardır. Braun'un açıkladığı, endüstriyel kenevirden yapılabilen plastikler kenevir bitkisinin tek faydalı kullanımı olsa bile, insan toplumlarının daha sağlıklı bir doğada yaşama hakkı düşünüldüğünde paha biçilemez bir değerdedir.

İnsan ve toplum sağlığı açısından esrar kullanımı üzerinde bir kontrol ve yasaklama olması önemli olarak görülmektedir. Fakat farklı görüşler de bulunmaktadır. Örnek olarak Yoder, 1965'ten beri Amerika Birleşik Devletleri'nde yirmi milyondan fazla insanın esrarla ilgili suçlar sebebiyle hapsedilmiş olduğunu, ancak esrar kullanımının daha da yaygın olduğunu bildirmektedir. Ona göre, dünyada her sene 200 milyona yakın insanın esrar kullandığı dikkate alınarak bu konuda yasal yaptırımlar dışında yöntemler geliştirilmelidir. Çünkü yapılan araştırmalarda da esrar kullanımı üzerinde daha katı yaptırımları olan

ülkelerdeki esrar kullanım oranına bakıldığında, daha ılımlı esrar kullanımı olan ülkelere göre daha az esrar kullanımı olmadığı görülmektedir. Yoder'e göre, esrar yasağının sona erdirilmesi, yasallaştırma, esrar endüstrisini şiddet içeren yasadışı bir piyasadan istikrarlı ve düzenlenmiş bir pazara dönüştüreceğinden daha olumlu sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, yasallaştırma, tıbbi esrarla ilgili yapılan çalışmaları engelleyen kısıtlamaları kaldıracağından, konu üzerindeki bilimsel çalışmaları destekleyektir (2013, s. 2, 12).

Deitch'in yaklaşımına göre ise, uyuşturucu bağımlılığı sorununu cezai yaptırımlarla önlemeye çalışmak, pahalı, etkisiz ve insanlık dışıdır. Bu sorun tıbbi bir rahatsızlık olarak değerlendirilmeli, kişisel bir sorun olarak ele alınarak danışmanlık yoluyla sorunun çözümüne yardımcı olunmalı; uyuşturucu bağımlılığı olan bireylerin toplumun üretken üyeleri olmaları için çaba sağlanmalıdır (Deitch, 2003, s. 216).

Anlaşılabacağı üzere yasaklama ve cezai yaptırımların sorunu çözmediğini düşünen yazarların, kenevirde uyuşturucu üretimine cezai yaptırımlarla yaklaşımı uygun bulmadıkları; bunun yerine, tıbbi çareler, eğitimsel çareler, bireylerin topluma kazandırılmasıyla ilgili çareler önerdikleri görülmektedir. Yine, katı yasakların bulunduğu ülkelerdeki esrar kullanımının daha fazla olduğuna işaret etmektedirler. Ayrıca, esrarın kontrol edilebilen bir piyasa yerine, yer altına inmiş, şiddet içeren bir piyasanın elinde bulunmasının tehlikelerine işaret edilmektedir.

Tüm bu farklı görüşler değerlendirildiğinde, esrarın insan sağlığına ve topluma verebileceği zararların ortada olduğu görülmektedir. Ancak, endüstriyel kenevirin doğanın korunmasından, sağlıkta kullanım alanlarına, az gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, ülke ekonomilerinin gelişmesine yapabileceği katkılar da ortadadır. Ek olarak, uyuşturucu madde sorunuyla sadece yasal tedbirlerle mücadele edilemeyeceğiyle ilgili önerilerde de haklılık payı olduğu düşünülebilir. Ayrıca endüstriyel kenevir türünden istense dahi esrar üretilmeyeceği anlaşılmaktadır. Dünyamız için kenevir bitkisi bu kadar önemli bir bitki olduğuna göre, kenevir bitkisiyle ilgili bilimsel çalışmalara daha fazla destek olunması gerektiği, toplumların faydalanmasına sunulması gerektiği ortadadır.

SONUÇ

Burada yapılan çalışmada, kenevir bitkisinden uyuşturucu elde edilmesi, sağlıkta kullanımı, yasal durum, toplumsal açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Kenevirden üretilen esrar bitkisinin uyuşturucu madde etkisiyle insan vücudunda yaratmış olduğu olumsuz etkilere, bağımlılık vb. psikolojik etkilere dikkat çekilmiş, insan ve toplum sağlığı açısından devletlerin önlemler alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Sağlıkta kullanımına gelindiğiyse, konuyla ilgili çalışan uzmanların farklı görüşleri olsa da, bazı hastalıkların tedavisinde etkili olduğu, bazılarının tedavisinde ise, daha fazla araştırma ve deney yapılmasına ihtiyaç gerektiği anlaşılmaktadır. Yasal durum ile ilgili Türkiye'deki ve başka devletlerdeki gelişmelere bakıldığında, yasakların, yaptırımların tarihteki süreci arasında farklar

olduğu görülmektedir. Zamanımızda ise, esrar ile ilgili yasaklar ülkelerin çoğunda devam ederken, özellikle endüstriyel kenevir üretiminin önündeki engellerin kaldırıldığı dikkat çekmektedir.

Devletlerin toplumlarını korumak için insan sağlığına zararı bulunan, topluma zararı olan her şey ile mücadele etmek asli görevidir. Aynı kapsamda, devletler kenevirden elde edilen uyuşturucu maddelerle de mücadele etmektedir ve bu mücadeleyi de daha çok ceza yasaları yoluyla gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, çalışmada görüşlerine yer verilen birçok yazar ise, cezalar yoluyla uyuşturucuyla mücadele etmenin yetersizliğine dikkat çekmekte, daha çok eğitimsel, kültürel, sosyal önlemlerin alınmasının daha etkili olacağını savunmaktadır. Bu çalışmada da, cezaların suç işlemeye engel olmadığı değerlendirildiğinde, başka toplumsal sorunlarla mücadele de olduğu gibi, uyuşturucu madde kullanımıyla ilgili de sorunu ortaya çıkaran kök sebeplere inilmesi gerektiği önerilmektedir. Örnek olarak, yoksullukla mücadele etmek, daha kaliteli eğitimi yaygınlaştırmak, dayanışma kültürünü geliştirmek, devletin vatandaşına daha çok sahip çıkabileceği sosyal kurumları artırmak ve geliştirmek gibi önlemler önerilebilir.

Uyuşturucularla ve insan sağlığına zararlı akla gelebilecek her şey ile mücadele etmek, tüm insanların, devletlerin asli bir görevi olmak durumundadır. Ancak, insan sağlığına, insanların daha iyi yaşamalarına faydalı olacak akla gelebilecek her şeyi korumaya çalışmak, güçlendirmeye çalışmak da tüm insanların ve devletlerin görevi olmak durumundadır. Çalışmanın odağı da burada

bulunmaktadır. Esrar üretilebilen kenevir bitkisi, bir taraftan insanlar ve toplumlar için büyük bir tehlike yarattığından kontrol altına alınmalıdır; diğer taraftan ise, aynı bitkinin birçok hastalığa çare olma kapasitesi olduğundan, bitki üzerindeki bilimsel çalışmalar daha da genişletilerek sürdürülmelidir. Esrar üretilemeyen endüstriyel kenevir üretiminin ise tamamen desteklenmesi gerektiği ortadadır. Çünkü her ne kadar bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan çok az yer verilmiş olsa da; literatüre bakıldığında da görüleceği gibi, endüstriyel kenevir bitkisinden kâğıt üretilebilmekte; petro kimya ürünü plastiğin yerine kenevir plastiği üretilebilmekte; bio-yakıt üretilebilmekte, aynı büyüklükteki orman arazisinin sağladığı oksijenden kat kat fazla oksijen üretilebilmekte, üstelik ormanlar gibi çok uzun yıllara değil, mevsimlik bir bitki olduğundan aylara ihtiyaç duymaktadır. Tüm bunlara kenevir bitkisinin çok verimli ve ekonomik şekilde üretilebilmesi; kenevirden üretilen ürünlerin doğada kolayca dönüşebilmesi; doğanın korunması açısından çok fazla tarımı yapılması gereken bir bitki olması eklenmelidir. Söz konusu durumlar değerlendirildiğinde, insanların ve toplumların faydasına hizmet etme açısından kenevir bitkisinin özellikle devletlerin kontrolünde çok daha fazla desteklenmesi, insanlığın hizmetine sunulması gerektiği ortadadır.

Toplumlar tek tek insanların bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Tek tek her insanın nasıl, hangi kalitede yaşadığı, toplumda o toplumun ne kadar sağlıklı, mutlu, refah içinde yaşadığını açıklar. Buradan bakıldığında tüm toplumların, devletlerin temel çıkarı, bireylerinin sağlıklı yaşaması; toplumun üyeleri arasında daha iyi sosyal ilişkilerin

geliştirilmesi; ekonomilerinin sürekli gelişebilmesi, toplumda farklı fikirler olabilsede, dayanışmanın gerçekleştirilebilmesi için ortak bir toplum sözleşmesinde birleşilebilmesi vb. üzerinedir. Endüstriyel kenevir bitkisi bu açıdan değerlendirildiğinde, toplumlar için, insanlık için, doğanın korunması için vazgeçilemeyecek stratejik önemi olan bir bitkidir. Her ne kadar insanı ve toplumu korumak devletlerin en temel sorumluluğu olduğundan, uyuşturucuyla mücadele için yöntemler geliştirilmesi gerekiyorsa da; özellikle de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinden, doğasına, insan sağlığına yapabileceği çok önemli katkılarından dolayı; devletlerin kenevir bitkisiyle ilgili bilimsel çalışmaları, tarımsal üretimi, kenevir bitkisiyle ilgili sanayi üretimlerini desteklemesi gerektiği ortadadır. Ayrıca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerle, gelişmiş ülkelerin çıkarları arasında farklar olduğu bu konuda da değerlendirilmelidir. Gelişmiş ülkelerin devasa şirketleri, devasa çıkarları bulunmaktadır. Söz konusu çıkarlar, tüm dünya ekonomisini ve uluslararası ilişkileri etkilemektedir. Özellikle de ülkelerin ekonomileri, toplumlarının nasıl yaşadığına ve tüm insansal yaşantılara, ilişkilere kadar her alanda etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu durum da değerlendirilerek, uluslararası büyük şirketlerin çıkarına olmayan bir şeyin, yeterince gelişemeyen ülkeler açısından hayati bir öneme sahip olabileceği de dikkate alınarak, ülkelerin ve toplumların çıkarlarına uygun politikalar izlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abel, E. L. (1980). *Marihuana*. Springer US. Boston, MA, Springer US, <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2189-5>, Erişim Tarihi: 28.11.2019
- Aydoğan, M., Terzi, Y. E., Gizlenci, Ş., Acar, M., Esen, A., & Meral, H. (2020). Türkiye’de Kenevir Yetiştiriciliğinin Ekonomik Olarak Yapılabilirliği: Samsun İli Vezirköprü İlçesi Örneği. *Anadolu Journal of Agricultural Sciences*, 35-50. <https://doi.org/10.7161/omuanajas.602585>, Erişim Tarihi: 03.02.2020
- Booth, M. (2005). *Cannabis: A history*. <http://rbdigital.oneclickdigital.com>, Erişim Tarihi: 12.01.2020
- Braun, H. (2014). *Scientific Evidence for Legalizing Cannabis*. Phoenix Project Foundation, US. https://phoenixprojectfoundation.us/uploads/The_Scientific_Evidence_for_Legalizing_Cannabis.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2020
- Carus, M. (2017). *The European Hemp Industry: Cultivation, Processing and Applications for Fibres, Shivs, Seeds and Flowers*. European Industrial Hemp Association. https://eiha.org/media/2017/12/17-03_European_Hemp_Industry.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2020
- Cruise, Dennis, (2016) *Cannabis in Form Information on Cannabis*, https://www.academia.edu/27477304/Cannabis_in_Form_Information_on_Cannabis, Erişim Tarihi: 15.01.2020
- Deitch, R. (2003). *Hemp: American History Revisited: The Plant With A Divided History*. Algora Pub.
- Er, K. (2020). Tarihsel Toplumsal Ekonomik ve Uluslararası Boyutu Açısından Endüstriyel Kenevir Üretimi. *The Journal of Social Sciences*, 48, 173-195. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.45991>
- EMCDDA, (2019). *Avrupa uyuşturucu raporu 2019 :eğilimler ve gelişmeler*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2810/880049>, Erişim Tarihi: 12.08.2020
- Gezer, O. (2020). *Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler (1.Basım)*. İletişim Yayıncılık.
- Lee, M. A. (2012). *Smoke Signals: A Social History of Marijuana: Medical, Recreational, and Scientific (1st Scribner Hardcover Ed)*. Scribner.

- Netzley, P. D. (2015). Is Legalized Marijuana Good for Society? <https://www.overdrive.com/search?q=A07279B6-894D-4E1A-9A66-D2893F9CA6F7>, Erişim Tarihi: 02.10.2019
- Öztürk, A., B., (2016) Türkiye’de Büyüyen Tehlike: Esrar, Konuralp Tıp Dergisi, 8 (3) 208 – 213
- Resmi Gazete, 24 Haziran 1933, Sayı: 2435, Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2313.pdf>, Erişim tarihi: 06.09.2019
- Resmi Gazete, 21 Ekim 1990 — Sayı: 20672, Kenevir Üretimi ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20672.pdf>, Erişim tarihi: 18.10.2020
- Ransom, Jesse, J., (1999). "Anslingerian" Politics: The History of Anti-Marijuana Sentiment in Federal law and How Harry Anslinger's Anti-Marijuana Politics Continue to Prevent the FDA and Other Medical Experts from Studying Marijuana's Medical Utility, Harvard Law School, <https://dash.harvard.edu/handle/1/8965561>, Erişim tarihi: 04.09.2019
- Rosenthal, F. (1971). The Herb: Hashish Versus Medieval Muslim Society. Brill, The Netherlands aktaran, Nahas, G. G., Sutin, K. M., Harvey, D., Agurell, S., Pace, N., & Cancro, R. (Ed.). (1999). Marijuana and Medicine. Humana Press. <https://doi.org/10.1007/978-1-59259-710-9>, Erişim tarihi: 10.09.2019
- Russo, E. B. (2007). History of Cannabis and Its Preparations in Saga, Science, and Sobriquet. *Chemistry & Biodiversity*, 4(8), 1614-1648. <https://doi.org/10.1002/cbdv.200790144>, Erişim tarihi: 12.09.2019
- Taylor, D. B., Blickman, T., & Jelsma, M. (2014). The Rise and Decline of Cannabis Prohibition. *Global Drug Policy Observatory (GDPO)*. https://www.tni.org/files/download/rise_and_decline_ch1.pdf, Erişim Tarihi: 08.01.2020
- Telliöğlü, T., ve Telliöğlü, Z., (2012). Tıbbi Esrar Psikiyatrik Bozuklukların Tedavisinde Kullanılabilir mi?, *Klinik Psikiyatrik Bulteni*, 22 (1), 98-109, http://www.psikofarmakoloji.org/pdf/22_1_15.pdf, Erişim Tarihi: 02.07.2019

- West, D. P. (1998). *Hemp and Marijuana: Myths and Realities*. Madison, Wisconsin, North American Industrial Hemp Council. https://www.votehemp.com/PDF/myths_facts.pdf, Erişim Tarihi: 09.02.2020
- World Health Organization. (2018). *WHO Expert Committee on Drug Dependence Critical Review Cannabis and Cannabis Resin*. World Health Organization. <https://www.who.int/medicines/access/controlled-substances/Cannabis-and-cannabis-resin.pdf?ua=1>, Erişim Tarihi: 08.10.2020
- Yoder, T. (2013). *High Crimes: Strategies to Further Marijuana Legalization Initiatives*, The National Lawyers Guild. <https://www.nlg.org/high-crimes/>, Erişim Tarihi: 02.10.2020

BÖLÜM 4

ÇEVİRİ EYLEMİ PERSPEKTİFİNDE ORYANTALİZMİ OKUMAK

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK¹

Dr. Öğr. Üyesi Fatıma GİMATDİNOVA²

---

¹ Sakarya Üniversitesi FEF Mütercim-Tercümanlık Bölümü
ozturk@sakarya.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-3742-0503>

²Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü
fgimat@subu.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-3383-5296>

GİRİŞ

Oryantalizm 18.yüzyıldan itibaren oluşturulan “batı merkezli” (**europazentriert**) doğuya yönelik bir çalışma alanıdır. Temelinde Doğuyu ötekileştiren, aşağılayan ve sömürgeciliği meşrulaştıran bir akımdır. Oryantalizmin, sömürgeleştirilen ülkelerde sosyolojik, psikolojik, politik ve kültürel olumsuz etkileri hala sürmektedir. Oryantalizm, batı merkezli olarak kurgulandığından, son zamanlara kadar daha çok batılı yazar, gözlemciler ve gezginler tarafından irdelenmiş ve bu akımın temel felsefesine yönelik yorumlar yapılmış ve eserler meydana getirilmiştir.

Ancak, Edward Said’in (1935-2003) “Oryantalizm- Şarkiyatçılık” (1995) adlı eseri ile bu alana yeni bir bakış açısı gelmiş ve bundan sonra, Oryantalizm, doğulu ve batılı yazar ve düşünürler tarafından “objektif” olarak merceğe altına alınmıştır. Yer altı zenginlikleri olmasına rağmen, yoksul ve geri kalmış ülkelerin, bazı batılı ülkeler tarafından sömürge haline getirilmesiyle başlayan süreci, Oryantalizm, politik, kültürel etnik ve dini alanlarda kolaylaştırdığı söylenebilir.

Oryantalizm, uzaktan yakından hemen hemen tüm ülkeleri; özellikle Asya ve Afrika ülkelerinin birçoğunu ilgilendirdiğinden, bundan böyle araştırmacıların ve düşünürlerin irdemelerine ve araştırmalarına konu olabilecek kadar zengin bir içeriğe sahiptir.

Said’in çizgisini izleyen birçok batılı- doğulu yazar ve düşünür 20. Yüzyıla kadar yanlış bilinen ve aktarılan bilgileri yeniden yorumlamak ve açıklamak için çalışmalar yapmışlardır. Oryantalizmin, Doğuyu “**yanlı**” ve “**ötekileştirici**” felsefesine karşın; özellikle

edebiyat alanında doğuyu, kültürel alanda tanıtan, betimleyen “**çeviri**” “yapıtları meydana getirilmiştir. Bu çalışmada Oryantalizmin genel tanıtımı yanında; batıda oluşan olumsuz “**doğu imajını**” ve ön yargılarını azaltıcı objektif “**çeviri çalışmaları**” ile Hammer,Rückert ve Schimmel irdelenecektir.

Oryantalizm, (Doğu Çalışmaları) olarak da değerlendirilebilecek, batı merkezli oluşturulmuş ve kurgulanmış bir eylem sürecidir. Batı kendinden olmayan ve kendi değerleriyle uyuşmayan doğu kültürünü, inançlarını ve sosyal yaşantılarını Avrupa değerlerinin her zaman altında olarak görmüş ve bu bakış açısından irdelenmiş ve hatta yargılamıştır. Bu tespitlerde oryantalistlerin haklı oldukları yönler de vardır. Bu yadsınamaz. Ancak topluca doğu kültürleri içinde yer alan halkları aşağılamak ve onları kendi kültür ve yaşantılarının dışında egzotik dünya insanları olarak gösterme, bilimselliğe uyduğunu söylemek ancak zorlama olur.

Oryantalizmin Doğuşu ve Amacı

“Doğu Çalışmaları” (Oryantalizm) aslında sömürgeciliği meşru kılmak, batının doğudan daha ileri, medeni ve insanların doğu insanından daha zeki ve aydın olduğunu gösterme adına, “**batı merkezli**” yine batılı araştırmacıların, gezginlerin ve misyonerlerin oluşturdukları bir alandır da aynı zamanda.

Ayrıca, toprak ve yer altı zenginliklerinin çok verimli olan Doğu'nun ve Afrika'nın bu zenginliklerinin sömürü hareketi bu süreçte başlamış oldu.

Oryantalizm tarihsel süreç içerisinde bir üçgen döngüsü ile gelişmiş ve günümüze kadar süregelmiştir:

Sömürgecilik ----- Oryantalizm ----- Emperyalizm

Sömürgeciliği meşru ve zorunlu kılmak için, doğu insanının dünya görüşünü ve dini inançlarının içini boşaltmak için düşünsel boyutta “Oryantalizm” oluşturulmuş; akabinde günümüzde devam eden emperyalist düşünce ve çalışmaların temelleri de böylece atılmış oldu. Yıllar hatta yüzyıllar öncesinde kurgulanmış bu süreç, daha çok “İslam ülkeleri” veya “İslam yönetimli ülkeler ve bölgeler” üzerinde fazla olması batının iştahını kabartıyordu. *(Bugün fakirlik ve sefalet altında yaşayan Afrika ülkelerinden Batılı sömürgeci devletler tarafından hala koloni vergisi alınması bu sürecin nasıl işlediğinin bir göstergesidir)*

Avrupa gelişimini birçok badirelerden atlayarak tamamlamıştır. Düşünce ve sosyal evrelerini, felsefi, ekonomik ve sanayileşme süreçlerini tamamlamıştır. Bu dönemlerde dinsel baskı üzerine Doğuya Haçlı seferleri ((1096-1270) düzenlenmiş kendi içinde mezhep farklılıklarından doğan “Otuz Yıl Savaşlarını” (1618-1648) yaşamış bir kıta olarak artık yeni arayışlara girmeye hazır hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nin batıya yönelik gerçekleştirdiği savaşlar batılılar tarafından «barbarlar» tarafından uygulanan akınlar olarak görülüp karşı cephe hareketleri oluşturulmuştur.

Daha sonra bu akınlar batılılar tarafından İslam’ı düşman olarak algılanmasının temel nedeni olmuştur.

Batılılar İslam güçlerine karşı koyabilmek adına güçlerini birleştirmişlerdir. Birlikte hareket etme ideolojisinin çatısına ise Hristiyanlığı oturtmuşlardır.

Bu birleşmeyle birlikte Haçlı Seferleri doğmuştur.

Haçlı Seferleriyle tam anlamıyla İslam dünyasıyla tanışan Batı, İslam dünyasının bilim, felsefe ve teknoloji alanlarında kendilerine göre ileride olduğu görülmüş oldu. Ancak doğu bu birikimini yaşama geçiremedi.

Avrupa için bu dönemlerde Doğu, büyük bir araştırma, inceleme ve irdeleme alanı olarak görülmüştür. Avrupa kendine yeni kaynak ve uğraş alanları arama durumunda iken “Sömürgecilik” kendi alt yapılarını ileriye dönük olarak oluşturmak amacı ile fakir yoksul Afrika ve diğer yer altı zengini ülkelerini kendilerine hedef almış ve böylece sömürgecilik dönemi aktif olarak başlamış oldu. Aslında günümüze kadar gelmiş bir sürecin de başlangıcı idi bu çalışmalar.

Avrupa sömürgeciliğini haklı ve gerekli göstermek ve güçlendirmek için 18.yüzyılda Oryantalizmin temelleri atılmış ve bu alanda gittikleri ülkelere, teknolojinin, demokrasinin, insan haklarının ve ileri insani yaşam koşullarının götürülmesinin gerekli olduğu işlenmiştir.

Doğuyu ötekileştirme ve Avrupa’ya göre “öteki” olan tüm unsurların nasıl manipüle edildiği; yanlı ve yanlış yazı, resimlerle ortaya konduğu görülmektedir. Özellikle doğu kadını “erotik” bir unsur olarak resimlere ve tasvirlerle konu edilmiştir.

Haçlı seferlerine asker (Şövalye) olarak katılanlar arasında, sadece macera, merak olsun diye katılanlar da bulunuyordu. Ayrıca,

Papalığın özel olarak gönderdiği görevliler ve gözlemciler Doğunun bilinmeyen ve egzotik ve “yabancı öteki” “yönlerini” araştırmak ve incelemek için seferlere katılmışlardır. Doğuyu ötekileştirmek amacı ve çabaları hem sömürgeciliğin hem oryantalizmin ve son etap olarak Emperyalizmin temel amaçlarındadır. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa’ya göre öteki ve farklı olan olumsuz tüm unsurların derlenip irdelenmesi ve Avrupa halklarına iletilmesi gerekiyordu. Avrupa kültürünün ve gelişimini üstün ve yegâne olduğunu göstermek için bir “öteki” gerekiyordu. Bu öteki “Doğu” idi.

Oryantalist, doğu kültürü, inanç sistemi ve sosyal yapısı ile ilgilenen kişi olarak tanımlanır. Oryantalizm de oryantalistlerin uğraştığı alan olarak tanımlanır. “Oryantalizm” kavramı 1838 yılında literatüre girmiş ve günümüze kadar birçok farklı tanımlara konu olmuştur. Başlangıçta Avrupa merkezli görüş ve düşünelere konu olan Oryantalizm, Said’in “Oryantalizm-Şarkiyatçılık” çalışmasıyla yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. (Aliyazıcıoğlu, 2017: 140).

Oryantalizmin doğu hakkındaki olumsuz görüşleri maalesef bugün bile gündemde olmasına karşın, Said’in eseri ile bu görüşlerde biraz yumuşama görülmüştür. Çünkü, Avrupa her bakımdan kendi üstünlüğünü göstermesi ve kanıtlaması için bir “ötekine” gerek duymakta idi ve bu öteki “doğu” idi. Oryantalistler çalışma ve yorumları ile doğuyu ötekileştirmek için gereken olumsuz ve yanlış yorumları çalışmalarına konu ediyorlardı.

Kula, iki çalışmasında “*Batı Edebiyatında Oryantalizm 1*” ve “*Batı Edebiyatında Oryantalizm ve Türk İmgesi II*” oryantalist görüşleri

örnekler ile irdelemektedir. Bu tespitlere göre, Doğu toplumları geridir, Batı toplumları ileridir. Batı ve Doğu toplumları iki farklı varlık alanı olarak değerlendirilecek kadar farklıdır. Doğu hep geri kalacaktır çünkü durağan ve gelişme özelliğinden yoksun toplumlardır. Batı toplumu dinamiktir bundan dolayı her zaman üstün ve ileri olarak kalacaktır. İleri ve geri toplumlar farklı sosyal yöntemler izlerler. Bu bakımdan, batılı ve Doğulu toplumlar aynı sosyal teorilerle incelenemez. Oryantalistlerin diğer bir iddiası: Doğu insanı (Türkler) barbardırlar, geri zekalı ve yeniliğe açık değillerdir, pistirler ve sahtekâr, hilebazdırlar, güvenilmezdirler...(Kula,2011)

Bir toplum, kendi üstünlüğünü göstermek için başka toplumları aşağılaması insancıl bir yaklaşım olmadığı açıktır.

Oryantalizm her ne kadar “*Doğu Araştırmaları*” olarak tanımlansa da aslında tüm gelişmemiş ve sömürüye uygun(!) yeraltı zenginlikleri olan Afrika bölgelerini de içine alır. Bu süreçte, en belirleyici çalışma alanı “İslam” ve Müslüman halkların batıya uymayan yaşantı ve inanç biçimleri idi. Bu alandaki çalışmalar, daha çok Osmanlı devletinin egemen olduğu bölge ve ülkelerde yoğunluk kazanmıştı.

Oryantalizm “Doğu çalışmaları” yoğun biçimde 20.yüzyıla kadar sürmüşse de gerçekte sadece doğuyu değil Afrika ülkelerini de içine alan kültürel, sosyal ve kimlik açısından yozlaştırma projesi idi. (Bulut, 2004)

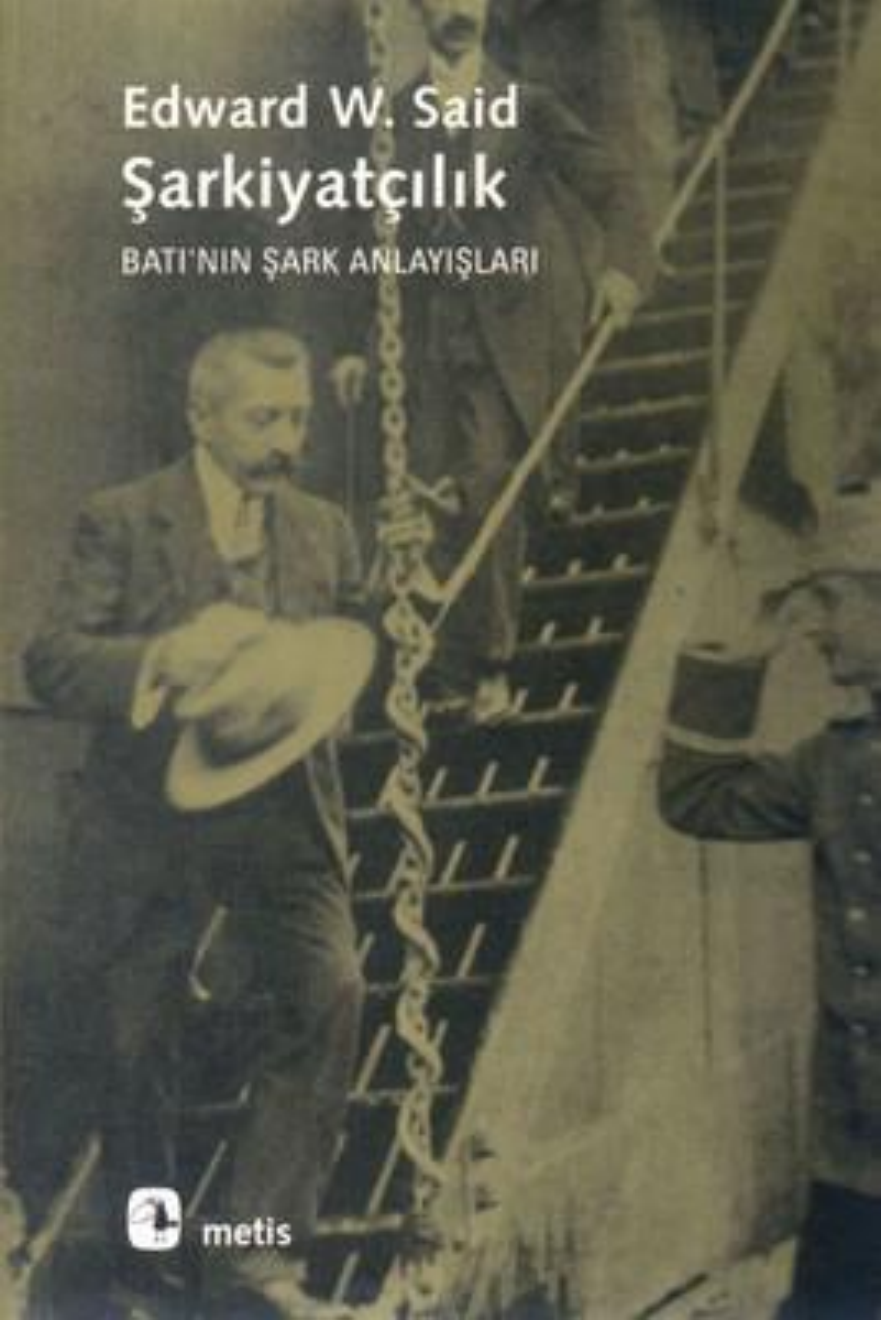
Oryantalizme yönelik rasyonel eleştiriler, **Edward W. Said**'in Oryantalizm başlıklı çalışmasıyla ivme kazanmıştır. Said, bu çalışmasıyla oryantalizme yeni bakış açıları ve yorumlar kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde önemli bir ortam olan ve tüm devlet sırlarının görülüp sonuca bağlandığı aynı zamanda Padişahların özel “yaşam alanı” olan ve dışardan hiçbir kimsenin bu mekâna girmesine izin verilemeyen “*Harem*”i nasıl manipüle ederek anlattıklarını ve resmettikleri bugün bile görülmektedir. Bu anlatımlarda, Harem'in (sözde) erotik ve eğlence sahnelerini resmeden birçok hayali resmin Oryantalistlerin konusu olmuştur.

Oryantalizmi Günümüzde Eleştirel Yorumlayan Yazar ve Eserleri

Said'ten önce yazılan eserlerde Müslüman yöneticilerin şehvet düşkünü ve hilkat garibesi görünümlü figürlerden olduğu işlenen konular ve temalar yer alıyordu.

Oryantalizmi yanlı ve ötekileştirici görüşlerle irdeleyen yazarlar yanında objektif olarak yorumlayanların olduğu da görülmektedir.

Edward Said'in Oryantalizmi, yeniden okumaya yöneltlen başlıca çalışması (Said,1978,2003)

Oryantalistlerin amacının “Doğuyu” kendi algılarıyla betimlemek olduğunu ortaya koyan resimler ve yorumları içeren “Doğuyu Tüketmek” adlı çalışmadır.

“Doğuyu Tüketmek” (Eldem,2007)

Said'ten sonra Oryantalizmi yeniden okuyan yazarlardan biri de Jack Goody'dir.

“Batıdaki Doğu “ çalışması batının doğuyu nasıl algıladığını anlatmaktadır (Goody,1996(2002)

JACK GOODY

AVRASYA MUCİZESİ

Goody'nin diğeri bir çalışması “Avrasya Mücizesi” (Goody,2013)

Goody bu çalışmasında,Avrupa merkezli oryantalist görüşlerin temelsiz olduğunu savunuyor, Avrupa mucizesi değil, aslında “Avrasya Mucizesi”nden söz edilebileceğini dile getiriyor.

Tarih Hırsızlığı” adlı çalışma ile batının doğuyu nasıl manipüle ettiğini anlatmaktadır (Goody,2012).

Oryantalistlerin, 17-18. Yüzyıllardan itibaren, doğuyu aşağılayıcı ve ötekileştirici görüşlerinin ve iddialarının sürdüğüne tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, doğu-batı arasında ayırışmcılığı ve ötekileştiriciliği sürdürmüş olduklarını bugün bile birçok platformlarda görmek olası. Günümüzde, Yunan Milletvekilinin AB-Parlamentosunda Türkler hakkındaki sözler, oryantalistlerin aynı nefret söylemlerini ve ön yargılarını göstermektedir. Bu sözleri dolayısıyla bu kişi AB-Parlamento başkanı tarafından salonu terk etmesi istenmiş ve salondan çıkartılmıştır.

(AB parlamentosundaki bu anı tespit eden fotoğraf 2020)

Parlamento başkanı Martin Schulz, AB parlamento yasa ve yönetmeliğine göre ırkçılığa ve faşizme izin vermeyeceğini belirtmiştir ve Yunan Milletvekilin salonu terk etmesini talep etmiştir.

Bu olaydan şunu çıkartmak olası, Avrupa'nın doğu ve özellikle Türkler (Türk denince daha çok Müslüman halklar kastediliyor) hakkındaki görüşleri büyük ölçüde değişmediği görülmektedir. Bu ön yargı ve nefret söylemlerinin sürdüğü sürece, globalleşen bir dünyada farklı kültürlerin uyum içerisinde yaşaması maalesef pek de olası görülmemektedir.

Oryantalizmi Yeniden Okumada Said'i n Rolü

Edward Said (1935-2003)) 20.yüzyılda Oryantalizmi yeniden değerlendirmek ve okumak için bir kapı açmış ve bu konuda doğru bilinenlerin birçoğunun yanlış olduğunu ve adeta doğunun uyutulduğunu makale ve kitaplarında belirtmiş ve. Bu konuda “*Oryantalizm-Şarkiyatçılık*” adı çalışması başat yapıtıdır (1978,2003). Bu yapıt, 40'tan fazla dile tercüme edilmiş olması, bu çalışmanın ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Said gibi Goody de batının kurguladığı Oryantalizmi mercek altına alarak objektif ve rasyonel eleştirilerini yapmıştır. Bu eleştiriler, daha çok günümüze kadar gelen doğu algısının yanlış ve yanlı kurgulanmış şekline yönelik yapılmıştır.

Said Oryantalizmi üç farklı biçimde tanımlamıştır:

- Orientalizm, “**Orient**” yani Doğu dünyasına yönelik çalışmalar anlamına gelmektedir.
- Orientalizmde, Batının “**Occident**” Doğuyu “**Orienti**” tanımlamasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrımcılık yatmaktadır. Bu bağlamda, epistemolojik ve ontolojik anlamda

karşımıza çıkan bazı sorunlar görülmektedir. Epistemolojik sorun, Batı'nın bu düşünce sistemiyle hem kendi hayali ve zıttı olarak gördüğü Doğu'yu, hem de bu karşıtlıktan yola çıkarak

Batı'yı yani kendisini tanımlaması ve böylelikle bilgi üretiminde kendi tekelinin ağır bastığı görülmektedir. Yani hem Batı hem de Doğu, Batı tarafından bu karşıtlık ile tanımlanmaktadır. Bu bilginin doğruluğunun Batı ile sınırlandırılması demektir. Ontolojik çelişki ise Batı'nın Doğu'nun varlığını baştan beri geri, çağdışı ve en önemlisi kendisine bağlı olması gerektiğini vurgulamasıdır. Doğu'nun öznel kimliği, bu şekilde Batı'ya bağlı olarak tanımlanmış ve adeta ortadan kaldırılmıştır.

Zaten tüm çabalar, *Sömürgecilik – Oryantalizm- Emperyalizm* süreçlerinde sistematik olarak uzun vadede kalıcı olması adına bu düşüncenin işlenmiş olduğu görülmektedir.

Oryantalizm, Batı dünyasının Doğu ülkeleri üzerinde hâkimiyet oluşturmasına yol açan ön yargılı, fantezilere, imajlara ve hayallere dayalı düşünce sistemidir.

Oryantalizmin üçüncü tanımında siyasal boyutların çok daha somut ve tehlikeli olduğunu görmekteyiz. Batının düşünce sisteminin Doğu üzerinde ekonomik ve siyasal hegemonya kurmasına meşruiyet kazandırmak istemesidir. 19. yüzyıldan başlayarak özellikle İngiliz ve Fransız siyasal söylemlerinde bu emperyalist çaba açıkça görülmektedir. Doğu; egzotik, mistik, zayıf, duygusal, rasyonel olmayan ve yönetilmeye muhtaç bir “**kadın**” (!) gibidir. Batı ise

rasyonel, güçlü, sert ve yöneten bir “erkektir”. (Burada, Batı “doğuyu tüketmek” adına kadın unsuruna da hakaret etmeyi ve aşağılamayı göze almayı meşru saymaktadır). Batıya göre, Doğu kendi başına medeniyete ulaşılabilecek bir bölge değildir. Ataletin, zevk ve sefanın, acının, yenilginin, hüznün adresidir. Said, Batı kültüründe yapı taşı haline gelmiş düşünce sistemlerini, edebiyat eserlerini, popüler kültür imgelerini birer birer masaya yatırarak Orientalizm’in bu üçüncü anlamının açıklamaya çalışır. Said’in düşüncesinde “**Oryantalizm**” Batı tarafından inşa edilmiş hayali, kurmaca bir kavramdır. Yuvarlak şekli olan dünyanın belli bir bölgesine Batı, belli bir bölgesine Doğu denilmesinin nedeni de budur. Greenwich meridyeninin başlangıç noktası olarak kabul edilmesi de Orientalist söyleme dayalı bu “hayali coğrafya” anlayışının ve Batı hegemonyasının bir ürünüdür. Oryantalizmin temel felsefesini ve batıya bakış açısını başat yapıtının farklı basımlarında dile getirmiştir. (Said,1978,1995,2003,2005)

Said’in Oryantalizme olan ilgisini bir söyleşide şöyle açıklar:

“Bunlardan birincisi, ani olarak karşılaştığım bir olaydı. 1973’teki Arap-İsrail savaşı ve bunun öncesinde Batı medyasında Arapların ne kadar yüreksiz olduklarını, savaşmayı bilmediklerini, modern olmadıkları için daima mağlup olacaklarını konu edinen birçok görüntü ve tartışmalar yer aldı. Ancak Ekim 1973’ün başında Mısır ordusu kanalı geçip herkes gibi savaşabildiğini gösterdiğinde herkes şaşırmıştı. Bu bende ani bir uyarı etkisi yapmıştı.

İkincisi ise kendi hayatımda çok daha uzun bir hikâyeye sahip olan bir durumdur. Bu ise, bir Arap olarak kendi edindiğim deneyim ile Batı sanatındaki yansıması arasında sürekli olarak gördüğüm uyumsuzluktu. Delacroix, Ang ve Gerome gibi çok iyi sanatçılardan ya da Disraeli ve Flaubert gibi Doğu hakkında yazan romancılardan bahsediyorum. Doğu hakkındaki bu temsillerin, kendi geçmişim hakkında bildiklerimle neredeyse hiçbir alakasının olmadığını görmüştüm. Böylece bunun [oryantalizmin] tarihini yazmaya karar verdim.” (Jhally,2016: 167-178)

Latin Amerika ve Afrika neden Oryantalizmin kapsam içinde değildir? Bu, Asya ile Latin Amerika ve Afrika arasındaki temel ayırmadan kaynaklanmaktadır. Oryantalizmin ortaya çıktığı dönemde, Latin Amerika zaten sömürgeleştirilmişti, Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde ise hayli yol kat edilmişti. Bu bölgeleri sömürgeleştirirken, Batı bu bölgeleri tanıma ihtiyacı hissetmemişti, çünkü bu bölgelerdeki medeniyetler zaten askerî açıdan Batıyla karşı karşıya gelebilecek bir birikime sahip değildi. Oryantalizmin Doğusu ise, yani Asya ve Kuzey Afrika yüzlerce yıldır Doğu ile Batının birbiriyle mücadele ettiği alandı. Batının bu bölgelere saldırıyı 19. yüzyıla ertelemesinin ve bu bölgeleri etüt etme ihtiyacının temeli de bundan kaynaklanmıştı.

Oryantalizmin Nedenleri

Oryantalizmin nedenleri arasında sömürgecilik ve ötekileştirme en belirgin özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sömürgecilik ekonomik yönde başlamışsa da daha sonraki evrelerde kültürel, sosyal ve dinsel alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Bu çalışmalar arasında daha çok “dinsel” nedenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Çünkü dinsel yaşam ve inanç sistemi halkları daha çok birbirine bağlar ve birliktelik sağlar. Özellikle İslamiyet Fas’tan Hindistan’a kadar uzanan bir coğrafyada farklı kültürlerle sahip olan halkları birleştiren bir inanç sistemidir.

Oryantalist çalışmalar ve misyonerlik faaliyetleri sonucunda, bugün İslam dini içerisinde birbirinden farklı ve temelde İslam inancına uymayan inanç ve mezhep farklılıkları doğmuştur. İslam olduğu savunulan ancak İslam ile ilgisi olmayan sapık, farklı inanç ve dinler ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan kimi politik anlaşmazlıkların ve sürtüşmelerin ve ayrışmaların temelinde bu gibi çalışmaların olduğu görülmektedir.

Oryantalizmin kurgulanmasının temelinde var olan ve yüzyıllar boyunca sistematik olarak işlendiğine tanık olunan birçok hedeflerin olduğu görülmektedir.

- Dinsel Nedenler:

Müslümanlar arasın inanç bütünlüğünü sorgulatarak ayrımcılık ve mezhep farklılıklarını körüklemek. İslam hukukunun roma hukukunun bir versiyonu olduğunu ispatlamaya çalışmak, Peygamber Hz. Muhammed’in hadislerinin uydurma olduğunu, Kur’an ın ilahi bir mesaj olmadığını; Peygamberin kendi eseri olduğunu savunmak, Arap dilini aşağılayıp küçümsemek ve anlaşılmaz olduğunu halk ve bilim dünyasında işlemek başlıca Oryantalistlerin uğraş konuları ve alanları

olmuştur. (Alman dilbilimci, Oryantalist şair ve düşünür, otuziki yabancı dile vakıf olan Rückert'in tespitine göre, Arapça dünya dilleri arasında en zengin ve geniş sözcük dağarcığına sahip diller arasında yer almaktadır (Rückert, 1832).

Bu çalışmalar arasında misyonerlik faaliyetlerinin de önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Günümüzde bu faaliyetlerin sadece üçüncü dünya ülkelerinde değil hemen hemen tüm dünyada sürdürüldüğü görülmektedir.

- **Politik Nedenler:**

Başta dinî nedenlerle gelişen Oryantalizm, zamanla politik, sosyal ve alanlara yayılmıştır. Sömürgeleştirilecek ülkelerin yönetimlerinin kendi başlarına başarılı olamayacaklarına halkı ikna ederek, kendi uzman kişileri o ülkelerin yönetiminde konuşlandırmışlardır. Bu bağlamda misyonerler etkin görevler almışlardır. Halkların oluştuğu etnik kökenleri harekete geçirerek aralarında ayrılık oluşturmak; Batının üstünlüğünü ve kararlarını onlara kabul ettirmek ve sömürü düzenini kolaylaştırmak için gerekli tüm “oryantalist” metotların uygulandığı görülmektedir. Özellikle bu çalışmalar arasında yerel dillere ve şivelere önem vererek halklar arasında ayrımcılık körüklenmiştir.

- **Ekonomik Nedenler:**

Batıda, sanayi devriminden sonra yatırımlar artmış ve üretilen ürünlerin dış pazarlarda pazarlanması gerekiyordu. Bu bağlamda sömürülecek ülkeleri kendilerine bağımlı kılma adına o ülkelere

montaj sanayii kurmuşlardır. Halklar kendi zenginliklerini kullanmaya gerek duymadan sürekli dışa bağımlı kalmışlar ve ilerleme konusunda ciddi adımlar atamamışlardır. Bu durum bugün bile birçok ülkede devam etmektedir.

-Bilimsel Nedenler:

Oryantalistlerin çok az bir kısmı sadece gerçeği görmek, Doğu ülkelerin dinlerini, kültürlerini ve dillerini öğrenmek için araştırma ve incelemeye yönelmişlerdir. Bu gruba giren oryantalistler, bilerek iftira atmadıklarından ve tahrif yapmadıklarından İslam'ı anlamakta başkalarına nazaran daha az yanılığa düşmüşlerdir. Bunlardan bazıları Müslüman bile olmuşlardır. (Sibai,1993).

Belirtmek gerekir ki, Oryantalizmin kökeninde yanlı ve ötekileştirici çalışmalar yapan kişiler yanında salt bilimsel araştırma ve inceleme yapanlar da vardır. Bu gruba girenler, islami bilimlerin her dalındaki eserleri eleştirmeden yorumlamadan orijinal halleriyle batı dillerine aktarmışlardır. Bu çalışmalar, birçok batılı bilim insanının araştırmalarına konu olmuştur.

Tarafsız çalışmalar yapan ve doğunun gerçek kültür ve kadim değerlerini konu alan yazar, şair ve çevirmenlerin olması batının doğu hakkındaki ön yargılarını biraz olsun azaltmıştır. (Sibai,1993:28-42)

Oryantalist Görüşleri İşleyen Batılı Yazarlar:

17. yüzyılda temellendirilen Oryantalist görüşlerin ve savların 20.yüzyılda da birçok yazarların konusu olduğu görülmektedir. Bu kişilerden önemli sayılabilecekler aşağıya alınmıştır:

A.J. Alberry (d.1905)
Alfred Guilaume (d.1888)
H.A.R Gibbs
Ignas Goldziher (1850-1921)
John Maynard
S.M.Zweimer (1867-1952)
G.E.von Grünenbaum ((d.1909)
Philp Hitti (d.1886)
A.J. Wensinck (1881-19399
Luis Massignon (1883-1962)
D.B.Maccdonald (1863-1943)
Mecid Kadduri
D.S. Margolious (1858-1940)
R.A.Nicolson (1886-1945)
Henri Lammens
Joseph Schacht (d.1902).

Görüldüğü gibi Oryantalist görüşlerin işlenmesi 1800’li yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Avrupalı yazar ve düşünürler kendilerine göre “bakir” ve “işlenebilir” alan olan “doğuyu” özellikle “İslamı” konu olarak seçmişlerdir. 17. Yüzyılda başlatılan, doğuya karşı ön yargı, ötekileştirme ve aşağılama yorumların ve görüşlerin 18.yüzyılda da işlendiği görülmektedir. Tüm bu çalışmalar “Doğuyu Tüketmek” (1970) amacına yönelik olduğu görülmektedir. (Sibai,1993:60-69)

Türkiye’de Oryantalizmi İrdeleyen Yazarlar ve Yapıtları:

Batıda Oryantalizmi kurgulayan ve onun üzerine yapıtlar oluşturan, yanlış yazar ve yapıtlar meydana gelmiştir. Bunların sayıları sayılamayacak kadar fazla olduğu bilinmektedir. Çünkü “Oryantalizm” her yönü ile hala irdelenemeye ihtiyaç duyulan bir alandır. Said’in yapıtından sonra hem batıda hem doğuda Oryantalizmi yeniden okuyan ve yorumlayan ve yanlışlıkları ortaya koyan çalışmalarında yapıldığı bir gerçektir.

Türkiye’de yapılan bazı çalışmalara değinmekte yarar vardır:

“Batı Edebiyatında Oryantalizm 1” (Kula,2011).

Bu çalışma son yıllarda yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Oryantalistlerin doğulu halklara ve özellikle Türklere karşı nefret söylemlerini, hakaretlerini içeren birçok örnek verilmiş ve anlatılmıştır.

“Batı Edebiyatında Oryantalizm ve Türk İmgesi” (Kula,2011).

Bu çalışma önceki çalışmanın devamı olarak oluşturulmuştur. Özellikle Alman gazetelerinde ve basınında Türk imgesi işlenmiştir. Özellikle Viyana kuşatması irdelenmiş ve bu olayın hazımsızlığı çok vahşice olaylarla Alman basınında tasvir edilişi anlatılmaktadır. Erasmus’un yapıtlarında Türk imgesinin ne olduğu ve Oryantalist görüşlerin izleri irdelenmektedir. Kitapta, Türkler ile Yahudilerin nasıl dışlandığı, Alman kültürünün ötekileştirme ile Avrupalılaştığını; Avrupa’nın aydınlanmasının “sömürgecilik” ve “ötekileştiricilikle”

oluşturduğunu anlatan eserde ayrıca Türk imgesinin Alman Edebiyatına yansıyan birçok yönleri de irdelenmektedir.

“Oryantalizmi Yeniden Okumak “-Sempozyum Bildirileri (2003)

Yedi oturumda sunulan bildirimlerden oluşan kitap daha çok Batıda yapılan Oryantalizm ve İslam üzerine hazırlanmış eserler irdelenmiş ve yorumlanmıştır.

“Oryantalizm”- Tartışma Metinleri. (Yıldız,2007).

20 makalenin yer aldığı çalışma Edward Said’ten sonra batıda ve doğuda oluşan Oryantalizmi yeniden okuma çalışmalarını ele almıştır.

“Oryantalizm ve Oryantalistler” (Sibai,1993)

Batılı 19.yüzyıl Oryantalistlerin geleneksel felsefelerini sürdürerek doğuyu nasıl ötekileştirdiklerini ve yapıtlarının anlatıldığı bir çalışmadır.

“Oryantalizm -İslam ve Türkler “(Baharoğlu,2006)

Bu çalışmanın diğerlerinden farklı yanı, Oryantalizmin “kadın” olgusuna bakış açısını irdelenmiş olmasıdır. Ayrıca misyonerliğin casusluk yönünü anlatan belgesel bir bölüme yer vermesidir.

“Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi” (Bulut,2002)

Oryantalizmin İlkçağlardan itibaren temellendirilmeye çalışıldığı, Orta çağ ve Aydınlanma Çağındaki süreçten sonra 19.yüzyılda yapılan araştırmaları irdelenen bir çalışmadır. Ayrıca 2. Dünya Savaşında sürdürülen Oryantalist çalışmaların ve Oryantalizme yapılan eleştirilere yer veren bir çalışmadır.

“Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark” (Keyman, Mutman, Yeğenoğlu)

“Batılı” ve “Doğulu” akademisyenlerce kaleme alınmış sekiz makaleden oluşan kitap, Müslüman kadınların peçesine ya da Kuzey Afrika’da uygulanan kadın sünnetine ilişkin Batılı yaklaşımlardan uluslararası ilişkiler kuramına, sinemadan İslamî harekete, hegemonik Batılı söylemlerin yaşadığımız dünyayı nasıl kaplayabildiğini, örtbildiğini inceliyor.

“Oryantalistlerin İstanbul'u” (İnankur,2008)

Oryantalizm hem ressamların hem Batılı gezginlerin anılarının ürünüdür. Kitapta bir yandan İstanbul’u betimleyen resimleri ve bu resimlere açıklık getiren, çoğu zaman taraflı ya da abartılı, gezi anılarıyla Oryantalist bakış açısını verirken, diğer yandan 19. yüzyıl İstanbul’unun gerçekte nasıl olduğu nesnel ve tarihsel verilerle gösterilmeye çalışılmıştır. Oryantalist ressamların hayallerindeki bu egzotik Doğu kentini modernleşmenin etkisiyle değişmeden önceki görünümüyle tuvallerine aktararak korumak istemişlerdir.

“Efendilik, Şarkiyatçılık ve Kölelik” (Parla,2018)

Kitap,19. yüzyıl başı romantiklerinin kurguladığı Doğu mitosunun süreç içinde geçirdiği evrimi araştırıyor. Bu mitosun sömürgeci politikalara ve bu politikaların geliştirdiği kamuoyu tepkisine paralel olarak nasıl değiştiğini anlatan özgün bir çalışma.

“Karikatürlerle Oryantalizm- Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı” (Alkan,2015)

Kitapta,”Karikatürlerle Oryantalizm - Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı” hakkında Bilgiler verilmektedir. Karikatür Oryantalizm algısında sıkça kullanılan bir motiftir ve ötekileştirici ve alaycı üslup işlenmiştir.

Oryantalist Görüşler Karşısında Doğunun Duruşu

Bilim adamı, doğu ve batı kültürlerini çok iyi bilen ve analiz edebilen, Prof. Dr. Fuat Sezgin’in tespiti çok önemlidir:

“Bilimin %30 unu eski Yunanlılar üretti; Müslümanlar bunu %80’e yükseltti; modern Batı bilimde öyle bir fırtına estirdi ki, hepsinin üzerine perde çekerek her şeyi kendine mal etti”

Bu tespit, bilimsel olarak doğu kültürünün batı kültürüne etkisini açık şekilde ortaya koymaktadır. Zaten bu gerçeği birçok bilim insanı onaylamaktadır. Kaldı ki, Endülüs Devletinin Avrupa Kültürüne katkısı da yadsınamayacak kadar büyük ve etkili olmuştur

Bu dönemlerde 9-15. Yüzyıllar arasında İslam dünyası, bilimsel gelişmeler kazanmıştır. Bugünkü modern bilimin birçok önemli alanlarında ilk buluşların temelinde doğuda başlayan bilimsel etkinliklerin olduğu bilinmektedir. Bu bilimsel birikim ve çalışmaların çeviri yolu ile batıya özellikle İspanya’ya (Toledo, Granada,Sevilla) aktarılmıştır (Öztürk,1997)

Batı sanayi devrimi ile gelişmesini sağlamış teknolojiye ve bilimde bugün kullandığımız bilimsel verileri elde etmiştir. Batı dünyası, IX-

yüzyıldan itibaren doğu kültürünün elde ettiği verileri hayata geçirmiş ve teknolojiyi yakalamıştır. Bütün bu çalışma gayret ve araştırmalar “finansal kaynak”, “insan gücü” ve “bilim” ile gerçekleşmiştir.

Batı, bilimsel çalışmalarını ve araştırmalarını daha ileriye taşımak için parasal kaynaklarını sömürgecilik yolu ile elde etmiş ve bu birikimini bilimsel ve teknolojik alanlara yatırmıştır. Ancak doğu özellikle, Osmanlı devleti bir “sömürgeci” devlet olmadığından bir emperyalist devlet de değildi. Sömürgecilik yolu ile para kazanmak ve ülkeleri ekonomik bakımdan kendine bağımlı kılmak gibi bir icraatı olmadığı için bilimsel ve teknolojik çalışmalarda maddi kaynak yoksunluğundan dolayı kendini gösterememiştir. Dolayısı ile bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramamıştır. Bu sürece bağnaz ve tutucu yöneticilerin de payı olduğu yadsınamaz.

Oryantalizme (Hümanist Bakış Açısı Kazandıran) Alman Oryantalistlerin Çeviri Çalışmaları

Oryantalist söylemlerinin ve iddialarının “yanlı” olması bakımından Oryantalizmin “bilim” olarak değerlendirilmesine kimi araştırmacı ve bilim adamlarınca temkinli yaklaşılmıştır. (Said, Goody, Foucault, Hammer, Rückert, Goethe ve Schimmel, vb)

Ancak, “Oryantalist” ön yargılardan uzak ve bilimsel düzeyde yapıtların oluşturulduğu da görülmektedir. Özellikle Doğu hakkında tarafsız ve hümanist bakış açısıyla çalışmalar ve çeviriler yapan Alman Oryantalistlerin olduğu bilinmektedir.

Hammer-Purgsatall (1774-1856) **Rückert** (1788-1866) ve **Schimmel'in** (1922-2003) Oryantalizm alanında yapıcı ve kültürler buluşmasına katkı sağlayan çeviri çalışmaları olmuştur. Çeviri insanlık tarihi boyunca iletişimi sağlayan önemli araç olmuş ve 20.yüzyılda bir bilim, disiplinler arası işlev gören bilim haline gelmiştir. Tüm bilimlerin ve bilim dallarının kendi iç dinamiklerini yaymak tanıtmak; aynı zamanda disiplinler arası bilim dallarının iletişimini ve tanımı için önemli bir “**araç**” olmuştur.

Oryantalizm bağlamında çevirinin yadsınmayacak ölçüde görevi olmuş, doğunun gizemli ve batıya göre egzotik yönlerini tanıtmak ve betimlemek yine çeviri aracılığı ile olmuştur. Bu çalışmalar sürecinde, batının ötekileştirdiği ve her fırsatta aşağıladığı doğunun güzelliklerini, olumlu yönlerini, kültürel yapılarını mistik yönlerini çevirileri ile batıya taşıyan “Oryantalistler” de olmuştur.

Hammer-Purgstall (1774-1856) Avusturyalı diplomat, tarihçi ve üç dilin Tercümanıdır. (Türkçe, Arapça, Fransıza). Viyana yakınlarında Klosterburg mezarlığındaki Kabrinde vasiyeti üzerine Arapça olarak “*Burada üç dilin tercümanı Hammer'in oğlu Yusuf yatmaktadır*” yazılıdır.

Hammer'in Oryantalizm hakkındaki görüşleri ise kısaca şöyledir:

“Bizim heyecanlı çalışmalarımızın ışığı doğudan yükselmiştir... şiirin kaynağı doğudan fışkırmış, batıda ve kuzeyde oluşanlarla kaynaşıp Oryantalizmi derin bir şekilde etkilemiştir. Sonuçta ilginç birleşimler ortaya çıkmıştır...” (Schimmel, 1963: 9)

Goethe ve Rückert doğu ile tanışmasını Hammer-Purgstall'e borçludur. Her ikisi de ondan Arapça öğrenmiş, doğu kültürü hakkında bilgilenmişlerdir. Bundan sonra Goethe “**West-Östlicher Diwan**”Doğu-Batı Divanını (1819); Rückert de “**Östliche Rosen-Şark Gülleri** (1819) çeviri yapıtını da aynı tarihte meydana getirmiştir.

Hammer, Goethe'nin Doğu-Batı Divanını, doğu ile batıyı birleştiren bir halka olarak tanımlamaktadır. Hammer, Goethe için övgü dizelerini de şöyle dillendirmiştir:

“Bu hayat kaynağının sahibi Doğu-Batılı Goethe,

İki denizi kaynaştırmayı bilmiş, Büyük maharetiyle Doğu-Batı okyanusunu Şiirlere dökmüştür.” (Magon, 1988:311)

Bu gibi çalışmalarla oryantalist görüşlerin yer yer değiştiğine tanık olunmaktadır.

Friedrich Rückert (1788-1866).

Şair, doğubilimci, filolog ve bir Alman düşünürü olan Friedrich Rückert). Osmanlı tarihçisi Hammer-Purgstall'den Arapça, Farsça ve Türkçe öğrendikten sonra doğu edebiyatı ile ilgilenmiş ve doğunun klasik şairlerinden (*Sadi, Hafız, Cami, Şirazi*) ve Mevlana'dan doğrudan veya dolaylı çeviriler yapmış, böylece, doğunun düşünce ve mistik dünyasını Alman edebiyatına tanıtmaya çalışmıştır. Bununla da kalmayarak, Hint, Çin ve Uzak-Doğu edebiyatları ile de ilgilenen Rückert, çalışmalarını, Mevlâna Celaleddin'e yöneltmiştir. Bu bakımdan, onun Mevlânâ Celâleddin'e olan ilgisi, diğerlerinden çok

daha farklı ve anlamlıdır. Rückert, Mevlana'yı Alman/ Batı dünyasına tanıtmak amacıyla Divan'ından ve Mesnevi'sinden çeviriler yapmış, edebi yaşamını bu aktarım faaliyetiyle anlamlandırmıştır.

(Öztürk,1984)

Mevlânâ Celâleddin tutkunu bir Alman şairidir. Onu Alman edebiyat dünyasına tanıtmak amacıyla divanından ve mesnevisinden çeviriler yapmış, hayatını bu aktarım faaliyetleri ile anlamlandırmıştır. Yaptığı iş, sadece bir çeviri değildir; aynı zamanda bir karşılaştırmalı edebiyat araştırması, bir metinler arasılık alıştırmaları, birçok yönlü bakış gayretidir. Doğu (Şark) edebiyatına ait başka metinler de çevirmiş olmakla birlikte, Mevlânâ ve metinlerine karşı gösterdiği sıradışı yakınlık, onu, içine girdiği dünyanın kendine özgü şartlarına uyum sağladığını, herkesin teneffüs etmeye cesaret edemeyeceği atmosferde teneffüs etmeyi öğrendiğini ve bu büyük farkındalığı yetiştirdiği topluma (Almanya'ya) da tattırmak aşkına büyük çaba sarf ettiğini kanıtlamıştır.

(Öztürk-Akay, 2007:16)

Rückert, bir doğu edebiyatı şiir şekli olan “**Gazel**” i ilk kez şiirlerinde özgün hece (*aruz vezni*) ölçüsüne göre Almanca'da tam olarak kullanmıştır. Daha önce Platen de bunu denemişse de gerçek başarıyı Rückert göstermiştir. Bunu kendi dizelerinde şöyle ifade ediyor:

Die Form des Ghasels

Die neue Form, die ich zuerst in deinem Garten pflanze, .

O Deutschland, wird nicht übel steh 'n in demem relchen Kranze.

Nach meinem Vorgang mag sich nun mit Glück versuchen Mancher

(Rückert,1832:200)

Gazel Formu !

İlk kez bahçende yetştirdiğim yeni şekil, Ey Almanya!

Zengin çelenginde hiç de fena durmayacak,

Bazıları benden sonra bunu zevkle deneyecekler

Ancak benim gibi güzel durmayacak !

Rückert Mevlana'yı şöyle tanımlıyor:

Mewlana nennt sich das Licht im Osten,

Dessen Widereschein euch zeigt mein Gedicht .

(Rückert.1832 :203)

“Mevlâna doğuda bir ışıktır, deniyor

Onun yansımaları benim şiirim gösteriyor.”

Rückert, Mevlana'nın hoşgörüsünü ve *düşüncelerini* olabildiğince özümsemiş olarak dizelerine yansıtmıştır:

"Mecusi, Brahman, Hristiyan ve Müslümanım,

Sen de benim güvencemsin, beni terk etme

Hint tapnaklarında, Camilerde ve Kilisede yöneldiğim,

Ey Tanrım ! Sadece senin yüzündür, beni terk etme“

(Rückert,1832:286).

Bu dizeler, Mevlana'nın

“Tövbeni yüz kere bozmuşsan da yine gel,

Ne olursan ol yine gel kapımız açıktır” anlamındaki sözlerini anımsatmaktadır.

Doğu inanç dünyasını yapıtlarında yoğun bir şekilde işleyen Rückert, bu alandaki ilgisini ve bilgisini şöyle anlatıyor:

*Ich war im Garten, als das Paar darinnen war,
Und als hinein die Schlange kroch, ich liebe lang.
Als Pharao verschlungen ward vom rothen Meer,
Hielt ich die Hände Mosis hoch, ich liebe lang.
Mit Noh in der Arch', im Brunnen mit Joseph,
Im Himmel war ich mit Henoch, ich liebe lang.
Als Mohammed durch alle Höh'n der Himmel fuhr,
Fand er im siebenten mich hoch, ich liebe lang.*

(Rückert,1882:227)

*Ben de cennette idim, o ünlü çift oradayken,
Yılan oraya sızmıştı ya, o zaman;
Sevgim yücedir benim!
Firavun kızıl denize gömüldüğünde
Musa'nın ellerini havaya kaldırdığını gördüm;
Sevgim yücedir benim!
Gemide Nuh ile, çeşmede Yusuf ile
Gökyüzünde İsa ile birlikteydim;
Sevgim yücedir benim!
Muhammed gökyüzünün katlarını dolaştığında,
Yedinci katta O'nu gördüm.*

Sevgim yücedir benim!

Burada farklı yerlerde anılan bu olayları bir araya getirip (her üç şiirde) dizelere dökmek Rückert'in doğu kültürü, üç din ve özellikle İslam hakkındaki bilgisinin engin olduğunu göstermektedir.

Sadece Doğu kültürünü, düşünce dünyasını batıya aktarmıyor, aynı zamanda kültürler arası bir misyon da yüklenmiş oluyordu. Bugün buna “Kültür Elçisi” deniyor.

Rückert'in Mevlânâ için yazdığı gazellerindeki övgü dizeleri ise bu görüşü daha da pekiştirmektedir. (Rückert,1832:206-237)

Annemarie Schimmel (1922-2003) Erfurt kentinde doğmuştur. Bu kent kendiden önce doğu ile yakından ilgilenen Goethe ve Rückert'in de önemli eserler verdiği tarihi ve kültürel dokusu zengin olan bir Kenttir.

Son dönemlerini Bonn'da geçiren dünyaca ünlü doğubilimci, düşünür, yazar, şair ve bilim kadını **Annemarie Schimmel** kendini doğu kültürlerinin tanıtılmasına adanmıştır. Bu alanda sayısız yapıtlar ortaya koyarak 2003 yılında Bonn'da ölmüştür.

Onun yapıtları, doğu kültürünün batıda tanıtılmasına, kendi iç dünyasının aydınlanmasına ve doğunun batı ile kültürel buluşmasına hizmet etmiştir. Barış ödülünü alma münasebetiyle 1995 yılında zamanın alman Cumhurbaşkanı'nın huzurunda yaptığı konuşma bir manifesto niteliğindedir.

“Benim doğu kültürü yarı İslam hakkında oluşmuş görüş ve düşüncelerim sadece doğu kültürüne ait edebiyat ve sanat eserlerini araştırma, incelemekten kaynaklanmamakta, aynı zamanda, gittiğim yerlerde, Türkiye, Pakistan, İnan, Hindistan, Pakistan gibi ülkelerin insanlarıyla tanışıp kaynaşmamdan, ve beni sevgiyle karşılayan halklarının sıcaklığından oluşmaktadır...”

(Schimmel,1995:85-87)

Schimmel, henüz 15 yaşında iken Arapça ğrenmeye başlamıştır. Altı doğu dilinden yaptığı saysız eviriler, Almanca, İngilizce ve Türkçe’de yayımlanmıştır. Ankara niversitesinde ğretim yesi iken bir Türk ile evlenerek “Tarı” soyadını almıştır.

Annemarie Schimmel (1922-2003): Kültürler arasılıkta önemli bir açılım yapmıştır. Burada, Schimmel, sanki Herder’in kendinden yüz yıllar önce söylediklerini kendine rehber edinmiş gibi görüşlerini dile getirmektedir.

Schimmel’in n sınırlarımızı aşmış dünyaya mal olmuş büyük Mevlana’nın dünyaya tanıtılmasında özellikle Almanya’da bilinmesi yönünde büyük çabaları olmuş bu alanda saysız eserler ve seminerler vermiştir.

Schimmel, sadece doğu kültürünü araştırmakla yetinmemiş ve saysız çeviriler de yapmıştır. Bunlar arasında edebiyatımızdan yaptığı çeviriler gerçekten çarpıcı ve eviri yönünden Almanca’da “mükemmel” uyumla karşılıklarını bulmuştur.

İstanbul’u farklı biçimde özümlemiş ve anılarını şöyle dile getirmiştir:

“İstanbulu köşe bucak dolaştım. Bu güzel kenti beş yüzyıl boyunca yazılan şiirlerden tanıdım. Bunlardan Almanca aştırdıklarım olmuştur ve Alman okur kitlesine büyük ilgi uyandırmışlardır ...”

(Schimmel, 1995)

Schimmel Türk edebiyatından yaptığı çevirilerde, Türkçe yeteneği ile yüksek çeviri ve kültür aktarım becerisini ortaya koymuştur.

(Schimmel,1952).

Bu çalışmalar, yanında kuşkusuz daha birçok yapıt Oryantalizmi yansız olarak incelemiş ve sayısız yapıtlar ortaya çıkmıştır. Bu gibi çalışmalar Oryantalizmin yüz yıllardır işlediği nefret söylemlerini ve Avrupa merkezli “yanlı” görüşlerini biraz olsun hafifletmiştir.

21. yüzyılda İstanbul’u bu şekilde tanımlayan ve betimleyen Schimmel’den önce 16. yüzyılda İstanbul farklı bir şekilde yorumlanıyordu:

Oryantalistlerin batıya bakışlarında ve değerlendirmelerinde İstanbul önemli bir yer tutar. Özellikle, İstanbul batıda birçok karikatürlerle ve görsel fenomenlerle olumsuz olarak tasvir edilmiştir.

” Doğal afet broşürlerinde, özellikle deprem bildirilerinde İstanbul daima olumsuz bir motif olarak kullanılırdı. Mucize işaret raporlarında, İstanbul çoğunlukla göksel işaretler, doğal afetler ve daha az sıklıkla zoolojik ucubelerle bağlantılı olarak ele alınmakta idi” (Coşan,2016:82).

Coşan, adı geçen çalışmasında bu konuda geniş bilgilendirme yapmakta örneklemelerde bulunmaktadır.

SONUÇ

Kültürler arası diyalogların, savaşmaktan ve olumsuz eleştirilerden daha iyi sonuçlara götürdüğü tarih boyunca görülmüştür. Bir ulus veya kültür hakkında bilgisizlik ve bilmeden eleştiri yapmak, radikal gruplara ve bulanık suda avlanmak isteyenlere yeşerme ve yaşam ortamı sağlamış ve onlara malzeme oluşturmuştur. Bundan dolayı “bizden olmayanlar” ve “ötekilere” karşı bilgilenmeye ve onları daha yakından tanımaya çalışılmalıdır. Bu girişim Oryantalizm sürecinde yüz yıllarca taraflı yapıldığından doğu ile batı arasında ortak bir buluşma ve anlaşma noktası bulunamamıştır.

Toleranslı olmak bir erdemliliğdir. Bu erdemliliği göstermek her zaman kolay olmayabilir. Ancak bu özveriden meydana gelebilecek birliktelikten ve kaynaşmadan tüm insanlık yararlanmış olacaklardır.

Bu anlaşmazlıkların ve bir çok çatışmaların temelinde, yoksulluk ve dünya nimetlerinden eşit ölçüde yararlanmamak yatmaktadır. Pastayı hak ölçülerini gözeterek paylaşmak varken, hala modern sömürgecilik felsefesi ile çatışmalar oluşturulmaktadır. Daha da ileri giderek emperyalist emeller uğruna insanlar ywrllerinden ediliyor, tüm dünyayı etkisi altına alan göç dalgaları oluşuyor ölümler meydana geliyor.

Bunun için küreselleşmenin olumlu yönlerini değerlendirip, tüm insanların ortak malı ve değerleri olan ne varsa, insanlığın hizmetine sunulması gerekir.

Bir insanın veya bir toplumun komşusu açken, kendini mutlu ve huzurlu hissetmediği bir ortamda, paylaşımı ve hoşgörüyü sindirmiş ve özümsemiş olmalıyız Bu da, insanca yaşamının ve insan olmanın gereklerinden biri olmalıdır.

Kültürler savaşımının hiçbir topluma, küresel güçlere ve savaşan taraflara bir kazanımı olmuyor. Yani savaşın kazananı olmuyor. Aslında düşman kültür de yoktur ancak birilerinin çıkarları doğrultusunda düşmanlaştırılmış ve düşman olarak gösterilen kültürler,toplumlar oluşturulmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında,içinden çıkılmaz bir sorun yumağının tüm dünyayı nasıl sardığı görülmektedir.

Kültürler danışması, buluşması ve uzlaşması, günümüzde üzerinde durulan ve kurulmaya çalışılan bir konudur. Bu “*uyuşma*” ve “*buluşma*” küreselleşme sürecini olumlu yönde hızlandırabilir.

Modem Avrupa, doğu kültüründen etkilenmiştir. Başka bir deyişle; Avrupa, Doğu-Batı kültürlerinin birleşimidir. İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik, genelde Avrupa kültürünün temelini oluşturmaktadır.

Bu gerçeği olumlu yönde geliştirmek varken, sömürgeciliğin, oryantalizmin ve imperyalizmin getirdiği acımasız ve egoist felsefesi bu süreci olumsuz yönde etkilemektedir.

Onüçüncü yüzyıldan beri sürdürülen islam karşıtlığı ve nefret söylemlerinin 21. Yüzyılda da devam ediyor olması, insanlık ve kültürler adına düşündürücü ve olumsuz bir algıdır. Çünkü çağımız

insanının daha rasyonel, ve analitik düşünme özelliğine sahip olması bu olumsuz süreci olumlu etkilemelidir.

Çağımızda yaşanan diğer bir sorun da, göç olgusudur. Göç,tarih boyunca halklar ve kültürler arasında süregelen ve çağımızda da yoğun bir şekilde kendini hissettirmektedir. Bugün Avrupa, Endülüs'te olduğu gibi o dönemde “kendilerini yaşadıkları ülkenin gerçek sahibi olarak görmeyen insanların bulunduğu “kültürler arası ilişkiler ülkesi” durumundadır.

Oysa üç milyona yakın Türk kökenli vatandaşın yaşadığı Almanya’da hemen hemen herkes orasını ikinci vatan olarak görmek istiyor. Üçüncü kuşağın doğduğu bir ülke olarak Almanya’yı kendi vatanları gibi görmek istiyorlar. Buldukları ülkeye her türlü katma değeri veren uyumu “*entegrasyonu*” olabildiğince özümseyen bir toplum olarak, buna hakkı olduğu ortadadır. Ancak giderek artan yabancı düşmanlığı bunu engellemektedir.Bu uyumsuzluk her iki tarafa da zarar vermektedir. Ancak bu durum, kimi politikacıların seçim malzemesi yapılması da başka bir “*facia*” olarak tanımlanabilir.

Avrupa Birliğinin, genişlemesi için bir çok yapılanma çabaları içerisinde olduğu bir gerçektir. Bu birliktelik ve birlikte yaşama (*koexistenz*) planlarının farklı kültürleri ötekileştirmeden gerçekleştirilmesi gerekir. Özellikle dinsel ve kültürel farklılıkların fazla abartılmadan karşılıklı hoşgörü/tolerans içerisinde çözülmesi gerekir. Radikal akımlara prim verilmeden toplumun genelinin huzur ve refahını gözeterek bir “anlaşma ve uyuşma”(*konsessüs*) üzerinde birleşmelidir. Tarihte bunun örneğini Endülüs’te görmek

mümkündür. Müslümanlık, Yahudilik ve Hıristiyanlık yüz yıllar boyunca birlikte yaşayarak doğu ve batı ekseninde “uyumlu” yaşayabildiklerini göstermişlerdir.

Sömürgecilik döneminde var olan dünya nüfusunun aşırı derecede artması, modern çağın sorunlarının çözümünü zorlaştırırsa da, akil ve derin görüşlü politikacılar bunun üstesinden gelebilirler. Bu bağlamda Oryantalizmin yüz yıllar süren olumsuz “*doğu algısı*” belki aşılabılır ve kültürlerin birlikte yaşaması yolunda olumlu adımlar atılabilir.

KAYNAKÇA

- Aliyazıcıoğlu, Z. (2017) *Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi*, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/1, p. 133-156.
- Alkan,N. (2015) “Karikatürlerle Oryantalizm - Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı” Selis Yayınlar
- Baharoğlu,Ö. (2006) “Oryantalizm -İslam ve Türkler “ Toker Yayınları
- Bulut,Y (2004) “Oryantalizmin Kısa Tarihi, Küre Yay, İstanbul
- Coşan,L (2016)İstanbul in den Wunderzeichenberichten des 16. Jahrhunderts 16. Yüzyı Mediterranean Journal of anities mjh.akdeniz.edu.tr VI/1 73-84
- DİB, (2003) “Oryantalizmi Yeniden Okumak “-Sempozyum Bildirileri TDV Yayınları 599/97
- Eldem,E (2007) “Doğuyu Tüketmek “ (Uniball 70: Leber - Schmid) Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi İstanbul
- Goody, J. (2002), *Batı'daki Doğu*, (Çev. B. M. Angılı, İ. M. Bezgin), Dost Kitabevi, Ankara.
- Goody, J. (2013) “Avrasya Mücizesi” Küre Yayınları
- Goody, J. (2012) “Tarih Hırsızlığı” İşbankası Yayınları
- İnankur,Z. (2008) “Oryantalistlerin İstanbul'u” İşbankası K.Yayınları
- Jhally,S (2016): “Edward Said İle ‘Oryantalizm’e Dair...* (Çev. Adem Köroğlu) Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41, 2016,
- Keyman,F. Mutman,M. Yeğenoğlu, M (Derl.) (1996-1999) “Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark” Şefik Matbbası İletişim Yayınları
- Kula, O.B. (2011). “Batı Edebiyatında Oryantalizm 1” İşbankası K. Yayınları
- Kula,O.B (2011). “Batı Edebiyatında Oryantalizm ve Türk İmgesi II “İşbankası K. Yayınları
- Magon,L.(1988): Goethes “West-Östlicher Divan” und Rückerts “Östliche Rosen” Bd I Rückert Gesellschaft Schweinfurt-Wiesbaden

- Öztürk,İ (1984), “Friedrich Rückert’in “Freumund” Adı Altında yazdığı Gazellerdeki Doğu Edebiyatı Unsurları” İ.Ü. Doktora Tezi İstanbul
- Öztürk,İ-Akay,H (2007) : “Mevlana’nın Dayanılmaz Davetine Katılmak” 3f Yayınları İstanbul
- Öztürk,İ (2000) Tarihsel Süreçte Çeviri Sakarya Üniversitesi Yayınları No:38
- Öztürk,İ-Okuyan,S:(2016) “ İslam Kültürünün Batıya Taşınması” Avrupa ve Türkiye’de Üniversiteleri Bayburt Üniversitesi Yayınları s.91-96 (bkz: Spies (1946); Sezgin (2004)
- Parla,J. (2018) “Efendilik, Şarkiyatçılık ve Kölelik” Yöneliş Yayınları İstanbul
- Rückert,F.(1832) :Gesammelte Poetische Werke in 12 Bden. Bd V
- Said W, E. (1989) Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Terc.: Selahattin Ayaz) İstanbul: Pınar Yay., 2. Baskı,1989)
- Said, W.E. (1995) Oryantalizm 1978 (1995) Metis Yayınları, İstanbul
- Said, E. (2003), *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, Metis Yayınları
- Schimmel, A (1995) Für den deutschen Buchhandel . Heft 83 F/M 1995
- Schimmel, A. (1952): Die Lyrik des Ostens Hanser Verlag, München 1952
- Schimmel,A. (1963): Orientalische Dichtung in der Übersetzung Friedrich Rückerts (F/M 1882) Schünemann Verlag Bremen Sauerlaender’s Verlag
- Sibai,M.(1993) “Oryantalizm ve Oryantalistler” (Terc. Doç. Dr.M. Uğur) Beyan Yayınları Oğul Matbaacılık (Bkn:” *An introduction to islam Law*” Terc: Mehmet Dağ ve A. Şener Ankara
- Yıldız,A (2007) “Oryantalizm” - Tartışma Metinleri Doğu-Batı Yayınevi

BÖLÜM 5
BORDERLİNE KİŞİLİK BOZUKLUĞU TEDAVİSİNDE
ZİHİNSELLEŞTİRME TEMELLİ TERAPİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGE¹

---

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye.yusuf.bilge@izu.edu.tr.0000-0003-2754-9119

GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında, seçilmiş hasta grupları için umut verici bir yöntem olduğuna dair giderek artan kanıta dayalı çalışmaların yapıldığı (Taubner ve Sevecke, 2015) fakat ülkemizde az bilinen ve henüz üzerinde pek fazla çalışılmamış olduğu belirlenen Zihinselleştirme Temelli Terapi'nin (ZTT) tanıtımı ve bu terapi yönteminin borderline kişilik bozukluğu tedavisinde kullanımının etkilerine yönelik yapılan araştırmalara odaklanılmıştır.

Zihinselleştirme kavramı, hem nispeten yeni hem de oldukça köklü bir kavramdır (Diaconu, 2014). Pierre Marty ve Pierre Luquet tarafından ilk olarak 1960'larda Fransa'da psikanalitik bir kavram olarak ele alınan 'zihinselleştirme' terimi, daha sonra Peter Fonagy ve meslektaşları tarafından İngiltere'de yine psikanalitik tabanlı olarak geliştirilmiştir (Freeman, 2016; Laurensen vd., 2014a). Zihinselleştirme yaklaşımını evrimsel bilim, nörobilim, psikanaliz, bağlanma teorisi ve gelişim psikolojisini bütünleştirmesi açısından yeni olarak değerlendirmek mümkündür (Freeman, 2016).

Kişinin kendisinin veya başkasının ruhsal durumuna dâhil olabilmesi yani kendisinin ve başkalarının zihnini, zihninin algılayışını zihninde tutması anlamını taşıyan (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013) zihinselleştirme, en yalın tanımıyla bireyin kendisini ve diğerlerini anlamlandırabilme ve kendisini diğerlerinden ayırabilme kapasitesidir (De Oliveira, Rahioui, Smadja, Gorsane ve Louppe, 2017; Fonagy ve Bateman, 2006; Fonagy ve Bateman, 2008). Zihinselleştirme için bir yandan bireylerin zihinsel durumları akla yatkınlık, esneklik ve

karmaşıklık ile hayal etmelerine olanak tanıyan sağlam bilişsel bir beceri gerekirken diğer yandan bu bilişsel alanın içgörüsü de en iyi şekilde bütünleşmesi gereklidir (Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Zihinselleştirmede geçici aksamalar normal işleyişin bir parçası olmakla birlikte stresli koşullar altında bile kişinin zihinselleştirmeye devam etmesi, güçlü bir zihinselleştirme kapasitesinin ayırt edici bir özelliğidir ve bu kapasite kendisini yaratıcılık, sembolleştirme, rüyalar, fanteziler, sanat, kişinin kendisinin ve diğer insanların iç dünyasına genel ilgisi şeklinde gösterir. Son yıllarda özellikle klinisyenlerin uygulamalarıyla psikanalistlerden nörobilimcilere, çocuk gelişim araştırmacılarından genetikçilere, varoluşçu filozoflardan fenomenologlara kadar genişleyen bir grubun ilgisini çekmeyi başaran zihinselleştirme yaklaşımı, zihinselleştirme kapasitesinin gelişimini etkileyen ilişki durumlarını anlamak noktasında gelişimsel psikoterapiden ve özellikle bağlanma kuramından önemli ölçüde destek almıştır (Bateman ve Fonagy, 2013a).

Çok boyutlu ve geçmişten geleceğe uzanan bir yeti olan zihinselleştirme yeteneği, diğer sosyal-bilişsel kapasitelerin yanı sıra bir bakıcıyla olan sosyal etkileşim deneyiminden kaynaklı “bağlanma ilişkisi” çerçevesinde gelişmektedir (Fonagy ve Target, 2005; Fonagy ve Bateman, 2008). Fonagy, güvenli erken bağlanma ilişkileri çerçevesinde zihinselleştirmenin oluşumunu bağlamsallaştıran bir gelişim modelini vurgulamış ve bakıcının çocuğun iç durumlarını aynalaması ile çocuğun zihinselleştirme kapasitesinin geliştirilmesinin kolaylaştırıldığını iddia etmiştir (Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Bu

açından değerlendirildiğinde daha doğum bile gerçekleşmeden bakıcılarının zihinlerinde bulunan bebeğin zihinselleştirme yapabilme becerisi, öncelikle bakıcılarının bebeğe yönelik zihinselleştirme durumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Doğumdan sonra belli bir döneme kadar kendi duygularını düzenleyemeyen bebek, bu kapasiteyi elde etmek için bakıcısının duygusal durumundaki ani değişiklikleri doğru bir şekilde anlamasına ve bunlara cevap vermesine/yansıtmasına ihtiyaç duyar (Diaconu, 2014). Sağlıklı bir yansıtma süreci, çocuğun kendi içsel deneyimini zihinselleştirebilme kapasitesinin geliştirilmesini kolaylaştırır ve bu da onun kendi etkisini ve sıkıntılarını düzenlemesine olanak tanır (Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Bu bakımdan kendisi hakkında bilgi sahibi olmak için bakım verenlerin zihinlerini incelemek bebek için hayati bir meseledir (Freeman, 2016). Zihinselleştirme yeteneği, yansıtma sürecinin işlediği güvenli/güvensiz bağlanma tarzı ile büyük ölçüde paralel ilerlemektedir (Diaconu, 2014). Bu kapasite, kişinin güvenli bir bağlanma tarzına sahip olması durumunda daha iyi bir kaliteye sahiptir. Çocuklar, güvenli bağlanma eşliğinde gelişimsel olarak içsel deneyimi ve dışsal gerçekliği “bağlantılı, fakat ayrı” olarak anladıklarında zihinselleştirme yeteneğini kazanırlar (Bateman ve Fonagy, 2004’ten akt. Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Güvensiz bağlanmada ise çocuğun hem bakım verenler tarafından zihinselleştirilememesi hem de çocuğun bu travmayı zihinselleştirememesi söz konusudur. Bağlanma travmaları, zihinselleştirme kapasitesinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen önemli unsurlardan biridir ve erken dönemde yaşanan travmalar,

zihinselleştirmeden hızlı bir şekilde çıkmasına neden olabilirken zihinselleştirme ve zihinselleştirme bozuklukları çoğu zaman bağlanma ilişkileri kapsamında ele alınmaktadır (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013). Örneğin anne çocuğun rahatlama taleplerine karşı reddediciyse çocuk sadece reddedici anne modelini geliştirmez, kendisinin de rahatlatılmayı hak etmeyen biri olduğuna dair bir model geliştirir ve bu durum ileriki zamanlardaki stres anlarında interaktif düzenleme arayışına giremez (Schoore, 2013). Bu noktada, borderline kişilik bozukluğu hastalarında çocukluk çağı istismarı yaygınlığını inceleyen sistematik bir gözden geçirme çalışmasında duygusal istismarın ve duygusal ihmalin bu popülasyonda bildirilen en yaygın istismar türleri olduğunun belirlenmesi (Perrin, MacBeth, Treiving, Kay ve Schwannauer, 2015) ve bir başka çalışmada, çocuklukta ceza deneyimlerinin artması ile yetişkinlikte zihinselleştirme yeteneğinin azalmasının ilişkili bulunması (Petersen, Brakoulias ve Langdon, 2016) dikkate değer örneklerdir.

Diğer yandan gelişimsel ve nörobiyolojik bakış açılarına dayalı araştırmalara göre, zihinselleştirme, bütün beynin yoğun olarak dâhil olduğu bir faaliyettir. Bu çalışmalarda kişinin kendisinin ve başkalarının duygularının farkında olmasını ve duygusal öz düzenleme yapmasını sağlayan ön singulatla medyal prefrontal korteksin örtüşen bölgeleri asıl zihinselleştirme alanı olarak belirlenmiştir (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013). Bakıcı, bebeğin sinir sisteminin ağırlıklı olarak duygulanımsal deneyime bağlı büyümesinin dışsal düzenleyicisi rolündedir ve bebekle arasında yaşanan bu duygulanımsal deneyimler, çocuğun daha sonraki sosyal-duygulanım

işlevlerini yönetecek olan kortikal ve korteks altı limbik alanlardaki yapısal bağlantıların olgunlaşmasını da şekillendirir (Schore, 2013). Stres-yanıt sistemindeki disfonksiyon ve hipersensitivite, affektif disregülasyon ve zihinselleştirme aktivitesi ile ilişkili bir beyin bölgesi olan orbitofrontal korteksin inhibisyonuna yol açar (Fonagy ve Bateman, 2007). Yüksek düzeyde negatif duygulanımlara neden olan uyumsuz ilişkisel ortamlar, gelişmekte olan korto-limbik sistemler üzerinde büyümeyi engelleyici bir etki yapmakta ve bu durum bireyi hayatın ilerleyen evrelerinde psikopatolojiye yatkın hale getirebilmektedir (Schore, 2013).

Literatürde psikolojik sağlık açısından zihinselleştirme kavramına ruhsal yapının “bağışıklık sistemi” olarak büyük bir önem atfedilmiştir (Lecours ve Bouchard, 1997). Zihinselleştirme ihtiyaçlar, istekler, duygular, düşünceler, inanışlar, hayaller ve rüyalar gibi olguların yanı sıra psikopatolojik süreçlerle de ilişkileri açısından ele alınması gereken bir kavram olduğu vurgulanarak (De Oliveira, Rahioui, Smadja, Gorsane ve Louppe, 2017) terapötik müdahaleler açısından değerlendirilmektedir. Terapötik çalışmaların temelinde var olan ve çoğu ekolde terapistler tarafından kullanılan doğal bir faktör olarak görülen (Diaconu, 2014) zihinselleştirme kavramına daha fazla dikkat çekilmekte hatta bu kavram Zihinselleştirme Temelli Terapi (ZTT) yaklaşımının odağında yer almaktadır.

Zihinselleştirme Temelli Terapi ve Borderline Kişilik Bozukluğu

Zihinselleştirme Temelli Terapi, bağlanma kuramından hareketle zihinselleştirmenin gelişmesine odaklanan ve terapinin bilişsel,

psikodinamik ve ilişkisel bileşenlerini bütünleştiren yapılandırılmış bir müdahale yöntemidir. Zihinselleştirmeyi odak noktasına alan bu terapi yöntemi, ilk olarak borderline kişilik bozukluğu olan kişileri tedavi amacıyla geliştirilen kanıta dayalı bir terapi yaklaşımıdır (Taubner ve Sevecke, 2015). Zihinselleştirme kavramının borderline kişilik bozukluğu için uyarlanmasına otizmde zihinsel bozukluklar kuramı çalışmalarının öncülük ettiğini söylemek mümkündür (Baron-Cohen, Leslie ve Frith, 1985; Baron-Cohen, Jolliffe, Mortimer ve Robertson, 1997; Choi-Kain ve Gunderson, 2008; Diaconu, 2014). borderline kişilik bozukluğu için bir teori ve tedavi bağlamında ortaya konan zihinselleştirme yaklaşımı ve uygulamaları daha sonra psikoz, antisosyal kişilik bozukluğu, madde bağımlılığı, cinsel işlevler, yeme bozuklukları, risk altında olan anneler ve çocuklar, aileler, ergenler, okullar ve sosyal grupların yönetimi gibi bir dizi klinik alanda da kullanılmaya başlanmıştır.

Zihinselleştirmenin etkili duygusal düzenleme ve tutarlı bir benlik duygusu geliştirme için gerekli olan önemli bir baş etme yeteneği olduğu varsayılmakta ve duygusal düzenleme ile ilgili zorluklar, borderline kişilik bozukluğu ile birlikte diğer tüm kişilik bozukluklarının temel özelliklerinden biri olarak ele alınmaktadır (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013; Diaconu, 2014). Zihinselleştirme Temelli Terapi /klinik yaklaşım, biyolojik ve psikososyal nedenlerin oldukça karmaşık şekilde bir araya geldiği borderline kişilik bozukluğunu açıklayan bir çok modelin verilerini entegre ettiği bir açılımı hedeflenmektedir ve bu yaklaşıma göre borderline kişilik bozukluğunun temelinde güvensiz bağlanmayla ilişkili

kararsız/azalmış zihinselleştirme kapasitesi bir çekirdek olarak yer almaktadır (De Oliveira, Rahioui, Smadja, Gorsane ve Louppe, 2017; Fonagy ve Bateman, 2008; Swenson ve Choi-Kain, 2015). Yani, bu yaklaşıma göre zihinselleştirme yetisinin bozulması borderline kişilik bozukluğunu ortaya çıkaran bir sorun olarak değerlendirilmektedir. (Fonagy ve Bateman, 2008). Borderline kişilik bozukluğunu hastalar, geçici olarak zihinselleştirebilme kapasitelerini kaybetmektedirler ki bu durum kişilerarası etkileşimlerde hızla değişen duygusal durumlara ve dürtüsellığe karşı savunmasızlığı, benlik ve başkalarının algısında çarpıtmaları beraberinde getirmektedir (Bateman ve Fonagy, 2013a; Freeman, 2016). Yapılan bir araştırmada borderline kişilik bozukluğu grubu, basit zihinselleştirmeyi yürütürken kontrol grubu kadar yetenekli olmakla birlikte, zihinselleştirme görevleri daha karmaşık hale geldiğinde ve çoklu bakış açılarının entegrasyonunu gerektirdiğinde zihinselleştirme kapasitesindeki eksiklikler ortaya çıkabilmektedir (Petersen, Brakoulias ve Langdon, 2016).

Borderline kişilik bozukluğunun kendilik ve diğer ruhsal durumları ayırt etme becerilerindeki bozulmalarla bağlantılı olduğu, bunun da hipersensitiviteye yol açtığı dolayısıyla insanların zihinsel durumları ve zihinselleştirmenin bilişsel ve duyuşsal yönlerinin zayıf entegrasyonuna neden olduğu düşünülmektedir ki bu durum, kısır kişilerarası döngülerdeki eğilimleri, düzensizlik ve dürtüsellik düzeylerinin yüksekliğini açıklayabilir niteliktedir (Fonagy ve Luyten, 2009). Bu noktada, borderline kişilik bozukluğu olgusunun zihinselleştirmedeki başarısızlıklarının güvensiz bağlanma ile yetersiz yansıtma bağlamında doğan gelişimsel bir eksikliği temsil ettiği öne

sürülürken travma geçmişine sahip borderline kişilik bozukluğu olan kişilerin de zihinselleştirmenin savunmacı bir inhibisyonunu kullandığını öne sürülmektedir (Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Etkili zihinselleştirme olmadan kişinin kendi kişiliğine karşı güçlü bir his, başkalarıyla ilişkilerde yapıcı bir sosyal etkileşim veya karşılıklılık ya da kişisel güvenlik duygusu geliştirmesi mümkün olmayacaktır (Diaconu, 2014). Hastanın ilişkisel bağlamda zihinselleştirme kapasitesine odaklanan terapötik bir müdahalenin, söz konusu ilişkiyi iyileştirmek için uygun bir müdahale biçimi olduğu iddia edilmektedir (Fonagy ve Luyten, 2009). Bu nedenlerle Bateman ve Fonagy yaklaşımının temel amacı, zihinselleştirme kapasitesinin bireysel ve grup terapisi kapsamında güvenli bir temelde terapötik bir ilişki yoluyla geliştirilmesi ve güçlendirilmesidir (De Oliveira, Rahioui, Smadja, Gorsane ve Louppe, 2017). Bir başka ifadeyle, ZTT'nin temel amacı, hastaların kişilerarası etkileşimler bağlamında giderek daha güçlü bir zihinselleştirme süreci geliştirmelerine yardımcı olmaktır.

ZTT'yi temel olarak tedavi öncesi, ana tedavi ve takip tedavisi şeklinde üç aşamaya ayırmak mümkündür. İlk aşama hastaları tedavi ve kriz yönetimine dâhil etmeye odaklanan psikoeğitim unsurlarına sahip zihinselleştirme egzersizlerinin yer aldığı bir giriş aşaması olan ZTT-G ile başlar (Bateman, Bales ve Hutsebaut, 2018). Bunu bireysel ve grup terapisinin bir kombinasyonu takip eder. Hastalar, 18 ay kadarlık bir süre boyunca oldukça yapılandırılmış yoğun bir kısmi yatılı hastane programına (ZTT-GH/KH) veya yoğun ayaktan poliklinik terapisi (ZTT-YAP) aşamasına yönlendirilirler (Feenstra,

Luyten ve Bales, 2017). Bunlar, ZTT'nin geliştirilmiş ilk formlarıdır. ZTT-GH/KH, ilk tedavi kılavuzu için bir çerçeve olarak hizmet veren özgün bir programdır ve ilaç konsültasyonunu da içeren son derece kaotik hastaları yönetmek için öne çıkmaktadır (Bateman, Bales ve Hutsebaut, 2018). ZTT-GH/KH; günlük grup psikoterapisi, haftalık bireysel psikoterapi, zihinselleştirici bireysel kriz yönetimi, sanat terapisi, zihinselleştirici bilişsel grup terapisi ve yazma tedavisi gibi bileşenlerden oluşmaktadır (Laurensen vd., 2014a). ZTT-YAP, kısmi yatış programının daha az yoğun ve daha uygun maliyetli bir varyantını sunmak için geliştirilmiştir, ilaç konsültasyonu ve kriz yönetimi ile birlikte haftalık bireysel ve grup seanslarından oluşmaktadır (Bateman, Bales ve Hutsebaut, 2018; Laurensen vd., 2014a). Programın son aşaması ise gerilemenin önlenmesi, zihinselleştirme kapasitesinde kazanılan kazanımların muhafaza edilmesi ve daha da artırılması, daha fazla rehabilitasyon ve toplumla yeniden entegrasyonun teşvik edilmesi amacıyla bireysel olarak özelleştirilmiş kademeli bakım hizmeti sunar (Laurensen vd., 2014a). ZTT, genel ruh sağlığı uzmanları tarafından orta düzeyde ek eğitimle uygulanabilmesi (Bateman ve Fonagy, 2013a), daha az ilaç gerektirmesi ve acil servislere daha az başvuru olması ile her zamanki tedaviye kıyasla maliyet açısından daha avantajlı bulunmaktadır (Bateman ve Fonagy, 2003). Günümüzde ergen borderline kişilik bozukluğu hastaları için yoğun ZTT-E, aileler için ZTT-A, ebeveynler için ZTT-EB ve yeme bozuklukları için MBT-YB gibi ZTT versiyonları geliştirilmektedir (Bateman, Bales ve Hutsebaut, 2018; Nijssens, Luyten ve Bales, 2012).

Tüm ZTT teknikleri, bir bağlanma ilişkisi bağlamında hastaların zihinselleştirme yeteneklerini arttırmak için tasarlanmışken (Taubner ve Sevecke, 2015) temel hedefleri arasında tedaviye katılımın artırılması, psikiyatrik belirtilerin azaltılması, kişilerarası işlevin iyileşmesi, kendini yıkıcı eylemler ve intihar girişimleri sayısının azalması, sosyal ve mesleki işleyişte gelişim mevcuttur (Bateman ve Fonagy, 2016'dan akt. Feenstra, Luyten ve Bales, 2017). Zihinselleştirme yetersizliklerine dair gerçekleştirilen araştırmalar, borderline kişilik bozukluğunda zihinselleştirme becerilerini geliştirmek için tedavilerin kullanımını desteklemektedir (Petersen, Brakoulias ve Langdon, 2016). Ayrıca borderline kişilik bozukluğu için ZTT sırasındaki nörobilişsel işlevsellikteki değişiklikleri değerlendiren araştırmalar, nörolojik testlerle klinik semptomlardaki gelişmelerin izlenebileceğini göstermektedir (Thomsen, Ruocco, Uliaszek, Mathiesen ve Simonsen, 2017).

Zihinselleştirme Temelli Terapi süreçlerinde, bağlanma sistemi harekete geçirilmeye çalışılır ve mevcut bağlanma ilişkileri ile geçmişteki bağlanma ilişkilerinin tartışılması, hastanın etkilenme düzenlemesine yardımcı olacak güvenli ve hassas bir kişilerarası ortam yaratılması gibi odaklar mevcuttur ve grup terapisi bağlamında terapist, grup üyeleri arasında bağlanma biçimlerini ortaya koymaya çalışır (Fonagy ve Bateman, 2006). Bu süreçte ilk olarak, terapistin kendinin ve başkalarının zihinsel durumlarına dair ilgili ve araştırmacı bir duruşunun olması gerektiği düşünülmektedir. Zihinselleştirme yaklaşımında terapistin temel görevlerini şu şekilde ele almak mümkündür: bir bağlanma ilişkisi bağlamında zihinselleştirmeyi

dengelemek, zihinselleştirme kaybolduğunda tekrar yerine koymak, zihinselleştirme dışı müdahalelere ilişkin ters etkileri en aza indirmek ve hastalara zihinde sürekli diğerlerinin zihnini tutarak kendilerini keşfetmelerine izin vermek (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013; Fonagy ve Bateman, 2007).

Terapistin hastasının mevcut sorunlarını dinlemesine paralel zihinselleştirme kapasitesini belirlemesi, kendisinin ve hastasının içsel durumuna odaklanma, bu içsel durumları hastaya sunma ve bunu sürdürme, taklit modunun belirlenmesi ve böylece hastanın kendisi, başkaları ve ilişkiler hakkındaki zihinselleştirme kapasitesini geliştirmek tedavinin amaçlarını/rotasını oluşturmaktadır (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013). Zihinselleştirme kapasitesini geliştirmek adına bireysel oturumlarda, hastanın zihinselleştirme kapasitesini kaybetmesine yakın olana kadar duygusal yakınlığı artırmak için uyarıcı duygular sağlanır ve daha sonra zihinselleştirme üzerine çalışılarak terapi boyunca bilişsel ve duyuşsal öğrenme arasında bir denge kurmaya çalışılır (Lonargáin, Hodge ve Line, 2017). Hastanın aşırı içe dönükken başka bir zihni düşünmeye yönlendirilmesi ve tersi gibi zıt hamleler yapılması da terapistler için bazı tekniklere örnektir (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013).

Terapistin zihinselleştirici terapötik duruşu; bilmeme duygusundan türeyen alçakgönüllülük, perspektiflerdeki farklılıkları belirlemek için zaman ayırma, farklı bakış açılarını meşrulaştırma ve kabul etme, hastayı deneyimleri hakkında aktif olarak sorgulama, terapistin açıkça herşeyin açık olmadığını vurgulaması gibi uygulamaları içermektedir

(Bateman ve Fonagy, 2013a). Zihinselleştirme, hastanın ve terapistin bakış açılarını karşılaştırmayı da beraberinde getirmektedir ve bu amaçla zihinselleştirme terapistleri, düşüncelerini ve hislerini göreceli olarak daha şeffaf bir şekilde dile getirirler; bakış açılarındaki farklılıkları vurgulamak için sıklıkla ‘ben’ ile başlayan cümleler kurabilirler (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013). Diğer psikodinamik yaklaşımların aksine, odak ağırlıklı olarak şu andaki duygu ve ilişkilerle (terapist dahil) ilgilidir (Taubner ve Sevecke, 2015).

Zihinselleştirmenin merkezinde dikkat yer almaktadır ve hayal gücü büyük önem taşımaktadır. Zihinselleştirme; bilinçli, yönelimsel, yansıtıcı, sözlü açık olabileceği gibi bilinçsiz, otomatik ve örtülü de yapılabilir. Zihinselleştirmenin bileşenleri, kendiliğinden/diğer yönelimli, örtük/açık ve bilişsel/duyuşsal boyutlar etrafında organize edilebilir (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013; Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Amaç başta açık zihinselleştirmeyi geliştirmek olsa bile bunların karşılıklı şekilde geliştirilmesi önemlidir. Zihinselleştirme müdahaleleri sürece önem vermekle beraber içeriği de kapsar ve terapistler hangi zihinsel becerilerin bozulmuş olduğunu temel alarak zihinsel içerikle de ilgilenmelidir (Allen, Fonagy ve Bateman, 2013). Bir birey yeterince zihinselleştiremediğinde, üç “prementalist” düşünme biçimi belirgindir; bunlar psişik eşdeğerlik modu, taklit modu ve teleolojik duruş olarak ifade edilir (Choi-Kain ve Gunderson, 2008). Geçici zihinsel körlük durumlarında, yansıtmanın ve savunmanın yoğun olduğu durumlarda çarpık/gereksiz zihinselleştirme olabilir ve ayrıca yakın ilişkilerdeki güçlü duygularda zihinselleştirme yetisi güçleşebilir (Diaconu, 2014). Genel olarak, bir

birey zihinsel olmayan bir işlevsellik modundayken, davranışı açıklarken somut faktörlere odaklanma eğilimi gösterir; örneğin, bir davranış ya da olayı “yorgunluk”, “tembellik”, “okul”, “komşu” vb. şeylere atfedebilir veya başka bir tezahürü ise başkalarının düşünceleri ve hisleri hakkında kesinlik ifadesi şeklinde olabilir (Rossouw, 2012).

Zihinselleştirme terapisti, hastanın getirmiş olduğu ilişkinin yapısı veya doğasını tartışmaz; bunun yerine hastanın bu ilişkiyi düşünme/zihinselleştirme kapasitesine odaklanır ve aynı zamanda kişinin kendi zihinselleştirme yetisini yeniden tesis etmek ve güçlendirmek adına yenilikçi ve verimli yollar geliştirmesi için çaba harcar (Diaconu, 2014). Terapide bireyler kendilerinin ve başkalarının zihinsel durumlarını keşfetmeye, alternatif bakış açılarını merak etmeye, kendilerini nasıl düşündüklerine ve hissettiklerine ve bunların davranışlarını nasıl etkilediğine, kendini ve başkalarını anlamadaki çarpıklıkların kişilerarası işlevsellikte nasıl sorunlara yol açtığına dair daha fazla bilgi edinmeye teşvik edilir (Laurensen vd., 2014a). Hastalardan, zihinselleştirmeye yönelik bir zorluğu temsil edecek belirli bir ilişki ve durumu düşünmeleri istenir ve durumla ilgili olarak neleri zihinselleştirdiklerini (ne düşündüklerini ve hissettiklerini ve diğer kişinin düşündüklerini ve hissettiklerini düşündüklerini) söylemeleri beklenir. Daha sonra 'yeni ve gelişmiş zihinselleştirmede' kendilerine yönelik farkındalıklarını genişletmeleri ve geliştirmeleri (örneğin, farkında olmadıklarını hissettikleri başka şeyler) ve diğer kişinin düşünceleri ve duyguları ile ilgili diğer olasılıkları hayal etmeleri istenir ve son olarak, zihinselleştirme kabiliyetlerinin zorluklar karşısında nasıl azaldığını fark etmelerine çalışılır (Diaconu,

2014). Böylece, hastaların zihinselleştirme kapasitesinin iyileştirilmesi yoluyla çeşitli işlev alanları da ele alınmaktadır. ZTT perspektifinden zihinselleştirme kapasitesi olmadan bir istikrar duygusunu sürdürme ve anlaşılmaz duyguları yönetme çabası olarak anlaşılan yıkıcı davranış, bu kapasitenin gelişmesinin bir sonucu olarak azalmaktadır (Laurensen vd., 2014a). Zihinselleştirme Temelli Terapinin borderline kişilik bozukluğu/özellikleri olan yetişkin ve ergen bireylerdeki kullanımının etkilerine yönelik birçok araştırma yapılmıştır.

Zihinselleştirme Temelli Terapi'nin Borderline Kişilik Bozukluğu Tedavisindeki Etkilerine Yönelik Çalışmalar

Zihinselleştirme Temelli Terapi'nin (ZTT) çeşitli psikopatolojik durumların tedavisindeki etkileri nicel ve nitel veriler içeren birçok çalışmayla değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra, ZTT'nin farklı uygulamaları da geliştirilmiş ve deneysel olarak araştırılmıştır.

İngiltere'de ZTT programına katılan bireylerin deneyimlerini inceleyen nitel bir çalışmada 2 ila 15 ay arasında tedavi almış yedi yetişkin borderline kişilik bozukluğu hastası ile görüşülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar ZTT'nin grup bileşenini zorlu ve tahmin edilemez olarak görmüşler ve ZTT'den yararlanmanın anahtarı olarak güven geliştirmenin altını çizmişlerdir. Ayrıca ZTT'nin yapısının genellikle katılımcılar için iyi sonuç verdiği, ZTT öncesine göre dünyayı daha olumlu değerlendirdikleri ancak bireysel terapiyi değişim sağlamadaki temel bileşen olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, ZTT'nin, özellikle

dürtüsellik ve kişilerarası güçlükler olmak üzere, borderline kişilik bozukluğu ile ilişkili belirli zorluklarda bir iyileşme ile sonuçlandığı düşünülen zihinselleştirme yeteneğini geliştirdiğini düşündürmektedir (Lonergain, Hodge ve Line, 2017).

Yeni geliştirilen, borderline kişilik bozukluğu için zihinselleştirme temelli tedavi programlarının uygulanmasında başarı veya başarısızlığın bazı belirleyicilerini anlamaya yönelik girişimleri içeren farklı bir çalışmada ise Hollanda'da altı ruh sağlığı kliniğinde yedi farklı Zihinselleştirme Temelli Tedavi programının uygulama özellikleri, niteliksel ve niceliksel bir tasarımı birleştiren çoklu vaka çalışmasına dâhil edilmiştir. Her programın çeşitli paydaşlarından yarı yapılandırılmış görüşme verileri toplanmıştır. Sonuçlar, Hollanda'da kanıta dayalı ZTT programlarının uygulanmasının birbirinden farklı karışık sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Uygulama iki programda (% 29) açıkça başarılı olmuş, iki programda (% 29) sonuçlar karıştırılmış, üç programda (% 43) başarısız olmuş ve bu programların kesilmesine neden olmuştur. Uygulama sürecin örgütsel, takım ve terapist düzeyindeki birçok unsur tarafından etkilendiğini göstermektedir. Bir araştırma, örgütsel desteğin, sağlam mali yönetimin, güçlü ve tutarlı liderliğin, yüksek düzeyde yapılandırılmış proje tabanlı uygulamanın, takım süreçlerinin, terapist seçiminin, yeterli uzmanlığın ve eğitim fırsatlarının varlığını kolaylaştırıcılar olarak nitelendirirken, bu unsurların yokluğunun uygulama için bir engel olduğunu belirtmektedir (Bales, Verheul ve Hutsebaut, 2017). Görüldüğü üzere farklı odaklarla gerçekleştirilen nitel çalışmalardan ZTT'nin etkililiği konusunda elde edilen veriler çok yönlü ve

kapsamlı bilgiler sağladıkları şeklinde değerlendirilebileceği gibiçelişkili olarak da değerlendirilebilir.

ZTT'nin doğal bir ortamda etkinliğini, psikiyatrik ve psikolojik belirleyicilerini araştıran farklı bir çalışmada ise 18 ay ZTT alan 75 borderline kişilik bozukluğu hastasıyla süreç ve takip değerlendirmeleri gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre genel psikiyatrik semptomlar, intihar eğilimi, kendine zarar verme, aleksitimi ve kendilik imajı gibi borderline semptomları anlamlı olarak düzelmiştir. borderline kişilik bozukluğu şiddetinin veya diğer psikolojik moderatörlerin sonuçlar üzerinde hiçbir etkisi olmadığı görülmüştür. ZTT, borderline kişilik bozukluğu hastaları için doğal bir ortamda etkili bir tedavi gibi görünmektedir. Ayrıca bu çalışma, ZTT ile zihinselleştirme, benlik imajı ve aleksitimi gibi sonuçların iyileştiğini gösteren ilk çalışmalardan biridir (Löf, Clinton, Kaldo ve Rydén, 2018).

Tüm bu çalışmaların yanı sıra ZTT'nin gün geçtikçe yeni ve eş tanılarda kullanılabilecek versiyonlarına dair protokoller geliştirilmekte ve bunlara ilişkin etkililik çalışmaları hız kazanmaktadır. Her ikisi de zihinselleştirme kaybı ile ilişkili olduğu düşünülen yeme bozuklukları ve borderline kişilik bozukluğunun eş tanısı, tedavide ek güçlükleri ortaya çıkarabilmektedir. Yeme bozuklukları için adapte edilen ZTT'nin etkinliğini ve maliyet etkinliğini Uzman Destekleyici Klinik Yönetimi ile karşılaştırmalı olarak araştırmayı amaçlayan bir çalışmada ZTT-YB'nin ilk randomize kontrollü denemesine dair protokol çalışması hayata

geçirilmiştir (Robinson, Barrett, Bateman, Hakeem, Hellier, Lemonsky, Rutterford, Schmidt ve Fonagy, 2014). ZTT'nin Borderline Kişilik Bozukluğu ile eşanlı antisosyal kişilik bozukluğu (AKB) olan hastaların semptomlarını hafifletmek için etkili bir tedavi olup olmadığını Yapısal Klinik Yönetim (YKY) ile karşılaştırmalı araştıran randomize kontrollü bir çalışma da mevcuttur. Sonuçlar, ZTT'nin Borderline Kişilik Bozukluğu ve komorbid AKB hastaları için etkili bir tedavi olduğunu güçlü bir şekilde göstermektedir. ZTT ile tedavi edilen hastalar, YKY grubundakilere göre, öfke, düşmanlık ve paranoya hedef semptomlarında önemli ölçüde daha fazla azalma göstermiştir. Tedavinin sonunda, ZTT grubunda intihar girişimi ve kendine zarar verme olaylarının sıklığı da anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. AKB'nin ayırt edici özelliği olan saldırgan eylemlere karşı savunmasızlığı belirleyebilen negatif duygudurum ve genel psikiyatrik belirtilerin ölçütleri de önemli ölçüde daha fazla iyileşme göstermiş ve ayrıca ZTT grubunda daha iyi bir uyum olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde saldırganlık sekelleri, zayıf genel işlevsellik, kişilerarası problemler ve tedavinin sonunda sosyal uyum seviyeleri, YKY alan hastalar ile karşılaştırıldığında ZTT uygulaması yapılanlarda daha iyi düzeye çıkmıştır (Bateman, O'Connell, Lorenzini, Gardner ve Fonagy, 2016).

İskoçya'da borderline kişilik bozukluğu için ZTT'nin yeni bir kısa süreli grup versiyonu olarak daha adapte edilmesine dair gerçekleştirilen farklı bir çalışmada 152 katılımcı yer almış ve bunlardan 24 haftalık uyarlanmış kısa tedaviyi tamamlayanlar ile deneysel çalışma gerçekleştirilmiştir. Grup öncesi ve sonrası SCL-90

skorlarını karşılaştıran sonuçlar, genel psikiyatrik semptom yükü ve kişilerarası duyarlılık, depresyon, fobik kaygı ve paranoid düşünce gibi özel alanlardaki azalmayı göstermektedir. Grup sonrası takip randevusu almış olan hastalardan (en az 6 hafta sonra), % 45,1 'ine ek tedavi önerilmemiştir. Bu durum, yalnızca grup müdahalesinin geleneksel ZTT'nin etkili bir uyarlaması olduğunu göstermektedir. ZTT'nin sadece gruba adaptasyonunun ilk araştırması, umut verici ve önemli sonuçlar doğurmuştur (Perrin, MacBeth, Treliving, Kay ve Schwannauer, 2015). Farklı bir pilot çalışmada da, Davranışçı Diyalektik Terapiye (DDT) ek olarak verilen ZTT'nin, sadece DDT'ye kıyasla etkinliği incelenmiştir. Her iki tedavi semptom şiddetini azaltmada oldukça etkili olmakla beraber DDT ve ZTT'nin kombinasyonu, korkulu bağlanmanın azaltılmasında ve duygusal zihinselleştirmenin geliştirilmesinde daha etkili gözükmektedir. Araştırma sonuçlarına göre Zihinselleştirmeye Dayalı Tedavi, DDT ile kombine edildiğinde, tek başına DDT'ye kıyasla, sosyal bilişsel becerilerin ve bağlanma güvenliğinin belirli yönlerini geliştirebilir, ancak bu değişikliklere yol açan kesin mekanizmaların daha fazla araştırılması gerekmektedir (Edel, Raaff, Dimaggio, Buchheim ve Brune, 2017).

Hollanda'da borderline kişilik bozukluğu olan hastalar için Zihinselleştirmeye Dayalı Tedavi'nin etkinliği ve maliyet etkinliğine odaklanan çok aşamalı bir başka çalışma protokolü de mevcuttur çünkü hiçbir deneme, ZTT programlarının etkinliğini ve maliyet etkinliğini karşılaştırmamıştır. Bu çalışmada hastaların borderline kişilik bozukluğu için taranması ve tedavi başlangıcından itibaren

aralıklarla 3 yıla kadar değerlendirilmesi planlanmaktadır. Parasüidal davranış, depresyon, madde kullanımı, sosyal, kişilerarası ve kişilik işlevselliği, bağlanma, zihinselleştirme kapasiteleri ve yaşam kalitesi değerlendirme ölçütleri arasında yer almaktadır. Bu çok aşamalı randomize çalışmanın, şiddetli borderline kişilik bozukluğu hastaları için tedavi seçimi kriterlerini iyileştirmek için veriler sunması ve bu hastaların tedavisinin maliyet etkililiğinin optimize etmesi beklenmiştir (Laurensen vd., 2014a). Bu protokolü temel alan bir çalışmada, ZTT için uygun olan borderline kişilik bozukluğu hastalarının ekonomik yükü; anksiyete bozuklukları, duygudurum bozuklukları ve Parkinson hastalığı gibi diğer ruhsal ve fiziksel bozukluklar için tedavi arayan hastaların yüküne göre oldukça yüksek bulunmuştur (Laurensen ve ark., 2016).

borderline kişilik bozukluğu tedavisinde ve ona eşlik eden bozukluklar ile ilişkili psikiyatrik belirtilerin azaltılmasında ZTT etkinliği hakkındaki kanıtları sistematik olarak gözden geçirmeyi amaçlayan çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda yer alan bir çalışmada, ZTT'nin psikiyatrik semptomlarda; Destekleyici Grup Terapisi, Standart Psikiyatrik Bakım Tedavisi, Yapılandırılmış Klinik Yönetim ve Özel Klinik Yönetimi gibi diğer tedavilerle kıyaslandığında üstün ya da eşit azalmalar sağladığı bulunmuştur (Vogt ve Norman, 2018). Kişilik bozukluğu ve eşanlı bağımlılık sorunları olan hastalarda ZTT'nin etkili olup olmadığını tespit etmeyi amaçlayan kapsamlı bir araştırmada altı hasta ile bir yıl ZTT programı yürütülmüştür. Her vaka için nicel ve nitel dâhil olmak üzere zengin bir veri elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, bir yıllık tedaviden sonra hastaların

olumlu değişiklikler yaşadığını ve bu değişikliklerin önemli bir derecesinin terapi programıyla ilişkilendirilebileceğini göstermiştir (Pereira, 2014). Bununla birlikte nitel veriler içeren bir başka araştırmaya ZTT uygulanan altı kişi katılmış ve veri analizinden elde edilen temalar, ZTT'nin katılımcılara yardımcı olmasına rağmen tam olarak tedavi edilmediklerini hissettirdiği yönünde raporlanmıştır (Dyson ve Brown, 2016).

Zihinselleştirme Temelli Terapi'nin (ZTT) etkililiğini değerlendirmek için yukarıda bahsi geçen çalışmaların yanı sıra Borderline kişilik bozukluğuna yönelik uygulanan ZTT ile Diyalektik Davranış Terapisi, Şema Odaklı Terapi, Aktarım Odaklı Psikoterapi, Dinamik, Destekleyici Tedavi ve Genel Psikiyatri Yönetimi gibi diğer tedavi yaklaşımların karşılaştırıldığı araştırmalar da yapılmıştır (Byrne ve Egan, 2018; Clarkin, Levy, Lenzenweger ve Kernberg, 2007; Gunderson ve Links, 2009). Bu tedavilerdeki ortak değişim mekanizmalarının ötesinde özel mekanizmaların incelemesine ve kim için neyin iyi olduğuna odaklanılmıştır (Clarkin, Levy, Lenzenweger ve Kernberg, 2007; Hopwood, Swenson, Bateman ve Yeomans, 2014). Borderline kişilik bozukluğu için Diyalektik Davranış Terapisi, Şema Odaklı Terapi ve Zihinselleştirme Temelli Tedavi şeklinde üç ana kanıta dayalı tedaviyi gözden geçiren bir çalışmada bu tedavilerin farklı derecelerde terapötik etkinliği gösteren anlamlı bir kanıt sağladığı görülmektedir. Ayrıca zihinselleştirme becerilerinin artmasının borderline kişilik bozukluğu olan bireyler için tüm tedavilerde altta yatan bir faktör olabileceği öne sürmektedir (Byrne ve Egan, 2018). borderline kişilik bozukluğu için Diyalektik Davranış

Terapisi, Zihinselleştirme Temelli Tedavi, Aktarım Odaklı Psikoterapi ve Genel Psikiyatri Yönetimi şeklinde dört önemli kanıta dayalı tedaviyi değerlendiren ve bütünleştirici formları üzerine dikkat çekici çalışmalar da mevcuttur (Choi-Kain, Albert ve Gunderson, 2016). Bağlanma bağlamlarındaki zihinsel durumlara yönelik açılarından ZTT'ye belki en yakın tedavi yaklaşımı olan Aktarım Odaklı Terapi ile Zihinselleştirme Temelli Terapi borderline kişilik bozukluğunun tedavisi için deneysel geçerlilik almıştır ve geleneksel bireysel terapilere kıyasla anlamlı ölçüde daha az tedaviyi bırakma söz konusudur (Gunderson ve Links, 2009). Sadece bilişselliğe veya çevreye odaklanmak, yakın kişisel ilişkilerde kendini savunmasız hissettiren hastayı tatmin etmemekte, sadece bu tür ilişkilere odaklanmak, zihinselleştirme problemlerini daha da kötüleştirebilmekte ve değişim olasılığını zayıflatabilmektedir (Fonagy ve Bateman, 2007). Aşağıda bu yaklaşımların bazılarının ZTT ile karşılaştırılmasını amaçlayan araştırma verileri sunulmuştur.

İlk olarak ZTT müdahalelerini izleme amaçlı uzun vadeli bir takip çalışmasının sonuçlarının rapor edildiği randomize kontrollü bir çalışmada tedaviden 5 ve 8 yıl sonra borderline kişilik bozukluğu için Standart ve Zihinselleştirme Temelli Tedavinin etkisi değerlendirilmiştir. Sonuçlar; ZTT grubundakilerde daha az intihar girişimi, daha az kendini yaralama, daha az hastaneye yatış olduğunu, okul ve iş yerleşmelerinin daha yüksek olduğunu ve müdahaleden sonraki 8 yıl boyunca her zamanki gibi tedaviye göre daha az ilaç kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada Zihinselleştirme Temelli Tedaviyi destekleyen en büyük farklılıklar, dürtüsellik ve

kişilerarası işlevsellik alanlarındadır (Bateman ve Fonagy, 2008). ZTT'nin Yapılandırılmış Klinik Yönetimi (YKY) ile karşılaştırıldığı randomize kontrollü bir başka çalışmada ise 134 borderline kişilik bozukluğu hastası randomize şekilde ZTT veya YKY'ye ayrılmıştır. Her 6 ayda bir değerlendirmeler yapılmıştır. Her iki tedavide de önemli gelişmeler gözlemlenmekle birlikte ZTT grubundakilerin, genel psikiyatrik belirti düzeyi, depresyon ve kişilerarası problemlerin yanı sıra intihar girişimleri ve hastaneye yatışı da dahil olmak üzere semptom sıkıntısında daha hızlı bir düşüş olduğunu göstermiştir (Bateman ve Fonagy, 2009).

Klinik sıkıntı düzeyi dâhil olmak üzere, borderline kişilik bozukluğu şiddeti ve kişilik bozukluğu özelliklerinin borderline kişilik bozukluğu için ZTT veya yapılandırılmış klinik yönetimi tedavilerine etkilerini inceleyen bir başka araştırmada borderline kişilik bozukluğu tanısı olan 134 katılımcı yer almıştır. Her iki tedavi grubunda da bu faktörlerin hiçbirinin tedavi sonucunu etkilemediği bulunmuştur. Bununla birlikte, borderline kişilik bozukluğu'nun daha yüksek klinik şiddetinde ZTT'nin daha büyük fayda sağlayabileceği tespit edilmiştir (Bateman ve Fonagy, 2013b). Benzer şekilde Hollanda'da 18 aylık Zihinselleştirme Temelli Terapinin etkinliğini borderline kişilik bozukluğu ve eş tanısı olan 45 hasta üzerinde araştıran bir çalışmanın çıktıları her altı ayda bir değerlendirilmiştir. Sonuçlar; semptom sıkıntısı, sosyal ve kişilerarası işlevsellik, kişilik patolojisi ve işleyişinde önemli ölçüde iyileşme olduğunu göstermiştir. İntihar girişimleri, kendine zarar verme eylemleri de önemli ölçüde azalmıştır. Araştırma sonucu göstermiştir ki ZTT etkili bir

müdahaledir ve bağımsız olarak uygulanabilmektedir. Bu çalışma da şiddetli borderline kişilik bozukluğu ve eş tanıli hastalarda ZTT'nin etkinliği vurgulanmaktadır (Bales, Beek, Smits, Willemsen, Busschbach, Verheul ve Andrea, 2012).

Daha önce geliştirilen protokol doğrultusunda (Laurensen vd. 2014b) Hollanda'da çok bölgeli randomize bir çalışmada ise yeni kurulmuş bir servis tarafından sunulan ZTT ve hastaların bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanmış ve iyi bir tedavi servisi tarafından sunulan Standart Uzman Tedavisi (SUT) karşılaştırılmıştır. Randomize şekilde gruplara ayrılan 95 borderline kişilik bozukluğu hastası üzerinde gerçekleştirilen araştırmada veriler, aralıklarla toplanmıştır ve sonuçlar her iki tedavide de tüm sonuç değişkenlerinde anlamlı gelişmeler ile ilişkilidir. ZTT, herhangi bir sonuç değişkeninde SUT'a üstün değildir. Yeni kurulan bir servis tarafından verilen ZTT, 18 aylık takipte borderline kişilik bozukluğunun tedavisinde Hollanda'daki uzman SUT kadar etkilidir. Uzun vadede tedavi sonuçlarını ve bu tedavilerin maliyet etkinliğini araştırmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Laurensen vd., 2018).

Kişilik bozukluğunun artan şiddetinin uzmanlaşmış tedavilerin sonuçlarını nasıl etkilediğine dair sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu konuda gerçekleştirilen boylamsal bir karşılaştırma çalışmasında Psikodinamik Grup Temelli Tedavi Programı (PDT) grubu ve ZTT grubundaki hastalarda klinik şiddet ile sonuç arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmıştır. borderline kişilik bozukluğu hastaları üzerindeki klinik sonuçlar (işlevsellik, semptom sıkıntısı,

kişilerarası problemler) üç yıl boyunca tekrar tekrar değerlendirilmiştir. Bu çalışma, ZTT ile ilişkili klinik yararların şiddetli borderline kişilik bozukluğu hastaları için de geçerli olduğunu göstermektedir (Kvarstein, Pedersen, Folmo, Urnes, Johansen, Hummelen, Wilberg ve Karterud, 2018).

Borderline kişilik bozukluğu olan hastalarda Zihinselleştirme Temelli Terapi ve Destekleyici Psikoterapiyi karşılaştıran randomize bir başka çalışmada 85 hasta randomize olarak 2 yıl Zihinselleştirme Temelli Terapi veya Destekleyici Grup Terapisi almıştır. İki yıllık tedavileri tamamlayan 58 hastadan elde edilen veriler doğrultusunda her iki tedavi grubunda da genel işlevsellik, depresyon, sosyal işlevsellik ve borderline kişilik bozukluğunda karşılanan tanı ölçütlerinin sayısı gibi çeşitli sonuç ölçütleri için belirgin değişiklikler tespit edildiği, tedavilerin son derece etkili olduğu bulunmuştur. Yapılan ölçümlere göre, ZTT grubu sonuçları destekleyici psikoterapi grubunun sonuçlarına göre anlamlı derecede farklı bulunmuştur ve bu grupta borderline kişilik bozukluğu iyileşme eğilimi oranı daha yüksek bulunmuştur. Sonuç olarak, ZTT müdahalesi alanların “iyileşme” elde etme olasılıklarının daha yüksek olduğu ve destekleyici grup müdahalesi alan hastalara göre daha az sıkıntı çektikleri belirlenmiştir (Jørgensen, Freund, Bøye, Jordet, Andersen ve Kjølbbye, 2013). Takip çalışmasında ise sonlandırmada elde edilen tedavi etkileri, 18 ay takip edilerek gruplar arasında anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir. Her iki grupta da katılımcıların dörtte üçünün tanısal remisyona ulaştığı ve hastaların neredeyse yarısının tedavi sonlandırmasından 18 ay sonra çoğu sonuç ölçütlerinde semptomatik remisyona ulaştığı

belirlenmiştir. İyi organize olmuş bir klinikte deneyimli terapistler tarafından yürütülen 2 yıllık Zihinselleştirmeye Dayalı Terapi ve destekleyici psikoterapinin önemli sonuçlarının tedavi sonlandırmasından 18 ay sonra devam ettiği sonucuna varılmıştır (Jørgensen, Bøye, Andersen, Blaabjerg, Freund, Jordet ve Kjølbye, 2014).

Norveç'te bir ZTT programında tedavi edilen borderline kişilik bozukluğu hastalarının sonuçlarını boylamsal araştırmayı ve uygulanan ZTT'nin geleneksel psikodinamik tedavi programıyla faydalarını karşılaştırmayı amaçlayan bir başka çalışmada ise örneklem, 1993-2013 döneminde tedavi edilen 345 borderline kişilik bozukluğu hastasından oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre ZTT hastalarında semptom sıkıntısı, kişilerarası ve mesleki işlevsellikte iyileşmeler anlamlı olarak daha fazla bulunmuştur. Her iki tedavi sırasında intihar/kendine zarar verme eylemlerinde, hastaneye kabullerde ve ilaç kullanımında büyük azalma görülmüştür. Bu çalışma da, borderline kişilik bozukluğu hastaları için ZTT'nin etkinliğini doğrularken geleneksel psikodinamik tedavi programlarından daha büyük klinik yararlar sağladığını göstermiştir (Kvarstein, Pedersen, Urnes, Hummelen, Wilberg ve Karterud, 2015). ZTT ve diğer uzmanlaşmış psikoterapötik tedaviler (UPT) kapsamında son derece şiddetli ve kapsamlı borderline kişilik bozukluğu olan bir hasta grubunda tedavilerin etkililiğini karşılaştırmayı amaçlayan randomize kontrollü bir başka araştırma, 18 aylık bir ZTT ve 36 aylık takip sürecini incelemiştir. 18 aylık tedaviden sonra psikiyatrik semptomların etki büyüklüğünde önemli

oranda azalma olmuştur. Psikiyatrik belirtilerin bakım tedavisi sırasında daha da azaldığı belirlenmiştir. Bir kıyaslama sağlamak için UPT grubundaki sonuçlar değerlendirildiğinde ise UPT grubunda sonuç genellikle olumlu ama küçük ile orta etki şeklinde izlenirken ZTT hastalarında tüm sonuç değişkenleri üzerinde ilişkisel işlevsellikte anlamlı olmayan farklar dışında yüksek bir sonuç olduğu görülmüştür (Bales, Timman, Andrea, Busschbach, Verheul ve Kamphuis, 2015).

Ergenlerde Zihinselleştirme Temelli Tedavi

Kanıt temelli psikoterapi programları borderline kişilik bozukluğunun ilk basamak tedavisidir ve borderline kişilik bozukluğunun erken ve etkili tedavisi, psikososyal ve ekonomik sonuçlarının önlenmesi için çok önemlidir (Beck, Bo, Gondan, Poulsen, Pedersen, Pedersen ve Simonsen, 2016). Bununla birlikte ergenler için maliyet-etkin kanıta dayalı tedavi programları sınırlıdır ve Zihinselleştirme Temelli Terapi aslında yetişkinler için geliştirilmiş bir programdır (Beck, Bo, Gondan, Poulsen, Pedersen, Pedersen ve Simonsen, 2016). Ergenler, zihinselleştirme yeteneklerini artırdıklarında kontrol ve dürtü kontrolünü etkilemeye yardımcı olan gözlemci bir duruş sergileyebilirler ve bu daha kararlı ve sağlam bir benlik duygusuna yol açarak gelişim süreçleri boyunca daha uygun şekilde ilerlemelerini ve sonraki gelişimsel zorlukları daha iyi yönetebilmelerini sağlar (Rossouw, 2015). Bleiberg, ergenler için ZTT prensiplerine dayanan bir tedavi yaklaşımını tanımlamıştır (Bleiberg, 2001'den akt. Feenstra, Luyten ve Bales, 2017). Ergenlerde zihinselleştirme temelli

geliştirilen tedavinin etkililiğini değerlendirmek için çalışmalar da mevcuttur.

Ergenler için ZTT'nin (ZTT-E) borderline kişilik bozukluğu ve depresyon kriterlerini karşılayan ve kendine zarar veren ergenlerde standart tedaviden (ST) daha etkili olup olmadığını inceleyen randomize kontrollü bir araştırmada, toplam 80 ergen ya ZTT ya da ST gruplarına rasgele ayrılmıştır. Ergenler kendi kendine zarar verme, risk alma ve duygudurum gibi özellikler açısından aralıklarla değerlendirilmiştir. Bağlanma stilleri, mentalizasyon yeteneği ve borderline kişilik bozukluğu özellikleri de başlangıçta ve 12 aylık tedavinin sonunda değerlendirilmiştir. ZTT, kendine zarar verme ve depresyonun azaltılmasında ST'den daha etkili bulunmuştur. Bu üstünlük, zihinselleştirmenin iyileştirilmesi ve bağlanma sorunlarının azalması ve ortaya çıkan borderline kişilik bozukluğu semptom ve özelliklerine yansıyan iyileşme ile açıklanmıştır. Bu bir ön çalışma olsa da, literatürde ergenlerde kendine zarar verme konusunda başarılı terapötik müdahalelerin bulunmadığı göz önüne alındığında, ZTT'nin, gençler üzerinde kendine zararı azaltmadaki faydasının ilk gösterimi olarak kabul edilmektedir. Bu tür bireyler için erken müdahale olarak zihinselleştirme temelli tedavi yaklaşımının kullanılmasının önemli olabileceği düşünülmektedir (Rossouw, 2012; Rossouw ve Fonagy, 2012).

ZTT'nin borderline kişilik bozukluğu özellikli ergenler üzerindeki etkisini inceleyen bir başka araştırmada bir yıl boyunca yapılandırılmış zihinselleştirme temelli grup terapisine 15 ila 18 yaş

arasındaki toplam 34 kadın Danimarkalı ergen katılmıştır ve yirmi beş ergen çalışmayı tamamlamış olup bunların çok büyük bir bölümü borderline semptomlar, depresyon, kendine zarar verme, akran bağlanma, ebeveyn-bağlanma, zihinselleştirme ve genel psikopatoloji konularında iyileşme göstermiştir. Mevcut çalışma, borderline özellikli ergenler için grup formatlı zihinselleştirme temelli tedavinin daha da geliştirilmesi ve değerlendirilmesi için ümit verici bir gerekçe sunmaktadır (Bo vd., 2017). ZTT sırasında kişilik bozukluklarındaki değişimleri ve kişilik bozukluğu değişkenleri ile tedavi sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ergen örnekleme gerçekleştirilen bir diğer araştırmada kişilik bozukluğu nedeniyle tedavi edilen 62 katılımcı ele alınmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda kişilik bozukluğu özelliklerinde ve belirtilerinde anlamlı azalma bulunmuştur. Tedavi öncesi katılımcıların % 91.8'inde (n = 56) bir ya da daha fazla kişilik bozukluğu varken tedavi sonrası oranın % 35.4 (n = 22) olduğu belirlenmiştir ve belirti azalmasının tedavi öncesi kişilik bozukluğu değişkenleri ile ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ergenlerde ZTT ile kişilik bozukluklarının ve belirtilerinin azalabildiği anlaşılmaktadır (Hauber, Boon ve Vermeiren, 2017).

Bir diğer çalışmada, DSM'ye göre borderline kişilik bozukluğu tanılı 15-25 yaş arası 34 kadın ergen üzerinde ZTT ile borderline kişilik bozukluğu belirtilerindeki değişimler ve baş etme becerilerinin bu konuda ne gibi bir rol oynadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, tedavinin yarısından sonraki belirtilerinin şiddet değişikliği açısından anlamlı bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Her ne kadar tedavinin yarısından sonra

kişilerarası ilişkilerde sosyal desteğin kullanımında küçük bir artış olsa da bu değişiklik önemli değildir. Bununla birlikte, borderline semptomatolojisinin şiddeti ve kişilerarası ilişkilerde sosyal destek konusunda umut verici gelişmeler bulunmuştur. (Hardenbol, 2015).

borderline kişilik bozukluğu için zihinselleştirme temelli tedaviyi kullanan yataklı servisteki sekiz ergenin deneyimlerini araştıran bir nitel çalışmada ise ZTT'nin grup/bireysel/aile oturumlarını içeren yoğun bir versiyonunu almışlardır ve ek olarak birçok katılımcıya antidepressan gibi ilaçlar reçete edilmiştir. Ayrıca katılımcılar; birimde eğitime, meditasyon, yemek pişirme ve egzersiz dersleri de dahil olmak üzere çeşitli aktivitelere erişmiştir. Sonuçlar, katılımcıların kendileri ve başkaları hakkındaki görüşlerinde değişiklik yaşadıkları bir yolculuktan geçtiklerini göstermiştir. Ayrıca görüşme yapılan ergenler de bu sürecin zorluklarını ve iyileşme yolculuklarını vurgulamıştır ve birçoğu gelecek hakkında umutlu bulunmuştur. borderline kişilik bozukluğu özelliklerine sahip ergenler için etkili bir müdahale olarak ZTT'nin daha fazla sayıda nicel ve nitel araştırmalara ihtiyaç duyulmasına rağmen sonuçlar, etkili olabilecek bir terapötik müdahale olduğunu göstermektedir (Rossolymos, 2013).

Bununla beraber birçok araştırmada kullanılan Ergenler için Zihinselleştirme Temelli Tedavi'nin (MBT-E) sorunlu bir uygulamasına dikkat çeken bir çalışma da mevcuttur. Önceki uygulamaların sorunları bir pilot çalışma sırasında araştırılmış ve ergenlere yönelik farklı bir ZTT programının geliştirilmesine yol açmıştır (Hutsebaut, Bales, Busschbach ve Verheul, 2012). Asen ve

Bevington, ulaşılması zor ergenler için esnek bir yaklaşımı olan Ergen Zihinselleştirme Tabanlı Bütünleştirici Terapi'yi geliştirmiştir. (Asen ve Bevington, 2007'den akt. Feenstra, Luyten ve Bales, 2017). Ergen Zihinselleştirme Tabanlı Bütünleştirici Terapi, farklı kanıt temelli modalitelerden türetilen belirli tekniklerin ve uygulamaların bir araya getirilmesi için zihinselleştirmeyi bir organizasyon erevesi olarak ele almaktadır (Asen ve Bevington, 2007'den akt. Bevington, Fuggle, Fonagy, Target ve Asen, 2013). Zihinselleştirici teori psikanaliz, sistemik terapi, bilişsel davranışçı yaklaşım gibi zihinselleştirmeyi gerçekten teşvik ettiğini ve sürdürdüğünü ileri süren teorik olarak farklı müdahaleler arasındaki temel olarak işlev görmektedir (Bevington, Fuggle, Fonagy, Target ve Asen, 2013).

SONUÇ VE TARTIşMA

Borderline kişilik bozukluğu için günümüzde birçok kanıt dayalı tedavi geliştirilmiştir. Ayrıca zihinselleştirme becerilerinin artmasının borderline kişilik bozukluğu'li bireyler için tüm tedavilerde altta yatan bir faktör olabileceği öne sürülmektedir (Byrne ve Egan, 2018). borderline kişilik bozukluğu için Diyalektik Davranış Terapisi (DDT)'nden sonra en geniş kanıt tabanına sahip olan Zihinselleştirme Temelli Terapi (ZTT)'nin etkililiğinin/etkinliğinin özellikle yetişkin hastalarda birçok çalışma ile desteklendiği görülmektedir. Bu alışmalarda ZTT, kıyaslandığı tedavilere genellikle eş değer (Jrgensen vd., 2014; Laurensen vd., 2018) veya üstün olarak (Bales vd., 2015; Bateman ve Fonagy, 2009; Bateman ve Fonagy, 2013b; Kvarstein vd., 2018) değerlendirilmektedir. Tüm bu çalışmaların yanı

sıra ZTT'nin gün geçtikçe yeni versiyonlarına ve eş tanılarda kullanılabilir versiyonlarına dair protokoller geliştirilmekte ve bunlara ilişkin etkililik çalışmaları hız kazanmıştır. Bunların yanı sıra ZTT'nin kısa formlarının denendiği veya bütünleştirici formlarının hayata geçirildiği ve etkili sonuçların elde edildiği araştırmalar da mevcuttur (Edel, Raaff, Dimaggio, Buchheim ve Brune, 2017; Perrin, MacBeth, Treliving, Kay ve Schwannauer, 2015). Bununla birlikte ZTT hakkında farklı odaklarla gerçekleştirilen araştırmalar kapsamında elde edilen nitel verilerin çok yönlü ve kapsamlı olması yanında bu verileri çelişkili olarak değerlendirmek mümkündür (Bales, Verheul ve Hutsebaut, 2017; Dyson ve Brown, 2016; Lonargáin, Hodge ve Line, 2017; Pereira, 2014). Ergenler için geliştirilen Zihinselleştirme Temelli Terapi versiyonlarının hele de bu alanda büyük bir boşluk olduğunu göz önünde bulundurursak bazı sorunlu uygulamaları barındırmakla birlikte oldukça etkili ve umut verici olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir (Hardenbol, 2015; Hauber, Boon ve Vermeiren, 2017; Hutsebaut, Bales, Busschbach ve Verheul, 2012; Rossolymos, 2013). Bununla birlikte, bu tedavilerde özel mekanizmaların incelemesine ve “kim için neyin nasıl işe yaradığı” sorusu üzerine daha fazla odaklanılmasının gerekliliği karşımıza çıkmaktadır (Clarkin, Levy, Lenzenweger ve Kernberg, 2007; Hopwood, Swenson, Bateman ve Yeomans, 2014).

KAYNAKÇA

- Allen J, Fonagy P, & Bateman A. (2013). *Klinik uygulamada zihinselleştirme* (Çev. Selda Yelekener). Kocaeli: Psikoterapi Enstitüsü.
- Bateman, A. W., Bales, D. & Hutsebaut, J. (2018). *A Quality Manual for MBT*. <https://www.annafreud.org/media/7863/quality-manual-2018.pdf> 23.10.18
- Bales, D., Beek, N., Smits, M., Willemsen, S., Busschbach, J., Verheul, R. & Andrea, H. (2012). Treatment outcome of 18-month, day hospital Mentalization-Based Treatment (MBT) in patients with severe borderline personality disorder in the Netherlands. *Journal of Personality Disorders*, 26, 568-582.
- Bales, D. L., Timman, R., Andrea, H., Busschbach, J. V., Verheul, R. & Kamphuis, J. H. (2015). Effectiveness of day hospital mentalization-based treatment for patients with severe borderline personality disorder: a matched control study. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 22, 409-417.
- Bales, D. L., Verheul, R. & Hutsebaut, J. (2017). Barriers and facilitators to the implementation of mentalization-based treatment (MBT) for borderline personality disorder. *Personality and Mental Health*, 11, 118-131. DOI 10.1002/pmh.1368
- Baron-Cohen, S., Leslie, A.M. & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind?” *Cognition*, 21, 37-46.
- Baron-Cohen, S., Jolliffe, T., Mortimer, C. & Robertson, M. (1997). Another advanced test of theory of mind: evidence from very highfunctioning adults with autism or Asperger syndrome. *J Child Psychol Psychiatry*, 38, 813-822.
- Bateman, A. & Fonagy, P. (2003). Health service utilization costs for Borderline Personality Disorder patients treated with psychoanalytically oriented partial hospitalization versus general psychiatric care. *American Journal of Psychiatry*, 160, 169-171.
- Bateman, A. & Fonagy, P. (2008). 8-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder: mentalization-based treatment versus treatment as usual. *Am J Psychiatry*, 165, 631-638.

- Bateman, A. & Fonagy, P. (2009). randomized controlled trial of outpatient mentalization-based treatment versus structured clinical management for borderline personality disorder. *Am J Psychiatry*, *166*, 1355-1364.
- Bateman, A. & Fonagy, P. (2010). Mentalization based treatment for borderline personality disorder. *World Psychiatry*, *9*, 11-15.
- Bateman, A., & Fonagy, P. (2013a). Mentalization-based treatment. *Psychoanalytic Inquiry*, *33*, 595-613. DOI: 10.1080/07351690.2013.835170.
- Bateman, A., & Fonagy, P. (2013b). Impact of clinical severity on outcomes of mentalization based treatment for borderline personality disorder. *The British Journal of Psychiatry*, *203*, 221-227.
- Bateman, A., O'Connell, J., Lorenzini, N., Gardner, T. & Fonagy, P. (2016). A randomised controlled trial of mentalization-based treatment versus structured clinical management for patients with comorbid borderline personality disorder and antisocial personality disorder. *BMC Psychiatry*, *16*:304, 1-11. DOI 10.1186/s12888-016-1000-9.
- Beck, E., Bo, S., Gondan, M., Poulsen, S., Pedersen, L., Pedersen, J. & Simonsen, E. (2016). Mentalization-based treatment in groups for adolescents with borderline personality disorder (BPD) or subthreshold BPD versus treatment as usual (M-GAB): study protocol for a randomized controlled trial. *Trials*, *17*:314, 1-13. DOI 10.1186/s13063-016-1431-0.
- Bevington, D., Fuggle, P., Fonagy, P., Target, M. & Asen, E. (2013). Innovations in Practice: Adolescent Mentalization-Based Integrative Therapy (AMBIT) – a new integrated approach to working with the most hard to reach adolescents with severe complex mental health needs. *Child and Adolescent Mental Health*, *18*(1), 46-51. doi:10.1111/j.1475-3588.2012.00666.x
- Bo, S., Sharp, C., Beck, E., Pedersen, J., Gondan, M., & Simonsen, E. (2017). First empirical evaluation of outcomes for mentalization-based group therapy for adolescents with BPD. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *8*(4), 396–401. <https://doi.org/10.1037/per0000210>

- Byrne, G. & Egan, J. (2018). A review of the effectiveness and mechanisms of change for three psychological interventions for borderline personality disorder. *Clinical Social Work Journal*, 46(3), 174-186.
- Choi-Kain, L. W. & Gunderson, J. G. (2008). Mentalization: ontogeny, assessment, and application in the treatment of borderline personality disorder. *Am J Psychiatry*, 165, 1127-1135.
- Choi-Kain, L. W., Albert, E. B. & Gunderson, J. G. (2016). Evidence-based treatments for borderline personality disorder: implementation, integration, and stepped care. *Harv Rev Psychiatry*, 24(5), 342-356. doi: 10.1097/HRP.000000000000113.
- Clarkin, J. F., Levy, K. N., Lenzenweger, M. F. & Kernberg, O. F. (2007). evaluating three treatments for borderline personality disorder: a multiwave study. *Am J Psychiatry*, 164, 922-928.
- De Oliveira, C., Rahioui, H., Smadja, M., Gorsane, M. A. & Louppe, F. (2017). Mentalization based treatment and borderline personality disorder. *L'encephale*, 43 (4), 340-345.
- Diaconu, S. (2014). Mentalization and Mentalization Based Therapy. *Romanian Journal of Child and Adolescent Psychiatry*, 2(1).
- Dyson, H. & Brown, D. (2016). The experience of mentalization-based treatment: an interpretative phenomenological study. *Issues in Mental Health Nursing*, 37(8), 586-595.S
- Edel, M. A., Raaff, V., Dimaggio, G., Buchheim, A. & Brune, M. (2017). Exploring the effectiveness of combined mentalization-based group therapy and dialectical behaviour therapy for inpatients with borderline personality disorder – A pilot study. *British Journal of Clinical Psychology*, 56(1), 1–15. <https://doi.org/10.1111/bjc.12123>
- Eizirik, M. & Fonagy, P. (2009). Mentalization-based treatment for patients with borderline personality disorder: an overview. *Rev Bras Psiquiatr*, 31(1), 72-75.
- Feenstra, D. J., Luyten, P. & Bales, D. L. (2017). Mentalization-based treatment for borderline personality disorder in adults and adolescents: for whom, when

- and how? *Bulletin of the Menninger Clinic*, 81(3), 1-17. DOI: 10.1521/bumc_2017_81_04
- Fonagy, P. (2000). Attachment and borderline personality disorder. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 48, 1129–1146.
- Fonagy, P. & Target, M. (2005). Bridging the transmission gap: An end to an important mystery of attachment research? *Attachment & Human Development*, 7(3), 333-343.
- Fonagy, P. & Bateman, A. W. (2006). Mechanisms of change in mentalization-based treatment of BPD. *Journal of Clinical Psychology*, 62, 411–430. 10.1002/jclp.20241.
- Fonagy, P. & Bateman, A. W. (2007). Mentalizing and borderline personality disorder. *J Ment Health*, 16, 83-101.
- Fonagy, P. & Bateman A. (2008). The development of borderline personality disorder-a mentalizing model. *Journal of Personality Disorders*, 22(1), 4-21.
- Fonagy, P. & Luyten, P. (2009). A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder. *Development and Psychopathology*, 21, 1355-1381. doi:10.1017/S0954579409990198
- Freeman, C. (2016). What is mentalizing? An overview. *British Journal of Psychotherapy*, 32(2), 189-201. doi: 10.1111/bjp.12220.
- Gunderson, J. G. & Links, P. S. (2009). Borderline kişilik bozukluğu. (N. Deniz, Çev.). Gabbard, G. O. (Ed.), *Gabbard's Treatments of Psychiatric Disorders* içinde (ss. 805-821). Ankara: Rotatıp Kitabevi.
- Hardenbol, L. (2015). *Mentalization based treatment bij adolescenten met borderline persoonlijkheidsstoornis. masterscriptie psychologie*. Tilburg University, Hollanda.
- Hauber, K., Boon, A. E. & Vermeiren, R. (2017). Examining changes in personality disorder and symptomology in an adolescent sample receiving intensive mentalization based treatment: a pilot study. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*, 11(58), 1-7. DOI 10.1186/s13034-017-0197-9.

- Hopwood, C. J., Swenson, C., Bateman, A. & Yeomans, F. E. (2014). Approaches to psychotherapy for borderline personality: demonstrations by four master clinicians. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(1), 1-9. DOI: 10.1037/per0000055.
- Hutsebaut, J., Bales, D.L., Busschbach, J.J.V. & Verheul, R. (2012). The implementation of mentalization-based treatment for adolescents: a case study from an organizational, team and therapist perspective. *International Journal of Mental Health Systems*, 6, 1- 11.
- Jorgensen, C.R., Freund, C., Boye, R., Jordet, H., Andersen, D. & Kjolbye, M. (2013). Outcome of mentalization –based and supportive psychotherapy in patients with borderline personality disorder: a randomised controlled trial. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 127, 305-17.
- Jørgensen, C. R., Bøye, R., Andersen, D., Blaabjerg, A. H., Freund, C., Jordet, H., Kjølbbye, M. (2014). Eighteen months post-treatment naturalistic follow-up study of mentalization-based therapy and supportive group treatment of borderline personality disorder: Clinical outcomes and functioning. *Nordic Psychology*, 66(4), 254-273.
- Kvarstein, E. H., Pedersen, G., Urnes, O, Hummelen, B., Wilberg, T. & Karterud, S. (2015). Changing from a traditional psychodynamic treatment programme to mentalization-based treatment for patients with borderline personality disorder – Does it make a difference? *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 88, 71-86.
- Kvarstein, E. H., Pedersen, G., Folmo, E., Urnes, Ø., Johansen, M. S., Hummelen, B., Wilberg, T. & Karterud, S. (2018). Mentalization-based treatment or psychodynamic treatment programmes for patients with borderline personality disorder – the impact of clinical severity. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 1-21. DOI:10.1111/papt.12179.
- Laurensen, E., Smits, M. L., Bales, D. L., Feenstra, D. J., Eeren, H. V., Noom, M. J., Köster, M. A., Lucas, Z., Timman, R., Dekker, J., Luyten, P., Busschbach, J., Verheul, R. (2014a). Day hospital Mentalization-based treatment versus

intensive outpatient Mentalization-based treatment for patients with severe borderline personality disorder: protocol of a multicentre randomized clinical trial. *BMC Psychiatry*, 14, 301-313.

Laurenssen EMP, Westra D, Kikkert MJ, Noom MJ, Eeren HV, van Broekhuizen AJ et al. (2014b). Day hospital mentalization-based treatment (MBT-DH) versus treatment as usual in the treatment of severe borderline personality disorder: protocol of a randomized controlled trial. *BMC Psychiatry* 14, 149.

Laurenssen EMP, Eeren HV, Kikkert MJ, Peen J, Westra D, Dekker JJM et al. (2016) The burden of disease in patients eligible for mentalizationbased treatment (MBT): quality of life and costs. *Health and Quality of Life Outcomes* 14, 145.

Laurenssen, E. Luyten, P., Kikkert, M. J., Westra, D., Peen, J., Soons, M., Dam, A. M., Broekhuizen, A. J., Blankers, M., Busschbach, J. V. & Dekker, J. M. (2018). Day hospital mentalization-based treatment v. specialist treatment as usual in patients with borderline personality disorder: randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 48(15), 2522-2529. DOI: 10.1017/S0033291718000132

Lecours, S. & Bouchard, M.A. (1997) Dimensions of mentalisation: Outlining levels of psychic transformation. *International Journal of Psychoanalysis*, 78, 855-875.

Lonargáin, D. Ó., Hodge, S. & Line, R. (2017). Service user experiences of mentalisation-based treatment for borderline personality disorder. *Mental Health Review Journal*, 22(1), 16-27. DOI 10.1108/MHRJ-04-2016-0008.

Löf, J., Clinton, D., Kaldo, V. & Rydén, G. (2018). Symptom, alexithymia and self-image outcomes of Mentalisation-based treatment for borderline personality disorder: a naturalistic study. *BMC Psychiatry*, 18:185, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1699-6>

Hauber, K., Boon, A. E. & Vermeiren, R. (2017). Examining changes in personality disorder and symptomology in an adolescent sample receiving intensive mentalization based treatment: a pilot study. *Psychiatry Ment Health*, 11, 2-7. DOI 10.1186/s13034-017-0197-9.

- Jørgensen, C. R., Freund, C., Bøye, R., Jordet, H., Andersen, D., Kjølbye, M. (2013). Outcome of mentalization-based and supportive psychotherapy in patients with borderline personality disorder: a randomized trial. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 127(4), 305-317. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2012.01923.x> Cit.
- Nijssens, L., Luyten, P. & Bales, D. L. (2012). Mentalization-based treatment for parents (MBT-P) with borderline personality disorder and their infants. N. & Vrouva, I. (Ed.), *Minding The Child* içinde (ss. 79-97). Routledge: London.
- Pereira, J. G. (2014). *What works in mentalization-based treatment: systematic case studies in personality disorder and addiction*. Middlesex University and Metanoia Institute.
- Perrin, J. S. (2015). *A new Mentalization-Based Therapy for Borderline Personality Disorder*. Edinburgh Üniversitesi, Doktora tezi. Postgraduate
- Perrin, J. S., MacBeth, A., Treliving, L., Kay, M. & Schwannauer, M. (2015). *A retrospective examination of the effectiveness of a group-only mentalization based therapy intervention for borderline personality disorder*. <https://docplayer.net/95483536-A-new-mentalization-based-therapy-for-borderline-personality-disorder.html>
- Petersen, R., Brakoulias, V. & Langdon, R. (2016). . An experimental investigation of mentalization ability in borderline personality disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 64, 12 -21. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2015.10.004>
- Robinson, P., Barrett B, Bateman A, Hakeem A, Hellier J, Lemonsky F, Rutterford C, Schmidt U, Fonagy P. (2014). Study Protocol for a randomized controlled trial of mentalization based therapy against specialist supportive clinical management in patients with both eating disorders and symptoms of borderline personality disorder. *BMC Psychiatry*, 21, 14(51), 1-10. doi: 10.1186/1471-244X-14-51.
- Rossouw, T. (2015). The use of mentalization-based treatment for adolescents(mbt-a) with a young woman with mixed personality disorderand tendenciestoself-harm. *Journal of Clinical Psychology*, 71(2), 178–187.

- Rossouw, T. (2012). *Self-Harm In Young People: Randomised Control Trial Testing Mentalization Based Treatment Against Treatment As Usual*. MD (res) Thesis University College London.
- Rossouw, T. I. & Fonagy, P. (2012). Mentalization-based treatment for self-harm in adolescents: a randomized controlled trial. *Journal Of The American Academy Of Child & Adolescent Psychiatry*, 51(12), 1304-1313.
- Rossolymos, P. O. (2013). *Adolescents' experiences of a therapeutic inpatient service utilising mentalization-based treatment for borderline personality disorder features*. A thesis degree of Doctor of Clinical Psychology. Salomons Canterbury Christ Church University İngiltere.
- Schore, A. N. (2013). *Duygulanımın düzenlenmesi ve kendiliğin kökeni* (Çev. Nazlı Batan). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü.
- Swenson, C. R. & Choi-Kain, L.W. (2015). Mentalization and dialectical behavior therapy. *Am J Psychother*, 69 (2), 199-217.
- Stoffers, J.M., Vollm, B.A., Rucker, G., Timmer, A., Huband, N. & Lieb, K. (2012). *Psychological therapies for people with borderline personality disorder (Review)*. The Cochrane Collaboration; London: John Wiley & Sons.
- Taubner, S. & Sevecke, K. (2015). Kernmodell der Mentalisierungsbasierten Therapie. *Psychotherapeut*, 60(2), 169-184.
- Thomsen, M., Ruocco, A., Uliaszek, A., Mathiesen, B. & Simonsen, E. (2017). Changes in Neurocognitive Functioning After 6 Months of Mentalization-Based Treatment for Borderline Personality Disorder. *Journal of Personality Disorders*, 31(3), 306-324.
- Vogt, K. S. & Norman, P. (2018). Is mentalization-based therapy effective in treating the symptoms of borderline personality disorder? A systematic review. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 1-29. DOI:10.1111/papt.12194.

BÖLÜM 6

İLİŞKİSEL PSİKANALİZ ÜZERİNE BİR DERLEME

Dr. Öğr. Üyesi Yıldız BİLGE¹

Ar. Gör. Ülkü TANKUT²

---

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Yaşam Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye.yildiz.bilge@sbu.edu.tr. 0000-0003-2315-0055

² Haliç Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye ulkutankutt@gmail.com. 0000-0002-0005-6720

GİRİŞ

Klasik psikanaliz ve o geleneği takip eden diğerleri birbirlerinden farklı bir dil veya kavramsal çerçeve kullanmış olsalar da birbirlerine çok benzer bir resim oluşturmaktadırlar. Bu resimdeki diğerine vurguda bulunan nesne ilişkileri ve kendilik psikolojisi de dâhil, bütün bu kuramların en önemli benzerliği “*tek kişilik psikoloji*” olarak nitelendirilebilecek bir özellik göstermeleridir. Çünkü nesne ilişkilerindeki öteki kavramı da kendilik psikolojisindeki özdeşim nesnesi de öncelikli olarak bireydeki yansıması üzerinden ele alınmakta ve ikili veya daha fazla kişilik bir ilişkinin dinamik ve yaratıcı (olumlu veya olumsuz) yapısına vurgu yapılmamaktadır. Ancak yine de nesne ilişkileri ve kendilik psikolojisi ekollerinin ilişkiyel psikanalizin veya diğer “*iki kişilik psikoloji*” ekollerinin hazırlayıcısı olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada tek kişilik psikoloji bakış açısından iki kişilik psikoloji düşüncesine geçişin öncüsü olarak kabul edilebilecek ekol olan ve ülkemizde üzerine pek yazılmamış bir kuram olan “*ilişkiyel psikanaliz*”in ortaya çıkışı ya da gelişimi, ekole ait kavramların ele alınması ve diğer ekollerle karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

İlişkiyel Psikanalizin Gelişim Süreci

Freud’un klasik psikanaliz ekolünden ayrılarak kendi düşüncelerini ve gözlemlerini kavramsallaştırmış ve önemli akımlar başlatmış birçok kuramcı olduğu bilinmektedir. Adler’in bireysel psikoloji ekolü, Kohut’un kendilik psikolojisi ekolü gibi kuramcılar klasik psikanalizden ayrılmış ekollere örnek olarak gösterilebilir. Klasik

psikanalize itirazlarda bulunan bu kuramcılarının bakış açılarındaki farklılıklar psikolojinin birincil gücü olarak kabul edilebilecek psikoterapi uygulamalarında da yeni yöntemlerin gelişmesine aracılık etmiş veya fikirleriyle yeni ekollerin temellerini atmışlardır. Freud'a itiraz eden veya fikir ayrılığı yaşayan ve ilişkisel psikanalizin önemli isimlerinden biri haline isimlerden birinin Ferenczi olduğu söylenebilir. Önceleri Freud ile yakın olduğu bilinen Ferenczi, bir zaman sonra Freud'un cinsellik kavramını sorgulayarak ve kendince yeniden açıklayarak ondan ayrılmıştır. Ferenczi'ye göre cinsellik; duygusal ilişkiyi ve sevgiyi kapsayan tüm ilişkileri içine aldığı için aynı zamanda ilişkisel bir kavramdır. İkinci olarak Freud'un cinsel taciz konusunda düşleme fazla yer verdiğine dair bir eleştiride bulunarak gerçek taciz üzerinde durmayı öncelemiştir. Bunların yanı sıra, gerçekliği önemli bir değer olarak kabul etmesi, terapisti sevgi dolu ve yüzleştirici bir konumda düşünmesi, “boş perde” kavramını “profesyonel ikiyüzlülük” olarak görmesi (Berman, 2012) ve danışanların para ile ilgili sorunlarının bir yanıyla toplumsal sistemle ilgisinden söz etmesi (Dimen, 1994) de Ferenczi'nin diğer itiraz ettiği konular olarak sayılabilir. Ferenczi ile birlikte çalışan ve ilişkisel psikanaliz açısından önemli diğer bir isim ise Otto Rank'tir. 1924'te bu iki isim psikoterapi odasında yaşanan aktarımda şimdi ve burada deneyiminin yerini keşfetmek için birlikte çalışmıştır. Daha sonraları Ferenczi insan gelişimi ve klinik süreçlerdeki ilişkilerin karşılıklılığı konusu üzerinde çalışırken; Rank ise benliğin doğuş teorisi ve terapötik etkileşimde erken ilişkilerin merkezi rolünü ayrıntılı bir şekilde incelemeye odaklanmıştır (Orfanos, 2002).

1970'lere gelindiğinde ABD'de, önemli bir varlığa sahip olmaya başlayan Çağdaş İngiliz Nesne İlişkileri ekolü, teorik ve klinik yenilikleri ile Odipal öncesi evrenin ve erken dönem anne-bebek ilişkisinin önemini vurgulamaya başlamıştır. Aynı zamanda diğer kişilerle olan içselleştirilmiş ilişki biçimlerinin çelişkili doğası, sözel olmayan fenomenler, gerileme durumları ve analist ile hasta arasındaki gerçek ilişki de bu ekolün incelediği konular arasında yer almıştır. Bu ekolle birlikte Melanie Klein'in saldırganlık, aç gözlülük, kıskançlık ve yansıtımlı özdeşim üzerine olan iddialarının yanı sıra Michael Balint, W.R.D. Fairbairn, D.W. Winnicott ve H. Guntrip'in ödipus karmaşasının öneminin azaltılması gibi etkiler de söz konusu olmuştur ve bu bakış açılarının Freud'un psikanalizi için bir diken gibi düşünülebileceği fikri ileri sürülmüştür (Orfanos, 2002). Aynı tarihlerde Hans Loewald ve John Bowlby ise ilişki modelinin gelişmesine katkıda bulunan diğer isimler olarak görülmektedir. Loewald id, ego ve süperego'yu ele alarak bunları kişilerarası deneyim açısından yeniden açıklayarak (Loewald, 1970); Bowlby ise oluşturduğu bağlanma kuramı (Bowlby, 1960) ile ilişki psikanalizi üzerinde etkili olmuştur.

İlişki psikanalizin diğer önemli isimleri arasında W.R.D. Fairbairn'in ve D.W. Winnicott'ın da olduğu görülmektedir. Fairbairn'e göre libido haz değil ilişki arayışındadır ve diğerleriyle olan yaşantılar sonucunda bölünmüş bir şekilde "ego ve öteki" ilişki temsilleri oluşmaktadır. Bunların içselleştirilmesi ile ise "içsel nesne ilişkileri" meydana gelmektedir (Ellman, 2010). Winnicott kucaklayıcı çevreden veya "bir bebekten bir anneden bahsedilemez,

ancak bir bebek anne ikilisinden bahsedilebilir” diyerek iki kişilik psikolojiden bahsetmiş olur (Winnicott, 1965). Şizofreni hastalarıyla çalışan Harry Stack Sullivan ise bu bireylerin tedavisinde ilişki kurma ve bireyin bağlamı üzerinde durmak gerektiğinden söz ederek “Psikiyatride Kişilerarası İlişkiler Kuramı” olarak isimlendirdiği bir kuram geliştirmiştir (Ellman, 2010). Akabinde, narsisist hastalarla çalışmaları bulunan Heinz Kohut (1971) “Kendilik Psikolojisi” akımını başlatarak ilişkisel yaklaşıma katkıda bulunan isimlerden biri haline gelmiştir. Kohut, dürtü ve iç mekanizma çatışmasından ziyade bütünleşik bir benlik oluşumunu ve özdeğer gelişimini ön plana almıştır. Bununla birlikte “öz” kavramının yalnızca diğer insanlarla olan ilişkiler bağlamında anlam kazandığından da bahsetmektedir. Ona göre bu ilişkiler gerçek dünyadaki kişilerarası ilişkiler olduğu kadar aynı zamanda yalnızca bizim anılarımızda veya hafızamızda sakladığımız ilişkileri de içerebilmektedir (Perlman ve Frankel, 2009).

Kişilerarası Psikanalizin kurucu ismi olarak kabul edilen Harry Stack Sullivan ilişkisel psikanalizden söz ederken detaylı olarak değinilmesi gereken isimlerden biridir. II. Dünya Savaşı’ndan önce ABD’de çalışan Sullivan’ın, Freudyen psikanalitik fikirleri revize ettiği bilinmektedir. Erich Fromm, Karen Horney, Freida Fromm-Reichman ve Clara Thompson ile birlikte çalışan Sullivan’ın psikopatolojinin bireyde ikamet ettiği görüşünü kabul etmediği bilinir. Aynı zamanda, Sullivan, bireyin kişilerarası alandan ayrılmaz olduğuna, geçmişi ve şimdiki ilişkileri düşünmeksizin bireye odaklanmanın doğru bir yaklaşım olmadığına inanmaktadır. Sullivan, psikolojik iyi oluş ve endişeye karşı korunmanın ön şartı olarak *insan bağlantılılığından* söz

etmektedir. Terapide ise terapist-hasta etkileşiminde şimdi-burada deneyiminin önemli olduğuna değindiği görülmektedir. Sullivan'ın ardından Thompson ise kişilerarası psikanalizi oluşturan yeni kavramları bir araya getirerek bunları Washington'daki Psikiyatri Okulu ile New York'ta bulunan William Alanson White Enstitüsü aracılığıyla kurumsallaştırmıştır. Bahsi geçen tarihsel süreçte kişilerarası bakışın oluşum süreci görülmekle birlikte, zamanla kişilerarası gelenekte iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığı da dikkat çekmektedir. Bunlar Sullivan'ın empati ve takt üzerine, Fromm'un ise dürüstlük ve yüzleştirme üzerine olan vurgularıdır. Kişiliğin gelişiminde ve psikopatolojisi ile gerçek ve özel kişilerarası ilişkilerin rolünün ön plana çıkarılmasında etkili olan kişilerarası psikanaliz, günümüzün ana akım ve tıbbi psikanalitik iktidar çevreleri tarafından sosyal psikoloji şeklinde nitelendirilerek karikatürize edilmiştir. Ancak bu konuda Edgar Levenson, analist ve hasta arasında konuşulan şeyin aynı zamanda ikisi arasında da aynı anda sahnelendiğini vurgulayarak kişilerarası psikanalizin kabulüne katkıda bulunmuştur (Orfanos, 2002).

1960-1970'lerde kurulan New York Üniversitesi'nde psikologlara verilen psikanaliz eğitimi ile yeni akımlar oluşmaya başlamıştır. 1980'lere gelindiğinde ABD'de ego psikolojisinde önde gelen bir lider olan Merton Gill kişilerarası teorisyenlerin katkılarını ve görüşlerini tanıtan bir dizi makale yayınlamıştır. Bu makalelerde ilişkilere öncelik veren insancıl olarak nitelendirilen modeller ile dürtü modelini karşılaştıran Gill, aynı zamanda klinik sürecin derinliğini ve aktarım-

karşıaktarım konularının klinik psikanalizin belirleyici özellikleri olarak keşfini de tanımlamıştır (Orfanos, 2002).

Tüm bu tarihsel sürece eşlik eden başka gelişmeler olduğu da bilinmektedir. Postmodern yaklaşımla birlikte ortaya çıkan feminist akımlar, gelişen teknolojik olanaklar ile yürütülen bebek gözlemleri, zihnin nasıl işlediği ve geliştiği üzerine yapılan nörobilimsel çalışmalar ile birlikte ilişkisel psikanalizin köklerinin oluşturulduğunu söylemek mümkündür (Okman-Fişek, 2013). Bunların bazılarını genişletmek gerekirse öncelikli olarak feminizmin Freud'un kavramlarına getirdiği büyük eleştiriyi ele almak gerekmektedir. Feminizmin fallusun merkezi konumunu eleştirerek bunun önemini azaltmaya dair bir çabası olduğu, cinselliğin fiziksel yaratılıştan ve üreme işlevinden bağımsız olduğu düşüncesiyle eşcinselliğin artık patoloji olarak kabul edilmemesi gibi değişimler söz konusu olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 1988'de Jessica Benjamin "Aşkın Bağları"nı yayımlamıştır. Bu çalışma psikanalitik kuramın hem intrapsişik hem de öznel arası bir perspektifi içermesi gerektiğini savunmaktadır (Benjamin, 1988). Ayrıca "Psikanalitik Süreçte Ritüel ve Spontanlık" adlı kitabında Hoffman (1998) Sullivan, Kohut ve Winnicott gibi analistleri kendi öznel deneyimleri için hastalarının aktarımlarını "kirletmekten" uzak tutabilecekleri iddialarından dolayı Freud'a benzeterek eleştirmiştir.

Steven Mitchell ve Jay Greenberg (1983) yayınladıkları "Psikanalitik Kuramda Nesne İlişkileri" (*Object Relations and Psychoanalytic Theory*) isimli kitap ile ilişki-yapı kuramından bahsederek yeni

akımlardan biri olan ilişki psikanalizinin öncüleri olmuşlardır (akt. Okman-Fişek, 2013). Mitchell (1988) çatışma kavramını benimsemekle birlikte bunun ilişki kurma ile bireyleşme arasında, içselleştirilen ebeveyn yanlarının çatışması ya da çatışan ebeveyn ile bağ kurma çabası ile geliştiğinden söz etmiş, bireyin yaşantılarını ilişki alanının belirlediğini öne sürerek cinsellik ve saldırganlığın da ailenin ilişki bağlamında anlam bulduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, tüm insanlarda doğumdan itibaren ilişki arayışının bulunduğunu savunarak kişiliğin de karşılıklı ilişki ve etkileşim kurma aracılığıyla geliştiğini ifade etmiştir (akt. Okman-Fişek, 2013).

Mitchell'in psikanaliz camiasında ön plana çıkmasını sağlayan ve dolayısıyla hayatında son derece önemli yeri olan diğer bir kitap ise Jay Greenberg ile birlikte 1983 yılında yayımladıkları "Object Relations in Psychoanalytic Theory" isimli kitabıdır. Çağdaş bir klasik olarak görülen bu kitapta Greenberg ve Mitchell'in psikanaliz ile ilgili tüm akımları dürtü ve ilişki temelli olmak üzere ikiye ayırdıkları görülmektedir (Greenberg ve Mitchell, 1983). Ardından gelen süreçte 1988'de "Relational Concepts in Psychoanalysis" isimli kitabıyla İlişki Psikanalizinin çerçevesini oluşturmuştur. Bunu yaparken, Freud'un klasik dürtü kuramını eleştirdiği ve ilişkiyi temel alan farklı isimlerin görüşlerini bir araya getirdiği görülmektedir. Bu kitap ile birlikte Mitchell'in ilişki psikanalizinin yaratıcısı konumuna geldiğini söylemek mümkündür. Mitchell (1988) ortodoks bir tek-teori yaklaşımı ya da gelişigüzel eklektizm yerine uyumlu kaynakların seçici bir eleştirel entegrasyonuna ulaşmayı hedeflemiştir. Onun bu konuma gelmesinde etkili olan bazı olaylar olduğu da bilinmektedir.

Dönemin mevcut koşullarında New York Üniversitesi Doktora sonrası Psikanaliz Programı'nda eğitim almak isteyen kişiler ya Freud'u seçerek klasik psikanalize ya da Sullivan'ı tercih ederek kişilerarası psikanalize yönelmek durumunda iken Mitchell ve arkadaşları bu seçimi yapmak zorunda bırakılmayarak, onlara üçüncü bir kuram oluşturma imkanı tanınmıştır. Diğer önemli olay ise 1991'de Mitchell, Lewis Aron, Philip Bromberg, Emmanuel Ghent ve Adrienne Harris'in "Psychoanalytic Dialogues" adında, içerisinde farklı yönelimleri olan psikanalistlerin görüşlerini paylaştığı bir dergi çıkarmaya başlamalarıdır. Bugün, dönüm noktası konumundaki bu iki olay ile Mitchell ilişkiel psikanalizin lideri olarak anılmaktadır. Mitchell "Bağımsız Psikanaliz Eğitim Kurumları"nın geliştirilmesinde de etkili bir rol oynamıştır. Uluslararası Psikanaliz Birliği ve (IPA) ve Amerikan Psikanaliz Birliği çok uzun dönemler boyunca psikiyatrların hâkimiyetinde olmuştur. Dolayısıyla psikologlar bu kurumlarda kabul görmemişlerdir. Bu da onları başka kuruluşlar kurmaya yöneltmiştir. Bu aşamada Mitchell'in Amerikan Psikanaliz Birliği içinde Psikanaliz Bölümü'nün kurulmasına olan katkıları oldukça büyüktür. Tüm bu gelişmelerle birlikte bazı psikanalitik dergiler çokta alışkın olunmayan bir biçimde ilişkiel yazarlara yer vermeye başlamışlardır (Richards, 1999).

Mitchell ve Greenberg'in "Psikanalitik Kuramda Nesne İlişkileri" kitabının önemli bir özelliği kitabın yazıldığı tarihe kadar Klein, Lacan, Bion gibi isimleri ele alarak karşılaştıran bir çalışma bulunmamasıdır. Dolayısıyla bu eserde ilk kez bunlar incelenerek karşılaştırmalı bir sentez yapılmıştır. Aynı zamanda kitap birçok

kuramın her ne kadar birtakım değişiklikler yapsalar da temelde Freud'un dürtü kuramı etrafında çerçeveselendiklerinden söz ederek yalnızca bir grup kuramcının farklı bir temel kullandığını ileri sürmektedir. Kitabın önermesine göre bu kuramcıların kullandıkları bu temel ise dürtüye değil ilişkiye dayanmalarındır. Bu kuramcılar insanların kurdukları ilişkiler ile şekillendiklerine dair vurguyu ön plana çıkarmaktadırlar. Bunun da dürtücü olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayrımı beraberinde getirdiği iddia edilmektedir (Aron, 2015).

İlişkisel Psikanalizin Temel Önergeleri

Dürtü Yerine İlişkisel

İlişkisel psikanaliz ve klasik psikanaliz arasındaki en önemli ayrım ilişkisel teorisyenlerin dürtü kuramını kabul etmemesidir. Freud'un klasik psikanalizinde insanların motivasyon kaynağı olarak cinsel ve saldırgan dürtüler kabul edilmekteyken; ilişkisel psikanaliz buna karşı çıkararak motivasyon kaynağının ilişki ihtiyacı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca onlara göre doğuştan itibaren var olan ilişki arzusu, bireylerin diğer bütün itkilerini de şekillendirmektedir (Aron, 2015). Tüm arzuların anlamlarının belirlenmesi arzuların ortaya çıktığı bağlam ile değerlendirilmelidir. Mitchell, zihnin de ilişkisel yapılanmalar ile var olduğundan bahsetmektedir. Ek olarak insanların anlaşılması için tüm ilişkilerin geçmiş ve gelecek bağlamında ele alınması gerektiğine de değinmektedir. İlişkisel kuramcılara göre eğer analist bu ilişkileri gözlemleyerek bunlara dâhil olup açığa çıkarabilirse ancak o zaman analitik bir inceleme gerçekleştirmiş

demektir. Klasik kuram zihni tekil, kalıtsal ve içsel baskılar sonucunda ortaya çıkan bir yapı olarak ele alırken; ilişkisel psikanaliz de ise zihin ikili ve etkileşimsel bir yapıda düşünülmektedir. Dolayısıyla da etkileşimli olan bu zihin diğer zihinlerle bağlantı aramaya odaklıdır. Kısacası dürtü modeli ile ilişkisel model arasındaki farkın temeli “biyoloji ve kültür”, “beden ve sosyal çevre” arasındaki ilişkiyi yorumlama biçimlerinden kaynaklanmaktadır (Mitchell, 1988).

İlişki-Çatışma Modeli

Bilindiği üzere dürtü modelinde id, ego ve süperego arasındaki çatışmadan söz edilmektedir (Orfanos, 2002). Klasik psikanalizden ayrılmış bir kuram olan Kohut’un kendilik psikolojisinde ise çatışma daha geride bırakılarak gelişimsel-duraksama modeline ve çevresel faktörler ile gelişimsel ihtiyaçlara vurgu yapılmaktadır. İlişkisel psikanaliz ise ilişkisel çatışma olarak adlandırılan üçüncü bir yoldan bahsetmektedir. Bu modelde güçlü arzular, istekler ve korkular arasında çatışma olduğu kabul edilmekte, ancak gelişimsel-duraklama modelinden farklı olarak zihnin temel parçalarının ilişkisel gruplaşmalardan oluştuğu öne sürülmektedir. Oysa gelişimsel-duraklama modeli dürtü türevlerini merkeze almaktadır (Mitchell, 1988).

Bebek Modeli

Bilindiği üzere, insan yavrusu doğumundan itibaren ilişki ihtiyacı olan ve dolayısıyla bunun arayışını gösteren bir canlıdır. Bebeğin

başlangıçta pasif olduğunu ancak zamanla aktif bir hale dönüştüğünü öne süren kuramlardan ziyade, bebeğin çevresi ile olan ilişkisinin devamlı ve aktif olarak yeniden düzenlendiğinden bahseden gelişim modelleri daha çok kabul görmektedir. Sembolizasyon kapasitesinin gelişmediği, kendisi veya diğerlerine dair olan temsillerinin henüz olmadığı bir dönemde dahi olsa bebeğin doğar doğmaz ilişki örüntülerini zihninde taşıdığına dair bulgular bulunmaktadır. Ayrıca, iki haftalık bebeklerin bile insan yüzüne diğer nesnelere daha çok tepki verebildikleri ve başka bir çalışmada bebeklerin bütünlüğü olan bir insan resmine parçalı olarak sunulan resimlere kıyasla daha çok ilgi gösterdikleri gözlenmiştir. Ayrıca bebeklerin doğumlarından iki hafta sonra annelerinin sesini, kokusunu, yüzünü diğerlerinininkine tercih ettikleri, doğumun ertesi gününde kendi seslerini ayırt edebildikleri tespit edilmiştir. 2.-3. aydan itibaren gelişkin bir hafızaya sahip olan bebeklerin 3-4 aylık olduklarında ise yüz ifadeleri ile ses tonundan çıkarımda bulunarak diğerlerinin beklentilerine göre davranabildikleri ve 3.-5. aydan sonra ise şematik modelleme/kategorileştirme yapabildiklerini gösteren çeşitli çalışmalar vardır (Beebe, Lachman ve Jaffe, 1997).

Tüm bu bulgularla birlikte Daniel Stern (1985) ve Beatrice Beebe (1977) gibi isimler çeşitli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bunlardan ilki, bebeğin doğduktan sonra sembolizasyon kapasitesi gelişmeye dahi gelişmiş bir zihinsel temsil kapasitelerinin olduğu hipotezidir. Bu araştırmacılar zihinsel olarak ilk temsil edilenin ise ilişkiler olduğunu vurgulayarak nesnelere ile kurulan ilişkinin önemine değinmektedirler. Ayrıca, bebeğin duygu durumunu içinde bulunduğu ilişkilere göre

özelikle de bakımvereni ile olan ilişkisine uygun olarak düzenlediği de çıkarımları arasındadır. Ek olarak, bebeğin ruhsal dünyasının zihni temsilleri sayesinde yapılandırıldığına değinilerek buradaki belirleyici unsurun da sözü edilen duygu düzenleme/düzenleyememe durumu olduğu ifade edilmektedir (akt. Mitchell ve Black, 1995).

Tüm bu sonuçlar sayesinde klasik psikanalizin bebeği konumlandığı pasif alıcı düşüncesinin sarsıldığı söylenebilir. Bunun yerine bebeğin en başından itibaren ilişkisel bir konumda durduğu fikri ön plana çıkararak, bebeğin yaşamındaki ilişkilerin rolü önem kazanmaya başlamaktadır (Mitchell, 1988).

Gelişim Teorisi

Freud'un teorisinde sözünü ettiği psikoseksüel gelişim evreleri sırasıyla oral, anal, fallik, latent ve genital dönem olarak adlandırılmaktadır. Her insan bu dönemlerden geçmekte ve her bir dönemde yerine getirmesi gereken birtakım görevler bulunmaktadır. Eğer bu dönemler başarılı bir şekilde geçirilemezse, birey sorun yaşadığı döneme fikse olabilir (Öztürk ve Uluşahin, 2016). Bu teori gelişim psikolojisi çalışmaları ile uyumlu olmadığı, gelişim sürecini basite indirgediği ve cinsellik odaklı olması gibi sebeplerle çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla buna alternatif olabilecek görüşler ortaya çıkmaktadır. Bugüne bakıldığında gelişimin; daha çok kendilik sistemleri, örüntüleri, temsilleri gibi çeşitli sistemlerin devamlı olarak birbirleri üzerindeki etkileri ve ilişkileri şeklinde açıklandığı görülmektedir (Mitchell, 1988).

Klasik psikanalizin gelişim teorilerine karşıt olarak ilişkisel psikanalizde genel sistemler teorisinden hareketle oluşturulmuş ve açık sistemlerde geçerli olan çoklu-sonuç ve eş-sonuç kavramlarından da söz edilmektedir. Çoklu-sonuç, bireylerin aynı yaşam döneminde benzer birtakım yaşantıları olmasına rağmen bu yaşantılar haricinde etkili olabilecek faktörlerin devreye girmesiyle farklı tabloların oluşabileceğini anlatan bir kavramdır. Eş-sonuç ise bireylerin aynı yaşam dönemlerinde farklı deneyimleri olmasına rağmen bu deneyimler haricinde etkili olabilecek faktörlerin hesaba katılmasıyla birbirine benzer tabloların ortaya çıkabileceğini açıklamaktadır. Bahsedilen bu kavramlar açık sistemlerde çalışmaktadır. Kapalı sistemlerde ise genel itibariyle etki-tepki kuralına bağlı kalınmaktadır. Dolayısıyla insanın hangi sistem içerisinde ele alınabileceği sorusu gündeme gelebilir. Klasik psikanaliz bu sorunun cevabını kapalı sistem olarak verse dahi aslında insanın açık sistem olduğuna dair yeterince kanıt olduğundan bahsetmek mümkündür (Cicchetti ve Rogosch, 1996).

Diğer Önermeler

İlişkisel yaklaşımda aktarım ve karşı aktarım iç içedir ve analist ile hastanın ortaklaşa yarattıkları bir durumdur ve uygun görüldüğü takdirde hastaya da anlatılabilir. Fakat psikoterapi yalnızca bu kavramlarla sınırlandırılmaz. Buna ek olarak, psikoterapist ve hastanın şimdi ve burada ilişkisi içinde kalarak oluşturdukları gerçek ilişki de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, klasik psikanalizde hastaların yapılan yorumlar üzerinden edinmeleri gereken duygulanımsal bir

içgörü olduğu fikri kabul görürken; ilişkisel yaklaşımı savunanlar aynı görüşte değildir. İlişkisel psikanalistler “örtük ilişkisel öğrenme” ve “düzeltici duygusal yaşantı” üzerinde durmaktadır. İlişkisel psikanalizde analist yeni bir nesne olarak görülmekte ve onun işlevi ile duygusal tutumlarının içselleştirilmesi fikri ön plana çıkmaktadır (Mitchell ve Ogden, 1994).

Dürtü-Çatışma Modelinden İlişki-Çatışma Modeline Geçiş

Dürtü-Çatışma Modeli

Psikanalitik kuramın soyut ve karmaşık unsurlarının başında dürtü kavramı gelmekte ve bilindiği üzere klasik psikanaliz dürtü kuramı etrafında şekillenmektedir. İlişkisel psikanalizin klasik psikanalize asıl karşı çıkışının bu konu olduğu kabul edilmektedir (Greenberg ve Mitchell, 1983). Başlangıçta bir nöroanatomist olan Freud beyinde gerçekleşen olaylar ile nevroz arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Onun bu çabaları diğerleri tarafından bilimsel olarak görülmemesine rağmen Freud bunun aksini düşünmüş ve bu amaçla, biyoloji ile psikolojiyi diğer bir deyişle beden ile zihni bir araya getirmeyi hedefleyerek bunları birbirine bağlamak için biyoloji ile psikoloji arasında bir geçiş niteliğinde olan “dürtü” kavramını kullanmıştır (Aron, 2015).

Dürtülerin öncelikle bir kaynağı, amacı, nesnesi ve bir baskısı olduğunu söylemek gerekir. Dürtünün kaynağı organizmanın içi, bedeni ya da organıdır; diğer bir deyişle dışsal bir uyaran olarak düşünülmemelidir. Amacının ise doyum olduğu ve bu amacın ancak

dürtü kaynağındaki uyarılmanın kaldırılması ile gerçekleşebileceği ileri sürülmektedir. Fakat insan akılcılığı ve toplumsal duyarlılık kapasitesi ile birlikte bu dürtülerini toplumda kabul gören daha yüksek hedeflere ulaşmak için yeniden düzenleyebilir ve bunlara yöneltebilir. Dürtünün nesnesi ile ifade edilmek istenen ise dürtüyü amacına götürecektir olan değişken nitelikteki şeydir. Son olarak dürtünün arzu ettiğini yapması için gösterdiği talebin gücü dürtünün baskısı olarak açıklanmaktadır (Akvardar ve diğerleri, 2015).

Greenberg ve Mitchell'in (1983) dürtü kuramına dair düşünceleri incelendiğinde “psişik aygıtın amacının, uyarıları olabildiğince sifira yakın bir düzeyde tutmak olduğunu ifade eder.” şeklinde tanımladıkları ve Freud'un dürtü kuramının en temel ilkelerinden birinin süreğenlik olduğunu ileri sürdükleri görülmektedir. Süreğenlik ilkesi ilk kez 1895'te Freud ve Breuer tarafından insan psişesinin amacının uyarıları olabildiğince ortadan kaldırmak olduğu ve buna dair eylemlere yöneldiği şeklinde açıklanmaktadır. Bu ifade dürtü kuramının önermelerinden biri olan, insanların tamamının klinik ve kuramsal olarak incelenebilen kapalı bir enerji sistemi olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Greenberg ve Mitchell, 1983). Buradan hareketle kaleme alınan “Histeri Üzerine Çalışmalar” isimli yazısında Freud, cinsel kaynaklı düşlemleri, bunlardan bastırılmış halde olanları ve çocukluk anılarını ele almaktadır. Bunlardan elde edilen bilgiler hem bilinçdışına dair bilgi edinmemizi sağlarken hem de birbirine karşıt güçlerin varlığını vurgulamaktadır. Bilinç ile bilinçdışı arasında gerçekleşen çatışma temelde dürtüsel bir ikicilik içerisinde olmaktadır. Bu çatışmaların ruhsal bir boyut üzerinden olması sebebiyle de dürtü

üzerine önemli tartışmalar yaşanmıştır. Ardından ise dürtü ve çatışmayı biyolojik temelli olarak açıklama çabaları görülmektedir (İkiz, 2002). Ayrıca vurgulanan diğer bir nokta ise yaşanan olaylar sonucunda patolojinin oluşmasının sebebinin yaşanan olaylara ilişkin duyguların boşaltılamaması olduğudur. Dolayısıyla, iyileşmenin gerçekleşmesi için ancak bu bastırılmış olan anıların ve bunların oluşturduğu duygulanımın açığa çıkarılması gerektiğinden söz edilmektedir. Dürtü kuramının önemli dönüm noktalarından biri de “Rüyaların Yorumu” isimli eserinde görülmekte, Freud bu eserde ilk kez psişik aygıtın işleyiş modelini tanımlamaktadır. Bu model içerisinde insanın motivasyonel gücünün içeriğine dair spesifik açıklamalar da yer almaktadır. Freud bilinçdışı arzuların yerine getirildiği bir alan olan rüyaların görünür içeriklerini analiz etmektedir. Rüyaların anlamsal bir açıklamasını yapan Freud, aynı zamanda topografik görüşünden de söz ederek psişik aygıtı bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı olarak üçe ayırmaktadır (Greenberg ve Mitchell, 1983). Dürtü kavramından ilk kez söz ettiği “Cinsellik Üzerine Üç Deneme” isimli kitabında Freud’un birinci dürtü kuramını açıkladığı bilinmektedir. Bu eserde dürtünün çocuğun doğumu ile eş zamanlı olarak başladığını ifade etmektedir. Çocukluk dönemi cinsel gelişiminin karmaşıklığından bahsetmekte ve bu dönemde yaşanan hazın bölgesel olduğunu söylemektedir. Diğer bir deyişle bu dönemde kısmi olarak deneyimlenen bir cinsel haz söz konusudur. Bedenin çeşitli bölgelerinde kısmi olarak yaşanan hazın ergenlik dönemi sona erdikten sonra bütün olarak deneyimleneceği de belirtilmektedir (İkiz, 2002). Freud’a göre her insan eyleminin

temelinde dürtüsel kaynaklar bulunmaktadır. Ancak gelişim süresince bu kaynakların amacı değişmektedir. En temelde ise Freud dürtülerin kaynağının bedendeki erotojenik bölgeler olduğunu belirtir (Akvardar ve diğerleri, 2015). İkinci dürtü kuramı 1914’te narsisizmin keşfedilmesi ile şekillenmektedir. Freud’un dürtü kuramında değişikliklere gitmesi ise nesnelere önemli bir rolü olduğunu fark etmesiyle başlamış ve bu durum dürtüsel nesnelere ihtiyaç duyulan nesnelere ayırmaya yönelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde yaptığı en temel değişiklik ise oterotizm kavramı yerine narsisizmi getirmesidir. Yine birincil ve ikincil narsisizmden de bu dönemde bahsetmektedir. Dürtü kuramı 1920 tarihli “Haz İlkesinin Ötesinde” çalışmasıyla son halini almıştır. Burada dürtü, beden ile ruhsal dünya arasında sınır olarak açıklanmakta ve bir nesne tasarımı veya duygulanım üzerinden anlaşılır bir hale gelmektedir. Ayrıca, dürtüler son haliyle ölüm ve yaşam olmak üzere ikiye ayrılarak dürtülerin yaşama devam edip etmeme noktasında birbirlerine zıt olduğundan bahsedilmektedir (İkiz, 2002).

Analitik ekolünün mevcut durumunu anlayabilmenin gerekliliği, dürtü kuramının daha önce bahsedilen varsayımlarına bakmaktır. Klasik psikanalizde analistin yapması gereken, kişinin bebeksi arzularını korumaya ve saklamaya yönelik olan dirençlerine karşı çalışmaktır. Bu çalışma ile ulaşılmak istenen ise bireyin savunmalarını gevşetmesi ve serbest çağrışım yolu ile arzu dolu itkilerinin sansür uygulamadan ortaya çıkmasına müsaade etmesidir. Bastırılmış bebeksi istekler/korkular ile bunlara gösterilen savunmalar arasında yaşanan çatışmaların ifade edildiği “yorumlama” bu aşamada öncelikli

terapötik hedefdir. Yorumlama uygun bir zamanda ve dikkat edilerek yapılmalıdır. Ancak böyle yapıldığında kişiye patojen arzuları hatırlama cesareti vermektedir. Aynı zamanda arzu yüklü, hayvani dürtüler egonun ara bulucu çabalarına karşı tehdit oluşturduklarından bastırılmışlardır. Dolayısıyla psikoterapistin yorumları ile dürtülerin çözülmesine dair yapılan deneme, benzeri bir tehdidi ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada savunma niteliğindeki dirençlerin anlaşılmasının önemi vurgulanmaktadır (Mitchell, 1988). Bunlara ek olarak, Freud yer değiştirmiş nitelikteki arzular ve duyguların hastaya dair önemli bilgiler verdiğini düşünerek psikoterapide üzerinde durulması gereken meseleler olarak ele almaktadır. Bu olayı da aktarım olarak isimlendirmekte ve bebeksi arzu/korkuların psikoterapist ile kurulan ilişki içerisinde ortaya çıkarak tekrar yaşantılanması olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, aktarım gizli kalmış olan birtakım arzuları açığa çıkarması açısından da önemli görülmektedir (Mitchell, 1988). Dürtü-çatışma modeline göre, eğer arzular aktarım ile doyurulursa onları artık hafıza çalışması için kullanmak mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda, analiz sürecindeki değişimin ancak “aktarımsal deneyimin hafızaya dönmesi” yolu ile olacağı da modelin diğer bir önermesidir. Yine bu modele göre analistin nesnel ve tarafsız bir tutumda olması gerekmektedir. Analistin, analitik çalışma içerisinde yapması gereken bireyin çatışmalarını anlayıp yorumlamak ve anılarını geri getirmesine yardımcı olarak bu konuda bir içgörü geliştirmesini sağlamaktır. Süreç içerisinde çalışmaya engel olmak amacıyla dirençler oluşabilir ancak psikoterapist aktarımları hafıza çalışması için kullanarak bunlara

karşılık vermektedir. Klasik psikanalizde analistin yansız, nesnel bir yorumlayıcı konumuna da ayrıca vurgu yapılmaktadır (Mitchell, 1988).

Gelişimsel-Duraklama Modeli

Odak noktası erken dönemdeki bebek-anne ilişkisi olan bu model içerisinde nesne ilişkilerine dair kavramlar yer almakta ve bunlar dürtülerden önceki dönemlere konumlandırılmaktadır. Winnicott, Guntrip ve Kohut modelin önemli temsilcilerindendir. Analitik sürece dair uyarlamaları birbirlerinden farklılaşmasına rağmen benzeştikleri noktalar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Winnicott psikolojik sorunların kökeninde saplanma olduğunu belirtmektedir. Ona göre kendiliğin oluşmasında etkili olan tutarlılık, canlılık duyumunun oluşumu ve sürmesinde bakım verenlere kritik bir rol düşmektedir. Bakım verenlerin bu rolleri arasında uygun ortam sağlama ve duygusal tepkilerini ayarlayabilmek yer almaktadır. Bu süreçte bir sorun yaşandığı takdirde ise gelişim süreci sekteye uğramaktadır. Neticede ise sahte yapıların gerçekliğin yerini almaya başladığı görülebilmektedir. Bunların aşılması ve büyümenin devamlılığı çocuğun mahrum bırakılan annesel bakımı alabilmesi ile mümkündür ve ancak böylelikle kendilik yeniden canlanabilir (Winnicott, 1950). Erken dönemde önemli olan diğer konu ise annenin birincil annelik meşguliyeti içerisinde olma halidir. Başlangıçta çocuğun her ihtiyacını gecikme olmaksızın karşılayan anne zaman içerisinde çocuğa ufak hayal kırıklıkları yaşatmaktadır. Bu da onun nesnel gerçekliğe ve diğerlerinin bireyselliklerine tahammül

edebilmesini sağlar. Benzer şekilde Kohut'ta hayal kırıklıkları ile narsisistik tatmin arasındaki sınırdan bahsederek bu sınırın bireyin hem kendisini hem de diğerlerini gerçekçi olarak tanımlamasına yardımcı olduğunu söylemektedir. Bu süreçte yaşanacak bir aksaklık Kohut'a göre boşluk ve dağılımlılık hislerini beraberinde getirecektir. Winnicott'a göre analiz içerisinde bireyin gelişimsel dönemde bakımverenle sorun yaşadığı durumların tekrar sahnelenmesi ile gelişim süreci yeniden canlandırılmaktadır. Kohut analitik süreçte kendilik-nesnesi aktarımları sayesinde sekteye uğramış olan sürecin yeniden devam edeceğini söylerken Winnicott ise psikoterapi sürecinde hastanın öznelliğinde psikoterapiste yeterince iyi annelik rolünün verileceğini ve bu yolla kendini iyileştirme sürecinin de başlayacağını ifade etmektedir (Mitchell, 1988).

Dürtü-çatışma modeli ile gelişimsel-duraklama modeli karşılaştırılırsa birbirlerine zıt bazı önermelerin olduğu görülebilir. İlk olarak, birey dürtü çatışma modelinde önemli diğerleriyle olan ilişkilerin yeni kurulan ilişkiye yansımaları deneyimlemektedir. Gelişimsel duraklama modelinde ise hastaların psikoterapide deneyimledikleri erken dönemde karşılanmamış temel ihtiyaçları üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıca, dürtü-çatışma modelinde insan patolojisinden vazgeçmek zorunda olarak görülmekteyken; gelişimsel-duraklama modelindeyse olgunlaşması için ihtiyaç duyduğu koşulların gerçekleşmesini bekleyen bir birey olarak tanımlanmaktadır (Mitchell, 1988).

İlişkisel-Çatışma Modeli

Freud ve onun takipçilerinin en temel kavramları olan dürtü kuramına en radikal karşı çıkış ilişkisel psikanalizden gelmiştir. Klasik psikanaliz ve sonrasında gelen psikodinamik kuramlar insan davranışlarının temel motivasyon kaynağını biyolojik temelli olan ve yaşantıyla değişmeyen cinsel ve saldırganlık dürtüleri olarak görürken, ilişkisel modelde temel motivasyon olarak ilişki ihtiyacı/arzusu yer almaktadır. İnsanın diğer bütün arzu ve dürtülerinin ilişkisel bağlamda şekillendiğini ileri sürmekte ve zihnin temel parçalarının dürtü türevleri değil, ilişkisel gruplaşmalar olduğunu düşünmektedirler (Greenberg ve Mitchell, 1983).

İlişkisel yaklaşım, Fairbairn ve Racker'inki gibi nesne ilişkileri kuramlarının, kendilik psikolojisinin ve varoluşsal psikolojinin kesişim noktasında bulunmaktadır. Bu modelin önermesine göre ilişkiselliği sağlayarak bunu devam ettirebilmek bireylerin yaşantılarında olgunlaşmalarına yardımcı olan temel bir etmendir. Ancak bireylerin erken dönemde kurdukları ilişkilerde meydana gelen bir sorun daha sonra kurulacak olan ilişkiselliğe zarar vermekte fakat bu durum gelişimsel-duraklama modelinde söz edildiği gibi insanların bebeklik ihtiyaçlarının dondurulması ile gerçekleşmemektedir. Ayrıca, modele göre analiz ile birlikte bir değişikliğin gerçekleşmesi bireyin ilişkisel dünyasında birtakım düzenlemeler yapmasına bağlıdır (Mitchell, 1988).

Kendilik örgütlenmesi açısından bakılırsa, psikoterapi bireylerin öncesinde vazgeçtikleri, sakladıkları, reddettikleri taraflarını ortaya çıkararak, bunlarla tekrardan bir etkileşim kurması ve bunları yaşantılamasına yardımcı olmaktadır. Bu görüşe göre bireyler psikoterapist ile geçmiş yaşantılarının etkisinden bağımsız bir ilişki kurmamakta, daha önce yaşamış oldukları kaygılar ve hayal kırıklıkları psikoterapistle kurulan yeni ilişkide kendisini göstermektedir, çünkü bunlar henüz yok olmamıştır. Analitik süreçle birlikte ise psikoterapist bireyin bu anılarını irdelemekte, onun yeni etkileşim biçimlerini denemesine ve öncesinde deneyimlemediği durumları yaşamasına yardımcı olmakta ve bunları anlamlandırmasını sağlamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda, tüm bu süreç ile birlikte hasta daha öncesinde deneyimlemediği yeni bir ilişkiyi analist ile deneme imkânı bulmaktadır (Grennberg ve Mitchell, 1983).

İlişkisel psikanalizden farklı olarak Fairbairn ve Racker gibi diğer teorisyenlerin bakış açısına göre ancak içsel nesne ilişkileri değiştirilebilirse kendilik şekillenebilmektedir. Erken dönemde kurulan nesne ilişkileri kişilerin içsel varlıklarını oluşturmaktadır. Psikoerapi içerisinde bir değişimin gerçekleşmesi için ise sözü edilen içsel yapılar ile kurulan ilişkilerin yeniden gözden geçirilerek değişime uğratılması gerekmektedir. Bu süreçte psikoterapist kötü nesne konumunda görülebilir. Ancak getirilen yorumlar neticesinde analizan kötü nesnelere olan bağımlı bırakabilir ve bu nesnenin değişimi gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu noktada bireylerin kendilerini değişik bir çevrede daha öncesinde olmadıkları biri olarak deneyimlemeleri söz konusu olabilir (Mitchell, 1997).

Mitchell'e (1988) göre terapi sürecinde hastanın terapistle kurduğu ilişki her zaman kullandığı eski yollar ve o ana dek öğrenmiş olduğu ilişki kurma biçimleri üzerinden olmaktadır. Bu sebeple analiste bazı nesnelere yansıtılmalarının yapılması olasıdır. Bu yansıtılmalar seanslardan seansa veya her seans içerisinde de değışiklik gösterebilmektedir. Peki, böylesi bir durumda analistin konumu nedir ve ne yapmaktadır sorusu akla gelebilir. Klasik psikanaliz ve gelişimsel-duraklama modeli analisti ilişkisel matriksin dışında tutmaktadır. Özellikle klasik psikanaliz analizanın bebeksi taleplerini bırakmasını istemektedir. İlişisel yaklaşım ise analisti ilişkisel matriksin içerisinde dahil etmektedir. Ayrıca, analistin ilişkisel matriks içerisinde kendisine yüklenen rollerin her zaman var olacağından ve kendisini bu matriks içerisinde keşfedeceğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla analisti ilişkisel matriksten ayrı düşünmek söz konusu değildir. Terapötik ilişki içerisinde her iki tarafta hastanın tekrarlayıcı ilişkisel yapılanmalarının anlamlarını keşfederek, bunların değışimini sağlamak için uğraşmaktadır ve analistin bazen kendine ait olmayan bir dil ile hastanın eski senaryosunu ve bazen de kendi dinamiklerinden hareketle kendi deneyimlerini canlandırabileceğinden bahsedilmektedir (Orfanos, 2002). Tedavi aşamasında önemli olan noktalardan biri de analizanın öznel dünyasından konuşabilmektir. Aynı zamanda, analistin “ne yapmak istediğı” ve analizana ait olan ilişki dünyasındaki yapılanmalar ile bağ oluşturmaya çalışırken “ne yaptığı” da ayrıca önemlidir. Bunların yanı sıra, önemli olan diğere bir nokta ise analistin, analizanı anladığını ona ileticeğı yolu bulmasının gerekliliğidir. Bunu yaparken de analizanın alışmış olduğu

deneyimleme örüntülerinden uzaklaşması gerekmektedir. Dolayısıyla analist, bu aşamada hem yorum hem de karşı aktarıma karşı mücadele vermek durumunda kalabilmektedir (Mitchell, 1988).

Dürtü İlişki Ayrımı

Klasik psikanalizin dürtü/çatışma modeli ile İlişkisel Psikanalizin ilişki-çatışma modeli

Tablo 1’de en temel çerçevede gösterilmektedir (Paker tarafından oluşturulan özet tablo; Mitchell, 2009).

Tablo 1. Dürtü/çatışma modeli ve ilişkisel psikanalizin ilişki-çatışma modelinin karşılaştırılması

Karşılaştırma Alanları	Dürtü/Çatışma Modeli (Klasik Psikanaliz)	İlişki/Çatışma Modeli (İlişkisel Psikanaliz)
Zeitgeist (zamanın ruhu)	-Newton (mekanik) fiziği -Termodinamik	-Kurum fiziği -Kaos teorisi -Dinamik sistemler kuramı -Karmaşıklık kuramı
Motivasyon	-Biyolojik temelli cinsel ve saldırgan dürtüler -Dürtüler, yaşantı ile değişmezler; anatomi kaderdir.	-İlişki ihtiyacı/arayışı -Arzular ve itkiler ilişkisel bir bağlamda şekillenir.
Gelişim	-Freud’un psikoseksüel gelişim teorisi çizgiseldir ve cinselliğe merkezi konum vermektedir. -Bireyler sırasıyla oral, anal, fallik, latent ve gelişimsel dönemlerden geçmektedir. -Her evrenin belli meseleleri başarılı bir şekilde aşılmadığında çocuk o döneme takılır ve ileri yaşlarında takıldığı dönemin temel meseleleri ile ilgili psikopatolojiler sergiler. -Bebek pasif bir alıcı konumundan giderek aktif hale gelmektedir.	-Gelişim çizgisel gitmemektedir. -Çoklu sonuç -Eş sonuç -Açık sistem -Öz-düzenleme -Karşılıklı düzenleme -Gelişim modeli bebeğin çevresiyle olan ilişkiselliğini devamlı ve aktif olarak örgütlemesine dayalıdır. -Öz-örgütlenme -Duygu düzenlemesi merkezi konumdur. -Değişik kendilik sistemleri, örüntüleri, temsillerinin eşzamanlı olarak değişen, birbirini etkileyen bir ilişkisi olduğu görüşü vurgulanmaktadır.

Analitik Çerçeve	<ul style="list-style-type: none"> -Haftada 3-5 seans -5+ yıl -Divan -Psikanalizle psikanalitik terapiler arasında keskin bir ayırım yapılmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> -Daha esnekler. -Sıklığı daha az olabilir. -Divan şart değildir. -Bütünleşik yaklaşıma daha açıktır. -Çerçevedeki sınır geçişlerini klinik malzemenin önemli bir ögesi yapmaktadır. -Psikanaliz ile diğer psikanalitik terapiler arasında yapılan ayırım önemini gittikçe yitirmektedir.
Yansızlık	<ul style="list-style-type: none"> -Terapist tasavvuru -Yansız kalabilen -Ayna gibi durabilen -Sadece hastanın aktardığı kadarını yansıtan 	<ul style="list-style-type: none"> -Yansızlık mümkün değil. -Büyükleme savunmacı bir yanılsama söz konusudur. -Analistin öznelliğini devre dışı bırakabilmesi imkansız -Gayri-insani -Terapist kendi öznelliğinin farkına varıp bunu terapötik amaçlarla kullanmalıdır.
Analitik Tutum	<ul style="list-style-type: none"> -Mesafeli -Entelektüel -Soğuk -Vakur -Steril 	<ul style="list-style-type: none"> -Doğal -İçten -Sahici
Aktarım	<ul style="list-style-type: none"> -Tekrarlayıcı zorlantı -Yer değiştirme -Dürtü kökenli ve psişe iç içe -Geçmişten bugüne gelen bir inceleme -Şimdi ve burada etkileşimi ile içsel olanı dış dünya ile ilişkilendirme (Klein) -Savunma mekanizmalarına vurgu -Aktarım nevrozu 	<ul style="list-style-type: none"> -Şimdiki bilinçdışı -Psişik gerçekliğin örgütleyicisi: Analizinin analitik ilişki deneyimini kurgulamak ya da asimile etmek için kullandığı birincil örgütleyici örüntüler ya da şemalar -Bireysel ya da ruhsal-içi değil -Bugünkü, süren hasta- analist ilişkisinden kökenlenen ortak kurgu -İki kişilik aktarım/karşı aktarım etkileşimi (Mitchell) -Aktarım tamamen çözülemese de bir dereceye kadar yumuşatılabilmektedir.
Karşı Aktarım	<ul style="list-style-type: none"> *Freud'un klasik psikanalizi -Analistin hastaya aktarımı -Analist karşı aktarımı kendi içerisinde halletmeli çünkü bu bir engeldir. *Heiman (1950) -Bu hastanın bilinçdışını anlamak amacıyla kullanılabilir. -Hastaya bundan söz edilmemelidir. 	<ul style="list-style-type: none"> -Analist ile hasta bunu birlikte oluştururlar. -Eğer terapi açısından yararlı olacaksa hastaya açıklanabilir. -Özelliklerarası her zaman mevcuttur. -Aktarım ile devamlı bir ilişki içerisindedir. *Karşı-aktarım Canlandırması -Bu iki boyutun birbirine kilitlendiği örtük anlar -Yansıtılmalı özdeşime benzer -Sözel olmayan boyutlar

Analitik Dönüşüm Mekanizmaları	<ul style="list-style-type: none"> -Abreaksiyon -Yorum üzerinden iç görü kazandırma (duygulanımsal) -Aktarım analizi -Tarihsel hakikat 	<ul style="list-style-type: none"> *Yeni bir ilişkinin rolü -Terapist yeni bir nesne olarak orada -Terapistin hem işlevi hem de duygusal tutumları içselleştirilir. -Düzeltilici duygusal deneyime vurgu yapılmakta. -Örtük ilişkisel öğrenme var. -Prosedürel hafıza -Aktarım-karşı aktarım canlandırmaları -Yırtık tamirati -Empati -Hastanın bütünleşmeye dair içsel güdüsü -Anlatsal hakikat
Kurumsal	<ul style="list-style-type: none"> -Resmi psikanaliz -Ulusal enstitüler ve IPA -Muhafazakarlık dozu yüksek -Büyük ölçüde içe kapalı 	<ul style="list-style-type: none"> -Genelde IPA dışı, bağımsız yapılar -Daha esnek, özgürlükçü ve devrimci -Kendi dışındaki gelişmelerle diyalog ve etkileşim arayan; entegrasyona elverişli.

İlişkisel Matriks

Bilindiği üzere Mitchell farklı teorileri bir araya getirmekte ve bunu yaparken de “İlişkisel Matriks” adını verdiği bir terim kullanmaktadır. İlişkisel matriks psişe içi ve kişilerarası, biyolojik ve sosyal, içsel dünya ve dışsal dünya, çatışma ve gelişimsel duraklama, ödipal ve ödipal öncesi, psişik gerçeklik ve dışsal gerçeklik gibi kutupsallığın çoğunu içine alan bir model olarak düşünülmektedir (Mitchell, 1988). Mitchell’in bu matriks içinde sözünü ettiği her ekolün bazı ortak yönleri vardır. Öncelikle bu ekollerin her biri Freud’un teorisindeki bazı noktaları eleştirmesine rağmen tek başlarına ona karşı çıkamamakta ve temelde ilişkiler üzerine odaklanmaktadırlar. Ayrıldıkları nokta ise ilişkilerin farklı taraflarını ele almalarıdır. Ayrıca, hiçbirinin kendisini bir ekol olarak görmemesi de ortak yanlarından biridir. Mitchell’in ilişkisel matriksine bakıldığında ise bütün ilişkileri üç unsur altında ele aldığı görülebilir. Bunlar *Kendilik Kutbu*, *Nesne Kutbu* ve *Etkileşim Kutbu* (*Kendilik ve Nesne Arasındaki*

İlişkisel Bağ)'dır (Aron, 2015). Açıklayıcı olması adına bu unsurlar tabloda gösterilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. İlişkisel Matriks

Kendilik Kutbu	Etkileşim Kutbu	Nesne Kutbu
Winnicott	Sullivan	Fairbairn
Kohut	Bowlby	Fromm

Bu tabloda yer alan her bir kuramcının dürtü modelinin karşısında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sullivan, Sullivan bireyin davranışlarının geçmiş ve şimdiki kişilerarası etkileşimleri içinde anlaşılabilceğini ileri sürmektedir (1953). Mitchell'e göre Sullivan'dan farklı olarak Fairbairn'in düşüncesindeki odak nokta ise nesnedir. Fairbairn için önemli olan bireylerin nesneye dair olan içsel imgeleridir. Çünkü ona göre içsel imge hem bizim nasıl görüldüğümüz hem de içsel nesnemizin ne olduğunu aramaktadır. Fairbairn'e göre içsel dünya kötü nesnelere oluşmaktadır ve aslında yapılan içselleştirmeler bir savunmadan ibarettir. Çünkü ona göre bireyin ihtiyaçlarının karşılanması halinde içselleştirme gerçekleşmemektedir. Ancak, bir sorun yaşanması durumunda içselleştirme yapılır. Bir sorun yaşanmaması halinde ise kişinin merkezi benliğinin diğerleriyle etkileşimde olacağını ifade etmektedir (Aron, 2015). Bir kendilik psikoloğu olan Winnicott, annenin birincil annelik meşguliyetinden ve çocuğun kendiliğini kabul etmesinden söz etmektedir. Dolayısıyla bebeğin ihtiyacı annesinin kendisi ile ilgilenmesi, temel ihtiyaçlarını karşılaması ve onu kabul etmesidir. Çünkü ancak annenin kabulü ile kendilik oluşumunun gerçekleşece-

ğinden söz etmektedir. Fairbairn temelde içsel nesnelere söz ederken; Winnicott ise kendiliğimizle ilgili deneyimlerimize odaklanmaktadır. İlgilendiği konular ve cevaplamaya çalıştığı sorular sebebiyle de Mitchell, Winnicott'u kendilik kutbuna yerleştirmekte ve dolaylı olarak ilişkisel kuramcı olduğunu düşünmektedir (Aron, 2015). Kohut ise bağımsız birey olmanın temeli olarak bebek ve çevredeki kendilik nesnelere (selfobjects) arasındaki ilişkiden bahsetmektedir (Schultz ve Schultz, 2007). İlişkisel matrikste yer alan diğer bir isim ise insanlar arası etkileşim ile ilgilenen Bowlby'dir. Mitchell, Bowlby'i dizayn açısından ilişkisel bir teorisyen olarak düşünmektedir. Fromm ise nesne imgesinden ve diğerlerine karşı özlem duyduğumuzdan söz etmektedir. Mitchell, Fromm'un da Fairbairn gibi niyet açısından ilişkisel olduğu görüşündedir. Çünkü bu kişiler insanların ilişki arama isteği olduğundan söz ederek ötekine bağlanmaya ve onunla ilişki kurmaya dair bir arzumuz olduğu fikrini savunmaktadırlar (Aron, 2015).

İlişkisel Psikanalizin Diğer Psikoterapilerden Farkı

Freud ile birlikte başlayan klasik psikanalize yöneltilen eleştirilerin beraberinde psikanalitik yaklaşım içerisinde bazı değişiklikleri getirdiğini söylemek mümkündür. Öncelikle otorite eleştirilmeye başlanmış ve daha az resmi, katı bir yaklaşım sergilenmiştir. Bununla birlikte hastanın daha katılımcı olması gerektiği fikrinin ön plana çıktığı görülmektedir. Öncekinden farklı olarak günümüzün analistleri daha ilişkisel, insani ve katılımcı davranabilmektedirler. Bu değişikliklerle birlikte temelde iki büyük gelişmenin yaşandığından söz

etmek mümkündür. Bunlardan ilki, analistlerin ilişkiye daha açık ve aktif olmaları sebebiyle psikanaliz ile psikanalitik psikoterapi arasındaki bölünmenin eskisi kadar katı olmamasıdır. İkincisi ise diğer kuramlarla arasındaki ayrımın azalmaya başlamasıyla birlikte integratif psikoterapi yapabilme şansının oluşmasıdır (Aron, 2015).

Greenberg (2001) ilişkiel psikanalizi açıklayarak diğerleri ile olan farkını dört madde üzerinden ele almıştır. Bunlardan ilki, ilişkiel kuramı takip eden analistlerin hastanın kişiliğine dayanarak onun üzerinde bir etkileri olacağını düşünmelerine dairdir. İkinci olarak her bir terapide kurulan analist-analizan ilişkisinin diğerlerinden farklı olacağıdır. Üçüncü olarak terapi sürecinde neyin işe yarayacağını önceden kestirebilmenin mümkün olmadığından söz edilmektedir. Bu terapist ile hasta arasındaki etkileşim ile şekillenmektedir. En son olarak ise analistin öznel bir katılımcı olduğundan bahsedilmektedir. Bu önermelerde bahsedilen psikanaliz anlayışının önceki dürtü, ego, nesne ilişkileri ve kendilik psikologlarının psikanaliz tanımlamalarına göre daha az otoriter olduğu görülmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, ilişkiel psikanalizi diğerlerinden ayıran noktaları açıklayan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bunları açıklarken öncelikli olarak belki de en önemli ilkelerden biri olan “karşılıklılık” kavramı ile başlamak uygun olacaktır. Bilindiği üzere ilişkiel psikanalizin dayanak noktası karşılıklı ilişkilerdir. Analist psikoterapi sürecinde hastayı yalnızca izleyen bir konumda değildir aynı zamanda süreç içinde aktif bir katılımcı olarak yer almaktadır. Karşılıklılık ilkesi de kendi içerisinde bazı kavramları barındırmaktadır. Bunlardan

ilki “karşılıklı düzenleme”dir (Aron, 2015). Bu terim iki insanın birbirini etkilemesi olarak düşünülebilir. Aslında bunun tüm insan ilişkilerinde yaşanan bir durum olduğu açıktır. Analiz içerisinde de neticede iki insanın etkileşimi söz konusu olduğundan karşılıklı düzenleme sürecinin işler ve bu düzenleme analistin bilinçdışı ile analizanın bilinçdışı arasında gerçekleşir (Aron, 2015). Freud’un kuramına bakıldığında analizanı ve onun aktarımını etkilemeyerek yani karşıaktarımdan korunarak ancak o hastanın anlaşılabilmesi görüşünün hakim olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, terapist hastayı etkilememek amacıyla yansız ve anonim kalmaya çalışmaktadır. Bunlardan hareketle, klasik psikanaliz içerisinde karşılıklı düzenlemenin yer almadığını söylemek yanlış olmayacaktır (Sharf, 2017). Oysa ilişkisel psikanalistlere göre karşılıklı etkileşimin tüm ilişkilerde görüldüğü düşünülürse bunun terapi içerisinde de olacağı kesin görünmektedir. Ancak yalnızca bunu kabul etmek yeterli olarak görünmemektedir. Çünkü bu etkileşimin ve düzenlemenin farkında olarak analizanın da buna dair bir farkındalık kazanmasının gerekli olduğuna değinilir. Bu da “karşılıklı birbirinin farkında olma ve kabul etme” olarak isimlendirilmektedir ve bu durum kişilerin iki ayrı insan olduklarını kabul etmeleri ve bunu belirtmeleri olarak nitelendirilebilir. Analizanın etkileşimin farkında olmasının kendisini bu süreçte pasif hissetmeyerek analistine de bir şekilde yardımcı olduğunu düşünmesi noktasında önemli olduğu vurgulanmaktadır. Karşılıklılık içerisinde yer alan diğer bir kavram ise “karşılıklı aktarım”dır (Aron, 2015). Klasik psikanalizde analistin yapması gerekenlerden biri hasta hakkında ulaşılan bilgileri yorumlamaktır.

İlişkisel psikanaliz de ise gerek doğrudan hastadan alınanlar gerekse terapistin hasta hakkında düşünceleri yorumlanacak malzemeler arasındadır (Sharf, 2017). Bunun yanı sıra, klasik psikanalizde olanın aksine ilişkisel psikanalizde aktarım ve karşı aktarım arasındaki ilişkinin sıralaması bilinmemektedir. Bu sebeple de aktarım-karşı aktarım kavramı yerine “karşılıklı aktarım” terimi tercih edilmektedir. Aynı zamanda bu kavramdan hareketle direncin de tek yönlü olmayabileceği, analistin sürece aktif katılımı sebebiyle aslında analizana göstermeye çalıştığı materyallerin doğruluğundan emin olunamayacağı da vurgulanır. Bu nedenle bir bakıma terapist direnci de etkileyebilmektedir. Beebe’ye göre karşılıklılık terimi eşit bir düzlem anlamına gelmemektedir. Çünkü ona göre psikoterapi ilişkisinin asimetrik bir yapısı vardır, bu sebeple de karşılıklılığın yoğunluğu veya şiddeti aynı olmamalıdır (Aron, 2015).

İlişkisel psikanalizin önemli katkılarından biri de “Canlandırma”dır. Freud’a göre bireyler aslında hatırlamadıklarını ifade ettikleri bazı olayları eyleme vurarak açığa çıkartmaktadırlar (Gabbard, 2011). 1950’li yıllara kadar klasik modelde yaygın olan görüş analistin hastadan gelen materyalleri yorumlaması ve bunları esas alarak bazı çıkarımlarda bulunması şeklindedir. Bu tarihle birlikte ise analistin karşı aktarımının önemli olduğu ve bu aktarımı inceleyerek de hasta ile ilgili bazı ipuçlarına ulaşılacağı görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Sharf, 2017). Bu noktada canlandırma terimi analist ile analizanın birlikte yaptıkları şeylere bakarak o kişinin iç dünyasına ulaşmak olarak açıklanmaktadır. Her ne kadar hastanın anlattıkları veya psikoterapistle hissettirdikleri önemsense de buradaki asıl vurgu o

ikili arasında geçenlerdir. İlişkisel psikanalizde önemli noktalardan biri de “neden kaçıyor” sorusunun irdelenmesi yerine “neye doğru gidiyor” sorusuna odaklanmasıdır (Aron, 2015). Mitchell (2000) ilişkisel ekolü açıklarken terapötik ilişkilerdeki bireyler arası etkileşimin dört tarzından söz etmektedir. Bunlar bu kuram içerisinde terapötik ilişkilerin nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Etkileşimin ilk tarzında, insanların tıpkı kardeşler arasındaki etkileşimlerde olduğu gibi birbirlerine bağlı olduklarından bahsedilmektedir. İkinci tarz ise bebeği tutarak sevgi göstermeye benzer bir şekilde kişilerin duygularının aktarımı üzerinedir. Üçüncü tarz ise kız evlat veya anne rolünde olarak kişilerin kendilerine dair algılarını değerlendirmektedir. Son tarz ise terapistin ve hastanın ayrı ayrı olan özellikleri olduğu ve birbirlerini etkilediklerini belirten öznelarasılıktır. Bu yalnızca analist tarafından giden tek yönlü bir etkiden bahseden klasik görüşün aksine iki kişilik bir psikoloji olduğunu açıklayan bir kavramdır (Mitchell, 2000).

Üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise “Etkileşimli Matriks”tir. Bu kavram Jay Greenberg tarafından kullanılmaktadır. Etkileşimsel matriksin en temel önermesi terapistin önce kendini tanıması, farklı koşullarda nasıl davrandığını öğrenmesi ve edindiği bilgilerin kendi süzgecinden nasıl geçtiğinin farkına varması gerektiğidir (Aron, 2015).

Uygulamada İlişkisel Psikanaliz

İlişkisel Psikanalizin İlkeleri

İlişkisel psikanalizin ilkelerinden ilki kendini ortaya koymaktır. Bu kavram kısaca analistin kendisi hakkında bilgi vermesi olarak tanımlanabilir. Eğer bir psikoterapi ekolünde terapistin anonim kalması gerektiği belirtiliyorsa terapötik ilişki içerisinde psikoterapistin kendini ortaya koyması mümkün olmayacaktır. İlişkisel psikanalize göre bu yapılamadığı zaman ise aslında işe yarayan faktörün ne olduğunu görmek, bunları araştırmak oldukça zor olacaktır. Klasik psikanalizde buna izin verilmezken ilişkisel psikanaliz aslında bir seçim şansı sunmaktadır. Şöyle ki psikoterapistler kendilerini ortaya koymak zorunda görülmemekte fakat bunu yapmanın hastanın yararına olup olmadığına karar verilerek bir yol izlenebileceği belirtilmektedir. İlişkisel kuramda, kesin doğru olarak kabul edilen ve yapılmak zorunda olarak görülen bir durum yoktur. Analist ile analizan arasında kurulan ilişki özelinde her iki taraf için de işe yarayacak olanın ne olduğu düşünülmektedir (Aron, 2015). İkinci önemli ilke ise ilişkisel psikanalizde tekniğin ötesinde terapötik eyleme önem verilmesidir. Klasik psikanalizde bireyler içsel durumlarına dair bir içgörü/farkındalık kazandıklarında iyileştikleri kabul edilse de iyileşmeyen hastaların olduğu da bilinmektedir. İlişkisel psikanalizciler bu noktada bir sorun olduğunu varsayarak gerçekten işe yarayanın ne olduğu ve yorumlama haricinde başka faktörlerin olup olmadığı üzerine düşünmüştür. Vardıkları sonuç ise aslında bunun bir formülünün olmadığıdır (Greenberg ve

Mitchell, 1983). Bunların yanı sıra, terapistin yeni nesne olarak görülmesini sağlaması için çabalaması gerektiğini söylemekte; fakat bunu yaparken eski nesnelere reddederek onun tamamen zıttı gibi davranılmaması gerektiğine değinmektedir. Terapistin zaman zaman kötü rolleri benimsemesi hastanın bunları tekrar yaşayarak anlamlandırmasına olanak sağlamaktadır. Kısacası gerekli olan yeni ile eski nesnelere arasında bir konumda durabilmektir. İlişkisel psikanalizde önemli olan diğer bir ilke yorumlamanın ötesine geçebilmektir. Bu ilke kendi içerisinde üç başlıkta incelenmektedir. Bunlardan ilki travma konusunu yeniden ele almakla ilgilidir. Bilindiği üzere klasik psikanalizde önemli olan konu çatışmaları ve analistler travmalar ile ilgilenmemektedir. Çatışmalar içsel meseleler iken travma ise bireylerin dışında gelişen dışsal bir sorun sebebiyle zarar görmeleri olarak açıklanmaktadır. İlişkisel psikanaliz ise savaş travması yaşayan askerlere ve tecavüze uğrayan kadınlara odaklanarak bu meseleler ile uğraşmaya başlamıştır (Aron, 2015). Bu da beraberinde çözülme konusunu getirmektedir. Ki çözülme, bastırmadan farklı olarak kimlik, bilinç, bellek ve algılama alanlarında süreklilik duygusunun kaybolması anlamına gelmektedir. İnsanlar zaman zaman kendilik devamlılığını kaybederek birbirleriyle bağlantısı olmayan farklı kişilikler oluşturabilmektedirler (Gabbard, 2011). Bu ilkenin son maddesi ise kırılma ve onarım nosyonudur. Bu kavram Kohut'un görüşlerinden gelmektedir. Kohut'a göre, psikoterapist tarafından getirilen nesnel yorumlamalar hasta tarafından anlaşılmadığından işe yaramamaktadır. Bu nedenle yapılması gereken empatik bir yaklaşımda bulunarak olaylara onların penceresinden

bakabilmektir. Kohut'a göre başlangıçta empatik uyumlanma olarak adlandırdığı bir *istikrar* hali söz konusuken tam anlamıyla empati yapılamadığından bir *kırılma* meydana gelmektedir. Ardından da psikoterapist tarafından bu kırılma *onarılmaya* çalışılmaktadır. Terapi ilişkisinde de en önemli olanın onarım olduğu düşünülmektedir. Son önemli ilke ise ilişkişel terapistin “şimdi ve burada” gerçekleşen ilişkiyi daha çok önemsemesine dayanmaktadır. İlişkişel ekolde geçmiş tamamen göz ardı edilmemekte yalnızca şimdi gerçekleşenleri anlamak amacıyla kullanılmaktadır (Aron, 2015).

İlişkişel Psikanalizin Klinik Yansımaları

İlişkişel psikanalizin farklı bakış açılarını karşılaştıran ve bütünleştiren bir yönü olduğu ve en başından beri diğer yaklaşımlarla diyalog kurmaya çalıştığı da bilinmektedir. Bununla birlikte kuramın yaklaşımları üzerinden özellikle klasik psikanalize getirmiş olduğu bazı eleştiriler de bulunmaktadır (Knoblauch, 2013). Bunlardan ilki “teknikğin ve çerçevenin eleştirilmesi”dir. Klasik ekolde kuralların ve çerçevenin oldukça katı ve bazı noktalarda mekanik olabildiği ifade edilmektedir. Eleştirilen kurallardan biri de analistin görevinin yorumlama yapmak olduğuna dair önermedir. Neyin, ne zaman ve hangi sırada yorumlanacağına dair bazı sorular bulunmaktadır. Bu sorulara verilen cevap ise ekollere göre farklılaşmaktadır. Klasik ekolde hastanın verdiği malzeme yorumlanmakta ve böylece kişiye içgörü kazandırılmaktadır. İlişkişel ekol, klasik analizde yorumda bulunmanın yalnızca analistin işi olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Klinik uygulamada aslında eleştirdikleri noktalardan

biri bununla ilgilidir. İlişkisel analistler bunun ilişki düzleminde olmasından yanadır (Aron, 2015). Bu nedenle de “uzlaşma, alışveriş ve müzakare” tekniğinin kullanılması gerektiğinden bahsederler. Seansların uzunluğu, ödemeler, tatiller gibi çerçeve ile ilgili her şey ikili diyalog içerisinde müzakere edilebilir. Psikoterapistin de bu tür uzlaşılara ve fikir alışverişlerine olumlu bakması ve katılması gerekmektedir. Mesela, eğer bir hasta psikoterapistine “bana karşı sadist davrandın” derse terapistin bunu reddetmek yerine bunun gerçekten böyle olma ihtimalini düşünmesi ve sadistik hisler oluşturan tarafına bakabilmesi gerekmektedir. Diğer bir mesele de “tarafsızlık ve etkilememe” ile ilgilidir. Freud psikoterapistin konumunun tarafsızlığı gerektirdiğini düşündüğünden dolayı öznelliğini terapi dışında bırakması ve telkini kullanmaması gerektiğini belirtmektedir. Oysa 1800’lerde ilişkisel bir model oluşturan Bernheim ise insanları etkilemek için telkine ihtiyaç olmadığından bunun için aralarındaki konuşmaların, etkileşimin bile yeterli olacağından bahsetmektedir. İlişkisel yaklaşımın son klinik yansıması, “ortak bir yaklaşım olarak aktarım” şeklindedir. Burada sözü edilen aktarım, aktarımı başlangıçta bir direnç olarak gören; sonraları ise geçmiş ilişkilere ulaşmak için kullanılacak materyalleri sunduğunu düşünen klasik ekolden farklıdır. 1970’lerde ise terapistlerin aslında aktarıma kendilerinin de katıldığını görmeye başlaması ile sorulan soruların da değiştiği görülmektedir. Artık terapistler hastalarının aktarımlarına sebep olacak şekilde davranıp davranmadıklarına ve bu aktarımlardaki rollerine ilişkin olarak kendilerini sorgulamaya başlamışlardır (Aron, 2015).

Yorum, Aktarım ve Karşı Aktarım

İlişkisel psikanaliz terapist ile hasta arasında yaşananlara önem veren yenilikçi bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bu iki kişi arasındaki deneyimleri klinik ve kuramsal yönden inceleyerek hem bireyin gelişimine hem de klinik faaliyeti etkileme biçimine vurgu yapılmaktadır. Klasik kuramda başlangıçta yalnızca aktarım ilişkisinden söz edilmekte ve bunun üzerinden bireyin bilinçdışı çatışmalarının çözümlenebileceği iddia edilmektedir. Ancak gerçekleşen değişimlerle birlikte bugün psikoterapistin de hastasını etkilediğine inanılmaktadır. İlişkisel kuram da temelde bu görüşü benimsemekte ve karşı aktarımın psikoterapi odasındaki iki öznellik arasında gerçekleşen etkileşime olanak tanıdığını belirtmektedir (Knoblauch, 2013). Analitik çalışmada, yorum değişimi getiren temel faktörlerden biri olarak görülmektedir. Ancak getirilen yorumlarda değişikliğe neyin neden olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Klasik psikanalizde yorumla birlikte bastırmalar ve gizil içerikler açığa çıkmakta; bu da beraberinde içsel dengelerin değişimini getirmektedir. Gelişimsel duraklama modelinde yorum bireyin takılı kaldığı gelişimsel süreci etkileyerek değişimin gerçekleşmesini sağlamaktadır. İlişkisel çatışma modelinde ise hastadan elde edilen veriler, psikoterapistin hasta karşısındaki konumu-rolleri ve duygulanımsal ton önemli görülmektedir. Bunun yanı sıra, ilişkisel teorisyenler yorumlamanın analist ile analizan arasındaki ilişkiye dair bilgi verdiği için karmaşık olduğunu vurgulamaktadırlar. Analist her hasta tarafından mutlaka farklı roller çerçevesinde ilişkiye dâhil edilecektir. Bu noktada psikoterapistin yapması gereken kendisini de

hastayı da yeni bir şekilde deneyimleyerek orada birlikte var olabilmenin yeni yollarını bulmaktır (Mitchell, 1997). Kohut'a göre analizanın verdiği malzemeyi ele almanın iki biçimi vardır: empatik yaklaşarak gelişimsel açıdan uygun olarak görme veya uygunsuz/olgunlaşmamış olduğu düşünülerek terapistin öznelliğini analizana aktarmasıdır. Mitchell' göre ise bunlar haricinde bir seçenek daha vardır: “merak”. Terapideki ikili arasında geçen deneyimlere dair psikoterapist tarafından başlatılan ve analizanın dahil edilmeye çalışıldığı analitik soruşturma oldukça önemlidir (Mitchell, 1988). Analitik süreçte yorum, iki kişinin öznelliği arasında yaşanan deneyime sınır koymak ve bunu yaparken aradaki bağlantıyı da koparmamak anlamına gelmektedir. İlişkisel teorisyenler yansızlık ya da empatik yaklaşım gibi belli bir analitik tavrı öneren modellerle ilgili sorun olduğundan söz etmektedirler. Çünkü onlara göre bunlar hem etkileşimin gerçekliğini bozmakta hem de analistin kişinin aktarımsal yapılarını dikkate almadan yorumda bulunduğunu çağrıştırmaktadır. Gerçekte olan ise analistin analizanın hikayesindeki çeşitli rollere girerek onun öyküsünü anlaması ve deneyime/ilişkiselliğe izin verecek şekilde bu öyküyü değiştirmesidir (Black, 1987). Analitik duruma dair klasik modelin, gelişimsel duraklama modelinin ve ilişki-çatışma modelinin farklı görüşleri olduğu bilinmektedir. Klasik psikanalizde, psikoterapist tarafından yapılması gereken yanlış algıları ve tepkileri olan analizana yeni, nesnel bir bakış açısı sağlayabilmektir. Bu analitik durum içerisinde aralarında asimetri olan ve her ikisi de hastanın zihni üzerine odaklanan bir özne ve gözlemci vardır (Mitchell, 1988). Gelişimsel-

duraklama modelinde ise hasta her ne olursa olsun haklı olarak düşünülür ve kendilikle ilgili olan problemlerine odaklanılır. Burada özne ve gözlemciden ziyade özne ve kolaylaştırıcı vardır. Kolaylaştırıcı olan psikoterapist hastanın hasara uğramış gelişimsel sürecinin sağlıklı olarak devamını sağlamaya çalışmaktadır. İlişkisel-çatışma modelindeyse ilk amaç önce analitik ilişkiyi oluşturabilmek ve ardından bu ilişkinin yardımıyla bireyin diğer ilişki ağlarını artırabilmektir. Psikoterapist, hastanın ilişkisel yapılanmalarını yansıtan aktarım karşı aktarım etkileşimleri içerisinde yer almaktadır. Böylece bunları anlamlandırarak psikoterapi ilişkisi dışarısında da doğru şekillendirmenin olması için çalışmaktadır. Aynı zamanda, bu yaklaşım içerisinde terapötik olanın aralarındaki ilişkiyi işbirlikçi bir şekilde yeniden yapılandırabilmek olduğundan söz edilir. Psikoterapist önce kendini, sonra hastasını ve son aşamada hastasının bütün kişilerarası ilişkilerini daha önceden var olan kategorilerinin dışında tekrar yaşamasına olanak sağlayarak bunu gerçekleştirebilmektedir (Mitchell, 1983).

İlişkisel Kuramlar: Duraklama Mı Çatışma Mı?

Öncelikle bütün ilişkisel-model kuramlarının gelişimsel bir perspektife dayandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilişkisel yaklaşıma göre deneyimlerin temelinde ilişkiler yer almaktadır. Yaşam süresince, ilişkiler çeşitli biçimlerde değişmekle birlikte erken dönem ilişkilerin yetişkinlik döneminin öncüsü sayılabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla ilişkisel kurama göre bu dönemde yaşanabilecek problemler ilerideki psikopatolojiler için bir risk olarak

görülebilmektedir. Klinik uygulamalara bakıldığında; ilişki-çatışma ve gelişimsel-duraklama modelleri şu an var olan sorunu tanımlamaları ve çözümünü için ortaya attıkları önermeleri noktasında birbirlerinden ayrılmaktadır (Mitchell, 1988). Gelişimsel-duraklama modeli hastayı duraklayan gelişiminin devam etmesini sağlayacak ilişki şartları bekleyen yetişkin bedenindeki çocuk olarak görmektedir. İlişki kurama göre ise insan olmanın gerekliliği diğerleriyle ilişki içerisinde olabilmektir. Bu sebeple de bir çocuğun ilişki bağları olmadan devam etmesi düşünülemez. Erken dönemde yaşanan aksaklıklar çocuğun sonraki dönemlerde kişilerarası dünya oluşturma sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Böyle bir durumda psikoterapiye gelen analizin ilişki matriksi oldukça sınırlıdır. Önceki ilişkilerindeki deneyimleri devamlı olarak tekrarlamakta ve içselleştirmektedir. Dolayısıyla psikoterapide hedeflenen yeni ve zengin bir kişilerarası ilişkilere; diğer bir deyişle geniş bir ilişki matrikse sahip olmasının sağlanmasıdır. Terapötik ilişki içinde Fairbairn'in sözünü ettiği iyi nesne olan psikoterapist hastanın içsel nesnelere ile aynı olarak düşünülmemelidir. Ayrıca bu nesne, kişinin “içselleştirdiği nesne ilişkilerinin kapalı sistemi” dışında gelişmektedir. İyi nesne, hiçbir zaman elde edilemeyecek bir beslenme fantazisini değil gerçek bir şey sunmalıdır. Buna karşılık gelişimsel-duraklama modeli ise analisti, analizin karşılanmamış çocukluk ihtiyaçlarının yerine getirilmesini sağlayabilecek bir uyarıcı nesne olarak görmektedir. Son olarak, bütünleşmiş ilişki-çatışma bakış açısı psikopatolojide ebeveynin rolünü vurgularken en önemli rolün analizin kendisinde olduğunu da belirtmektedir (Mitchell, 1988).

SONUÇ

Mitchell bir makalesinde ilişkiyel teorilerin klasik ortodoks psikanaliz modelin karşısında kapsamlı bir alternatif sağladığını belirttikten sonra "Klasik psikanalizin eksikliklerini anlatmanın artık klasik sonrası perspektifler arasındaki incelikli fakat oldukça önemli farklılıkları keşfetmekten daha az ilginç" olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada temelde ilişkiyel psikanalizle klasik psikanaliz karşılaştırılmış olsa da diğer ilişkiyel kuramcılara da etkin bir şekilde yer verilerek Mitchell'in bahsettiği incelikli fakat önemli farklılıkların anlaşılmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Bilindiği gibi ilişkiyel psikanalizin klasik psikanalizden en önemli farklılaşması hem kişiliğin hem de psikopatolojinin kökeninde dürtülerin değil ilişkilerin olduğunu vurgulamasıdır. İlişkiyel psikanalizde analist klasik psikanalizdeki gibi soğuk ve tarafsız bir pozisyonda olmak yerine empatik, tarafsız ve katılımcı yani karşılıklı etkileşime açık bir tutum içindedir. Psikoterapide hedef analizanın analistle kurduğu ilişki üzerinden yeni ve alternatif ilişki biçimleri geliştirmesine yardımcı olarak bunu önce odada sonra dış dünyada deneyimlemesine aracılık etmektir. Bu yönleriyle de ilişkiyel psikanalizin klasik psikanalize kıyasla oldukça etkileşimli, aktarım ve karşı aktarımın gelişmesine müsaade eden, empatik, insancıl, geliştirici ve yeniden düzenleyici bir doğasının olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ayrıca kuramın ana önermelerinin ilişki bağlamında ele alınması insanın daha bütünlükçü bir bakış açısıyla değerlendirilmesine olanak tanımakta ve dolayısıyla insanı dünyaya

savrulmuş tekil bir varlık olarak ele almaktan çok toplumsal ya da toplum içinde ve sosyallik ya da ilişki arayan bir varlık olarak nitelendirmektedir. Bu özellikleriyle de ilişkiyel psikanalizin anlaşılma ve değeriendirmeye değeri bakış açıları sunduğu da görülmektedir. Özetlenecek olursa ilişkiyel psikanalizin, geleneksel terapilerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesinden sonra bir alternatif olarak Greenberg ve Mitchell tarafından ortaya atılmış ve özellikle de klasik psikanalize karşı bir devrimin yapılmasında etkili bir unsur oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Akvardar, Y., Çalrak, E., Etaner, U., Hürol, C., Sunat, H., Tükel, R., Üçok, A. ve Yücel, B. (2015). Dürtüler ve çocuk cinselliği. *Psikanalitik kurama giriş* (5. basım) içinde (s.37- 65). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Aron, L. (2015). *İlişkisel psikanalize giriş*. T. Özakkaş (Ed). (1. baskı). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.
- Beebe, B., Lachmann, F.M., Jaffe, J. (1997). Mother-infant interaction structures and presymbolic self and other representations. *Psychoanalytic Dialogues*, 7, 133-182.
- Benjamin, J. (1988). *The bonds of love: Psychoanalysis, feminism and the problem of domination*. New York: Pantheon Books.
- Berman, E. (2001). Stephen A. Mitchell (1946-2000). *International Journal of Psychoanalysis*, 82, 1267-1272.
- Berman, E. (2012). The happy prince, the giving tree: The fantasy of parenthood as self- annihilation and its relevance to psychoanalytic treatment. L. Aron ve A. Harris (Eds). *Relational Psychoanalysis*, (4. baskı) içinde (s. 159-176). New York: Routledge.
- Black, M. (1987). The analyst's stance: transference implications of technical orientation. *The annual psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowlby, J. (1960). Separation anxiety. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 41, 89- 113.
- Bromberg, P.M. (1996). Standing in the spaces: The multiplicity of the self and the psychoanalytic relationship. *Contemporary Psychoanalysis*, 32, 509-535.
- Cicchetti, D. ve Rogosch, F.A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, 597-600.
- Davies, J.M. (1996). Linking the "pre-Analytic" with the postclassical: Integration, dissociation, and the multiplicity of unconscious process. *Contemporary Psychoanalysis*, 32, 553-576.

- Dimen, M. (1994). Money, love and hate: Contradiction and paradox in psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 4(1), 69-100.
- Drescher, J. (1994). Interview with Stephen A. Mitchell, Ph. D. *White Society Voice*, 6, 2-8.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The discovery of the unconscious: the history an evolution of dynamic psyhiarty*. New York: Basic Books.
- Ellman, S.J. (2010). *When theories touch: A historical and theoretical integration of psychoanalytic thought*. Londra: Karnac.
- Freud, S. (1914). On narcissism: an intoduction. *The standart edition of the complete psychological works of Sigmund Frued* (s. 67-102). Londra: Hogart Press.
- Gabbard, G. O. (2011). *Uzun-süreli psikodinamik psikoterapi: temel bir metin*. (Çev. H. Atalay). Ankara:
- Greenberg, J. ve Mitchell, S.A. (1983). *Object relations in psychoanalytic theory*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- Greenberg, J. R. (2001). The analyst's participation: A new look. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 49, 417-426.
- Hoffman, I. Z. (2014). Ritual and spontaneity in the psychoanalytic process: A dialectical- constructivist view. Routledge.
- İkiz, T. (2002). Şeytan dürtü. T. Parman (Ed.). *Psikanaliz Yazıları: Dürtü* (s. 9-11). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Knight, Z.G. (2009). Relational psychoanalysis potential usefulness with black South African clients. *Journal of Psychology In Africa*, 19(2), 267-274.
- Knoblauch, S.H. (Mayıs, 2013). *Gelişim sürecinde ilişkisellik*. VI. Işık Savaşır Klinik Psikoloji Sempozyumu, İstanbul.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. New York: International Universities Press.
- Loewald, H.W. (1970). Psychoanalytic theory and the psychoanalytic process. *The Psychoanalytic Study Of The Child*, 25(1), 45-68.
- Mitchell, S.A. (1988). *Relational concepts in psychoanalysis: An integration*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.

- Mitchell, S.A. (2009). *Psikanalizde ilişkisel kavramlar: Bir bütünleşme* (G. Algaç ve İ. Anlı, Çev.). Paker, M. (Ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988).
- Mitchell, S.A. (1991). Contemporary perspectives on self: Toward an integration. *Psychoanalytic Dialogues, 1*, 121-147.
- Mitchell, S. (1992). Commentary on Trop and Stolorow's "Defense Analysis in Self Psychology." *Psychoanalytic Dialogues, 2*, 443-453.
- Mitchell, S.A. (1992). True selves, false selves and the ambiguity of authenticity. (N. J. Skolnick ve S. C. Warshaw, Eds.). *Relational perspectives in psychoanalysis* (s. 1-20). US: Analytic Press.
- Mitchell, S.A. ve Ogden, T.H. (1994). The analytic third: Working with intersubjective clinical facts. *International Journal of Psychoanalysis, 75*, 3-19.
- Mitchell, S.A. ve Black, M.J. (1995). *Freud and Beyond: A history of modern psychoanalytic thought*. New York: Basic Books.
- Mitchell, S.A. (1997). *Relational perspectives book series*. Routledge: The Analytic Press. Mitchell, S.A. (2000). *Relationality: From attachment to intersubjectivity*. NJ: Analytic Press.
- Mitchell, S.A. (2003). *Can love last? The fate of romance over time*. New York: W.W. Norton & Co.
- Okman-Fişek, G. (2013). Evrilen psikanaliz: İlişkisel çeşitlendmeler. Ö. Öğütçen (Ed). *Suret Psikokültürel Analiz Sayı: 3-İlişkisel Psikanaliz* (1. baskı) içinde (s. 9-21). İstanbul: Encore Yayınları.
- Orfanos, S.D. (2002). Relational psychoanalysis. *Editors-in-Chief*.
- Öztürk, M. O. ve Uluşahin, N.A. (2016). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (14. baskı). Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Perlman, F. Ve Frankel, J. (2009). Relational psychoanalysis: A review. *Psychoanalytic Social Work, 16*(2), 105-125.
- Richards, A.D. (1999). A.A. Brill and the politics of exclusion. *Journal of American Psychoanalytic Association, 47*, 9-28.

- Rothschild, D. (2010). Partners in treatment: Relational psychoanalysis and harm reduction therapy. *Journal of Psychology: In Session*, 66(2), 136-149.
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi*. (Çev. Y. Aslay). İstanbul: Kaknüs.
- Sharf, R.S. (2017). Aile terapisi. *Psikoterapi ve psikolojik danışma kuramları* (5. baskı) içinde (s. 26-52). (N. Voltan Acar, Çev.). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2004).
- Sullivan, H.S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York: Norton.
- Yalçınöz, B. (2013). “Bir” olmayan “ben”. Ö. Öğütçen (Ed). *Suret Psikokültürel Analiz Sayı: 3-İlişkisel Psikanaliz* (1. baskı) içinde (s. 51-75). İstanbul: Encore Yayınları.
- Winnicott, D.W. (1950). Aggression in relation to emotional development. *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. Londra: Hogart Press.
- Winnicott, D. (1965). *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*. New York: International Universities Press.

BÖLÜM 7
ENDÜLÜS’TE ASTRONOMİ BİLİMİ VE BAŞLICA
ASTRONOMLAR

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BALCIOĞULLARI¹

---

¹ Çukurova üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğt. Bölümü, Adana, Türkiye. abalci@cu.edu.tr. 0000-0002-5462-5968

GİRİŞ

Bilimsel başarılar, her millet için uygarlığın türlerinden birisidir. Bu nedenle, milletler hem kendini hem de bilim adamlarını belgeleyen bir geçmiş olsun isterler. Bilindiği gibi bilimsel başarılar, kendilerinden öncekilerinin katkıları olmadan yani önceki milletlerin çabalarından ve gelişiminden bağımsız olarak ortaya çıkamaz ve gelişemez. Bugün Dünya'da gelen bilimsel seviye, geçmişten günümüze kadarki bilim ve bilgi alanlarındaki birikime borçludur. Bu araştırma, Endülüs bilim adamlarının astronomi alanındaki en önemli başarılarına ortaya koymayı amaçlamıştır. Endülüs'te başarılarını kaydeden çok sayıda eseri olan birçok ünlü gökbilimci yaşamıştır. Yıldızları gözlemek ve incelemek için gözlemevleri inşa etmişler; Dünya'nın küreselliğini ve eksenini etrafındaki dönüşünü belirlemiş ve bazı yıldızların konumlarını belirlemek için tablolar oluşturmuşlardır. Takvimleri, ekinoksları, Ay'ın hareketini, Güneş yılının süresini ve diğer astronomik konuları hesaplamışlardır. Ayrıca birçok konunun çalışılmasına katkıda bulunup, izleme araçları icat etmiş ve bu alanda değerli kitaplar kaleme almışlardır.

Çok eski dönemlerden beri insan, geleceği açığa çıkarma, bilinmeyi bilme ve tanrıların rızasını elde etme amacıyla yıldızları ve gök cisimlerini gözlemlemiştir. Yıldızların hareketleri ve gök takımyıldızlarının konumları ile insan ve doğal olarak gerçekleşen olaylar arasında ilişki olduğunu fark etmiş ve bu konuya özel ilgi göstermiştir. İslamiyet'in gelişine kadar birçok eski toplum için geleceği bilme ve bilinmeyi ortaya çıkarma astroloji ve

astronominin ana çalışma konusunu oluşturmaktaydı. İslamiyet'in geleceği bilmeye yönelik faaliyetleri yasak saymasının ardından İslam dünyasında gök cisimlerini inceleme geleceği tahmin etme amacından ayrılmıştır.

Bu araştırmada, Orta Çağ'da diğer milletler ve toplumlar gibi astronomi alanında başarılı olan Müslümanların astronomi ve astroloji bilgisi ortaya konmuştur. Genel olarak Orta Doğu ve Endülüs'teki bilim adamları özellikle antik Yunan tıp, coğrafya ve felsefe gibi birçok alandaki hataları düzeltmeyle başlayan bilimsel çalışmalar, ilerleyen dönemlerde yerini yeni keşiflere bırakmıştır. Bununla birlikte, eserleri bilimsel, akılcı ve deneysel bir eğilimle bu yanlış fikir ve bilgilerin birçoğunu düzeltme ve bunlardan doğru bilgiyi çıkarma eğilimi çoğunlukla Endülüs bilim adamlarında görülmektedir. Endülüslü bilim adamları Antik Yunan'dan gelen astronomi ve coğrafya bilimleri ile doğudaki İslam bilim adamlarının eserlerinin yardımıyla astronomik gözlemlerde kullanılan araçlar icat etmiş; teori ve görüşlerini doğrulamak için seyahatler yapmışlardır. Bu konuda İslam devleti sınırları içinde yaşayan hem Müslüman ve hem de gayrimüslim bilim adamları bir arada çalışmıştır. Endülüs tarihinin ilk dönemlerinden itibaren ekonomik ve dini konularda olduğu gibi hayatlarının birçok alanında var olan bu hoşgörü bilimsel harekete yansımış ve bunun sonucunda bilimsel çalışmalar gelişme göstermiştir.

Yapılan bu çalışma iki bölümden meydana gelmektedir: birinci bölüm, özellikle Endülüs'te astronominin gelişmesinin nedenleri ve bu

nedenlerin açıklanması; bazıları için tek bir bilim olarak kabul edilen astronomi ve astroloji arasındaki farkın gösterilmesi, konuları ve buna dayanan delilleri olan Endülüs bilim adamlarının ışığında astronominin ne olduğunun açıklanmasıdır. İkinci bölüm ise Endülüs tarihi boyunca çeşitli dönemlerde astronomi konusunda çalışmalar yapmış Endülüslü bilim adamları ve eserlerinin incelenmesidir. Emevi Halifeliği döneminden önce ünlü alimlerin ve insanların var olduğuna dikkat çekilerek, Endülüs bilim adamlarından bahsedilmiştir.

1. ENDÜLÜS'TE ASTRONOMİNİN GELİŞMESİNİN NEDENLERİ

İslam bilim adamlarının oldukça erken dönemden itibaren coğrafya ve gökyüzüne ilgilerinden dolayı, astronomi ve evrendeki gök cisimlerinin hareketini anlamaya yönelik çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır. Bu bilimler İslam dünyasına Abbasiler döneminde antik Yunan, Mısır, Hint ve İran medeniyetlerinin kadim bilgilerinin tercümesi yoluyla geçmiş ve oradan da Endülüs'e taşınmıştır (Dallal, 2010: 29). İslam bilim adamlarının seyahatleri, Doğu dünyasına ait eserlere erişilmesini ve Endülüs'e Zîc ül-Sind-Hind el-Kebir² Kitabı örneğindeki gibi Batı'ya aktarılmasını sağlamıştır (İzgi, 1995). Bundan başka bu bilimler Endülüs'e Emevi Halifeliği döneminden beri, Bizanslılar ve Frankların diyarına yapılan seferler aracılığıyla da taşınmıştır. Ayrıca Endülüs sultanlarının, derleyicileri veya

---

² MS 5. yüzyılda, bilinmeyen bir Hintli yazar tarafından kitap, güneşten gelen bilgi anlamına gelen Surya Sadhanta olarak biliniyordu. Bir şiir ve astronomi kitabı olan ve çok sayıda bölümden oluşan Zîc ü's-Sind-Hind el-Kebir İbrahim bin Habib Al-Fazari (MS. 796) tarafından Arapça'ya çevrilmiştir (İzgi, 1995).

çevirmenlerinin talebi üzerine de taşındığı olmuştur. Örneğin Bizans elçisi Kurtuba'ya geldiğinde Halife Abdurrahman el Nasır'a hediye edilmek üzere beraberinde Dioscorides Pedanius'un³ “De Materia Medica (Tıbbi Maddeler)” isimli kitabını getirmiştir (Contadini, 2010: 44). Bu kitap da önce Stephan bin Bassil tarafından Arapçaya çevrilmiş, ardından Huneyn ibn İshak tarafından da revize edilmiştir.

Müslümanlar arasında astronominin gelişmesine yardımcı olan sebepler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1.1. Dinî Faktör:

Kuran'da kâinatı, oluşumu ve işleyişi hakkında düşünmeyi ve bilgi arayışını teşvik eden ve pek çok konuyu açığa kavuşturmak için Müslümanları bunları incelemeye sevk eden ayetlerin bulunmasıdır. Bunlardan bazıları, Hac döneminin, namaz vakitlerinin, Ramazan ayının ve bayramların tespiti gibi zamanla ilgili; cami inşa edilirken kiblenin yönünün belirlenmesi, cami dışında namaz kılarken kiblenin belirlenmesi gibi yönle ilgili İslam'ın yükümlülükleridir. (Unat, 2004: 15-16).

1.2. Bilimsel Faktör:

İslamiyet'in Arabistan dışında yayılmasının ardından İslam toplumunun yeni medeniyetler ve kültürlerle temas etmesiyle bu kültürlerden yeni bilgiler edinmiştir. Müslümanlar bu kültürlerin sahip

---

³ Romalı hekim Dioscorides, yukarıda bahsedilen kitabı, altı yüz kadar bitki ve bitkiyi bildiği tıbbi bir şifalı ot sözlüğü olarak sınıflandıran ve bunları büyük bir hassasiyetle tanımlayan ve kitabında, tıbbi özelliklerinden ve doğal varlık alanlarından bahsedip tasvir eden doktor ve şifalı otlar konusunda uzman bir bilim adamıdır.

olduğu bilimsel mirasını tercüme etmiş, onları incelemiş, belirsizliklerini gidermiş ve böylece bilimsel ufuklarını genişletmişlerdir. Bu eğilim, Müslümanların astronomi bilimine gelişimini teşvik etmiştir, çünkü günlük yaşamlarında buna ihtiyaçları bulunmaktaydı.

1.3. Ekonomik Faktör:

İslam Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle, siyasi, idari ve ekonomik sistemlerin karmaşıklığı ile halifelerin ve vâlilerin hâkimiyeti sağlama ve pekiştirme arzusu da etkili olmuştur. Devleti yönetenler, devletin işlerini çözmede bilim adamlarına ve mülk sahiplerine güvenmekteydi. Ülkeleri, bölgelerin şartlarını, ticaret yollarını, devlet kaynaklarının yönetimini ve dünyadaki her bir yerin enlem ve boylamını belirleme ihtiyacı coğrafya ve astronomiye olan ilginin artmasına yol açmıştır.

1.4. Kültürel Faktör:

IX. yüzyılın başından itibaren sınırlarını genişleten, yeni kaynaklara ve ticaret yollarını ele geçiren İslam devletleri bunun sonucunda ekonomik açıdan gelişmişlerdir. Buna bağlı olarak da İslam ülkelerinde şehirleşme ve zenginlik artışı meydana gelmiştir. Zenginleşen gruplar içinde bilimsel ve entelektüel hayata ilginin ortaya çıkmasıyla bilgi arayışı genişlemiş ve bilimsel literatür önem kazanmaya başlamıştır. Sultanlar ve halifelerin bilim adamlarını teşvik etmesi, onlara değer verilmesi bu duruma katkıda sağlamıştır.

2. ASTROLOJİ VE ASTRONOMİ ARASINDAKİ FARK

Yıldızların ve gezegenlerin dünyadaki yaşam üzerinde bir tür doğal etkisi vardır. Kozmik sistem anlaşılabilir temellere ve kurallara dayanan bir etkidir. Güneş'in hareketi, konumu, Ay'ın evreleri ve diğer tüm gezegenlerin konumları, dört mevsim ve gelgitlerin hareketi insanların, hayvanların ve bitkilerin yaşamlarını etkiler, bu da astronominin araştırma konularından biridir. Yani gök cisimlerine, gezegenlere ve yıldızlara etkilerini görmek için bakmak; gök cisimlerinin yerini tespit etmek; Güneş, Ay'ın hareketleri ve tutulmasını incelemek gibi durumlar İslam'ın izin verdiği bir konulardır ve bu gerekli bir meseledir. Bunun dışında kalan gök cisimlerine bakarak insanın geleceğini anlamak ve bu cisimlerin durumuna göre karar vermek İslamiyet'te yasaklanmıştır.

Bir çok Müslüman alim astronomi alanında başarılı olmuş ve bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle örneğin gök cisimlerinin hareketleri veya Ay'ın evrelerini öğrenmede ve ondan bahsetmede astronomiyle sınırlı olmak şartıyla herhangi bir sakınca görülmemiştir. Buradaki durum yıllar içinde, özellikle ürün ekim zamanı veya yağmur dönemleri ile ilgili astronomik deneyim edinmiş çiftçilerin durumu gibidir. Burada önemli olan birbirine yakın iki terimi birbirinden ayrılması gerekliliğidir. Gezegenler ve yıldızlarla ilgili çalışmalarla ilgilendikleri için insanlar astronomi ve astrolojinin tek bir bilim olduğunu düşünmektedir ki, bu ciddi bir hatadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ve çeşitli şekillerde yer alan gaybı bilme; yani

astrolojinin geleceği tahmin etme girişimi anlamında kullanılmıştır⁴. Arapçadaki müneccim (منجم, müteneccim (مُتَنَجِّم), el-neccam (النجم) gibi kelimeler çeşitli hesaplamalarla yıldızların konumu ve durumuna bakıp Dünya’da olacakları bilme, geleceği tahmin etme ve bilinmeyi (gaybı) ortaya çıkarma faaliyetleri falcılık olarak kabul edilmektedir ki, bu da İslamiyet’te yasaklanan bir durumdur. Bununla beraber yıldızların insan hayatına etki ettiğine inanmak, yani hastalık ve sağlık verdiğine; fakirliğe ve zenginliğe yol açtığına, mutluluk veya üzüntü verdiğine inanmak; müneccimın yıldızlara bakarak bunları gördüğüne ve olacakları insana haber verdiğine inanmak İslamiyet’in kabul etmediği bir anlayıştır. Bu da geleceği bilme arzusu, günlerin ve ilerleyen zamanın getireceği sürpriz ve tehlikelerin bilinmek istenmesi insan doğası ile ilgilidir ve kişiyi geleceği çeşitli şekillerde ve araçlarla keşfetmeye itmiştir. Müneccimlik, kimya, felsefe ve tıp gibi bilimlerle karıştırılarak insanları aldatma amaçlı kullanılmıştır. İnsanlar için astronomi ancak zamanı ayarlamak ve ölçmek için kullanılabilirdi. Yani, tarım ürünlerinin ekim-biçim zamanı, seyahat, giyim, yemek, ibadet ve diğer konuların zamanını belirlemek için gerekliydi.

Astronomi; Yunanca, yıldızları inceleyen bilim anlamına gelmektedir. Uzay ve gök cisimlerini inceleyen bir bilimdir. Astronomi, daha çok Dünya atmosferi dışında kalan gök olaylarını, cisimlerini ve gelişimini açıklamak için matematik, fizik ve kimyayı kullanır. İlginç cisimler

---

⁴ Rahman Suresi 5, Yasin Suresi 39, Hud Suresi 123, Nahl Suresi 77, Yunus Suresi 20, Nun Suresi 47, Necm Suresi 35. ayetler

arasında gezegenler, aylar, yıldızlar, bulutsular, galaksiler ve kuyruklu yıldızlar bulunur (Friedlander, 2019).

İslam bilim adamlarından İbn-i Haldun astronomiyi “*Sabit, hareket eden veya dönen gezegenlerin hareketlerine bakan bir bilim*” olarak tanımlamıştır (İbn-i Haldun, 1983: 1, 487). Eserinde astronominin ve coğrafyanın varlıkların doğası üzerine olan etkisini göstermeye çalışmıştır. El-Harezmi’ye göre, Arapçadaki tencim kelimesi Yunancadaki astronomia kelimesinin karşılığıdır; aster (yıldız) ve nomia (bilim) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir ve zic (الزيج), astronominin alt dallarından biridir (El-Harezmi, 1981: 122). İslam bilim adamlarının astronomideki en önemli başarılarından biri de ziclerin ayarlanmasıydı. Zic, astronomik tablolarıdır ve Araplar, Yunanlılar ve Farslardan miras almışlardır. Yıldızların ve gezegenlerin (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter Satürn) konumlarının her zaman göksel küredeki farklı hareketleri ile hesaba katıldığı sayısal yasalara dayalı aritmetik tabloların üretimidir. Batlamyus’un Dünya merkezli görüşüne uygun olarak yıldızların yerlerini ve hareketlerini göstermek için hazırlanan cetvellerdir ve İslam astronomlarının hazırladığı astronomi bilgileriyle beraber gözlem çizelgelerini içermektedir (Unat, 2013).

Astronomi, çok eski zamanlardan beri insanlar tarafından biliniyordu ve Müslümanlar da astronomiyle ilgili bilgilerini Sümerler, Keldaniler, Asurlular ve Babillilerden miras almışlardır. İslam'dan önceki Araplar takımyıldızlarını, bir dizi yıldız ve gezegeni

biliyorlardı. Yıldızlarla ilgili bilgi çölde yönleri bulmak için; Ay'ın hareketleri ve aşamaları da aylar ve yıllar için gerekliydi.

Müslümanların astronomi çalışmaları Emeviler döneminde önem kazanmıştır. Bu dönemde astronomi kitabı olan Miftah el Nücum (Yıldızların Anahtarı) Emevi Halifesi Halid bin Yezid tarafından Arapçaya çevrilen ilk kitap olmuştur. Halid bin Yezid birçok Yunanca kitabı Arapçaya çevirmeyi başarmış, kimya gibi birçok bilim dalına da ilgi duymuş, Müslüman âlimlere büyük ilgi göstermiş ve kitapları yazıp tercüme etmelerine yardımcı olmuştur (Şeşen, 1979; 7). Abbasiler döneminde ise astronomiye olan ilgi artmış, valiler ve halifelerin teşvikiyle gerek İslam dünyasının gerek doğusunda gerekse batısında medreseler ve gözlem evleri kurulmuştur. İran ve Hint dünyasıyla ilişkilerinin sonucunda Müslümanların ufku genişlemiş ve buna bağlı olarak coğrafya konularına yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. İslam bilim adamları astronomi bilimiyle ilgilenmiş ve bu konudaki bilgilerini iletmişler, diğer kültürlerden aldıkları astronomi bilgilerinin içinde yer alan, araştırma ve incelemeye dayanmayan hayali teorileri ayıklamaya çalışmışlardır (Kaya, 2017: 360).

Endülüslüler, Yunanca ve Latince yazılan eserleri anlamaktaydılar ve onlardan nasıl yararlanacaklarını biliyorlardı, bu yüzden konuların tanımlanmasında ve konular arasındaki mesafelerin belirlenmesinde bu bilgiden faydalanmışlardır. Özellikle Batlamyus'un El-Mecisti ve coğrafya kitaplarını Arapçaya tercüme ettikten sonra, Müslümanların astronomi ve coğrafya konusundaki bilgileri artmıştır. Müslümanlar

başka dillerde yazılmış olan kitapları Arapçaya çeviri hareketleri 9. ve 10. yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Batlamyus'un kitabını inceledikten sonra, Yedi İklim (Bölge) teorisini doğruladığını bulmalarıyla farklı dillerdeki kitaplara ilgileri daha da artmıştır. Böylece Hintlilerden aldıkları yeryüzü ve gök cisimlerine dair bilgi doğrulanmış olmaktadır.

Astronomi kavramı ile coğrafya arasındaki karışıklık, genel olarak erken dönem İslam bilim adamları arasında yaygındı ve bu yüzden İslam bilim adamları ilk çalışmalarında coğrafya ile astronomi konularını bir arada ele almışlardır. Bu da Batlamyus'un astronomi hakkındaki kitabındaki iki konuyu karıştırmasının yanı sıra, birçoğunun astronomide Hintliler, İranlılar ve Yunanlıların görüşlerini almalarının bir sonucudur.

3. ASTRONOMİ VE İSLAM BİLİM ADAMLARI

Orta Çağ'da İslam bilim adamları astronomi bilimine oldukça değer vermişler, önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve çok sayıda eser kaleme almışlardır. İslam bilim adamlarının astronomide en fazla önem verdikleri konu matematikle ispatlanmayan astronomik bilgiyi kabul etmemeleriydi. Ayrıca İslam bilim adamları açısından gökyüzüne dair bilginin yararı, gökteki yıldızlar ve astronomik hareketlere bakanlar için muazzam bir etkisinin olmasıdır. Çünkü gök cisimleri hakkında düşünmek, Allah'ın varlığını bilmek anlamına gelmekteydi. İşte bu yüzden Orta Çağ İslam dünyasında bilimsel çalışmaların zirvede olduğu bu dönemde felsefeye ilgi gösterilmesinin nedeni aslında astronomiye gösterilen ilginin sebebiyle aynıdır.

Felsefen bilgelik anlamına gelen Yunanca philosophia kelimesinden türemiş bir kelimedir. Hikmet ve felsefe, İslam fetihlerden sonra medreselerin ortaya çıkmasından bu yana Doğu ülkelerinde yaygınlaşan Yunan kültürünün özelliklerinden biridir. Pek çok Müslüman gökbilimci, argümanlara cevap vermek ve Kuran'da bahsedilen birçok konuyu bilimsel yöntemlerle ispatlamak veya yorumlamak için Yunan felsefesini öğrenmeye, Yunan filozoflarının tartışma ve mantık konusundaki yöntemlerinden yararlanmaya başlamıştır. İslam bilim adamları gerçekleri verilmiş olarak sunar ve onları kanıtlama eğilimi gösterirdi.

4. ENDÜLÜS'TEKİ ÜNLÜ ASTRONOMLAR

4.1. Ebû Ubeyde el-Leysi el-Belensî, (M.S. 907)

Endülüslü ünlü astronom ve matematikçi olan el-Belensî, Endülüs'ün en önemli şehirlerinden biri olan Kurtuba'da yaşamıştır. Asıl adı Ebû Ubeyde Müslim b. Ahmed Ebû Ubeyde el-Leysi'dir ve Sâhibü'l-Kible olarak da bilinir. Said bin Ahmed El-Endülüsi kitabında Ebu Ubeyde El-Belensi'nin yıldızların hareketleri ve konumları konusunda, aritmetik bilgisine sahip bir bilim adamı; fıkıh ve hadis konusunda bilgi ve erdem sahibi olduğundan bahsetmektedir. Yıldızlarla ilgili düşünceleri ve ileri görüşleri nedeniyle halk için alay ve şaşkınlık konusu da olmuştur. Örneğin Endülüslü şair Ahmed bin Muhammed bin Abidrabbo'nun şiirinde El Balensi'nin gökyüzüne olan ilgisi şu şekilde alaya alınmıştır:

Eba Ubeyde verdiği bilginin sorumlusu mu?

Bu soruyu sorana bir cevap versin

Sen bizim topluluğumuzdan ayrıldın

Mürcie ve mu'tezile doğru bilgi dökürmüyor.

İlk kible de değişmişti zaten.

Onun yerini ne almıştır?

Behram'ın veya Utarid'in (Merkür)

Hatta bize rızık verdiğini söyledin

Bercis (Müşteri) ve Zühal (Satürn)'ün

Abidrabbo, El-Belensi'ye karşı çıkışı şu ifadelerle devam ettirmiştir:

“Bütün cisimleri kâinat kuşatmıştır. Dünya'nın şekli küredir, gökyüzü onu her yönden kuşatmaktadır, Dünya da ortada nokta gibidir. Güneyde mevsim yaz iken kuzeyde kıştır. Mevsimler ikisi arasında döner durur. Sana ve Kurtuba'da ekim ayı soğuk, eylül ayında her ikisi sıcaktır dedin. Bu bir delildir, sözünden ve işlerinden sözünün yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Musa'nın oğlu, çılgınlığında ısrar ediyorsun, kolayı zor, ovayı dağ sanıyorsun. Onların sesine kulak veren Muâviye'ye söyle, ben onun sözünü, hareketini reddediyorum” (El-Endelüsi, 1912: 65).

Hayatının çoğunu, bilim merkezinin Endülüs'te olduğu bir dönemde Kurtuba şehrinde büyük düşünürlerden bilim öğrenerek geçirmiş, ancak bir süre sonra Hac ibadetini yerine getirmek için Doğu'ya gitmiş ve hem Mekke'de hem de Medine'de şariat bilimlerinin alimleriyle tanışarak, onların öğrencisi olmuştur. Ebu Ubeyde El-Belensi, aritmetik bilimini ayrıca önemsemiştir, çünkü bu bilimin genel olarak

hem astronomide hem de herhangi bir bilimde araştırmacı için temel ve gerekli olduğuna inanmaktadır. Astronomideki, gezegenlerin ve gök cisimlerinin hareketlerini gözleme konusunda çok önemli araştırmaları olmuş; Arap ve Müslüman alimlerinin hatalarını tespit etmiş ve düzeltmiştir.

Erken dönem Arap ve Müslüman alimlerinden miras aldığı çok sayıda ritüeli değiştirme konusunda titiz çalışmalara sahip olduğundan, bu alandaki tüm çalışmaları çağdaşı bilim adamları ve takipçileri tarafından onaylanmıştır. Ebu Ubeyde El- Belensi, günümüz dünyasında bulunan ve gzlemevlerinde kullanılan uydular gibi cihazlar olmamasına rağmen muazzam sonuçlara ulaşmıştır.

4.2. Ahmed El-Mecriti (MS. 1007)

Asıl adı Mslime bin Ahmed bin Kasım bin Abdullah'tır ve Endülüs'n ilk gökbilimcilerinden biridir, Endülüs'n Mecrit (Madrid) şehrinde doğmuştur. Batlamyus'un astronomi hakkındaki El-Mecisti isimli kitabının çevirisini yapmış ve Harezmi'nin El-Zic'ini incelemiş, astronomik tablolarını geliştirerek lme alanlarındaki teknikleri tanıtmıştır. İranelilerin kullandığı Güneş takviminin tarihlerini, Ay takvimine yani Hicri yıla dönüştürmek için tablolar hazırlamıştır (Sarton, 1927: 668). Harizimi'nin kitabı Batı dünyasına El-Mecriti aracılığıyla etkili olmuştur. Endülüs'n ilk limlerindedir ve matematikçilerin önderi olarak kabul edilmiştir. Endülüs'te eğitime önem vermiş bilimin yayılmasına sağlayan çok sayıda ğrencisi olmuştur.

El-Mecriti'nin asıl ilgisi ise astronomi gök cisimlerinin hareketleri üzerinedir. Ayrıca Sindhind'den üretilen astronomik takvimlere dayanan Zic el-Harizmi yerine, gelişmiş astronomik tablolar oluşturmuştur. El-Mecriti, Doğu'ya yaptığı gezi sırasında edindiği kültürel ve bilimsel birikimiyle ayırt edilmiştir. İhvan-ı Safa'nın kimya ve matematik konusuyla ilgili Risaleleri'ni Arapça ve Yunanca olarak Endülüs'e getirmiştir. Kimya konularını sadeleştirmek amacıyla İhvan-ı Safa'nın Risaleleri'ne şerhler yazmıştır. Doğu'ya ait kitapları tanıtmaya, açıklaması ve yorumlamasıyla Endülüslülerin Doğu bilimlerini öğrenmeleri için iyi bir fırsat sağlamıştır. Orta Doğu içince Batı'daki örnek İslam bilim adamıydı. Uygulamalı kimyada oldukça iyiydi. Bundan başka, matematik ve astronomi konusunda eserler ortaya koymuştur. Bunlar;

- Kitab fi'l'aded el-Ma'lumat
- Risalet el-Usturlab (Latinceye çevilmiştir)
- İhtisar tadil fi'l kevakib min zic el Battani

Ayrıca Batlamyus'un eseri ve kimya konularında yorumlar yaptığı kitapları da bulunmaktadır (El-Endelüsi, 1985: 168).

4.3. İbn'ül- Saffar (1035)

Ahmed bin Abdullah bin Ömer El-Gafiki, Ebu El-Kasım olarak da bilinir. Kurtuba'ya bağlı olan Gafik'te doğmuştur. Endülüs'ün en önemli matematikçilerden biridir ve Endülüs'te İslam devletinin ilerlemesinde büyük ve önemli bir role sahiptir. Kültürel ve entelektüel değeri onu döneminin en önemli ve ünlü bilim

adamlarından biri olmasını sağlamıştır. El-Mecriti'nin yetiştirdiği önemli bilim adamlarındandır (El-Endelüsi, 1985:169).

Kurtuba'da matematik ve astronomi öğretirken siyasi karışıklıklar çıkınca buradan ayrılarak Endülüs doğusundaki Dania şehrine taşınmış ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Kurtuba'da bir okul kurmuş El-Zehravi, Ebu el Semh el Gırnati'nin de olduğu çok sayıda alim burada onun öğrencisi olmuştur (İbn-i Beşkavil, 1989: 80).

4.4. İbn-i Semh el Gırnati (1035)

Kurtuba'da doğup büyüyen ve daha önce pek bilinmeyen bir bilim adamı iken Gırnata'ya taşındıktan sonra aritmetik, geometri, astronomi ve tıp bilimcisi olarak öne çıkmıştır. Endülüs'ün en ünlü astronom ve matematikçisi el-Mecriti'den matematik ve astronomi dersleri almıştır. İbn-i Semh, geometriyi, özellikle Öklid'in düz ve uzaysal geometrisini yakından incelemiş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Bu alanda: Öklid kitabının yorumunda geometriye giriş, düz çizgi, yay ve eğrinin parçalarını incelediği bir geometri kitabı yazmıştır. İbn-i Semh zamanın çoğunu astronomi alanında araştırma ve izlemeye ayırmış olsa da tıp biliminde de önemli bir yeri vardı. Arta kalan zamanlarında aile üyelerini, akrabalarını ve arkadaşlarını tedavi etmek için Gırnata'daki evinde bir klinik kurmuştur. İbn-i Semh, özellikle Endülüs'ün tanınmış ve ünlü doktorlarından biriydi ve genel olarak hem İslam hem de Batı dünyasına, bilgi ve birikimini iletmek için büyük çaba ve fedakârlıklarda bulunmuş; bu yüzden, hem ülkesini hem de yaşadığı dönem dünyasının birçok bölgesini gezmiştir (İbn Ebi Usaybia,- : 483).

4.5. Ebû Muhammed İbn-i Hazm el-Kurtubî (1064)

Kapsamlı astronomi bilgisine sahip bir hukukçu ve yazardır. Eserlerinde birçok astronomik meseleye değinerek felsefi bir şekilde açıklamıştır. Bu durumla ilgili olarak da şu açıklamaları verilebilir: *“Bazı insanlar astroloji ve yıldızların akıl sahibi olduğunu; duyduklarını ve gördüklerini iddia ediyorlar. Bu kanıtı olmayan bir iddiadır... Yıldızların eylemlerimiz üzerinde hiçbir etkisi ve bizi yönetecek bir zihinleri yoktur; bunun anlamı, bizim için yiyecek, hava ve suyu sağlama gibi doğal etkileri yoktur. ....yıldızlar gelecekteki olayların göstergesi değildir”* (İbn-i Hazm, 1982: 36).

İbn-i Hazm kozmik hareketten bahsetmekte ve evrenin durağan olduğunu söyleyenleri de yalanlamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır:

"Durgunluk, bir yerin ikametgâhıdır ve hareket de oradan uzaklaşmaktır... Zaman ve mekân hareketin işlevleridir. Zaman, boyutların büyüklüklerini belirlediği ve bir varoluş yanılısamasını tasvir ettiği için astronominin hareketinin dışında olamaz. Mekân da, cisimlerin hareket edebileceği ve ondan ayrılabilceği alandır (İbn-i Hazm, 1982: 175).

İbn-i Hazm hareketi iki bölüme ayırır: isteğe bağlı bir hareket (yaşayan ruhun fiili ve gerekli hareketi) ve zaruri hareket. Zaruri hareketi de ikiye ayırmıştır: Doğal hareket ve zorunlu hareket. Doğal hareket de her şeyin hareketidir. Yani suyun çevreden merkeze hareket etmesi, Dünya'nın, gezegenlerin ve kâinatın dönme hareketidir.

4.6. Ebu Hamid el-Gırnati (1080)

Tam adı Ebu Hamid Muhammed b. Abdurrahman b. Süleyman el-Mazini El Gırnati'dir. Endülüs'ün güneyinde yer alan Gırnata şehrinde doğmuş ve 27 yaşındayken Kuzeybatı Afrika, Mısır, İran ve Türkistan'a seyahate çıkmıştır. Ufuklarda dolaşan bir gezgin olarak yolculuğunda önemli bilgiler elde etmiştir. Ebu Hamid el-Gırnati, astronomi ve coğrafyayı bilim olarak gören ilk âlimlerden biri olarak kabul edilmekteydi. Ebu Hamid el-Gırnati'nin bilimsel çalışmalarını ortaya koyan ve çeşitli takvimler üzerinde çalıştığını gösteren önemli coğrafi ve astronomik içeren bir dizi kitap yazmıştır. Kitabında Bulgar ülkesinde duyduğu bir bilgiyi örnek olarak vererek gece-gündüz süresiyle ilgili açıklamalar yapmıştır. Bazı bölgelerde yaz mevsiminde gündüz yirmi saat, gece ise dört saat; kış mevsiminde de gündüz dört saat, gece de yirmi saat olduğundan bahsetmektedir. Bu bölümde gece ve gündüzün kısalıp uzamasından ve yıl boyunca gece ve gündüz sürelerinden bahsetmektedir. Burada ilginç olan bu süreleri hem Bizans hem de Avrupalıların takvimine göre vermiş olmasıdır. Eserinde ayrıca gezip dolaştığı ülkelerin meridyen derecelerini ve bunları nasıl hesapladığını açıklamıştır. Güneş'in doğuş ve batış saatlerini ve ayların başlangıcını, hem doğu hem de batı takviminin artık yıl hesaplamalarını yapmıştır (El-Gırnati, 1993: 132).

4.7. Ebu İshak el-Zerkali (1100)

Astronom, matematikçi, bilim adamı ve mucit olan El-Zerkali, Tuleytule'de (Toledo) doğmuş hayatını Kurtuba'da devam ettirmiştir. "Alzerkala" veya "Zarkali" Latince "Arzachel" adıyla bilinir

(O'Callaghan, 1983: 324). Matematik ve gözlem konularında yaşadığı dönemin en iyilerinden biriydi ve Toledo'da pek çok gözlemlerde bulunmuş ve gökyüzüyle ilgili yaptığı gözlemlerle gezegenleri incelemiştir. Eserleri Endülüs'teki İslam astronomlarına ilham vermiş ve birçok Avrupa diline çevrildikten sonra Avrupa'ya yayılmış ve hatta Ay'da bir kratere onun ismi verilmiştir (Friedman, 2007). El-Zerkali, on altıncı yüzyıla kadar denizciler tarafından yaygın olarak kullanılan ve çok popüler olan mavi plaka olarak da bilinen yeni bir tür usturlap icat etmiştir. El-Zerkali'nin eserleri İbn-i Bacce, İbn-i Tufeyl, İbn-i Rüşd ve el-Batrucci başta olmak üzere çok sayıda bilim adamını etkilemiştir.

El-Zerkali, Batlamyus model diyagramlarını kullanarak gezegenlerin konumunu hesaplayan bir denge aracının yaratılması üzerine iki kitap yazmıştır. Bu eserler XIII. yüzyılda Kral Alfonso X'in emriyle "Yedi Gezegen Tabakasının Kitapları" ismiyle İspanyolcaya çevrilmiştir. El-Zerkali, astronomide " ez-Zerkale usturlabı" olarak adlandırılan yeni bir usturlap icat etmiştir. XV. yüzyılda Ragio Montanous, Sahifa al-Zarqalia'nın avantajlarını detaylandırdığı bir el yazması yayınlamıştır. Güneş'in zirvesinin yıldızlara göre hareketini ispatlayan ilk kişidir. Dünya'nın Güneş'e en uzak olduğu 11,8 dakikalık noktanın gerçek değerini El Zerkali 12,04 olarak bulmuştur (Unat, 2008: 189).

El-Zerkali ayrıca bazı yeni bulguların eklenmesiyle önceki astronomik verilerin Toledo şehrinin konumuna uyarlaması olan ünlü Toledo Tablolarını (daha sonra Alfonso Tabloları olarak adlandırılacaktır) geliştirmiştir. El-Zerkali, Kitab el-Tabavil adlı kitabıyla ünlüydü.

Ancak El-Zerkali'nin eserinin kopyası, Kıpti, Roma, İnan ve Ay takvimindeki ayların başladığı günleri belirtmesi ve herhangi bir zamanda gezegenlerin konumunu veren diğer tabloları keşfetmeyi sağlaması açısından büyük bir etki yaratmıştır. Bu tablolar hala Güneş ve Ay tutulmalarının tahminini kolaylaştırmaktadır (Samsó, 2002).

El-Zerkali ayrıca gök cisimlerinin konumlarını doğrudan gösteren ve başka bir hesap gerektirmeyen bir takvim de oluşturmuştur. Çalışma, Güneş'in 1088'den 1092'ye kadar dört Jülyen yılı boyunca gerçek günlük konumlarını ve Venüs için yaklaşık 8 yıllık ve Mars için 79 yıllık bir süre boyunca her 5 veya 10 günde bir beş gezegenin gerçek konumlarını tablolarda belirtmiştir (Toomer, 1969: 336).

4.8. Ebu's Salt el-Dani el İşbili (1134)

Aynı zamanda el-İşbili olarak da bilinen Ebu's Salt doğa bilimleri, mekanik ve matematikte uzman, filozof, müzisyen ve bir şairdi. Endülüs'ün Denia kasabasında doğmuş ve ardından Doğu'ya göç edip Fatimiler döneminde yirmi yıl Mısır'da yaşamıştır. El-Dani'nin ismi İskenderiye sularında batan bakır yüklü bir tekneyi kurtarma girişimiyle bilinmektedir. Bir vinci kullanarak kuma saplanan tekneyi yüzerken kaldırabilmiş ve su yüzeyine ulaştırabilmiştir, ancak gemiye bağlı halatlar ve dönen makaralar kırıldığı için tekne tekrar suya batmıştır. Bu başarısızlığı nedeniyle hapsedilmiştir. Hapisteyken tamamladığı, farmakoloji üzerine bir kitabı bulunmaktadır. Bu kitabı daha sonra Latinceye çevrilmiştir. Ayrıca hapishanedeyken yazdığı usturlap (el-Amel bi'l Usturlab) ve tıp alanında (Risalet ül-Mısıriyye-Mısır Mektubu) isimli eseri bulunmaktadır. Bu eserinde Mısır'ın

durumunu coğrafi, beşeri, ekonomik ve kültürel olarak tanımlamıştır (İbn'ül Ebbar, 1989: 56). Ayrıca geometri ve astronomi üzerine Kitab al-Wajeez adlı başka bir kitabı vardır bu kitabı da Batlamyus'un El Mecisti kitabının bir özetini içermektedir.

4.9. İbn-i Bacce (1139)

Ebû Bekr Muhammed bin Yahya bin es-Saiğ, doğa bilimleri, matematik ve astronomide uzman olan doktor ve filozoftur. Fakat daha çok tıp ve felsefe alanında çalışmıştır ve bu bilgileri de astronomi ve ilahiyat konularını açıklamada kullanmıştır. Batı'da (Latince) Avempace olarak bilinir. Sarakusta'da (Zaragoza) doğmuş ve oradan da Fas'a taşınmıştır. Filozofların bir zulüm dalgasına maruz kaldıkları bir dönemde, sapkınlık ve ateizmle suçlananlar arasında yer aldığından zehirlenerek öldürülmüştür (İbn'ül Kıfti, 1903: 265). Tıp ve felsefe alanındaki çalışmalarının yanı sıra, astronomiye olan ilgisiyle de tanınmaktaydı ve ölümünden önce, Ay tutulmasının tarihini bilmiştir

4.10. İbn-i Tufeyl (1185)

Ebu Bekir Muhammed bin Abdülmalik bin Muhammed bin Tufeyl el Kaysi el-Endülüsi, Endülüs'ün önemli astronom ve filozoflarından. Tıpta, felsefede ve astronomide oldukça iyiydi ve tüm felsefesini ve bilgilerini yazdığı eserde bir araya getirmiştir (İbn-i Tufeyl, 1947). Gırnata'nın köylerinden biri olan Vadi'l-Aş'ta dünyaya gelmiştir. İlgili alanları matematik, mühendislik ve astronomiydi ve Muvahhitler döneminde mahkeme doktoru olarak çalışmıştır.

Romantik bir felsefi hikaye ve metaforik roman olan Hayy bin Yakzan kitabının yazarıdır. Bir geyik tarafından büyütülmüş, kendi kendini yetiştirmiş bir kayıp çocuğun hikâyesini ele almıştır. Hayy bin Yakzan'ın hem Arap hem de Avrupa edebiyatı üzerinde büyük bir etkisi olmuştur (Wainwright, 2003) ve ünü on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Batı Avrupa'da en çok satan eserlerden biriydi (Russell, 1994: 228).

Geometri ve astrofizikte uzmanlaşan İbn-i Tufeyl her cismin bir sonu olduğunu düşünmekteydi. Bundan yola çıkarak Buna göre gök cisimlerinin de sonu olduğunu ve bir bütün olarak Dünya'nın da sonu olduğunu söylemiştir. Bu da o dönemde Dünya'nın sonunun olmadığı düşüncesinin aksine bir görüştü.

Hem Güneş'in hem de Dünya'nın şeklinin küre olduğu açık bir şekilde bilimde kesin delillerle ispatlanmıştır. Güneş, Dünya'dan çok daha büyüktür. İbn-i Tufeyl'e göre Güneş ve Dünya da yuvarlaktır ve Güneş, Dünya'dan çok daha büyüktür. Dünya'nın şeklinin küreselliğine gelince, İbn-i Tufeyl buna delil olarak, görülen gezegenlerin doğuda yükselip sonra batıda ortadan kaybolmasıydı. Burada da tepe noktasında bulunan yıldız veya gezegeni bir dairenin merkezi olarak kabul edildiğindeki dairesinin çapı, ufukta yeni yükselen bir gökcisminin çapından çok daha fazladır. Aynı durum batıda görünen diğer gök cisimleri için de geçerlidir.

İbn-i Tufeyl, astronomide Aristoteles ve Tales'in görüşünü kabul ediyordu. Batlamyus'un iç içe geçmiş küreler görüşünü reddetmiş ve merkezi küreler diyen İbn-i Tufeyl, Güneş dünyanın yarısını nasıl

aydınlattığını ve bir bölgede sıcaklık, Güneş'in konumuna göre nasıl farklılık gösterdiğini de açıklamıştır.

4.11. Cabir bin Eflah (1204)

Ebû Muhammed Câbir b. Eflah el-İşbîlî, İşbiliye'de (Sevilla) doğmuştur. Küresel trigonometri çözümünde kullanılan Cabir denklemi olarak adlandırılan bir denklemi bulunmaktadır (Montgomery, 1972: 35). Avrupa'da Geber veya Gebir ismiyle bilinmektedir. Küresel trigonometri ve transfer teoremleriyle Batlamyus'un görüşlerini düzelttiği ve Merkür ile Venüs'ün Dünya'ya Güneş'ten daha yakın olduğunu kanıtladığı Kitab el-Hey'e fi islah il-Mecisti isimli eseri bulunmaktadır (Lorch, 1976: 11). Cabir bin Eflah, astronomik gözlemleri için İşbiliye (Sevilla) Ulu Camii'nin minaresini kullanmıştır.

4.12. Nureddin El-Batrucci (1204)

Ebu İshak Nureddin el-Batrucci el-İşbili, Batı'da Alpetrazius olarak bilinmektedir. El-Batrucci XII. yüzyılda Endülüs Aristotelesçi filozoflarından birisidir ve İbn-i Tufeyl'in ardından gelen matematikçi, astronom ve filozoftur. Aynı zamanda İbn-i Tufeyl'in öğrencisi ve İbn-i Rüşd'ün de çağdaşıydı. El-Batrucci'nin Kitab fi'l-hey'e (Astronomi Prensipleri) adlı bir kitabı vardır. El-Batrucci geniş bir tarih ve astronomi bilgisine sahiptir. Astronomi bilgilerini; döneminin önemli İslam astronomi bilginleri olan Ez-Zerkali El-Bettani ve Cabir bin Eflah'ın eserlerinden öğrenmiştir. El-Batrucci, Batlamyus'un astronomik sistemini yeniden düzenlemiş ve Batlamyus'un jeosentrik küreler tarafından taşınan gezegenlerle

modellerine alternatif bir astronomik sistemi sunmuştur. El-Batrucci'nin en dikkat çekici yönlerinden biri gök cisimlerinin hareketlerini fizik kurallarıyla açıklamasıdır. Ay'daki kraterlerden birine Alpetrazius adı verilmiştir (Williams, 2015).

El-Batrucci, gezegenlerin hareketi üzerine, dönme ve eksantrik parçacıkların yörüngelerinden kaçınmaya çalıştığı eşmerkezli galaksilerin dönüşlerini iki katına çıkararak gezen yıldızların fenomenlerini hesaba katmaya çalıştığı bir teori önermiştir (Goldstein, 1972: 39). Güneş Merkezli Gezegen Sistemini ilk defa açıklayan kişidir. Bu teorisine göre;

1. Bütün gezegenler iki kutupludur.
2. Gök cisimlerinin hareketleri, doğudan batıya doğrudur.
3. Gök cisimlerinin kendi eksenleri etrafında dönmekte olduklarını ve günlük dönüşleri vardır.
4. Yıldızların bulunduğu gök tabakası sabit değildir.
5. Yıldızlar, eşit olmayan kavisler yapmaktadır ve yıldızların bulunduğu kürenin üç hareketi bulunmaktadır. Bunlar boylam, enlem ve günlük harekettir.
6. Merkür, Güneş'in üstünde, Venüs de Güneş'in altındadır.

SONUÇ

Orta Çağ'da İslam bilim adamlarının çalışmalarının çok ileri düzeyde olduğu bilinmektedir. İslam dünyasında bilimsel çalışmalar ilk başlarda kendilerinden önceki Mısır, Süryani, Yunan, İran ve Hint gibi medeniyetlerin çalışmalarını çevirmek suretiyle olmuşken, ilerleyen zamanlarda günümüzdeki gibi gelişmiş gözlem araçlarının

olmamasına rağmen oldukça ileri düzeyde keşifler yapmışlardır. İslam bilim adamlarının bu çalışmaları daha sonra Latinceye çevrilerek Avrupa'ya yayılmış ve Avrupa'da pek çok bilimsel çalışmaya esas oluşturmuştur. Fakat ne yazık ki, hangi Avrupalı bilim adamının hangi İslam bilim adamının görüşlerinden etkilendiği tam olarak belirlenememiştir. Bununla beraber çok daha fazla değer verilmesi ve bilinmesi gereken ünlü İslam bilim adamlarının isimleri, günümüz bilim dünyasında Ay'daki bazı kraterlere verilerek veya bazı çalışmalarda birkaç cümleyle de olsa geçmektedir.

İslam dünyası, Orta Çağ'da bilimin merkezi durumundaydı ve coğrafya, astronomi, tıp ve matematik gibi alanda birçok bilim insanı yetiştirmiştir. Bunun en temel nedenlerinden birisi de elbette ki, sorgulayıcı bir görüşe sahip olmaktır. İslam dünyasında gelişen bilimsel çalışmalar birçok astronomik konuyu da kapsamıştır. O dönemde Avrupa'da kimsenin dile getiremeyeceği konular çalışılmış, tartışılmış ve çok çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Örneğin Dünya'nın şeklinin küre olduğu veya Dünya'nın kendi etrafında döndüğü gibi konular birçok İslam coğrafyacısı ve astronomunun eserinde açıkça ifade edilmiştir.

Orta Çağ'da Endülüs'ün gerek İslam medeniyeti gerekse Dünya tarihi açısından ayrı bir yeri vardır. Birçok konuda bilimsel başarılarıyla Dünya'yı aydınlatan farklı din ve etnik kökene mensup bilim adamı yetişmiştir. Bu sayede bilim ve medeniyette dünyaya örnek olmuşlardır.

Bu çalışma ile uzun yıllar İber Yarımadası'na hakim olan Endülüs'ün yetiştirdiği astronomi çalışmaları yapmış önde gelen bilim adamları ele alınmıştır. Endülüs'te astronomi konusunda çok önemli araştırmalar yapmış isimlerin hayatı ve başlıca çalışmalarına değinilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Endülüslü İslam bilim adamlarının astronomi ile astrolojiyi ayrı gördükleri; astronomi çalışmalarını büyük bir titizlik ve ciddiyetle gerçekleştirirken astrolojiye hep mesafeli durdukları ortaya çıkmıştır. Bunda da İslamiyet'in falcılığı yasaklamış olması etkilidir. Ayrıca yaptıkları tespit ve keşiflerin günümüzde hala doğruluğunu koruduğu ve kullanıldığı anlaşılmıştır. Buna verilecek en iyi örnek de El-Zerkali'nin Dünya'nın Güneş'e en uzak olduğu noktanın gerçek değerini günümüzdeki değere çok yakın bir şekilde bulmuş olması verilebilir.

Endülüs, Doğu'daki İslam dünyasının bilimsel çalışmalarının Avrupa'ya, dolayısıyla oradan da tüm dünyaya ulaştıran oldukça önemli bir konumda yer almıştır. İslam bilim adamlarının Orta Doğu'daki çalışmalarını Endülüs'e almışlar, Avrupalılar da Endülüs'ten alarak tüm Avrupa'ya yaymışlardır. Bu açıdan Endülüs'ün başarıları, sadece İslam dünyası için değil tüm insanlık mirası için oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Contadini, A. (2010). Arab Painting; Text and Image in Illustrated Arabic Manuscripts, Leiden.
- Dallal, A. (2010). Islam, Science, and the Challenge of History, London: Yale University Press.
- El-Endelüsi, Said. (1912). ʿAbakāt'ul-umem (Hayat Bualvan), Bairout: El-Matbaat al Katholikia al Yashuain.
- El- Gırnati, Ebu Hamed. (1993). Tuhfetü'l-elbab ve Nahbe'tül ajeb. (Ed. İ. EL Arabi), Morocco: Dar'al- Afaq al Jedidah.
- El-Harezmi (1981). Mefâtihu'l-Ulûm, Cairo: Qulliyat al Azharia.
- Friedman, A. (2007). <https://apod.nasa.gov/apod/ap070209.html>. Erişim tarihi: 18.07.2020.
- Friendlander, M.F. (2019). <https://www.britannica.com/science/astronomy>. Erişim tarihi: 10.06.2020.
- Goldstein, B.R. (1972). Theory and Observation in Medieval Astronomy. Isis, 63 (1) 39-47.
- İbn-i Abar (1989). al-Muktedab min Kitab Tuhfet al-qadim. (Ed. I al-Ebyari), Bairout: Dar al Kitab al Lubnani.
- İbn-i Beşkavil (1989). Al-Sila. Cairo: Dar al-Kitab al-Masari.
- İbn Ebu Usaybia (tarihsiz), Uyun al-anba fi tabakat al atibba, Beirout: Dar Maktabat al Hayat.
- İbn-i Haldun (1983). Kitabu'l-iber ve divanu'l-mübtedei va'l-khabar, Bairout: Dar'al Kitab al Lubnani.
- İbn Hazm el Endelüsi (1982). Al-Fasl fi'l-Milel va'l-Ahvâ' va'n-Nihal. (Ed. M.I. Nasır ve A.Amiri). Riyad: Sherik't al Mekteb al Akkez.
- İbn'ül Kifti (1905). İhbar'ül Ulema. (Ed. J. Lippert). Leipzig.
- Kaya, S. (2017), Ortaçağ'da Arap-İslam Dünyasında Astronomi Bilimi. BEÜ SBE Dergisi, 6(2), 354-373.
- Lorch, R.P. (1976). The Astronomical Instruments of Jabir ibn Aflah and the Torquetum, Centaurus, 20 (1) 11-34.

- Makkari (1988). *Nefh ut-tib*. Bairout: Dar al sadr.
- Montgomery, M. W. (1972). *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- O'Callaghan, F. J. (1983). *A History of Medieval Spain*, New York: Cornell University Press.
- Russel, G. A. (1994). *The Arabick Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England*, Leiden: E.J. Brill.
- Samso, J. (2002). *al-Zarqali*. *Encyclopedia of Islam*, New edition, vol. 11.
- Sarton, G. (1927). *Introduction to the History of Science*. 1 (part 2). Baltimore: Carnegie Institution of Washington.
- Şeşen, R. (1979). İslam Dünyasındaki İlk Tercüme Faaliyetlerine Umumi Bir Bakış. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. 7 (3-4) 7.
- Toomer, G. J. (1969). *The Solar Theory of az-Zarqal: A History of Errors*, *Centaurus*,14 (1) 306-336.
- Yavuz U. (2004). *İslam'da ve Türklerde Zaman ve Takvim*, İstanbul: Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi.
- Unat, U. (2008). *İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı'ya Etkileri*, *Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara, 181-198.
- Unat, Y. (2013). *İslam Ansiklopedisi*: [_https://islamansiklopedisi.org.tr/zic](https://islamansiklopedisi.org.tr/zic), Erişim tarihi: 08.06.2020.
- Wainwright, M. (2003). *Desert Island Scripts* <https://www.theguardian.com/books/2003/mar/22/featuresreviews.guardianreview1>. Erişim tarihi: 11.06.2020.
- Williams, D. (2015). https://nssdc.gsfc.nasa.gov/imgcat/html/object_page/ra9_a035.html. Erişim tarihi: 15.07.2020.
- İzgi, C. (1995). *İslam Ansiklopedisi*: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fezari-muhammed-b-ibrahim>. Erişim tarihi: 02.04.2020.

BÖLÜM 8

MEZHEBÎ KİMLİK VE HÂKİM GELENEK BAĞLAMINDA ANADOLU'DA USÛL-İ HADÎS

“Mehmed et-Trabzônî Özelinde”

Dr. Osman AYDIN¹

---

¹ Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Çorum, Türkiye. hititosmanaydin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0413-1799>

GİRİŞ

Trabzonî'nin tam ismi Meĥmed b. Maĥmûd b. Şâlih b. Ĥasen el-Medenî el-Mekkî el-Kâdirî'dir.² On yedinci yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelmiş³ ve 1786 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴ Bazı kaynaklarda müellifin 1702 senesinde Trabzon'da doğduğuna dair net bir tarihlendirme yapılmış olsa da kendisinin *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yaptığı hâşiyenin istinsah tarihinin 1710 olması ve burada "üstad" olarak tavsif edilmesinden dolayı bu tarihlendirmenin doğru olmadığı söylenebilir.⁵ Trabzonî'nin el-Mekkî, el-Medenî ve el-Kâdirî olmak üzere bilinen üç nisbesi vardır. Müellif; Hicaz'da uzun müddet kaldığı için el-Mekkî ve el-Medenî, Kâdirî meşayihlerinden olduğu için de el-Kâdirî nisbeleriyle tanınmıştır.⁶

İlk eğitimini Trabzon'da alan Trabzonî, akabinde İstanbul Süleymaniye Medresesi'ne gelmiştir. Buradaki eğitimini ardından dönemin ilmi geleneği olarak⁷ bir yönüyle yüksek öğrenimini

---

² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 3/48; Hayreddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (Kahire: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1956), 7/89.

³ Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 37/304-305.

⁴ Mahmûd Seyyid Dugaym, "Şeyh Mehmet et-Trabzonî el-Medenî fi Rihletihi İleş-Şami ve'l-Mısır", *Ceridetü'l-Hayat*, 22/1 (Eylül 2009), 21.

⁵ Mezkûr tarihlendirme ve istinsah bilgisi için bk. Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* (Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası, 1970), 76; Mehmed Trabzonî, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar* (Bursa: Bursa-İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu, 16 Ha 350/2), 7b-66b.

⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000), 1/167.

⁷ James Somervilla, "Osmanlı İmparatorluğu", *Temel Britannica* (İstanbul: Ana, 1993), 6: 70.

tamamlamak için Bursa'ya geçtiği anlaşılan⁸ müellif, akabinde *on* yılı aşkın bir süre Şam, Kudüs ve Mısır; 1741 sonrası ise yine *on* seneden fazla, Mekke ve Medîne'de ilim tahsil etmiştir.⁹ İstanbul'a 1753 senesinde tekrar dönmüş ve Süleymâniye Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır.¹⁰ Özellikle hadis alanında kendisini geliştiren müellifin, tefsir ilmi noktasında da bir yetkinliği olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.¹¹

Trabzonî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin; siyasi, idari ve ekonomik anlamda gerileme devrine girdiği bir zaman dilimidir.¹² Keza ilmî anlamda da iki başlılık söz konusudur. Bir kısım ulemâ, batının teknik ve bilimini esas kabul etmek gerektiğini söylerken, diğer kesim ise selefte ait metodu sürdürmek istemektedir.¹³ Bu yönüyle klasik dönemden, “bunalım ve arayış” dönemine¹⁴ geçiş sürecinin tam da ortasında yaşayan müellifin hayatta olduğu süreçte,

---

⁸ Kaynaklarda Bursa'ya geçtiğine dair net bir bilgi olmamakla beraber tetkike açılan çalışmanın müellif tarafından yirmili yaşlardayken Bursa'da kaleme alındığı düşünüldüğünde bu sonuç çıkmaktadır.

⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), 2/345; Benli, “Trabzonî Mehmed”, 41/304.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 33.

¹¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, 2/345*; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1996), 3/936; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/167.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 5/2.

¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: y.y., 1999), 1/219, 277; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Yayınları, 1988), 4/52.

¹⁴ Mehmet Öz, “Sosyal Hayat: 1. Osmanlı Toplumu”, 33: 532. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2007).

Osmanlı topraklarına matbaanın gelmesine rağmen¹⁵ ve devlet eliyle medrese eğitimlerinin ıslahına dair bazı kararlar alınmasına karşın,¹⁶ Süleymaniye Medresesi müderrisi olduğu dönemde dahi Trabzonî'ye ait hiçbir eserin matbu olmaması¹⁷ kendisinin bu ayrışmadaki duruşuna dair izler sunmaktadır. Keza kaleme aldığı çalışmaların neredeyse tamamının -müstakil araştırmalar yerine- şerh ve hâşiye türü eserler olması da benzer karşı duruşun bir yansıması olmalıdır. Tetkike açılan risâlenin de İbn Hacer'e ait bir eserin hâşiyenin mukaddimesi olması sebebiyle bu durum daha da anlam kazanmaktadır.

Trabzonî hakkında yapılan ilk çalışmalarda kendisinin *yirmi dokuz* ya da *kırk iki* eseri bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁸ Ancak daha sonra kaleme alınan başka eserlerde ise bu sayı *altmış dokuz* olarak tespit edilmiştir.¹⁹

Araştırmaya konu edilen risâlenin, bir Şâfiî olan İbn Hacer'e ait usul eserinden hareketle telif edildiği vakıyasından hareketle, İbn Hacer'in usul-i hadis anlamında Anadolu'daki otoritesi üzerinden birtakım

---

¹⁵ Mücteba İlgürel, "IV – İkinci Mustafa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 11: 127.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/84; İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 1/277-278.

¹⁷ Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (V. 1200/1786) ed-Dürrü's-Semîne adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2011), 8.

¹⁸ Abdulkadir Abdülhakim Şeğgale, *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkiki* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 15.

¹⁹ Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye Alâ Nüzheti'n-Nazar Fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.), 13-23.

mukayeseli çıkarımlar elde edilmeye gayret gösterilecektir. Bununla birlikte Trabzonî'nin Hanefî olduğu düşünülürken;²⁰ kendisinin İbn Hacer'in izahlarına, mezhebî aidiyet icabı yapmış olduğu muhtemel ikincil değerlendirmeler de ortaya konulmak istenmiştir. Ayrıca Kâdirî meşâyihî arasında sayılan bir ismin tasavvufî kimliği ile usul-i hadis bahislerini ele alış sistematığı açısından bir karşılaştırılma yapılmıştır.

1. ER-RİSÂLE FÎ FENNİ USÛLİ'L-HADİS

Tetkike açılan risâle; İbn Hacer'e ait *Nuhbetü'l-fiker*'e Trabzonî tarafından yapılan hâşiyenin baş kısmında, müstakil olarak kaleme alınmış –adeta– mukaddime niteliğindeki giriştir. Eserin ismi risâlenin sonundaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere *er-Risâle fî fenni usûli'l-hadis'tir*.²¹ Toplamda; 5 varak ve 17 satırdan müteşekkil olup ulaşılabilen tek nüshası Bursa-İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350-2 arşiv numarası, 1b-6a varakları arasında kayıtlıdır. Eser,

حامدا له بمنه وكرمه ومصليا على نبيه بتوسطه وفضله وعلى آله وصحبه بتقويته
ونصرته.

cümlesiyle başlar ve

تم جمع هذه الرسالة في فن اصول الحديث للاستاذ محمد الطرابزونى عليه رحم الباري

²⁰ Eyüp Öztürk, “Mehmed Medeni et-Trabzonî ve Tekfirî Söyleme Karşı İtirazları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (2016), 408.

²¹ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadis* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 6a.

şeklinde tamamlanır.

Risâle, müellife ait bir hâşiyenin mukaddimesi olduğu için, eserin istinsah bilgisi de risâle sonunda değil hâşiyenin ardından verilmektedir. Buna göre,

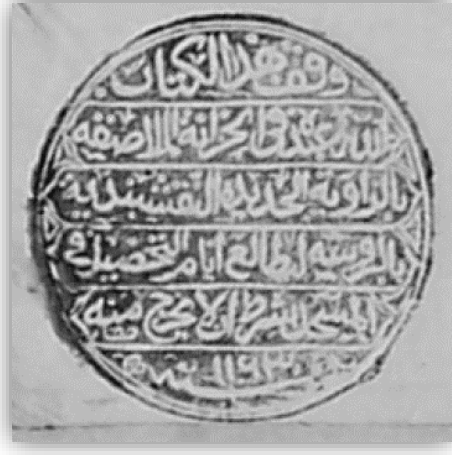
تم تحرير هذه الحاشية مؤلفها (للاستاذ) طرابزوني عن يد ضعف العباد محمد المدرس
بمدرسة ولد عبد الرحمن ببورسة في وقت العصر من يوم الخميس التاسع عشر من
شوال المكرم سنة اثني وعشرين و مئة والالف بعد الهجرة.

ifadelerinden de anlaşıldığına göre eser, Bursa Veled Abdurrahman Medresesi müderrislerinden Muhammed isminde bir zât eliyle, Şevval ayının on dokuzu Perşembe günü ikindi vaktinde ve 1122/1710 senesinde tahrir edilmiştir.²² Bazı kaynaklarda, “ عن يد ضعف العباد ” ifadesinden yola çıkarak buradaki Muhammed isminin Trabzonî olduğu söylenmiştir. ²³ Elbette ilmî tevazu gereği yapılmadığı iddia edilebilir olsa da, genel teamül gereği ve örneklerinden yola çıkarak müellifin, “tamamladım” şeklinde bir ifade kullanması ya da “kendi hattımla” tarzı bir kayıt düşmüş olsaydı, mezkur bilgi sağlamlaşabilirdi. Böyle bir durum söz konusu olmadığı için net bir şey söylemek de mümkün gözükmemektedir.

Risâlenin ilk sayfasında, yer alan

²² Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 66b.

²³ Aysan, “Mehmed et-Trabzonî”, 5.

bu mühürde eserin, Bursa Nakşibendiyye-i Cedîd (Cizyedârzâde)²⁴ zaviyesine bitişik depoya²⁵ (ilerde kütüphane olacak) ders günlerinde kullanılması için mescitten çıkartılmaması şartıyla 1163/1750 senesinde vakfedildiği belirtilmektedir. Cizyedârzâde vakfının h. 12. yüzyılın başlarında kurulduğu, kütüphanesinin ise 1174/1760 senesinde teşekkül ettiği²⁶ düşünüldüğünde, risâlenin bir katkı olması için henüz kütüphane oluşturulmadan önce vakfedildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Dergâhın ilk olarak Murâd-ı Buhârî'nin (v. 1122/1720) çabalarıyla İstanbul Eyüp'te kurulmuş olması²⁷ Trabzonî'nin Bursa'daki vakıfla olan irtibatı noktasında da ayrı bir karine

²⁴ Mustafa Kara, "Bursa Tekkelerinin Alfabetik Olarak İsimleri ve Bellibaşı Kaynaklar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1987), 89-98.

²⁵ Aysan vakıf mühründeki "في خزانة" ibaresini, "Allah'ın kulunun hazinesini (yazmayı) Bursa'daki Nakşi Zaviyesine vakfettiği", şeklinde yorumlamıştır. Kanaatimizce bu doğru gözükmemektedir. Aysan, "Mehmed et-Trabzonî", 37.

²⁶ Mustafa Kara, "Bursa Cizyedârzâde Zaviyesi ve Kütüphanesi", *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, ed. Hasan Basri Öcalan (Bursa: Özsan Matbaası, 2004), 3/247, 249.

²⁷ Kara, "Bursa Cizyedârzâde Zaviyesi", 247.

sunmaktadır. Tarihlendirmelere ilişkin farklı tespitler olsa da 1165 senesinde İstanbul'a dönerek Süleymaniye Medresesi müderrisliği görevine başladığına dair yukarıdaki bilgiden hareketle kendisinin Hicaz dönüşü Bursa'ya uğrayarak çalışmasını vakfetmiş olma ihtimali de mevcuttur.

2. EHL-İ HADİS İLE HANEFİLER ARASINDA FARKLI GÖRÜŞLERİN OLDUĞU USUL-İ HADİS KONULARI VE TRABZONİ'NİN YAKLAŞIMI

Medreseler ve dâruhadisler Osmanlı ilim mirasının en önemli aktarım organlarıdır. Bunlar içerisinde ise Süleymaniye Medresesi ilk sırada yer almaktadır.²⁸ Süleymâniye içerisinde de Dâru'l-hadîsler en üst payeye sahiptir.²⁹ Birçok hadis mektebinde olduğu üzere Süleymâniye Medresesi dâruhadisinde de genel temayüle uygun olarak en çok İbn Hacer'in *Nuhbe*'si okutulmuştur.³⁰ Bu bağlamda İbn Hacer'in medrese kültüründe yadsınamaz bir otoritesi olduğu açıktır. Zaten *Nuhbe* üzerine; şerh, ta'lik, hâşiye ya da nazma dökme şeklinde yüzü aşkın çalışma kaleme alınması da³¹ bunu göstermektedir. Bir silsile içerisinde meseleye yaklaşıldığında; Süleymâniye Medresesi

---

²⁸ Osmanlı Arşivi, *Salname-i Devleti Aliye-i Osmaniyye*, No. 39471, 33/165.

²⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1977), 1/100.

³⁰ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak, İslam'da Tenkit ve Tartışma Usulü*, sad. Mustafa Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 167; Mefâil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 36-37.

³¹ İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadîs Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 35-42.

müdürrisi olan Trabzonî'nin *Nuhbe* üzerine bir çalışma yapması, son derece tabîi ve mantıklı bir gayrettir.

Medrese kültürü içerisinde –bahsi geçtiği üzere– İbn Hacer'in karizması, özellikle de *Nuhbetü'l-fiker*'in değeri düşünüldüğünde, Trabzonî'nin kendisinden önce devam eden geleneği sürdürerek bu karizma ve değerden istifade ettiği açıktır. Ancak burada önem arz eden bir ayrıntı söz konusudur. Zira müellif; *Nuhbe* içerisindeki bazı izahları,

"ووجدتها معلقة العبارات صعبَ فهم."

şeklinde “anlaşılması zor ve kapalı” bulduğunu belirtmiş; bunu giderme adına Hanefî bir âlim olan Ali el-Kârî'nin *Nuhbe* üzerine kaleme aldığı şerhten istifade ettiğini dile getirmiştir.³² Böylesi bir izah, müellifin fikrî altyapısında mezhebî kaygıların da var olduğunu göstermektedir.

Çalışmada Trabzonî; *on iki* farklı başlık altında *doksana* yakın meseleyi ele almıştır. İlk olarak; cömertliği ve verdikleri sebebiyle Allah'a hamd, fazlı ve orta yolu tutuşu sebebiyle Hz. Peygamber'e, destekleri ve başarıları için de ashaba salavat ile sözlerine başlamaktadır. Akabinde günümüz akademik anlayışa uygun olarak böyle bir çalışma kaleme almasının gerekçelerini açıklamıştır. Buna göre kendisi, İbn Hacer'e ait *Nuhbetü'l-fiker*'i öğrencilerine iki sefer okuttuktan sonra usul-i hadis içerisinde hıfzı ve hatırdaki tutulması zor bazı bahislerin olduğunu tespit etmiştir. Mezkûr kavram ve konuların

³² Trabzonî, *Risâle fi fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 1b.

daha kolay öğrenilebilmesi adına da bu risâleyi yazdığını belirtmiştir. Yöntem olarak; *Nuhbetü'l-fiker* üzerine Ali el- Kârî'nin (v. 1014/1605) yapmış olduğu şerhten faydalanarak mezkûr eseri şekillendirdiğini, bunu yaparken de ilk olarak belirlediği başlıkları müsveddeye geçip daha sonra temize geçtiğini dile getirmiştir.

Eser sistematîği açısından Trabzonî, genel iskelet olarak İbn Hacer'in konu sıralamasını takip etmiştir. Ancak risâlenin telif amacı; kapalı ve anlaşılması zor başlıkları ele almak olduğu için, müellif kendi tecrübelerinden hareketle başlıklar arasından seçim yapmıştır. Bu yönüyle bakıldığında; Anadolu'da usul kaleme almış, örneğin Birgivî'nin eser sistematîği ile farklılıklar olduğu söylenebilir. Trabzonî'de –İbn Hacer'in belirlediği üzere- ilk konu bize ulaşması itibariyle haberler iken, Birgivî (v. 981/1573) ise hadis kavramının açıklamasıyla eserine başlamaktadır.³³ Keza Birgivî üzerine şerh yazan Dâvûd-i Karsî de mevcut sistematîği bozmamıştır.³⁴ Molla Yegân (v. 865/1461 civarı) da ilk konu olarak fıkıhçılara göre hadis tanımlamasıyla çalışmasına giriş yapmıştır.³⁵

Trabzonî'nin gerek hadis usulü konularına yaklaşımı ve eğilimlerini gerekse tasavvufî birikiminin bu meselelere tesirini ele almak; kendisinin ilmî konumunu gözler önüne serecektir. Bu bağlamda ilk

---

³³ Muhammed b. Pir Ali Birgivî, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 17.

³⁴ Dâvûd-i Karsî, *Usûlü'l-hadis Şerhi*, çev. Abdussamet Yalçın (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2014), 41.

³⁵ Osman Aydın, “Anadolu Coğrafyasında Hadis Usûlü Çalışmaları: Molla Yegân ve Risâletü Usûlü'l-Hadis”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Haziran 2018), 158-159. Böylesi farklılıkların sayısı çoktur ve bu şekilde bir mukayeseye girmek makale hacmini ve amacını aşacağından gerek duyulmamıştır.

olarak, husûsi bazı usul bahislerine dair müellifin değerlendirmelerini mukayeseli olarak görmek gerekmektedir.

2.1. Meşhur ve Ma'rûf Haber

Meşhur haber, usul-i hadis ve fıkıh uleması tarafından farklı şekillerde tanımlanan ve değer atfedilen bir ıstılahtır. Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) ile başlayan tanımlamalarda ilk defa mütevâtir ve âhâd ayrımı yapılmış³⁶ ve Meşhur hadis mütevâtir haber sınıfına dahil edilmiştir.³⁷ Halîl b. Keykeldî el-'Alâî (v. 761/1359) ile birlikte ise Meşhur, âhâd haberler arasında zikredilmiş³⁸ ve bu ayrım İbn Hacer ile birlikte netleşmiştir.³⁹ Son tahlilde usul-i hadisçiler nezdinden Meşhur, âhâd haber zümresinde kabul edilmiştir. Bununla birlikte özellikle son dönem Hanefî usulcülerin Meşhur hadis tanımlamalarına bakıldığında onu, mütevâtirden aşağıda ancak âhâd haberden de üstün kabul ettikleri görülmektedir.⁴⁰

Trabzonî'nin konuya yaklaşımına bakıldığında kendisi, bize ulaşması itibarıyla hadisleri tarif ederken; mütevâtir, meşhur, azîz ve garîb şeklinde bir tasnifte bulunmaktadır. Mütevâtir dışında kalan son üç hadis türü için “وهذه الثلاثة آحاد” şeklinde bir takyitte bulunarak özellikle

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Surkî (Medine: Mektebetü'l-ilmîyye, ts.), 16.

³⁷ Hatîb'in görüşlerine ilişkin değerlendirmeler için bk. İbrahim Sağlam, “Hadîs Usulü Açısından Meşhur ve Müştehir Hadîs” *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 462.

³⁸ Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve 'd-dürer şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 1/152.

³⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker* (Riyad: Matbaatu sefir, 1422), 39, 50.

⁴⁰ Yunus Apaydın, “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/356-357.

Meşhur – mütevâtir ilişkisi açısından tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.⁴¹ Elbette burada İbn Hacer'in eserinden mülhemen kendi çalışmasını oluşturmasının getirdiği, tarafını belli etme durumu söz konusudur. Ancak önemli olan kendisinin kapalı ve zor anlaşılabilir ifadeleri ele aldığı söylerken bu başlıkta herhangi bir kapalılık görmemesi, duruşu noktasında fikir vermektedir. Buna göre o, ilk dönem hadis usulcileri ile Hanefî fukahânın görüşlerinin aksine ehl-i hadisin kabulünü⁴² benimsemiştir. Bu bağlamda Birgivî; Trabzonî ile ortak değerlendirmelerde bulunmuş olsa da⁴³ onun şârihi Dâvûd-i Karsî ise tanımlamaya sabit bir isnadı olmadığı halde halk arasında yaygın olan rivayetleri de tanımlamaya dahil etmiştir.⁴⁴ Molla Yegân'ın gerek mütevâtir gerekse meşhur tanımlamalarında çok net bir şekilde Hanefî çizgiyi tanımlamalarına yansıttığı görülmektedir.⁴⁵

Meşhur haberle ilgili bir diğer mesele de ma'ruf ve meşhur kavramlarının ilk dönemlerde kimi zaman hadis bahislerinde⁴⁶ kimi zaman da fıkıh uleması nezdinde⁴⁷ müradif olarak kullanılmasıdır. Bununla birlikte sonradan araları ayrılmıştır.⁴⁸ Trabzonî'nin ma'rûf ve

---

⁴¹ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 1b.

⁴² Mehmet Dinçoğlu, *Ehl-i Hadîs ve Hanefî Usulcülere Göre Haberlerin Kabulü ve Reddi* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2016), 225, 226; Apaydın, "Meşhur", 29/368. (Sonraki geçtiği yerde sadece yazarın soyadı verilir.)

⁴³ Birgivî, *Hadîs Usûlü*, 86-88.

⁴⁴ Dâvûd-i Karsî, *Usûlü'l-hadîs Şerhi*, 114.

⁴⁵ Osman Aydın, "Molla Yegân", 160.

⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî, *el-Fevâ'id* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1991) 2/121-122.

⁴⁷ Apaydın, "Meşhur", 29/368.

⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-naazar*, 63, 69, 70; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1994) 1/177-178, 241.

münker şeklinde İbn Hacer'in ayrımına tabi olduğu⁴⁹ ve ilk dönem benimsenen görüş yerine sonradan sistemleşen yaklaşımlara yakın durduğu söylenebilir.

2.2. Haber-i Vâhid'in Hükümü

Bir görüşe göre İmâm Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Muhasibî (v. 243/857), Kerâbisî (v. 248/862), Dâvud ez-Zâhirî (v. 270/884) ve İbn Hazm (v. 456/1064) gibi isimler haber-i vâhidin yakîn bilgi ifade ettiğini söylerler.⁵⁰ Haber-i vâhid; usulcüler ve muhaddislere göre, mütevâtir haber gibi ilm-i zaruri değil, ilm-i nazarî ve zan içerir.⁵¹ Ebû Hanife (v. 150/767), Nazzâm (v. 231/845), Âmidî (v. 631/1233), Râzî (v. 606/1210) ve İbn Hacer gibi isimlere göre ise haber-i vâhid ancak bazı karineler ile birleştğinde ilim ifade eder.⁵²

Trabzonî'ye baktığımızda kendisi haber-i vâhidin hükümü noktasında,

"وَحَكْمَهَا: افادتها بنفسها صرف الظنِّ بمضمونها. وقد يفيد بعضها بواسطة القرائن الظنِّ"

المقوِّي بها."

⁴⁹ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2a.

⁵⁰ Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beirut: Mektebetü'l-islâmî, ts.), 2/32.

⁵¹ Nüreddîn İtr, "Haberü'l-vâhidi's-sahîh ve eseruhû fi'l-ameli ve'l-akîde", *Mecelletü't-turâsi'l-arabi* 11-12 (1403), 174; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/34-37.

⁵² Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403), 2/92; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/36; Ayrıntılı bilgi için bk. Talat Koçyiğit, "Âhâd Haberlerin Değeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (1966), 132-134; Adnan Salih İbrahim, *Hucçiyetü Haberi'l-âhâd* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 74-76.

şeklinde bir ifade kullanır. Böylesi bir tanımlama konuya dair İbn Hacer'in izahlarıyla benzerlik arz etse de içerdiği nüanslar itibariyle önemli bir ayrım içerir. Zira İbn Hacer haber-i vâhidin hükmüne ilişkin,

"وقد يقع فيها ما يفيد العلم النظري بالقرائن على المختار."

şeklinde bir değerlendirmede bulunur.⁵³ Görüldüğü üzere İbn Hacer haber-i vâhidin hükmünü ilm-i nazarî olarak ifade ederken, Trabzonî ise takviye edilmiş zan olarak değerlendirir. Trabzonî'nin bu tanımlamaya nerden ulaştığına bakıldığında ise Ali el- Kârî'nin açıklamaları konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Kendisi âhâd haberin hükmünü,

والقرائن مقوية مُؤَكِّدَةً للظن

olarak açıklar ve haber-i vâhidin tevatür gibi katiyyet ifade etmediğini belirtir.⁵⁴ Buradan da anlaşıldığı üzere müellif, haber-i vâhidin mutlak manada yakîn ya da zan ifade eden görüşlerin aksine belli karinelerle ilim (takviye edilmiş zan) ifade edeceği görüşünü benimsemektedir. Burada Trabzonî'nin haber-i vâhidin hükmüne ilişkin İbn Hacer'e ait izahlarda gördüğü kapalılığı Ali el- Kârî'den beslenerek yaptığı değerlendirmelerle vuzûha kavuşturma çabası dikkat çekicidir.

⁵³ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*, 1.

⁵⁴ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (Beyrut: Dâru'l-erkâm, ts.), 217.

2.3. Mütâbi‘ ve Şâhid

Mütâbi‘ ve şâhid kavramları biri diğerini kapsayıcı olması ya da müradif kabul edilmeleri itibarıyla tanımlama noktasında tartışmaların olduğu bir sahadır. Bu bağlamda mütâbi‘ için; aynı sahâbîden gelen ve metnen benzer bir hadisi farklı bir isnad zinciri ile aktaran râvi, bir hadisin ferd olmadığını ortaya koyan ve onu destekleyen ikincil rivayet, lafız ve anlam itibarıyla ya da sadece mana bakımından ferd bir hadise benzer, sahabî râvileri müşterek ancak farklı tarikle uygun düşen veya ortak olan hadis şeklinde farklı açılardan tanımlanmıştır.⁵⁵

Şâhid ise, ferd olduğu düşünülen bir hadise, lafzen ve mana olarak veya yalnızca anlam itibarıyla benzer olarak destek veren sahâbî râvileri aynı ya da farklı hadistir. Bu tanımlama üzerinden de iki tartışma konusu çıkmıştır. Buna göre mütekaddimûn usul-i hadis uleması ile İbnü’s-Salâh (v. 643/1245) ve İbn Hacer’in de içinde yer aldığı ulema sahabî râvisinin aynîliğini önemsemeyiz. İbn Kesîr (v. 774/1372), Herevî (v. 837/1433), Süyûtî (v. 911/1505), Kâsımî (v. 1332/1914), Subhî es-Sâlih, Mahmud et-Tahhân ve Nurettin Itr gibi isimler ise sahâbî râvilerin aynı olması gerektiğini ileri sürerler.⁵⁶

---

⁵⁵ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Ķavâ'idü't-tahdîs min fînûni muştalahi'l-hadîs*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 128-129; Mahmud et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs* (Trablus: Mektebetü'l-meârif, 2004), 76-77; Talat Koçyiğit, *Hadîs İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 336; Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2015), 230.

⁵⁶ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Yıldız, “İstılahlardaki Anlam Kargaşası Kapsamında İ'tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadîs Arasındaki İlişki

Yukarıda izahı yapılan hususlara Trabzonî açısından bakıldığında kendisinin,

"وما ظنَّ كونه فردا نسبيا إن وُجد موافق لراويه فهو المتابع."

şeklindeki mütâbi‘ tanımlamasından hadis odaklı değil râvi merkezli bir ıstılah oluşturma gayreti gözler önündedir. Keza İbnü’s-Salâh, Nevevî (v. 676/1277) ile İbn Hacer’in (v. 852/1448) de içinde bulunduğu bir grup usul alimi, eksik mutâbaat⁵⁷ ile “şâhid” ıstılahlarını eş anlamlı görmekte-dirler.⁵⁸ Trabzonî her ne kadar İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-fiker*’inden istifade ile bu mukaddimeyi oluşturmuş olsa da bu meselede net bir şekilde onun görüşünü kabul etmemektedir. Zira kendisi şâhidi tanımlarken

وإن وجد متن يُروى من سند صحاح آخر، ويشبه الفرد النسبيَّ في اللفظ والمعنى أو في المعنى فقط. فهو الشاهد.

ifadelerinden de anlaşılacağı üzere şâhidin sadece rivayet metniyle alakalı kısmına tanımlamasında yer vermiştir.

2.4. Muhtelifu’l-Hadis

Tanımlaması noktasında tartışmaların yaşandığı bir diğer konu da Muhtelifu’l-hadistir. Meseleye ilişkin ilk müstakil eseri ortaya koyan

---

ve Farklılıklar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/36 (2016), 72-111.

⁵⁷ Bir rivayete destekçi olacak ikincil rivayetin ortaklığı senedin başında değil de ortasında olursa buna muatâbaatu’n-nâkisa denir.

⁵⁸ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ma’rifetü envâ’i ulûmi’l-hadîs*, thk. Nurettin el-Itr (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1986), 83; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-naẓar*, 71; Süyûtî, *Tedribü’r-râvi*, 1/243-244; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, 128-129; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 229-230.

Şâfî, muârazayı iki rivayetten birinin diğeri hükmen düşürmesi şeklinde tanımlar. Yani kendisi açık bir şekilde ihtilâfî hakiki manada algılayarak onu uzlaştırılmaz teâruzlara hasretmiştir.⁵⁹ Hâkim en-Neysâbûrî, tenâkuzun hakiki ya da zahirî olmasını bir ayırım olarak nitelemez. Sıhhat açısından denk olan aynı meseledeki rivayetlerin çelişmesi onun için ihtilâftır.⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî'ye göre hadisler arasında vuku bulabilecek teâruz ancak görünürde meydana gelebilir.⁶¹ İbnü's-Salâh ise kendisine kadar gelen süreçte yapılan tanımlamaları birleştirerek hadisler arasındaki çelişkinin görünürde ya da gerçekte olabileceğini belirtmiştir.⁶² Nevevî açıklamalarında, çelişkinin sadece zahirî olması kısmına işaret etmiştir.⁶³ İbn Kesîr (v. 774/1372) ise İbnü's-Salâh'ın dediklerini tekrardan öteye gitmemiştir.⁶⁴ Ca'berî (v. 732/1332) ve Irâkî'de benzer şeyleri dile getirmişlerdir.⁶⁵ İbn Hacer'e geldiğinde ise o, İbnü's-Salâh'ın toparlayıcı değerlendirmelerini almış ve kendi zamanına kadar gelen diğer yorumlamalarla birleştirmiştir. Ona göre, "Makbul olan bir

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 342; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 189.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Kitâbu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1977), 122.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 432-440.

⁶² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 284-286.

⁶³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezir fi usûli'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1985), 90.

⁶⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs* (Riyad: Mîmân li'n-neşr ve't-tevzî, 2013), 269-271.

⁶⁵ Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî, *Rûsûmü't-tahdîs fi 'ulûmi'l-hadîs. Rûsûmü'l-hadîs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 1/85; Zeynüddîn Abdurrahîm el- Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbnü's-Salâh* (Medîne: Mektebetü's-selefiyye, 1969), 1/285-289.

hadis, (başkaca bir hadisle) çelişmez nitelikte olursa bu, muhkemdir. Eğer kendisi denginde bir hadisle çelişir ve aralarını cem‘ etmek mümkün olursa bu, muhtelifu’l-hadistir.”⁶⁶

Trabzonî’nin muhkem ve Muhtelifu’l-hadis tanımlamasına bakıldığında İbn Hacer’in dediklerini tekrardan öteye geçmediği görülmektedir. Zira kendisi,

وايضا المقبول انه سلم من المعارضة فهو المحكم وإن عورض بمثله فإن امكن الجمع بينهما
بغير تعيّن. فهو المختلف الحديث.

diyerek İbn Hacer ile neredeyse aynı ifadeleri kullanmıştır. Oysaki Muhtelifu’l-hadis’in fıkıhla olan ilişkisi ya da diğer şerî delillerle hadis arasındaki çelişkinin ne şekilde ifade edileceğine ilişkin yorumlamalara⁶⁷ hiç değinmemiştir. Bu açıdan ciddi manada bir eksik alan bıraktığı ortadadır. Muhtelifu’l-hadis ilminin alt başlığı olarak ifade edilen nesih, tercih ve tevakkuf ayrı tutarak hadisler arasındaki teâruz sadece zahirî çelişkiye hasretmiş ve konuya dair net bir izah çabasına girişmemiştir. Ayrıca müteâruz rivayetlerin çözüm yolları itibarıyla Hanefilere nispet edilen sıralamayı da⁶⁸ benimsemediği görülen Trabzonî’nin bu konudaki değerlendirmeleri de mezhebî eğilim itibarıyla düşündürücüdür. Birgivî ve Molla Yegân’ın risâlelerinde hadisler arası tearuz konusuna hiç girmedikleri

⁶⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nuḥbetü’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-arabî, ts.), 229.

⁶⁷ Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-San‘ânî, *Tavzîhu’l-efkâr li-me‘âni Tenkîhi’l-enzâr* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997), 2/242.

⁶⁸ İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 179-180.

düşünüldüğünde, Trabzonî'nin bir yönüyle fikhın da sahasına dâhil olan bu meselede İbn Hacer'in otoritesine sığındığı söylenebilir.

2.5. Mürsel Haber

Mürsel haber; tanımlamaları itibarıyla hadis ve fıkıh ulemasının ihtilaf ettiği, hükmü noktasında da Şâfiî ile birlikte ciddi bir ayrımın ortaya çıktığı bir sahadır. Bu açıdan bakıldığında genel olarak muhaddisler büyük olsun küçük olsun tâbiûnun sahabe râviyi atlayarak “kâle rasûlullâh” şeklinde naklettiği hadistir.⁶⁹ Fukahâ ise senedin herhangi bir yerinde kopukluk olan hadis için mürsel tabirini kullanmışlardır.⁷⁰ İmâm Şâfiî'den önce genel anlamda mürselin kabulü noktasında görüş beyan edilirken İmâm Şâfiî ile birlikte mürsel haberin reddi hususu ön plana çıkmıştır.⁷¹

Trabzonî mürsel haberi merdud rivayetler arasında zikretmek suretiyle onun hükmüne ilişkin tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Keza mürselin tanımlamasına ilişkinde,

فالسقوط اّما ان يكون من مبدأ السند فقط، او مع وسطه او مع آخره أيضا من تصرف

مصنّفٍ او من آخره بعد التابعي. وإّما غير ذلك فالأول: هو المعلق. والثاني: هو المرسل

⁶⁹ Hâkim, *Marifetü ulûmi'l-hadîs*, 25; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 52.

⁷⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, 21, 384; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 52.

⁷¹ Mürsel haber hakkında geniş bilgi için bk. Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: T.D.V Yayınları, 1985); Yavuz Köktaş-Fatih Gümüç, “Mürsel Hadîs Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2019), 242-263

şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur.⁷² Ayrıca mürsel haberin tanımlamasına ait sınırlar noktasında ise Trabzonî irsal ameliyesinin büyük ya da küçük tâbiî tarafından yapılmasına bakılmaksızın merdud kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁷³

Mürsel haberin genel tanımlaması üzerinde böylesi tespitleri aktaran Trabzonî onun hükmüne ilişkin hususi bazı durumlarda ayrıntı bilgiler vermektedir. Buna göre sika bir râvînin yine kendisi gibi sika olanlardan yaptığı irsallere ilişkin kendi tercihini belirtmeksizin ulemanın görüşlerini aktarmakla yetinir. Buna göre Hanefî ulemânın böylesi rivayetleri mutlak olarak kabul ettiğini ehl-i hadis ulemasının ise tevakkufta bulduklarını belirtir. Keza sika bir râvînin sika olmayanlardan yaptığı irsallere ilişkin ise yine Hanefilere göre ittifakla kabul edilmeyeceğini söyler. Ancak mürsel olarak nitelenecek bir haberin mutlak surette kabul edildiğine dair Hanefilere ait ikincil görüşlerin olduğunu da aktarmaktadır.

Netice olarak Trabzonî Ehl-i hadîs ile Hanefiler arasındaki ayrım noktalarından biri olan mürsel bahsinde her iki kesimin de görüşlerine yer vererek meseleyi adeta okuyucunun taktirine bırakmak istemiş gibi gözükmektedir. Trabzonî'nin net bir söylem benimsememesine karşın yine Anadolu topraklarında usûl-i hadis eseri kaleme alan Birgivî, bazı muhaddislere göre mürselin geniş manada münkatı

---

⁷² Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2b.

⁷³ Trabzonî, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/1) 12a. Oysaki örneğin Dâvûd-i Karsî büyük tâbiî ile küçük tabiîni birbirinden ayıran ulemânın değerlendirmelerine de yer vermiştir. Bk. Dâvûd-i Karsî, *Usûlü'l-hadîs Şerhi*, 54-55.

anlamına geldiğini söyler.⁷⁴ Aynı şekilde Molla Yegân da senedin durumu itibariyle sünneti, müsned ve mürsel olarak ayırarak onun genel anlamda isnattaki kopukluk anlamına da gelebileceğini vurgulamaktadır.⁷⁵

3. HADİS USÛLÜNDE İBN HACER'İN OTORİTESİ VE TRABZONÎ'NİN DURUŞU

Genelde, Şâfiî ulemânın; Anadolu özelinde ise İbn Hacer'in ulûmu'l-hadîs noktasındaki konumları ve etki alanları çalışmanın baş kısmında da ifade edildiği üzere tartışılmayacak ölçüde belirgindir. Her ne kadar Trabzonî'nin de bu otoritenin ciddi manada tesiri altında kaldığını söylemek mümkünse de, kendi fikhî eğilimlerinden tamamen bağımsız ya da koparak değerlendirmelerde bulunduğunu iddia etmek doğru olmaz.

Müellif; yukarıda bahsi geçen haber-i vâhidin hükmünün belirlenmesi noktasındaki izahlarında çok net bir şekilde Ali el-Kârî'nin değerlendirmelerinden alıntılama bulunarak mezhebî farkındalık ile hareket etmiştir. Kezâ eksik mütâbeât ile şâhid kavramlarına ait müşterek tanımlamalarda da İbn Hacer'den farklı izahları olduğu ortadadır.

Bu örnekler dışında Trabzonî'nin gerek fikri gerekse mezhebî sâiklerle İbn Hacer'den ayrışan bir takım izahları da mevcuttur. Örneğin; Uydurma hadisi tanıma yollarını işlediği kısımda İbn Hacer,

وقد يعرف الوضع باقرار واضعه

⁷⁴ Birgivi, *Risâle fi Usûli'l-Hadîs*, 28.

⁷⁵ Osman Aydın, "Molla Yegân", 158.

diyerek mevzu bir rivayetin onu uyduran kişinin itirafı ile bilinebileceğini söyler.⁷⁶ Trabzonî ise çok net bir şekilde bunu kabul etmez ve,

ولا يعرف الوضع باقرار واضع الحديث المتفرد بروايته به

ifadeleri ile ferd bir hadisin uyduran kişinin itirafıyla tespit edilemeyeceğini açıkça belirtir.⁷⁷ Buna örnek olarak da asılmadan önce 4000 hadis uydurduğunu söyleyen Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ'yı (v.?) gösterir.⁷⁸ Zira bu kişi yalan söylemiş de olabilir.

Konuya taalluk eden bir başka örnek ise sahabî tanımlamasında kendisini göstermektedir. Müellif sahabe tarifinde yer alan, “islâm üzere ölen” şeklindeki bölümün içerisinde farklı ihtimali durumlardan bahseder. Bunlardan biri de Hz Peygamber’i görüp müslüman olan ancak dinden döndükten sonra vefat etmeden tekrar müslüman olan bir kimsenin durumunu tartışmaya açar. İbn Hacer’e göre böylesi bir kimse yine de sahabî kabul edilir. Trabzonî ise bu yorumlamadan emin değildir. Zira kendisi konuya dair İbn Hacer’den birebir farklı olan Hanefî ulemânın görüşlerine hususan yer vermiş ve bu konuda bilgi edinmek isteyenlerin bakmaları için bir Hanefî müellifin eserini tavsiye etmiştir.⁷⁹

---

⁷⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 108.

⁷⁷ Trabzonî, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 25a.

⁷⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (Kahire: b.y., 1960), 8/47,48.

⁷⁹ Trabzonî, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 25a.

Müellif, hâşiyesinde gerek ismen gerekse mezhebî fikriyatı belirtme sadedinde Hanefîliğe defaatle atıfta bulunmuştur. Örneğin risalede, Ebû Hanîfe,⁸⁰ İmâm Muhammed'in başta gelen öğrencilerinden⁸¹ İsbâ b. Ebân (ö. 221/836),⁸² hadisler arasındaki teâruzların giderilmesine yönelik eserleriyle meşhur Hanefî âlim Tahavî (ö. 321/933), el-Cessâs ismiyle meşhûr Hanefî fakih ve müfessir⁸³ Ebû Bekir er-Râzî (ö. 370/981)⁸⁴ ve Ali el-Kârî⁸⁵ gibi hanefî gelenekte önemli yerleri olan isimlere atıfta bulunmuştur. Bunun dışında Hanefî âlim Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer'e (ö. 619/1222) ait Fetevây-ı Zâhiriyye isimli esere de risalede yer verilmiştir.⁸⁶ Bunun dışında gerekli gördüğü birçok yerde Hanefî mezhebince kabul edilen görüşlere temas etmiştir.⁸⁷ Kimi zaman da bunu Kufeliler şeklinde ifade etmiştir. Kezâ Trabzonî rivayetler arasında tercih kriterleri arasında yasak ifade eden metnin ibaha anlamı taşıyana müreccah olduğunu Hanefîlerin görüşü olarak zikredip kullanmıştır.⁸⁸

---

⁸⁰ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 19b.

⁸¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982), 10/40.

⁸² Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 10a.

⁸³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: b.y., 1360), 1/32.

⁸⁴ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 39b.

⁸⁵ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 41b.

⁸⁶ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 10a.

⁸⁷ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 19a, 22b, 34b.

⁸⁸ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 21b.

Netice olarak Trabzonî her ne kadar üzerine hâşiye kaleme aldığı Nüzhetü'n-nazar müellifi İbn Hacer'in yorumlamalarından birçok meselede etkilenmiş olsa da –risaleyi kaleme aldığında yirmili yaşlarda olduğu da düşünülduğünde– mezhebî aidiyetinin yansımalarını bazı yorumlamalarında hissettirebilmiştir.

4. TRABZONÎ'NİN TASAVVUFÎ KİMLİĞİNİN USUL-İ HADİS KONULARINI İŞLEYİŞİNE ETKİSİ

Çalışmanın ilk kısmında ifade edildiği üzere Trabzonî tasavvufî yönü olan ve bu kimliği sadece müntesiplik boyutunda kalmayarak şeylik statüsüne ulaşmış bir ilim insanıdır. Bu zaviyeden meseleye yaklaşıldığında, kendisinin usûl-i hadîs bahislerine ilişkin değerlendirmelerinde tasavvufî yönünün etkisinin kemiyeti akıllara gelmektedir.

Mutasavvıfların hadîs ve usûl-i hadîs başlıklarını birbirinden bir yönüyle bağımsız düşündüklerini söylemek hatalı olmaz. Tatbîkî yönü olan; İslâm'ın kendisi⁸⁹ ve takip edilecek en sağlam tarik⁹⁰ olarak niteledikleri sünnete, görüşlerinin temellendirmesini ve sağlamasını yapabilme adına, keza tasavvufa yönelik tenkitlere de cevap verebilme⁹¹ maksadıyla ayrı bir değer atfetmişlerdir.⁹² Anadolu

---

⁸⁹ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî, *Ṭabaqâtü'l-Hanâbile* (Beyrut: Dâru'l-marife, ts.), 2/41.

⁹⁰ Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kütü'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-murîd ilâ makâmi't-tevhîd* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005), 2/233.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güldane Gündüzöz, “Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadîs Anlayışı”, *Kırkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (Eylül 2016).

özelinde meseleye bakılırsa bu coğrafyada hadis geleneğinin Gaytî, Aclûnî gibi sûfî hadisçilere dayandığı kimi kaynaklarda ifade edilir.⁹³

Usûl-i hadîs bahislerine gelindiğinde ise tasavvuf erbabının hadis ilimleri noktasında muhaddislerle müşterek bir zeminde birleştiklerini söylemek kolay değildir. Senedin değeri, hadis sıhhat kriterlerindeki farklılıklar, mana ile rivayetin sınırları⁹⁴ ve mevzu haberin tarifi ve kapsamı, işârî ve bâtını metin değerlendirmeleri, lafzı ikinci plana itip hikmet boyutuna ağırlık verme ve hadislerde sırlı bilgilerin varlığını iddia etme gibi muhaddisler tarafından kabul edilmesi çok da mümkün olmayan yaklaşımlar sergilemişlerdir.⁹⁵ Elbette bunu bütün tasavvuf erbabına hamletmek ya da zamansal faktörlerden bağımsız düşünmek doğru olmaz.⁹⁶

---

⁹² Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, 39-64; (Sayfa numarası yok); Bilal Saklan, *Kûtu'l-kulûb'taki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989), 155.

⁹³ Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, *Türkler* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.) 11/356-369.

⁹⁴ Karapınar, *Muhaddis Süfîlerin Hadîs Usûlü ve Hadîsleri Anlama Yöntemleri*, 66.

⁹⁵ Ferhat Gökçe, “Sûfîlerin Hadîs ve Hadîs İlimleri ile Münasebeti”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 8.

⁹⁶ Hadîs ilmindeki yetkinlikleri noktasında ilk dönem sûfîlerin tasarrufları için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 150; Christopher Melchert, “Hadîs Ravisi Olarak İlk Zâhidler”, çev. Süleyman Doğanay, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/19, (2007), 414; Fikret Karapınar, *Muhaddis Süfîlerin Hadîs Usûlü ve Hadîsleri Anlama Yöntemleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 27-29, 38-75.

Mevzû haber kullanımı noktasında mutasavvıf erbabının görüşleri ve kendi içlerinde homojen bir yapı arz etmedikleri hususundaki değerlendirmeler için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 3/74; Ebu Sa'îd Ahmed b. Muhammed el-Mâlinî, *Muhaddis Süfîler-Kitâbü'l-Erbâin fi Şuyûhi's-*

Trabzonî'nin tasavvufî kimliğinin usûl konularındaki izahlarına ne denli yansıdığı sorusunun cevabı ise ele aldığı bahislerdeki değerlendirmeleri altında aranmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hz Peygamber'in sözlerinde hakîkî manada bir çelişkinin mümkün olmayacağı yaklaşımının hem Tasavvuf erbâbı⁹⁷ hem de Trabzonî⁹⁸ tarafından müştereken ifade edildiği söylenebilir. Kezâ ferd-i mutlak ve ferd-i nisbî tanımlamalarında da Trabzonî⁹⁹ ile ilk dönem sûfiler¹⁰⁰ mutabık görüşler serdetmişlerdir. Son olarak sûfî kesim uluvv-i nisbî

Sûfiyye, çev. Seyfullah Erdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 23; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadîs* (Konya: Yediveren Yayınları, 2001), 411-414. Hicrî 4. asra gelindiğinde yüz altmıştan fazla sûfî muhaddisin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilal Saklan, *Hadîs Tarihinde Muhaddis Sufiler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 38-172; Necmettin Şeker, "İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadîs İlmine Yaklaşımı", *Ekev Akademi Dergisi* 16/53 (2012), 115; Abdullah Aydın, *Tasavvuf ve Hadîs* (İstanbul: Seha Yayınları, 1986), 117-118.

⁹⁷ Örneğin Hakîm et-Tirmizî, *Menhiyyât* isimli eserinde Muhtelifü'l-hadîs ilminin sınırları içerisinde ele alınabilecek birçok yorumlamada bulunmuştur. Bunun dışında sûfî kaynaklarda genel olarak hadisler arasında vukû bulan zahîrî teâruz üzerinde durulmuştur. Bu açıdan yaklaşıldığında tasavvuf erbâbı tarafından Hz. Peygamber'in sözlerinin gerçekte çelişemeyeceği, mütenakız gözükken hususların ise cem ve telif yöntemi çerçevesinde kimi zaman da haml usulü ile çözüme kavuşturulabileceği belirtilmiştir. Hakîm et-Tirmizî'nin *İhtilâfü'l-hadîs* ilmi sınırları içerisinde değerlendirilebilecek izahlarından bir kısmı; durgun, akan suya ya da kibleye doğru bevl etmek, rukye yaptırmak, muska taktırmak, şarkı söyleme ve dinlemenin nehyi şeklinde sıralanabilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, *el-Menhiyyât* (Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1986), 30-32, 35-36, 62-68, 98-101, 107-113. Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 2/324,405; Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Ya'kûb Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* (Dimeşk: Dâru'l-Eymân, 1986), 43-44.

⁹⁸ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2b.

⁹⁹ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2a.

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, *İşbâtü'l-'ilel fî'l-emri ve'n-nehy* (Rabat: Külliyyetu'l-âdâb, 1998); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Meclisu min emâli Ebî Nuaym el-İsfahânî* (Tanta: Dâru's-sahabe, 1989), 42, 62; Ebû Nuaym, *Meclisu min emâli*, 58; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 1/147; 2/288, 294, 516; Ebû İsmâil Abdillâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî, *Zemmü'l-keîlâm ve ehlih* (Beyrut: Mektebetü'l-gurabâi'l-eseriyye, 1998), 3/254.

meselesine çok değer vermişler ve -adeta- ulüvv-i mutlak kadar önemsemişlerdir.¹⁰¹ Trabzonî de ulüvv-i mutlak-ı “فإن قلَّ عدد سند” şeklinde bir cümlede tarif ederken, ulüvv-i nisbîye ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁰²

Mezkûr örnekler bazı fikirler sunsa da Trabzonî'nin sûfî kimliğinin değerlendirmelerine tesiri noktasında doğrudan yönlendirici olamayacağı da açıktır. Zira bu konuda net bir şey söyleyebilmek için tasavvuf erbâbını usûl konularında mütebâriz kılan hususlara bakmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda;

Tasavvuf ehlinin usul-i hadise dair herhangi bir çalışması mevcut değildir.¹⁰³ Trabzônî ise müstakil çalışma kaleme almıştır. Tasavvuf erbâbı –genel olarak– isnadı önemsiz, cerh ve ta'dili ise gıybet kabul etmişlerdir.¹⁰⁴ Bu bağlamda hadis ilimlerini benimseyen bir kesimin¹⁰⁵ yanında bunu gereksiz gören bir zümre de¹⁰⁶ ortaya çıkmıştır. Trabzonî ise risalesinde ilk konuyu, haberlerin bize ulaşması itibarıyla

---

¹⁰¹ Nevâdiru'l-usûl isimli eserinde bunun çokça örnekleri mevcuttur. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-uşûl fî ma'rifeti aḥbâri'r-Resûl* (Beyrut: Dâru'l-cil, 1992); Ebu Sa'îd Ahmed b. Muhammed el-Mâlînî, *Kitâbü'l-erbe'in fî şuyûhi's-sûfîyye* (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1997), 156.

¹⁰² Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 4a.

¹⁰³ Şeker, “İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadîs İlimine Yaklaşımı”, 117.

¹⁰⁴ Aydınlı, *Tasavvuf ve Hadîs*, 115-116; Sûfîlerin gerek isnad gerek mana ile rivayet gerekse keşf yoluyla hadîş rivayeti noktasında görüşleri için bkz. Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, 34-54; Ahmet Yücel, “Hadîs İliminin Ortaya Çıkışı ve Birbiriyle İlişkileri”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 5*, (Ocak 2014), 25960.

¹⁰⁵ Ahmet Yıldırım, “Tasavvuf Ehlinin Hadîs Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadîs Münasebeti”, *İslâmî Araştırmalar*, 10/1-3, (1997), 62.

¹⁰⁶ Ferhat Gökçe, “Sûfîlerin Hadîs ve Hadîs İlimleri ile Münasebeti”, 7.

hadis türlerine olarak belirlemiş, onları da kendi içlerinde meşhur, azîz ve garîb, *ferd-i mutlak*, *ferd-i nisbî* şeklinde daha hususi bir ayrıma tâbi tutmuştur. Haberlerin makbûl ve merdût ayrımını senet odaklı yapmış bu bağlamda; *müdebbec*, *müdebbecü'l-akrân*, *rivâyetü'l-ekâbir ani'l-asâgir*, *rivâyetü'l-âbâ ani'l-ebnâ*, *sâbık*, *lâhiķ* gibi konulara hususan değinmiştir.¹⁰⁷

Lafzî mütevâtir tanımlamaları itibarıyla da mutasavvıflar ile Trabzonî farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre özellikle; şehvetin terk edilmesi ve sabır gibi ahlaki meziyetlere işaret eden rivayetleri sûfilerin mütevâtir kategorisinde görmeleri¹⁰⁸ bir yönüyle Hanefîlerin uygulamaya dair namazın kılınışı ve haccın yapılışı gibi fiilleri mütevâtir kabul etmesine¹⁰⁹ benzer bir duruş ortaya koymaktadır. Trabzonî ise lafzî mütevatirin imkanını savunur ve şefaât hadisi ile kevser ırmağı hadisini bu konuda misal olarak verir.¹¹⁰ Tıpkı Trabzonî gibi Nüzhe üzerine üzerine şerhi bulunan Bursevî de, mütevâtirin anlamı ile lafzî ve manevî tevatürün imkânı noktasında uzun izahlarda bulunduğu da unutulmamalıdır.¹¹¹

---

¹⁰⁷ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 4a-4b.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî, *Ğavru'l-umûr* (Kahire: Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 2002), 160.

¹⁰⁹ Ebû Zeyd Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh* (Beyrut: y.y. 2001), 207; Ebû Osmân el-Câhız, *el-Osmâniyye* (Kahire: y.y. 1955), 43-44; Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu* (Ankara: T.D.V. Başkanlığı Yayınları, 2012), 148.

¹¹⁰ Trabzonî, *Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 9a.

¹¹¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, 35-37), 90a-92b.

Sûfi muhaddisler nezdinde *müsned* yani herhangi bir kopukluk olmadan Hz. Peygamber'e ulaşan- rivayet kabul görmüş ve kullanılmıştır. Ancak onların bazı durumlarda senedinde kopukluk olan rivayetleri muttasıl haberlere tercih ettikleri de görülür. Hargûşî'nin "Allah Rasûlü'nden müsned olarak mevsuk olduğuna göre..." şeklindeki ifadeleri muttasıl senedin tek başına mevsukiyet noktasında belirleyici olmadığını ifade eder.¹¹² Keza Mekkî'nin tasavvufî öğretiyeye delil teşkil edecek kimi rivayetleri -Mürsel olmalarına rağmen müsned rivayetlerden daha kuvvetli kabul etmesi bu duruma işaret eder.¹¹³ Aslına bakılırsa böylesi bir izah Hanefîler'in Mürsel hadise atfettikleri değerle de paralellik arz etmektedir.

Trabzonî'nin,

"المسند فهو مرفوع صحابي بسند ظاهره الاتصال."

şeklinde tanımladığı müsned zahiren senedinde kopukluk olmayan ve Hz. Peygamber'e ait malzemeyi ifade eder. Müsnedin değeri noktasında ise hemen bu tanımlamanın ardında ulûv ve nüzûl bahsine girerek değerlendirmelerde bulunur.¹¹⁴ Dolayısıyla müsnedi hem merfû habere hasretmesi hem de onun değerine yönelik değerlendirmeleri kendisinin duruşunu ortaya koymaktadır.

---

¹¹² Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî, *Şerefü'l-Muşafâ ve Delâ'ilü'n-nübüvve* (Beirut: Dâru'l-beşâiri'il-islâmiyye, 2003), 2/277, 5/123.

¹¹³ Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 1/360.

¹¹⁴ Trabzonî, *Risâle fi fenni usûli'l-hadîs* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 4a.

Hasen hadisin genel olarak tanımlanması noktasında tasavvuf ehli¹¹⁵ ile muhaddisün arasında bir farklılık gözükme de alt başlıklar olan *hasen li-zâtihî* ve *hasen li-gayrihî* başlıklarını izah noktasında Trabzonî'nin daha geniş izahlar getirdiği ortadadır.¹¹⁶

Senedinin başı ortası ya da sonunda iki râvinin sâkıt olduğu hadis türü olarak tarif edilen *münkatı* tabiri yerine sûfî ulemanın kimi zaman maktû ıstilahını kullandıkları görülmektedir.¹¹⁷ Trabzonî ise çok net bir şekilde hadis ulemâsı nezdinde kabul edilen anlamı üzerinden bir tanımlama yapmıştır.¹¹⁸ Keza mahfûz-şâz tabirlerinin kullanımı açısından tasavvuf ehlinin mezkûr kelimeleri sözlük anlamları muvâcehesinde kullandıkları görülmektedir.¹¹⁹ Trabzonî ise

فإن خولف بمن هو أرجحُ منه فالراجحُ من الحديثين المتخالفين يسى المحفوظ. والمرجوح
منهما يسى الشاذ.

ifadelerinde de¹²⁰ çok net bir şekilde görüldüğü üzere ilgili kavramları ıstilahî formda izah etmiştir.

---

¹¹⁵ Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud (Bağdat: y.y., 1960), 30, 148, 338, 341, 358, 359, 484, 501, 509, 544; Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/8; Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâti'l-ahyâr*, thk. İrfan Gündüz, (İstanbul: y.y., 1990), 69, 200, 322, 364, 434, 461.

¹¹⁶ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2a.

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Karapınar, *Muhaddis Sufilerin Hadîs Usûlü ve Hadîsleri Anlama Yöntemleri*, 91.

¹¹⁸ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2b.

¹¹⁹ Karapınar, *Muhaddis Sufilerin Hadîs Usûlü ve Hadîsleri Anlama Yöntemleri*, 92.

¹²⁰ Trabzonî, *Risâle fî fenni usûli'l-hadîs* (Haraççıoğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 2a.

Tahammül ve eda yöntemleri konusunda mutasavvifün içerisinde –her ne kadar titiz davrananlar olsa da– genel olarak rivayet lafızlarını öğrenmeyi ve kullanmayı, asıl ilgilenilmesi gereken hususlara eğilmenin önüne geçen mâniâlar şeklinde düşünürler. Buna göre rivayet lafızları dünyalık şeylere açılan bir kapıdır¹²¹ ve tahdîs lafızları arasında derece açısından bir fark yoktur.¹²² Trabzonî ise

وصيغ الاداء...

şeklinde başlayan izahlarıyla, hem tahammül ve eda yöntemlerini hem de rivayet ve tahdîs lafızlarını risâlenin hacmi düşünüldüğünde ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.¹²³

Mezkûr başlık altında zikredilmesi gereken bir diğer husus ise “rihle” bahsidir. Her ne kadar sûfî ulema içerisinde ilim yolculukları yapanlar olsa da genel olarak mutasavvîf ulemâ “sefere çıkmanın sûfilerin âdâbına uygun olmadığını”, seyahatte bulunan kimsenin dünyaya bağımlı hale geldiğini ve kişinin ailesini hadis talebi için terk ederek uzaklara gitmek suretiyle onlara isyankâr olacağını dile getirmişlerdir.¹²⁴ Trabzonî ise kişinin önce kendi bölgesindeki hadisleri dinledikten sonra bilmediği rivayetleri edinmek için

¹²¹ Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 1/274, 319.

¹²² Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-uşûl*, 4/121-122.

¹²³ Trabzonî, *Risâle fi fenni usûli'l-hadîs* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 4b.

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Karapınar, *Muhaddis Suflerin Hadîs Usûlü ve Hadîsleri Anlama Yöntemleri*, 181-185.

yolculuğa çıkması gerektiğini söyler. Aynı hadisin farklı tariklerini bu yolla edinmesi gerektiğini belirtir.¹²⁵

Trabzonî ile sûfi ulemanın yorumlamaları arasında ciddi farklılığın olduğu bir diğer konu da cerh ve ta'dildir. Ekseriyet itibarıyla düşünüldüğünde sûfi ulema cerh ve ta'dili gıybet olarak nitelemişler ya da bazı hadislerden destek alarak¹²⁶ şeyhlerin cerh edilemeyeceğini iddia etmişlerdir.¹²⁷ Trabzonî ise cerh-ta'dil mertebelerini farklı başlıklarda mütalaa ederek, keza hem cerh hem de ta'dili şiddet ve zayıflık noktasında ayrı değerlendirerek¹²⁸ muhaddisün ile aynı fikri zeminde buluştuğunu net bir şekilde ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bu makale neticesinde müellif ve eser merkezli birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Trabzonî; geleneğin mirasına sahip çıkma yolunu tutmuştur. Belki de yaşadığı dönemde cereyan eden siyasî, ekonomik ve ilmî gelişmeler de bunda etkili olmuştur. Medreselerin ıslahına yönelik devlet eliyle düzenlemeler yapılmasına rağmen ve modern ilimlere ağırlık verilmesine karşın, kendisinin şerh ve hâşiye türü eserlere ağırlık vermesi bu durumu desteklemektedir. Keza,

---

¹²⁵ Trabzonî, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 66a.

¹²⁶ Bahse konu hadîs şöyledir: "Kim benim velilerime eziyet eder ise bana harp ilan etmiş olur" Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Rikak", 38 (No. 6502).

¹²⁷ Ebû Abdırrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Tis'atü kütüb fi uşûli't-taşavvuf ve'z-zühd li-Ebi 'Abdirrahmân es-Sülemî*, thk. Süleyman Ateş (b.y.: en-Nâşir li't-tab'a, 1993), 81.

¹²⁸ Trabzonî, *Risâle fi fenni usûli'l-hadîs* (Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2), 5b.

matbaaya ulaşma imkânı olduğu halde tüm eserlerini istinsah ettirerek çoğaltması da benzer bir duruşun göstergesidir.

Trabzonî özellikle hadis ilimleri noktasında yetkin bir isimdir. Tetkike açılan çalışmasını henüz yirmili yaşlarda kaleme alması ve bu süreçte Bursa'daki konumu, keza üstad olarak nitelenmesi, ilerleyen dönemde Süleymâniye Medresesi müderrisliği görevini ifa etmesi de bunu göstermektedir.

Trabzonî yorumlamalarında –her ne kadar mezhebî kaygılar taşısâ da- genel olarak İbn Hacer'in ilmî otoritesini takip etmiştir. Ancak burada, bir Hanefî müderris olarak kendisinin, yine bir Hanefî âlim olan Ali el-Kârî tarafından İbn Hacer'e ait mezkûr esere yapılan şerhi kullanması mezhebî kaygının çok net bir göstergesidir. Kezâ Ebû Hanîfe başta olmak üzere birçok Hanefî alimi referans göstermesi de aynı kaygının tezahürüdür. Bununla birlikte Hanefî ulemâ ile ehl-i hadis arasında ciddi bir ayrışma noktası olan mürsel haber konusu dahil olmak üzere; mütevâtir, meşhur ihtilâfu'l-hadis gibi bahislerde muhaddisûnun izahlarıyla iktifâ etmesi kendisinin ilmî özgünlüğü açısından düşündürücüdür.

Tasavvufi kimliği itibarıyla bakıldığında Trabzonî, zaten genel kabul gören birkaç başlık dışında, tasavvuf erbâbı ile muhaddisûn arasında ayrışmaya neden olan hiçbir konuda sûfî yaklaşımı benimsememiştir.

Netice olarak Trabzonî; yaşadığı dönemdeki hadiselerin de etkisiyle selef ulemanın ilmî metodunu takip eden, her ne kadar birtakım bahislerde Hanefî kimliği çerçevesinde izahlar getirmekle birlikte İbn Hacer'in etkisiyle bunu genele teşmil edemeyen, bununla birlikte

tasavvufî eğilimleri ile ilmî duruşunu birbirinden ayırmayı
başarabilmiş bir ilim insanıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö. (1970). Trabzon Meşhurları Bibliyografyası, Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası.
- Ali el-Kârî, (t.y.). Şerhu Nuhbeti'l-fiker, Beyrut: Dâru'l-erkâm.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen. (t.y.). el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm. Beyrut: Mektebetü'l-islâmî.
- Apaydın, Y. (2004). “Meşhur”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları.
- Aydın, E. (2011). Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) “ed-Dürerü's-semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, N. (2011). Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Maruf/Meşhur Sünnet”in Metodolojik Değeri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (10/20), 139-170.
- Aydın, O. (2018). Anadolu Coğrafyasında Hadis Usûlü Çalışmaları: Molla Yegân ve Risâletü Usûli'l-Hadis, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (44), 143-165.
- Aydınlı, A. (2015). Hadis İstılahları Sözlüğü. İstanbul: İFAV.
- Aydınlı, A. (1986). Tasavvuf ve Hadis. İstanbul: Seha Yayınları.
- Aysan, Mehmet Ali. (2019). Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye Alâ Nüzheti'n-Nazar Fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bağdatlı İ. P. (2008). Hediyyetü'l-Ârifin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn. (1403). el-Mu'temed fî usûli'l-fikh. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Benli, A. (2015). “Trabzonî, Mehmed”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları.
- Benli, A. (2015). Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyâni'l-Ezdâd'ı, Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi (31), 147-172.
- Birgivi, M. (2010). Hadis Usûlü. İstanbul: Yasin Yayınları.
- Bursalı M. T. (2000). Osmanlı Müellifleri. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

- Bursevî, İ. H. Şerhu Nuhbeti'l-fiker. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi. 35-37.
- Ca'berî, B. (2000) Rüsümü't-tahdîş fi 'ulûmi'l-hadîş. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Câhız, Ebû Osmân. (1955). el-Osmâniyye. Kahire: y.y.
- Çakan, İ. L. (2915). Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Debûsî, Ebû Zeyd. (2001). Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh. Beyrut: y.y.
- Dinçoğlu, M. (2016). Ehl-i Hadis ve Hanefî Usulcülere göre Haberlerin Kabulü ve Reddi, Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Dugaym, M. S. (2009). Şeyh Mehmet et-Trabzonî el-Medenî fi Rihletihi İleş-Şami ve'l-Mısır. Ceridetü'l-Hayat, Londra (22/1).
- Ergin, O. (1977). Türk Maarif Tarihi. İstanbul: Eser Kitabevi.
- Ertürk, Z. (2016). Mehmet Medenî et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü"s- Seniyye Fi-l Ehâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gökçe, F. (2018). Sûfilerin Hadis ve Hadis İlimleri ile Münasebeti, Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İlmi Dergisi (24), 7-34.
- Gökçe, İ. (2016). Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi. Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüzöz, G. (2016). Rivayet Metodolojisi ve Temel Referansları Bakımından Tasavvuf Geleneğinde Hadis Anlayışı, Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi Kırıkkale (1/2), 83-98.
- Hâkim en-Nisâbüri. (1977). Marifetü ulûmi'l-hadis. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Hâkim et-Tirmizî. (1986). el-Menhiyyât. Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân.
- Hâkim et-Tirmizî. (2002). Ğavru'l-Umûr. Kahire: Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye.
- Hâkim et-Tirmizî. (1998). İsbâtü'l-ilel fi'l-emri ve'n-nehî. Rabat: Külliyyetü'l-âdâb.
- Hâkim et-Tirmizî. (1992). Nevâdirü'l-uşûl fi ma'rifeti aḥbârî'r-Resûl. Beyrut: Dârü'l-cîl.

- Hargûşî, Ebû Sa'd. (2003). Şerefü'l-Muştafâ ve Delâ'ilü'n-nübüvve. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'il-islâmiyye.
- Hargûşî, Ebû Sa'd. (1990). Tehzîbü'l-esrâr fî şabakâti'l-aşyâr. thk. Dr. İrfan Gündüz, İstanbul: y.y.
- Hatîb el-Bağdâdî. (t.y.). el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye. thk. Ebû Abdullah es-Surkî. Medine: Mektebetü'l-ilmîyye.
- Herevî, Ebû İsmâîl. (1998). Zemmü'l-kelem ve ehlih. Beyrut: Mektebetü'l-gurabâi'l-eserîyye.
- Hızlı, M. (2008) Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (17/1), 25-46.
- İrâkî, Zeynuddîn. (1969). et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbnü's-Salâh. Medine: Mektebetü's-selefiyye.
- İsfehânî, Ebû Nuaym. (1989). Meclisu min emâlî Ebî Nuaym el-İsfehânî. Tanta: Dâru's-sahabe.
- Itr. N. (1403). Haberu'l-vâhidi's-sahîh ve eseruhû fî'l-ameli ve'l-akîde, Mecelletü't-turâsi'l-arabî (11-12).
- İbn Ebî Ya'lâ. (t.y.). Şabakâtü'l-Ĥanâbile. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- İbn Hacer, el-Askalânî. (2002). Lisânü'l-mîzân, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer, el-Askalânî. (t.y.). Nuĥbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî.
- İbn Hacer, el-Askalânî. (1422). Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuĥbeti'l-fiker. Riyad: Matbaatu sefir.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. (2013). İhtisârü Ulûmi'l-hadis. Riyad: Mîmân li'n-neşr ve't-tevzî.
- İbnü's-Salâh. (1986). Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadis. thk. Nurettin el-Itr. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbrahim, A. S. (2016). Hucciyetü Haberi'l-âhâd, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İhsanoğlu, E. (1999). Osmanlı Devleti Tarihi. İstanbul: y.y.

- İlgürel, Mücteba. (1989). "IV – İkinci Mustafa", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Kara, M. (2004) Bursa Cizyedârzâde Zaviyesi ve Kütüphanesi, Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü. Bursa.
- Kara, M. (1987). Bursa Tekkelerinin Alfabetik Olarak İsimleri ve Bellibaşlı Kaynaklar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2/2), 89-98.
- Karal, E. Z. (1988). Osmanlı Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karapınar, F. Muhaddis Sufilerin Hadis Usûlü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karsî, Dâvûd-i. (2014). Usûlü'l-hadis Şerhi. çev. Abdussamet Yalçın. İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Kâsimî, M. C. (t.y.). Kavâ'idü't-tahdîş min fûnûni muştalâhi'l-hadîş. Beyrut: Dâru'l-kütûbi'l-ilmiyye.
- Kâtib Çelebi. (1981). Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak, İslam'da Tenkit ve Tartışma Usulü. sad. Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kâtib Çelebi. (1360). Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. İstanbul: b.y.
- Kehhâle, Ö. R. (1993). Mu'cemu'l-Müellifin. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. (1986). et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf. Dîmeşk: Dâru'l-Eymân.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. (1999). Meâni'l-ahbâr. Beyrut: Daru'l-kütûbi'l-ilmiyye.
- Koçyiğit, T. (1985). Hadis İstılahları, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1966). Âhâd Haberlerin Değeri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (13/1), 125-142.
- Koçyiğit, T. (2006). Hadis Usûlü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köktaş, Y.- Fatih G. (2019). Mürsel Hadis Kavramının Gelişiminde İbnü's-Salâh'ın Rolü. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (16), 242-263.
- Mâlinî, Ebu Sa'id. (2008). Muhaddis Sûfiler-Kitâbü'l-Erbâin fi Şuyûhi's-Sûfiyye, çev. Seyfullah Erdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Mâlinî, Ebu Sa'îd. (1997). Kitâbu'l-erbe'in fi şuyûhi's-sûfiyye. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye.
- Mekkî, Ebû Tâlib. (2005). Kûtü'l-kulûb fi mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-murîd ilâ makâmi't-tevhîd. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Melchert, C. (2007). Hadis Râvisi Olarak İlk Zâhidler, çev. Süleyman Doğanay, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (8/19).
- Münâvî, Z. M. (1999). el-Yevâkîf ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ. (1985). et-Takrîb ve't-teysir li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezir fi usûli'l-hadis. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî.
- Osmanlı Arşivi, Salname-i Devleti Aliye-i Osmaniyye. No. 39471, 33/165.
- Öz, Mehmet. (2007). "Sosyal Hayat: 1. Osmanlı Toplumunu", 33: 532. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları.
- Özaşar, Mehmet Emin. (2002). "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", Türkler Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, Eyüp. (2016). "Mehmed Medeni et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, 408
- Polat, S. (1985). Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Râzî, Ebû'l-Kâsım. (1991). el-Fevâ'id. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Sağlam, İ. (2020). Hadis Usulü Açısından Meşhur ve Müştehir Hadis, İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (6/1), 451-480.
- Saklan, B. (1989). Kûtu'l-kulûb'taki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saklan, B. (2012). Hadis Tarihinde Muhaddis Süfîler. İstanbul: İnsan Yayınları.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm. (1997). Tavzîhu'l-efkâr li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Somervilla, James. (1993). "Osmanlı İmparatorluğu", Temel Britannica. İstanbul: Ana.

- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân. (1993). *Tis'atü kütüb fi usûli't-taşavvuf ve'z-zühd li-Ebî 'Abdirrahmân es-Sülemî*. thk. Süleyman Ateş. b.y.: en-Nâşir li't-tab'a.
- Süreyya, M. (1996). *Sicilli-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Süyûtî, C. A. (1994). *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh. (1995). *er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şâfiî, (t.y.). *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye.
- Şeğğale, A. A. (2017). Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye" Adlı Eserinin Tahkiki. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Şeker, N. (2012). İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı, *Ekev Akademi Dergisi*, (16/53), 111-130.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (1960). *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Kahire: b.y.
- Tahhân, M. (2004). *Teysîru mustalahi'l-hadis*. Trablus: Mektebetü'l-meârif.
- Trabzonî, Mehmed. *Hâşîye alâ Nüzheti'n-nazar*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/2.
- Trabzonî, Mehmed. *Risâle fi fenni usûli'l-hadis*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu, 16 Ha 350/1.
- Tûsî, Ebû Nasr. (1960). *el-Lüma'*. thk. Abdulhalim Mahmud-Tâha Abdalbâkî Surûr Bağdat: b.y.
- Uysal, M. (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya: Yediveren Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, İ. H. (2012). *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yıldırım, A. (1997). *Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usulleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti, İslâmî Araştırmalar*, (10/1-3), 110-123.

- Yıldırım, A. (2013). Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, A. (2016) İstılahlardaki Anlam Kargaşası Kapsamında İ'tibâr Kavramı ile Şâhid ve Mütâbî Hadis Arasındaki İlişki ve Farklılıklar, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (21/36), 72-111.
- Yücel, A. (2014). Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Birbiriyle İlişkileri, İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi, (5), 205-275.
- Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982.
- Ziriklî, H. (1956). el-A'lâm. Kahire: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn.

BÖLÜM 9
***THE TIMES* GAZETESİNDE KÖY ENSTİTÜLERİ**
Doç. Dr. Gülşah ESER¹

---

¹ Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye.
gulsaheser@harran.edu.tr. 0000-0002-3306-1569

GİRİŞ

17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri, eğitim tarihimizin üzerinde en çok konuşulup tartışılan projelerinden biri olmuştur. Öğretmen yetiştirme modeli, eğitim ilkeleri ve uygulamalarının yanı sıra tarım ve sağlık alanlarındaki katkılarıyla disiplinler arası bir proje olarak karşımıza çıkan bu eğitim kurumları henüz tüm yönleriyle incelenebilmiş değildir. Asım Karaömerlioğlu'na göre, Köy Enstitüleri'nin tarihini araştırmak bir eğitim kurumunun tarihini araştırmanın çok ötesindedir ve aynı zamanda 1930'lu ve 40'lı yılların toplumsal ve entelektüel tarihini de göz önünde bulunduran bir analiz gerektirmektedir (Karaömerlioğlu, 2017: 88). Esasen İlköğretmen Okulları'na dönüştürüldüklerinde bile Köy Enstitüleri ekolünün/ruhunun devam etmesi, 1950'li yılların toplumsal ve entelektüel tarihini de bu analize eklemeyi gerekli kılmaktadır. Bir başka husus olarak, Köy Enstitüleri'ne farklı açılardan bakmak ve buradan hareketle sınırlarımız dışındaki yankılarını incelemek Türkiye'deki bu deneyimin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Köy Enstitüleri'ne ilişkin literatür zengin sayılabilmekle birlikte bu enstitüleri uluslararası perspektifte ve/veya karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışma sayısı son derece kısıtlıdır. Bu bağlamda Fay Kirby'nin yazmış olduğu *Türkiye'de Köy Enstitüleri* adlı eser öncü nitelik taşımaktadır (Kirby, 1962). Köy Enstitüleri'ni yabancı arşiv belgelerini temel alarak incelemesi ve uluslararası bir perspektiften değerlendirmesi açısından ise Resul Babaoğlu tarafından kaleme alınan

“British Council, Köy Enstitüleri ve Savaş Ortamında Kültürel Diplomasinin Yollarını Aramak” başlıklı makale önde gelen bir çalışmadır (Babaoğlu, 2019: 23-48). Babaoğlu, enstitülerde uygulanan tarım teknikleri ve eğitim yöntemlerinin İngilizler tarafından başarılı ve övgüye değer bulunduğu altını çizmiştir. Daha önemli olarak yabancı arşiv belgelerinden hareketle Köy Enstitüleri’ni kültürel diplomasi açısından değerlendirerek bir eğitim kurumunun uluslararası ilişkilerde ne denli önem teşkil edebileceğini ortaya koymuştur. Tez çalışmaları arasında ise Volkan Nom tarafından hazırlanan “İsrail ve Türkiye’de Devletin ve Siyasi Seçkinlerin Vatandaşlar Üzerindeki Rolü: Kibbutz Toplulukları ve Köy Enstitüleri’nin Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı yüksek lisans tezi İsrail’deki Kibbutz Toplulukları ile Türkiye’deki Köy Enstitüleri’ni karşılaştıran bir çalışma olarak dikkati çekmektedir (Nom, 2016).

Bunların yanı sıra Türkiye’de Vedat Nedim Tör’ün öncülüğünde, 1930 yılların son derece kısıtlı olanakları ölçüsünde yayın hayatına başlayan ve Fransızca olarak yayımlanan *La Turquie Kémaliste (La Turquie Kamâliste)* adlı derginin (Akçura, 1999: 86-93) Ağustos 1937 sayısında “La Question de l’Education au Village” başlıklı yazıda Çifteler’de açılan eğitim kursu girişimi ele alınmıştır. *Kemal’in Türkiye’si* adlı eserde bu derginin tıpkıbasım sayfalarına yer verilerek “La Turquie Kémaliste, Köy Enstitüleri’ni Müjdeliyor” başlığıyla Köy Enstitüleri’ne giden süreç anlatılmıştır (“Bugünün Bilgileriyle,” 314-315). Genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin tanıtılmaya çalışıldığı bu dergide, Köy Enstitüleri’ne giden süreçte eğitim kurslarının anlatılması dikkate değerdir.

Köy Enstitüleri'ne ilişkin literatür içerisinde bu enstitüleri uluslararası basını temel alarak ve detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışmaya ise rastlanılamamıştır. Bu nedenle araştırmada, 1940'lı yılların Türkiye'sinde enstitülerde uygulanan eğitim sisteminin öncü ve örnek sayılabilecek bir sistem olduğundan hareketle bu deneyimin uluslararası basında nasıl yankı bulduğunu tespit etmek ve enstitüler üzerine yapılan değerlendirmeleri incelemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda literatür taraması yapılmış ve İngiliz basınından *The Times* gazetesi temel alınarak bu gazetede Köy Enstitüleri ile ilgili çıkan haberler incelenmiştir.

The Times'taki izlenimlerin anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi açısından Resul Babaoğlu'nun kaleme aldığı çalışmanın üzerinde durulması gerekir. Babaoğlu'nun makalesi incelendiğinde, Köy Enstitüleri projesiyle İngilizlerin yakından ilgilendikleri ve dahası *The Times* gazetesindeki haberlerde yer alan bilgilerin British Council raporlarıyla büyük oranda benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir.

British Council (Orijinal adı *The British Committee for Relations with Other Countries*) esasen Galler, İngiltere, İskoçya ve Kuzey İrlanda adına kültürel faaliyetler yürüten, kültürel ilişkiler ve eğitim fırsatlarından sorumlu ve uluslararası özel bir girişim olarak Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı'nın da desteğiyle 1934 yılında kurulmuştur. Bu kurum, II. Dünya Savaşı sürecinde ise *İngiliz Kültür Heyeti* adıyla Türkiye'de "kültür propagandası" faaliyetlerine başlamıştır (Aral, 2014: 56, 82; Fisher, (t.y.): 22). Türkiye ve İngiltere arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla kurulmuş olan British Council, savaş

döneminde bu iki ülkenin toplumları arasında kültürel diyalogun sağlanması ve yakınlaşması için gayret göstermiştir. Özellikle de kurulduğu dönem ve amaçları dikkate alındığında British Council yöneticilerinin Köy Enstitüleri'ni yakın takibe almış olması doğal gözükmetedir. Üstelik British Council bu deneyimi anlamak ve iş birliği olanağı aramak için yoğun çaba harcamıştır (Babaoğlu, 2019: 28-29). Buradan hareketle bu çalışmada İngiliz basınının önde gelen gazetelerinden biri olan *The Times*'taki Köy Enstitüleri haberleri yine İngilizler tarafından kurulan British Council'ın raporlarıyla yer yer ilişkilendirilmiştir.

***The Times*'ta Köy Enstitüleri ile İlgili Çıkan Haberler**

The Times gazetesinde Köy Enstitüleri'ni konu alan dört haber yazısına rastlanmıştır. Haber sayısı kısıtlı olmakla birlikte içeriklerinin oldukça kapsamlı olduğu dikkati çekmektedir. Gazetede Köy Enstitüleri ile ilgili çıkan haberlerde daha çok enstitülerin kuruluş süreci, eğitim sistemi ve öğretim modeli, mezunları ve onların topluma katkıları üzerinde durulduğu görülmektedir. Ulaşılabilen haberlerin hepsi 1946 ve sonrasına aittir.

Köy Enstitüleri'nin Kuruluş Süreci

Bilindiği üzere Türkiye'de Köy Enstitüleri, II. Dünya Savaşı gibi dünyanın görmüş olduğu en büyük savaşılarından birinin yaşandığı bir dönemde, savaş ekonomisi şartlarında kurulmuştur ve bu şartlara rağmen yeni kurulan bir devletin gerçekleştirmeye çalıştığı eğitim hamlelerinin içinde önemli bir yere sahiptir. Dahası Köy Enstitüleri projesi hem disiplinler arası bir projedir hem de bir ekip işidir. Bu

enstitüler; İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un katkılarıyla kurulmuştur.

John Walter tarafından kurulan ve 1785'ten günümüze ulaşan süreçte İngiliz basınındaki yerini ve dünya basınındaki önemini korumaya devam eden *The Times* gazetesi de (*The Times*, 5 Aralık 1934: 14; Gümüşel, 2010: 13) Köy Enstitüleri'nin kuruluş sürecine atıfta bulunmuştur (*The Times*, 28 Şubat 1961: 16). Gazeteye göre enstitülerin kuruluşu denilince akla gelen isim Hasan Ali Yücel'dir ve Yücel, bu enstitülerle Türk köylüsüne uygulamalı eğitimi sunmuştur (*The Times*, 28 Şubat 1961: 16).

The Times, Köy Enstitüleri'nin kuruluşuna giden süreci de ayrıntılı bir şekilde sütunlarına yansıtmıştır (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 5). Gazetede, Türkiye'de köy öğretmeni yetiştirmeye giden süreç, Türkiye'nin tarım politikaları ve toprak reformu konularıyla birlikte ele alınmıştır. Buna göre, toprak reformu, Türk köylüsünün gelişimi ve çocuğunun eğitimi için fırsatlarla desteklenmediği sürece eksik kalacağından dönemin liderleri bu konular üzerine yoğunlaşmıştır. 1935 yılı istatistiklerine göre o dönemde Türkiye'de nüfusun büyük bir bölümü sayısı 40.000'i bulan köy, küçük kasaba ve mezralarda yaşamaktadır. Bunlardan 32.000'inin nüfusu ise 400'den az olup bilgisizlik büyük orandadır. Burada dikkati çeken bir husus ise British Council raporlarında da benzer ifadelerin geçmesi ve British Council'in Türkiye'deki yetkili isimlerinin Türkiye'deki mevcut eğitim ortamının değerlendirilebilmesi için başvurdukları resmi istatistiklerdeki bilgileri

Londra'daki genel merkeze göndermiş olmasıdır. 1935 nüfus sayım istatistiklerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen bu yetkililer, okuryazarlık oranının çok düşük olmasından dolayı köylerdeki okullaşma oranının yükseltilmesi için çaba gösterilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Babaoğlu, 2019: 33).

The Times'a göre, o dönemde özellikle de okuryazarlık konusundaki büyük boşluğu doldurmada yaşanan sorunlara maddi zorlukların yanında psikolojik engeller de eklenmiştir. Şehirli öğretmenler kendilerine yabancı bir çevrede ve geri kalmış insanların arasında kendilerini bulduklarında kırsal bölgede üzerlerine düşen görevleri yerine getirmede isteksiz kalmıştır. Bunu hisseden köylüler ise her işe karışan, çocuklarına faydasız kitabi bilgiler öğreten ve dahası onları tarla işinden uzak tutan bu “yabancılara” şüpheyle yaklaşmış ve sıklıkla düşmanca davranmıştır. Bu durumun tek çözümü ise öğretmenlerin köylülerin kendi içinden yetiştirilmesidir (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 5). *The Times*'ta bu doğrultuda Köy Enstitüleri ile ilgili ilk deneyimin 1938 yılında olduğu; askerliğini tamamlamış, zekâsı ve yetenekleriyle ön plana çıkmış 150 köylü gencin tespit edilerek model bir çiftliğe gönderildiği dile getirilmiştir. Burada özel bir eğitim alan bu gençler daha sonra köy öğretmeni olarak atanmışlardır. Dahası bu deneyim başarılı olmuştur. Bu yeni öğretmenler zaten yerel koşullara, geleneklere aşina olduklarından ve köy çocuklarına da pratik konuları öğrettiklerinden köylüler tarafından hoş karşılanılmışlardır (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 5).

2 Mayıs 1946 tarihli nüshada, ilk deneyim 1938 yılına ait gösterilmiş olmakla birlikte esasen 1936 yılındadır. Bu yılın temmuz ayında, ilk eğitim adayı köylerinden seçilmiş ve deneme mahiyetindeki ilk kurs Eskişehir'in Çifteler Bucağı'nın Mahmudiye Köyü'ndeki ilkokulda açılmıştır. Kursun burada açılmasının nedeni ise Çifteler Harası'nın araçlarından ve tarım elemanlarından yararlanmaktır. Üstelik bu kursa gazetede yer alan bilginin aksine 150 değil, 84 aday katılmıştır (Burgaç, 2004: 29-31).

The Times'ta bu ilk deneyimin ileri götürülerek 1940 yılının nisan ayında yasalaştırıldığı ve Köy Enstitüleri Yasası'nın yürürlüğe girdiği belirtilmiştir. Böylece bu yasayla köylü sınıfından seçilen kız ve erkek çocuklarına teknik eğitim sağlayarak taşrada öğretmen olmalarına olanak tanıyacak Köy Enstitüleri organizasyonu ve bu organizasyonun işlevleri ortaya koyulmuştur. Buna göre, hazırlık eğitimini tamamlamış olan 15 yaşlarındaki erkek çocukları 5 yıllık özel eğitim kurslarına gönderilecektir. (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 2). Gazetede de dile getirildiği üzere Köy Enstitüleri Kanunu 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilmiş olup (3803 sayılı kanun) kanunun beşinci maddesinde, tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş sıhhatli ve müstaid (yetenekli, uygun) köylü çocuklarının seçilerek enstitülere alınacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde British Council raporlarında da enstitülere alınacak öğrencilerin sağlıklı ve yetenekli gençlerden seçilmesine dikkat edildiği, köylerinde ilköğrenimlerini de tamamlamış olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur (Babaoğlu, 2019: 34).

Köy Enstitüleri'nde Eğitim Sistemi ve Öğretim Modeli

Enstitülerin eğitim-öğretim süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki, enstitülerde görülecek bu eğitim-öğretim *The Times*'in dile getirdiği gibi kurs mahiyetinde değildir (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 2). *The Times*, Köy Enstitüsü öğrencilerinin ders programına da değinmiştir. Bu öğrencilerin ilk olarak genel kültür (Türk dili, aritmetik, tarih, coğrafya, spor, folklor ve müzik), ziraat (ziraatte uygulamalı modern yöntemler ve sığır yetiştiriciliği) ve son olarak da köy yaşantısı için yararlı olacak el sanatları (özellikle kulübe inşası ve tamir etme) alanlarında öğrenim gördüklerinin altını çizmiştir. Dersler arasında ev bakımı, hemşirelik ve ebelik özellikle kız çocukları içindir (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 2). *The Times* genel kültür derslerini öncelikli göstermiştir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Köy Enstitüleri'nin açıldığı ilk yıllarda bir öğretim programı yoktur ve bu nedenle, her enstitü yine Maarif Vekilliği'nin direktifleri doğrultusunda, kendi bölgesinin özelliklerine göre bir program hazırlayarak vekilliğin onayı doğrultusunda bu programı uygulamaya koymuştur (Eser, 2011: 127-128). Köy Enstitüleri'nin açılışından üç yıl sonra bir öğretim programı bir başka deyişle 1943 Programı oluşturulmuş (Eser, 2011: 128); böylelikle her ders ve işin amacı, kapsamı, yöntemi, konuları ve ders saatlerini gösterir çizelgeler belirlenmiştir. Buna göre kültür derslerine 114, ziraat dersleri ve çalışmaları ile teknik dersler ve çalışmalarına 58'er hafta ayrılmıştır (Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, 2004: 108). *The Times*'ta genel kültür derslerinin öncelikli gösterilmesinin nedeni de budur.

Bilindiği üzere Köy Enstitüleri'nde eğitim ve öğretimde temel ilke olarak kuram-uygulama bütünlüğü esas alınmıştır. Hatta enstitülerdeki iş eğitimi anlayışını Tonguç'un ifadeleriyle “*iş içinde, iş yoluyla, iş için eğitim*” şeklinde özetlemek mümkündür (Kocabaş, 2019: 20). Bu bağlamda enstitü öğrencileri uygulamalı eğitim modeliyle ve mezun olduklarında bu modeli görev yaptıkları köylerdeki köylü çocuklarına sunmak üzere yetiştirilmişlerdir (*The Times*, 13 Şubat 1950: 7).

The Times'ta 1946 yılı itibarıyla 20 köy enstitüsü olduğunun ve proje tamamlanınca Ankara'daki Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsüyle birlikte tüm Türkiye'de 24 tane enstitü kurulacağını altı çizilmiştir. Tam da belirtildiği gibi 1946 yılı itibarıyla 20 enstitüsü vardır ve 1948 yılında Van Ernis'te açılan 21. enstitü Türkiye'nin son Köy Enstitüsü olmuştur (Kardaş, 2017: 184). British Council yetkilileri Köy Enstitüleri'nin daha yakından gözlemlenebilmesi için Hasanoğlan'a ziyaret gerçekleştirmiş ve edindikleri izlenimleri Londra'daki merkez ofise göndermişlerdir (Babaoğlu, 2019: 36).

Bunun yanı sıra *The Times*'ta tüm öğrencilerin enstitülerden mezun olduktan sonra 20 yıl öğretmenlik yapacaklarını taahhüt ettikleri nakledilir (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 2). Enstitülerden mezun olanların köylerde 20 yıl süreyle çalışma zorunluluğu konusu *The Times*'a paralel olarak British Council yetkilileri tarafından hazırlanan raporlarda da yer almıştır (Babaoğlu, 2019: 34). Zaten Köy Enstitüleri kanununun beşinci maddesinde de 20 yıl zorunlu hizmet bahsi vardır.

Köy Enstitüsü Mezunlarının Topluma Katkıları

The Times'ta Türkiye'de kırsal nüfusun eğitilmesi için Köy Enstitüleri'nin meyvelerini vermesi gerektiği üzerinde durulmuştur (*The Times*, 13 Mayıs 1947, 5). Dönemin iç politikasıyla Köy Enstitüleri arasında bir bağlantı kurulmuş ve bu bağlantı şu şekilde açıklanmıştır: Türk politik kurumlarının evriminin sebebi asıl olarak önceden neredeyse hiç var olmayan bir orta sınıfın ortaya çıkışıdır. Bu kesim (“efendiler” kesimi) eğitim, servet ve artan sosyal etkisiyle beraber kamu işlerine daha fazla paylaşım talep etmiştir. Dahası, 1928’de Latin alfabesinin kabulü ve daha sonra Köy Enstitüleri’nin oluşturulması eğitimin kırsal kesimde yayılmasına katkıda bulunmuş ve önceki ilgisiz köylüleri kamu işlerine ilgi duyan sağduyulu vatandaşlara dönüştürmüştür. Bu değişim yetişkin nüfusta hızla artan okur-yazarlık oranlarıyla iyice belirginleşmiştir.

Gazetede 1950 yılı itibarıyla Türkiye’de kırsal kesimin hayat standardı düşük olarak gösterilmekle birlikte köylülerin eğitim düzeylerinin ve sosyal durumlarının geliştirilmesi için büyük atılımlar yapıldığı belirtilmiştir. Bu bağlamda kırsal kesimdeki köylü gençlerin okul yöneticiliğine kadar uzanan başarılı bir profil çizdikleri ve bu gençlerin Köy Enstitüleri’nde yetiştirildikleri üzerinde durulmuştur. Köy Enstitüsü mezunu gençlerin köylü çocuklarına pratik/uygulamalı eğitim sağlamak için çokça emek verdiği ve adeta bir sosyal hizmet uzmanı gibi yetişkinlere de ilerici fikirleri yüklemeye çalıştıkları dile getirilmiştir. 1940’lı yıllara nazaran kırsal kesimin eğitiminde %70’lik bir gelişme kaydedildiği ve 1960’lara uzanacak süreçte de köy

çocuklarının eğitimi konusundaki çeşitli problemlerin çözüleceği yazının ayrıntıları arasındadır (*The Times*, 13 Şubat 1950, 7). Yine bu süreçte Türkiye'deki her köy ve mezranın, mesleği için özel olarak eğitilmiş, yerel halka ve sosyal hayatta liderliğe hazır bir öğretmenle bir hazırlık okuluna sahip olması gerektiğinin altı çizilmiştir (*The Times*, 2 Mayıs 1946: 5).

SONUÇ

Köy Enstitüleri projesi Türkiye'de öğretmen yetiştirme alanında gerçekleştirilen özgün projelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1940-1954 yılları arasında faaliyet gösteren bu eğitim kurumları öğretmen yetiştirme modelinin yanı sıra tarım ve sağlık alanlarındaki uygulamalarıyla da Türkiye'nin özellikle de Anadolu köylerinin pek çok yönden gelişmesine ve canlanmasına katkı sağlamıştır. Enstitülerden mezun öğretmenler, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra tarımsal faaliyetler açısından da köylerin kalkındırılmasına öncülük etmişlerdir. Tarımın fenni yöntemlerle geliştirilmesinde ve böylelikle toprağın veriminin artırılmasında köylerde kılavuzluk görevi yapmışlardır. Bunların yanı sıra adeta bir sağlıkçı gibi köylerde salgın hastalıklarla mücadele etmiş ve sağlık bilincini köylere yaymaya çalışmışlardır. Haliyle böyle bir eğitim projesi yabancıların da dikkatini çekmiş ve Köy Enstitüleri pek çok devlet tarafından yakından izlenmiştir. Bunlar arasında İngiltere bu eğitim kurumlarını pek çok koldan takip etmiş ve ayrıca ulusal basınında konu edinmiştir. Özellikle İngiliz basınının önde gelen gazetelerinden biri olan *The Times*'ta, 1946 ve sonrasında, bir başka ifade ile hemen hemen enstitülerin kuruluş

dönemi tamamlandıktan sonra enstitülerle ilgili detaylı haberlere yer verilmiştir.

The Times'ta Köy Enstitüleri ile ilgili çıkan haberlerde daha çok enstitülerin kuruluş süreci, eğitim sistemi ve öğretim modeli, mezunları ve onların topluma katkıları üzerinde durulmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye'de köy öğretmeni yetiştirmeye giden süreç, gazetede Türkiye'nin tarım politikaları ve toprak reformu konularıyla birlikte ele alınmıştır. Bu durum, tarım politikaları ve toprak reformu konularının Köy Enstitüleri projesindeki etkisinin ve öneminin İngilizler tarafından detaylı bir şekilde analiz edildiğinin önemli bir göstergesidir. Böylelikle gazetede bu projenin salt milli eğitim alanına yönelik olmayıp tarım ve sağlık alanlarının yanı sıra siyaset alanıyla da ilgili olduğunun altı çizilmiştir. *The Times*'taki gazete haberlerinde aynı zamanda Köy Enstitüleri'nin adeta bir sosyolojik incelemesi de yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akçura, G. (1999). La Turquie Kemaliste'in öyküsü. Skylife, Ekim sayısı, 86-93.
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43981/001641373010.pdf?sequence=1>
- Aral, A. E. (2014). British Council'in Türkiye'deki faaliyetlerinin 1940-1950 ve 2015-2014 dönemlerinde karşılaştırmalı incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Babaoğlu, R. (2019). British Council, köy enstitüleri ve savaş ortamında kültürel diplomasinin yollarını aramak. Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIV/1, 23-48.
- Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si La Turquie Kémaliste. (2013). Yay. Haz. Nilgün Uysal-Serra Tüzün. Boyut Yayıncılık.
- Burgaç, M. (2004). Çifteler Köy Enstitüsü [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüşel, G. (2010). The Times gazetesine göre Tanzimat Dönemi 1838-1878 [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eser, G. (2011). Köy Enstitüleri'nde bir öncü: Özgün arşivi ışığında Göl Köy Enstitüsü [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Fisher, A. (t.y.). A story of engagement: The British Council 1934-2009, 22, <http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/3082/BritishCouncil.pdf>, erişim tarihi 23.11.2019.
- Karaömerlioğlu, A. (2017). Orada bir köy var uzakta erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem. İletişim Yayınları.
- Kardaş, A. (2017). Cumhuriyet Dönemi'nde bir hareketin son temsilcisi: Ernis Köy Enstitüsü. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (48), 184-190.
- Kirby, F. (1962). Türkiye'de Köy Enstitüleri. İmece Yayınları.
- Kocabaş, K. (2019). Köy enstitülerinden günümüze eğitim ve arayışlar. Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir.

Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı (2004). Köy enstitüsü programları.

Nom, V. (2016). The role of the state and political elite on the lives of citizens in İsrail and Turkey: A comparative analysis of The Kibbutz and The Village İnstitutes (İsrail ve Türkiye’de devletin ve siyasi seçkinlerin vatandaşlar üzerindeki rolü: Kibbutz Toplulukları ve Köy Enstitüleri’nin karşılaştırmalı analizi) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

The Times, 5 Aralık 1934.

The Times, 2 Mayıs 1946: 5.

The Times, 13 Mayıs 1947: 5.

The Times, 13 Şubat 1950: 7.

The Times, 28 Şubat 1961: 16.

BÖLÜM 10

ESKİŞEHİR İLİNDE PARTİKÜLER MADDE MİKTARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ¹

Doç.Dr. Hüseyin GÜRBÜZ²
Arş. Gör. Halime ARSLAN GÜRDAL³
Arş. Gör. Hasan DURMUŞ⁴

---

¹ Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri komisyonu tarafından kabul edilen 202017028 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

²Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü, Eskişehir, Türkiye.
hgurbuz2002@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-1085-9164>)

³ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü, Eskişehir,
Türkiye.halime.arslangurdal@ogu.edu.tr.(<https://orcid.org/0000-0003-0166-643X>)

⁴ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü, Eskişehir,
Türkiye.hdurmus@ogu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8240-4671>)

GİRİŞ

Bir kişinin günlük olarak yaklaşık 2.5 lt. su, 1.5 kg. besin ve 10 – 20 m³ temiz havaya ihtiyacı vardır. Susuzluğa 6 gün ve açlığa 60 gün dayanabilen insan, havasızlığa ise sadece 6 dakika dayanabilmektedir. Dolayısıyla hava, insan yaşamı için en az su ve besin kadar değerlidir. Ancak hızla artan dünya nüfusunun şehirleşme oranını artırması, buna paralel olarak endüstrinin gelişimi ve sanayi sayısının artması, trafik problemleri, ısınma sorunları ve iklim değişikliğinden kaynaklanan meteorolojik faktörlerdeki değişimler havanın her geçen gün daha fazla kirlenmesine neden olmaktadır. Hava kirliliği, atmosfer bünyesindeki canlı ve cansız varlıkların yaşamına ve çevre kalitesine zarar veren, bir veya daha fazla kirleticinin belli bir miktar ve sürelerde bulunması olarak tanımlanabilir (Müezzinoğlu, 1987). Hava kirliliğine yol açan maddeler atmosferde gaz, duman, toz, koku ve saf olmayan su buharı şeklinde bulunabilecek kirleticilerdir. Bu kirleticiler; online ölçülen ve sahada toz örneklerinden numuneler alınarak analizi yapılanlar olmak üzere iki grupta incelenmektedir;

Birinci grupta; partikül madde (PM10 ve PM2.5), kükürt dioksit (SO₂), azot oksitler (NO_x), karbon monoksit (CO), ozon (O₃),

İkinci Grupta; Nikel, kurşun, arsenik, benzen, kadmiyum ve benzo(a)pirendir.

Tüm dünya ülkelerinde hava kalitesi düzeyini gösteren ortak taban EPA (*Environmental Protection Agency – Çevre Koruma Ajansı*) tarafından yayınlanmaktadır. EPA hava kalitesi indeksi; kükürt dioksit (SO₂), karbon monoksit (CO), Partikül madde (PM10), azot dioksit

(NO₂) ve ozon (O₃) kirleticileri için oluşturulmuş olup, sadece belli bir yer ve zamanda sınır değeri en fazla aşan kirleticiye göre raporlama yapmaktadır. EPA hava kalitesi indeks aralığı ve her kirletici parametresinin konsantrasyon aralığı tablo.1’de verilmektedir.

Tablo 1- Hava Kalite İndeksi Tablosu

		SO ₂	NO ₂	CO	O ₃	PM ₁₀
	HKİ	1 saatlik ortalama (µgr/m ³)	1 saatlik ortalama (µgr/m ³)	8 saatlik ortalama (µgr/m ³)	8 saatlik ortalama (µgr/m ³)	24 saatlik ortalama (µgr/m ³)
İYİ	0-50	0-100	0-100	0-5500	0-120	0-50
ORTA	51-100	101-250	101-200	5501-10000	121-160	52-100
HASSAS	101-150	251-500	201-500	10001-16000	161-180	101-260
SAĞLIKSIZ	151-200	501-850	501-1000	16001-24000	181-240	261-400
KÖTÜ	201-300	851-1100	1001-2000	24001-32000	241-700	401-520
TEHLİKELİ	301-500	>1101	>2001	>32001	>701	>521

Hava kirliliğinin azaltılabilmesi için öncelikle hava kirleticilerine etki eden faktörlerin saptanması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada Eskişehir ili için PM₁₀ miktarına etki eden faktörler araştırılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler, lojistik regresyon analizi ile analiz edilmiş ve değişkenler arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bulunan sonuçlar özetlenerek çözüm önerileri geliştirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Hava kirliliğinin araştırma geçmişinin uzun yıllara dayanmasından ve her zaman yüksek öneme sahip olmasından dolayı, bu alanda çok sayıda yerli ve yabancı akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle farklı şehirlerdeki hava kirletici parametrelerinden bazılarının, hangi değişkenlerden etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmaların uygulama alanlarında, betimsel istatistikler yardımıyla hava kirliliği durumları özetlenmiş, çoklu regresyon

analizleri, zaman serileri analizi gibi yöntemlerle çeşitli değişkenler ile hava kirliliği arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

Mayer (1999), çalışmasında Almanya'nın Stuttgart şehrindeki hava kirleticilerden NO, NO₂, O₃veO_xparametrelerinin aylık verileri kullanmıştır. Bu verileri zaman serileri analizi ile incelemiş ve çalışma kapsamında ele alınan hava kirleticilerin trendlerini hesaplamıştır.

Bouhamra ve Abdul-Wahab (1999), atmosferik kirlilik seviyelerinden olan NO, CO, NO₂, SO₂ ve O₃ parametrelerinin değerlerini ölçmeyi ve kentsel alanlar için uluslararası standart limitleriyle karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Mayıs 1994'de KuveytinMansouriya bölgesinde kaydedilen NO, CO, NO₂, SO₂ ve O₃ parametrelerinin saatlik değerlerini incelemiş ve ABD Çevre Koruma Ajansı standartlarına göre hava kirliliği seviyelerinin yerleşim bölgeleri için önerilen aralıkta olduğunu göstermişlerdir.

Wolf 2002'de yaptığı çalışmasında, hava kirliliği ve kronik rinosinüzit (CRS) arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Almanya'nın Köln kentinde 1990-1999 yılları arasında Üniversite Hastanesinin KBB Bölümünde KRS tedavisi gören tüm hastaları çalışmasına dâhil etmiştir. Hava kirleticilerden SO₂, NO_x, TSP parametrelerinin ölçüm değerleri ile regresyon analizleri yapmış kentin hava kirliliği seviyelerinin ortalamanın üzerinde olduğu yerlerde, kirliliğin KRS'nin yaygınlığı üzerinde istatistiksel etkisinin zayıf fakat tutarlı olduğunu ortaya koymuştur.

Colevd (2005), İngiltere’de endüstriyel faaliyet, çevre düzenlemeleri ve hava kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemek istemişlerdir. 1990 ve 1998 yılları arasındaki veriler yardımıyla; kirlilik yoğunluğunun, fiziksel ve beşeri sermaye yoğunluğu ve enerji kullanımıyla pozitif ilişki gösterdiğini saptamışlardır. Ortaya koydukları sonuçlar yapılan düzenlemelerin kirlilik yoğunluğunu azaltmada başarılı olduğunu göstermiştir.

Toğrul ve Gürbüz 2011 yılında yaptıkları çalışmada Kırgızistanın Bişkek ilindeki güneş radyasyonuna etki eden faktörleri araştırmışlardır. Meteorolojik ve coğrafik 9 değişkenden oluşan veri setini çoklu doğrusal regresyon ile analiz etmişler ve modellerden tahmin edilen güneş radyasyonu, t-testi ve F-istatistiği, RMSE ve MBE yardımıyla meteorolojik değerlerle karşılaştırmışlardır.

Yerli literatürde ise hava kirliliği konusuyla ilgili çalışmalarda yazarlar farklı illerin hava kirliliğine etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik araştırmalar yapmışlardır. Bunlardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

1996 yılında Çuhadaroğlu Kasım 1994 – Nisan1995 yılları arası Trabzon ilinde bulunan SO₂ ve PM değerleri ile meteorolojik parametreler arasındaki ilişkiyi çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelemiştir. Aynı şekilde Eğri (1997), Malatya ilinin 1996-1997 kış dönemine ait günlük SO₂ ve PM düzeylerine meteorolojik koşulların etkisini çoklu regresyon analizi ile incelemiştir. Her ikisi de analizlerinin sonucunda hava kirliliğinde çeşitli meteorolojik parametrelerin etkili olduğunu saptamıştır.

2001 yılında Özdalyan vd. Karabük ilinin 1998-2000 yılları arasındaki hava kirliliği durumunu PM10, SO2 parametreleri yardımıyla Rüzgar Hızı, Atmosferik Basınç, Sıcaklık ve Bağıl Nem verileriyle grafikler yardımıyla özetlemiş, 2002 yılında Taşdemir Bursa'daki 1988-1992 ve 1993-1999 periyotlarındaki Kükürtdioksit konsantrasyon değerleri ile yönetmelik değerlerini karşılaştırmıştır.

Çiçek vd. (2004), Ankara ilinin hava kirliliği ile çeşitli meteorolojik parametreler arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarında Kasım 2001- Nisan 2002 dönemi arasındaki saatlik verileri kullanmışlardır. Sıcaklık, rüzgâr hızı ve nemlilik gibi iklim elemanları ile SO2, PM10, NO, NO2, CO arasındaki ilişkiyi çoklu regresyon analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda özellikle mart ayında hava kirliliği ile iklim elemanları arasında orta düzeyde ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Turalıoğlu vd. (2005), Erzurum ilinin 1995-2002 kış dönemine ait SO2 ve TSP konsantrasyonuna etki eden meteorolojik parametreleri stepwise çoklu doğrusal regresyon analizi ile belirlemişlerdir.

Erbaşlar ve Taşdemir (2007), Mayıs 2001- Aralık 2003 tarihleri arasında Bursa'daki SO2,CO,NOx,THK,PM,O3 konsantrasyonları ile meteorolojik parametreler arasındaki ilişkiyi doğrusal, eksponansiyel ve logaritmik modeller ile araştırmış, Çetin ve Ayberk (2010) ise 21 Aralık 2005- 6 Temmuz 2006 yılları arasında Kocaeli ilindeki 10 farklı istasyondan alınan NOx konsantrasyonlarının Natural Neighbor yöntemi ile enterpolasyon yapılarak dağılım haritalarını oluşturmuştur.

Güngör ve Sevindir (2013), 2007-2012 yıllarının Ekim-Mart aylarına ait kış döneminin günlük parametrelerini çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelemiştir. PM ve SO₂ için altı adet model denklemi elde ederek 2011-2012 dönemi için SO₂ ve PM tahminlerini yapmışlardır.

Gülmez (2015), 2000-2012 dönemi için OECD ülkelerinde hava kirliliği ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmıştır. Pedroni eş bütünleşme testi sonucunda ekonomik büyüme ve hava kirliliği değişkenlerinin uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisine sahip olduğunu, 24 OECD ülkesi genelinde ekonomik büyümedeki artışın, hava kirliliğinde uzun dönemde daha büyük artışlar meydana getirdiğini göstermiştir.

Benzer şekilde Şahin ve Durmuş (2019), OECD ülkelerinde çevre kirliliği ile ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. 1990-2014 dönemi arasındaki CO₂ emisyonu ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına düşen sağlık harcaması giderleri ile kişi başına reel GSYH değişkenlerini kullanmışlardır. Panel veri analizi sonucunda Finlandiya, İspanya, İsveç, Portekiz ve Yunanistan da CO₂ emisyonundan sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Finlandiya, İsveç, İsviçre, İtalya, Hollanda, Polonya, Yunanistan, Avustralya, İspanya, Kanada ve Norveç'te ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Yukarıda verilen çalışma örneklerinden de görüldüğü gibi sağlık ve yaşam kalitesi üzerinde önemli etkiye sahip olan hava kirliliği her daim güncel bir konu olarak kalmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda Eskişehir ilinin hava kirliliği ile meteorolojik faktörleri arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, Eskişehir ilinin hava kirliliği durumu ile meteorolojik parametreler arasındaki ilişkinin incelenmesi ve doğalgaz kullanımının etkisinin araştırılması ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması katkı sağlanması amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada, Eskişehir ilinin hava kalitesi durumunun özetlenmesi ve hava kalitesine etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Eskişehir Meteoroloji İl Müdürlüğünden alınan meteorolojik verilerle, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden alınan PM10 ölçüm değerleri kullanılmıştır. Eskişehir ilinin PM10 ölçümlerinin şubat 2007 itibariyle yapıyor olmasından dolayı veriler Şubat 2007-Temmuz 2019 yıllarını kapsayan günlük parametreler halindedir. Eskişehir ilinin partiküler madde (PM10) miktarının yıllar içindeki durumunun özetlenmesi ve PM10 miktarı ile meteorolojik değişkenler ve doğalgaz kullanımını arasındaki ilişkinin saptanması amaçlanan bu çalışmada veriler Eskişehir Meteoroloji İl Müdürlüğünden ve Eskişehir Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden alınmıştır.

PM10 miktarının yeşil renkle gösterilen “iyi” kategorisinde olup olmamasına etki eden faktörlerin belirlenmesinin amaçlandığı çalışma da veriler lojistik regresyon ile analiz edilmiştir.

Sebeplerle sonuç ilişkisinin ortaya konulması amacıyla yapılan çoğu araştırmada ele alınan değişkenlerden bazıları evet-hayır, olumlu-olumsuz, düşük-orta-yüksek, tamamen katılıyorum- katılıyorum-kararsızım- katılmıyorum- hiç katılmıyorum şeklinde kategorik verilerden oluşmaktadır. Bağımlı değişkenin bu şekilde iki veya daha fazla düzeyli kategorik verilerden oluştuğu durumlarda, değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde, Lojistik Regresyon Analizi kullanılmaktadır (Agresti, 1996: 103). Lojistik Regresyon Analizinde de amaç, diğer regresyon analizleri gibi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini saptamaktır. Tek farkı bağımlı değişkenin kategorik formda olmasıdır.

İkili Lojistik Regresyon Analizi

Doğrusal regresyon modelinin genel denklemi,

$$Y = \beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \dots + \beta_kx_k$$

şeklinindedir. Bu denklemde bağımlı değişkenin sürekli olma şartı bulunurken bağımsız değişkenler üzerinde herhangi bir koşul bulunmamaktadır. Bu doğrusal fonksiyona incelenen bir olasılığın (P) lojit değerini bu doğrusal modele eşitleyerek;

$$\text{logit}(P) = \ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \dots + \beta_kx_k$$

eşitliği elde edilir. Burada incelenen olasılık;

$$P = \pi_i = \frac{e^{\beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \dots + \beta_kx_k}}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1x_1 + \beta_2x_2 + \dots + \beta_kx_k}}$$

şeklinde gösterilir ve bu modele “Lojistik Regresyon Modeli” adı verilir (Lemeshov ve Hosmer,2000).

k: Bağımsız değişken sayısını,

β_0 : Regresyon sabiti,

β_i : Regresyon parametrelerini,

Y:bağımlı değişkeni,

x_i : Bağımsız değişkenleri,

P: İncelenen olayın gözlenme olasılığını,

Bir olayın meydana gelme olasılığının meydana gelmeme olasılığına Lojistik regresyonda Oddsoranları denilmektedir.Yani; Odds Oranı, Y değişkenin X_i değişkeninin etkisiyle kaç kat daha fazla ya da kaç kat daha az gözlenme olasılığını gösterir (Özdamar, 2013:525).

$$OddsOranı = \frac{\pi_i}{1 - \pi_i}$$

Modelin Uyum İyiliği

Hosmer-Lemeshow Ki-kare uyum iyiliği testi kurulan modelin bir bütün olarak uyumunun değerlendirilmesi için kullanılmaktadır (Bender ve Grouven, 1998). Modeldeki regresyon katsayılarının tek tek anlamlılığının incelemesi ise aşağıda denklemleri verilen Wald istatistiği ile yapılmaktadır (Bayram, 2004).

$$Wald\ istatistiği: W = \left(\frac{\beta_j}{St.Hata(\beta_j)} \right)^2$$

Modelin uyumunu değerlendirmek için kullanılan diğer bir yaklaşıım sınıflandırma tablolarıdır. Sınıflandırma tabloları; gözlenen değerlerin gerçek değerleri ile modelden tahmin edilen değerlerinin çapraz çizelge halinde sınıflandırıldıkları tablolardır (Karagöz vd., 2010; Nargeleçekenler, 2005).

Lojistik regresyon analizinde, regresyon analizindeki belirlilik katsayısına (R^2) benzeyen Cox & Snell R^2 ya da Nagelkerke R^2 değerleri, bağımlı değişkendeki açıklanan varyans miktarını ifade etmekte kullanılmaktadır. 0 ile 1 arasında değer alan Nagelkerke R^2 katsayısının yorumlanması, üst sınırı genelde 1'den küçük olan Cox&Snell R^2 katsayısının yorumlanmasından daha kolay olması nedeniyle daha fazlata tercih edilebilir (Albayrak, 2006).

Lojistik regresyon iki temel yöntemle uygulanabilir. Bunlar standart yöntem ile adımsal yöntemdir. İleri ve geriye doğru olmak üzere iki farklı metodu bulunan adımsal yöntemlerin sonucunda modelde sadece istatistiksel olarak anlamlı olan değişkenler kalmaktadır. İleri doğru seçimde analize sabit terimle başlanarak diğer değişkenler tek tek eklenerek süreç devam ederken, geriye doğru seçimde ise başlangıçta tüm değişkenler modele alınır ve tanımlanan ölçüte göre değişkenler sırasıyla modelden çıkartılır. Standart yöntemde tüm değişkenler modele dahil edilerek tahmin yapılır ve modelde istatistiksel olarak anlamlı olmayan değişkenler de bulunabilir (Çokluk vd., 2012).

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma kapsamında yapılan lojistik regresyon analizinde PM10 miktarı bağımlı değişken olarak alınırken, ortalama sıcaklık, ortalama nisbi nem, ortalama basınç, ortalama rüzgar hızı, ortalama bulutluluk, toplam güneşlenme süresi, ortalama buhar basıncı, rüzgarın esme yönü ve doğalgaz kullanımı bağımsız değişken olarak alınmıştır.

Çalışmada, PM10 miktarı EPA standartlarına göre “iyi” kategorisinde yer alan sınır değerlerine göre analiz edilecektir. Bu durumda bağımlı değişken olan PM10 miktarının $50 \mu\text{gr}/\text{m}^3$ ve altında olması hava kalitesinin “iyi” kategorisinde olduğunu, $50 \mu\text{gr}/\text{m}^3$ üstünde olması ise hava kalitesinin “iyi” kategorisinde olmadığını gösterecektir. Alınan PM10 sürekli verileri bu şekilde kategorik hale getirilmiştir.

Bağımlı değişken olarak alınan günlük PM10 ölçüm değerleri aşağıdaki şekilde kodlanmıştır:

$$y_i = 0, \quad PM10 \leq 50 \text{ (havakirliliği iyidir durumda)}$$

$$y_i = 1, \quad PM10 > 50 \text{ (havakirliliği iyidir durumda değil)}$$

Bağımsız değişkenler ise ortalama sıcaklık, ortalama nisbi nem, ortalama basınç, ortalama rüzgar hızı, ortalama bulutluluk, toplam güneşlenme süresi, ortalama buhar basıncı, rüzgarın esme yönü ve doğalgaz kullanımınıdır.

Doğalgaz kullanımı dışındaki bütün bağımsız değişkenler sürekliyken, doğalgaz kullanımı dummy değişken olarak analize alınmıştır. Eskişehir ilinin genel anlamıyla Nisan 2008 itibarıyla doğalgaz

kullanımına başlamasından dolayı dummy değişken şu şekilde tanımlanmıştır:

$$D: \begin{cases} 0, & \text{Şubat 2007 – Mart 2008 yılları arası doğalgazkullanımı yok} \\ 1, & \text{Nisan 2008 – Temmuz 2019 yılları arası doğalgazkullanımı var} \end{cases}$$

Yapılan lojistik regresyon analizinde PM10 miktarına etki eden faktörlerin neler olduğu bulunmuştur. Elde edilen en büyük olabilirlik katsayı kestirimleri ve diğer çıktı sonuçları Tablo2.'de verilmiştir.

Tablo2. Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(β)
OrtSıcaklık	,083	,015	30,042	1	,000	1,086
OrtNisbiNem	-,031	,006	26,874	1	,000	,969
Basinc	,007	,001	164,605	1	,000	1,007
RuzgarHizi	-,479	,078	37,680	1	,000	,619
RuzgarYonu	-,007	,001	48,046	1	,000	,993
OrtBulutluluk	-,124	,030	17,464	1	,000	,883
GuneslenmeSuresi	-,067	,018	14,406	1	,000	,936
BuharBasıncı	-,248	,028	76,344	1	,000	,781
doğalgaz(1)	-1,553	,136	131,387	1	,000	,212

Tablo2 deki sonuçlara göre ele alınan bağımsız değişkenlerin PM10 miktarı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Katsayıları önemli çıkan ve Odds Oranlarıbirden küçük çıkan değişkenlerin Odds Oranlarıdüzeltilmelidir. Düzeltme işlemi $ODDS_{düz} = 1/ODDS$ şeklindedir (Özdamar, 2013:530).

Tablo2'deki Exp(β) değerlerine bakıldığında PM10 miktarı üzerinde en etkili faktörün doğalgaz kullanımı olduğu görülmektedir. Diğer

değişkenler sabit kalmak şartıyla; doğalgaz kullanıyor olmak hava kirliliği olması olasılığını doğalgaz kullanmıyor olmaya göre 4,72 (1 / 0,212≈4,72) kat daha azaltır. İkinci olarak PM10 miktarı üzerinde etkili olan rüzgar hızı değişkeninde ise bir birimlik artış hava kirliliği olması olasılığını 1,62 kat azaltacaktır.

Yapılan Lojistik regresyon analizi sonucu bulunan 9 bağımsız değişkenin, bağımlı değişken olan PM10 miktarını açıklama yüzdeleri Tablo3.'de verilmiştir.

Tablo3. Modelin Özeti

Step	-2 LogLikelihood	Cox&Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2911,623 ^a	,445	,594

Cox&Snell R^2 ve Nagelkerke R^2 değerleri, çoklu regresyondaki R^2 gibimodel tarafından bağımlı değişkende açıklanan varyansın iki farklı yoldan kestirilmesini temsil eder r (Field, 2005). Cox&Snell R^2 katsayısına göre ele alınan bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni % 44,5 oranında açıklarken, Nagelkerke R^2 katsayısına göre %59,4 oranında açıklamaktadır.

Omnibus Testi sonuçları Tablo.4'de verilmiştir. Model katsayılarına ilişkin bilgi veren Omnibus Testi sonuçları incelendiğinde, modelin ki kare istatistiği anlamlı bulunmuştur ($\chi^2 = 2155,283$; s.d.=9; p-değeri<0,000). Dolayısıyla, sadece sabit terimin bulunduğu model ile bağımsız değişkenlerin alındığı model arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Tablo4. Omnibus Testi Sonuçları

Katsayılarla İlişkin Omnibus Testi				
		Chi-square	Df	Sig.
Step 1	Step	2155,283	9	,000
	Block	2155,283	9	,000
	Model	2155,283	9	,000

Lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen bu modelin geçerli olup olmadığı, lojistik regresyon modelinin bir bütün olarak uyumunu değerlendiren Hosmer-Lemeshow testi ile sınanmıştır. Test kapsamında kurulan hipotezler aşağıda verilmiştir:

H_0 : Kurulan tahmin denklemi anlamlıdır.

H_1 : Kurulan tahmin denklemi anlamlı değildir.

Hosmer ve Lemeshow testi sonuçları Tablo5.'de verilmiştir.

Tablo5. Hosmer ve Lemeshow Testi

Step	Chi-square	df	Sig.
1	6,620	8	,578

Hosmer-Lemeshow testi sonucunda ki kare değeri 6,620 olarak bulunmuş ve $p=0,578>0,05$ olduğundan modelin anlamlı olduğunu söyleyen H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Ele alınan bağımlı değişkenin gruplama tablosu Tablo6.'da verilmiştir.

Tablo6. Lojistik Regresyon Modelinin Sınıflandırma Tablosu

Observed	Predicted		
	pm10kategorik		PercentageCorrect
	0	1	
Step 1 pm10kategorik 0	2850	86	97,1
1	527	192	26,7
OverallPercentage			83,2

Hava kirleticilerden PM10 miktarını belirlemeye yönelik kurulan lojistik modelin sınıflandırma tablosu incelendiğinde, kurulan modelde gözlemlerin doğru sınıflandırma oranının %83,2 olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle model toplam 3655 verinin %83,2'sini doğru tahmin etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eskişehir ilindeki PM10 miktarına etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla, Şubat 2007- Temmuz 2019 arası günlük verilerle PM10 miktarı ile ortalama sıcaklık, ortalama nisbi nem, ortalama basınç, ortalama rüzgar hızı, ortalama bulutluluk, toplam güneşlenme süresi, ortalama buhar basıncı, rüzgarın esme yönü değişkenleri arasındaki ilişki ikili lojistik regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Ayrıca ilde Nisan 2008 itibariyle doğalgaz kullanımı genel anlamıyla gerçekleştiği için doğalgaz kullanımı yapay değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonucunda ele alınan bağımsız değişkenler PM10 miktarı ile anlamlı ölçüde ilişkili bulunmuştur.

Analizde yapılan Omnibus testi ve Hosmer-Lemeshow testi ile modelin ki kare istatistik değerine göre anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca sınıflandırma tablosu sonucuna göre yapılan ikili lojistik

regresyonunda sınıflandırmanın % 83,2 oranında doğru olduğu tespit edilmiştir.

Odds oranları ($\text{Exp}(\beta)$) değerlerine bakıldığında PM10 miktarı üzerinde en etkili faktörün doğalgaz kullanımı ve en az etkileyen faktörlerin ise ortalama basınç ve rüzgar yönü olduğu görülmektedir. Ayrıca PM10 miktarı üzerinde;

- Ortalama sıcaklık ve ortalama basıncın artırıcı etkisi varken diğer meteorolojik değişkenlerin azaltıcı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Hava kirliliği üzerinde etkisi olan faktörleri saptamak, hava kirliliğinin en aza indirilmesinde en önemli etkiye sahip olacaktır. Dolayısıyla hava kirliliği ile mücadelede daha doğru adımlar atılacak faydası olmayacak etkenlerle zaman ve maliyet kaybının önüne geçilmesine olanak sağlayacaktır.

Eskişehir ilinde geçmişten bu güne hava kirliliği ile mücadele çalışmaları olumlu sonuçlar vermiş olmakla birlikte evlerde ve sanayilerde temiz yakıt kullanılması ve şehir planlamasına dikkat edilmesi, doğaya verilen zararın minimuma indirilmesi hava kirliliğini daha da azaltacaktır. Halen kullanılmakta olan yüksek kükürtlü kömürlerin yerine doğalgaz kullanımının artırılması hem sağlık üzerinde hem de ekonomi üzerinde olumlu etkilere yol açacaktır. Doğalgaz kullanımının yanı sıra rüzgâr, güneş ve biyoenerji gibi alternatif enerji kaynaklarından da yararlanılması şehrin yanı sıra ülkenin de ekonomik durumuna katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agresti, A. (1996). *An Introduction to Categorical Data Analysis*, John Wiley and Sons. Inc.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Bayram, N. (2004). Multinomial Lojistik Regresyon Analizinin İstihdamdaki İşgücüne Uygulanması, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Vol. 2, No. 54, pp. 61-75.
- Bender, R. and Grouven, U. (1998). Using Binary Logistics Regression Models for Ordinal Data with Non-proportional Odds, *Journal of Clinical Epidemiology*, Vol.51, No. 10, pp. 809-816.
- Bouhamra, W. S., and Abdul-Wahab, S. A. (1999). Description of outdoor air quality in a typical residential area in Kuwait. *Environmental Pollution*, Vol. 105, No. 2, pp. 221-229.
- Cole, M.A., Elliott R. J.R. ve Shimamoto, K. (2005). Industrial characteristics, environmental regulations and air pollution: an analysis of the UK manufacturing sector, *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 50, No. 1, pp. 121-143.
- Çetin, Ş., Ayberk, S. (2010). Kocaeli İli Çevre Havasında Azot Oksit Kirliliğinin İncelenmesi,
http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/senayc/poster/senayc20.01.2010_13.57.38poster.pdf (Erişim Tarihi:03.04.2015)
- Çiçek, İ., Türkoğlu, N., Gürgen G. (2004). Ankara'da Hava Kirliliğinin İstatistiksel Analizi Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 14, No. 2, pp. 1-18.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Çuhadaroğlu, B., Demirci, E. (1996). Influence of Some Meteorological Factors on Air Pollution in Trabzon City, *Energy and Buildings*, pp. 179-184.

- Eğri, M. (1997). 1996-1997 Kış Döneminde Malatya İl Merkezi Hava Kirliliği Parametrelerine Meteorolojik Koşulların Etkisi, Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi, Vol. 4, No. 3,pp. 265-269.
- Erbaşlar, T., Taşdemir, Y. (2007). Kentsel Bir Atmosferdeki Bazı Hava Kirleticilerin Meteorolojik Parametrelerle İlişkilendirilmesi, Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Vol. 12,No. 2, pp. 1-8.
- Gülmez, A. (2015). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Ve Hava Kirliliği İlişkisi: Panel Veri Analizi. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 9, pp. 18-30.
- Güngör, A. ve Sevindir, H. C. (2013).Isparta İlindeki Atmosferde Bulunan Kükürt dioksit (SO₂) ve Partikül Madde (PM) Konsantrasyonunun Çoklu Doğrusal Regresyon Yöntemi İle Modellenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Vol. 17, No. 1,pp. 95-108.
- Karagöz, Y., Kınır, S. ve Yıldız, M. S. (2010). İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin Kriz Ortamındaki Etkisinin Lojistik Regresyon Analizi İle Belirlenmesi, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,Vol. 13,pp. 341-362.
- Lemeshow, S. and Hosmer, D. (2000). Applied Logistic Regression Wiley Series in Probability and Statistics. Wiley-Interscience; 2 Subedition.
- Mayer, H. (1999). Air Pollution İn Cities, Atmospheric Environment, Vol: 33, No. 24-25, pp. 4029-4037.
- Nargeçekenler, M. (2005). Suç Veritabanının Lojistik Regresyon Analizi ile Tahmini: BursaÖrneği, Polis Bilimleri Dergisi, Vol. 7, No. 2,pp. 31-49.
- Özdalyan, B., Çelik, M.B., Kadı, İ. (2001). Karabük'te Hava Kirliliği ve Çözüm Önerileri, Teknoloji Dergisi,Vol. 3, No. 4,pp. 51-56
- Özdamar, K. (2013). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Nisan Kitabevi, Ankara.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamaları Üzerine Etkisinin Analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Vol. 56, No. 647,pp. 185-201.
- Taşdemir, Y. (2002). Bursa'da Kükürtdioksitten Kaynaklanan Hava Kirliliği, Ekoloji Çevre Dergisi, Vol. 11, No. 42, pp. 12-15.

- Toğrul, İ. T. ve Gürbüz, H. (2011). A Statistical Approach on the Estimation of Solar Radiation in Bishkek, Kyrgyzstan Using Geographical and Meteorological Data. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, Vol. 33, pp.423–433.
- Turalıoğlu, F.S., Nuhooğlu, A., Bayraktar, H. (2005). Impacts of Some Meteorological Parameters on SO₂ and TSP Concentration in Erzurum, *Environmental Engineering Department*, Vol. 59, pp. 1633-1642.
- Wolf, C. (2002). Urban airpollution and health: an ecological study of chronic rhinosinusitis in Cologne, Germany. *Health&Place*, Vol. 8, No. 2, pp. 129-139.

BÖLÜM 11
İSTANBUL-ANKARA OLAYLARI DAVASI'NDA CELAL
BAYAR'IN YARGILANMASI
Dr. Öğretim Üyesi İlyas TOPÇU¹

---

¹ Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kars, Türkiye. ilyastopcu@hotmail.com. 0000-0002-9460-1127

Önsöz yerine

18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve 28 Nisan'da bu komisyona geniş yetkiler tanıyan Salahiyetler Kanunu mecliste kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde protestolar başladı. Bu iki ilde Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen olayların önüne geçilemedi ve nihayetinde ordu içerisindeki bir gurup subay tarafından 27 Mayıs darbesi yapıldı. Demokrat Partililer Yassıada'da farklı davalardan yargıldılar. Bu davalar arasında "İstanbul-Ankara Olayları Davası" ayrı bir yer tutar. Çünkü anayasayı ihlal davasının en önemli delili sayıldı. Bu davada DP'nin önde gelen isimleriyle beraber Bakanlar Kurulu'nun tamamı yargılandı. Celal Bayar ise, Anayasanın ortadan kaldırılmasına yeltenmek, protestoları şiddetle bastırmaya teşvik etmek ve Harp Okulu öğrencilerinin öldürülmesine azmettirmek gibi suçlardan yargılandı. Anayasayı ihlal davasıyla birleştirilen İstanbul-Ankara Olayları davasının neticesinde Celal Bayar anayasanın 146/1 maddesi gereğince idam cezasına çarptırıldı.

GİRİŞ

1957 seçimleri sonrasında DP ve CHP arasındaki gerginlik giderek arttı. İsmet İnönü'nün 12 Ekim 1958'de muhalefetin güç birliği yapması gerektiği yönündeki açıklamasından kısa bir süre sonra Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi'yle 16 Ekim 1958'de birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. Hürriyet Partisi ise 24 Kasım 1958'de CHP'ye katıldı. DP buna karşılık 1958 yılı sonlarına doğru Vatan Cephesi'ni kurarak ülke

içinde örgütlenmeye başladı. Uşak, Topkapı, Çanakkale-Geyikli ve Kayseri olayları siyasi atmosferin iyice gerginleşmesine sebep oldu.² Gelişen olaylar karşısında muhalefeti kısıtlayıcı bir dizi yeni önlemler alma gereğini duyan DP'liler, Tahkikat Komisyonu kurulması önerisini 18 Nisan tarihli Meclis toplantısına getirdiler. Mecliste oldukça tartışmalı geçen oturumun ardından kanun oylanarak kabul edildi.³ Demokrat Parti ihtilalcilikle suçladığı muhalefetin “yıkıcı” faaliyetlerini araştırmak ve dolayısıyla muhtemel bir ihtilali önlemek için böyle bir yola başvurmuştu.⁴

Ardından 27 Nisan'da ise komisyona geniş yetkiler tanıyan “Salahiyetler Kanunu” kabul edildi. Yine bu kanunun müzakereleri de oldukça gergin geçti. Başta İnönü olmak üzere CHP milletvekilleri bu kanuna şiddetle karşı çıktılar. Özellikle İnönü'nün çıkartılan kanuna itaat etmeyecekleri, halkı da kanuna mukavemet etmeye davet edeceklerini söylemesi tartışmaların büyümesine sebep oldu. Görüşmeler esnasında yaşanan hadiselerden sonra İnönü ve bazı CHP milletvekillerine genel kuruldan çıkartılma cezası verildi. Kanun oylanırken de CHP'li milletvekilleri genel kurulu terk ettiler. Kanun teklifi, DP'li milletvekillerinin oylarıyla kabul edildi. Bu olayların

---

² Mustafa Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s. 137-140.

³ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu,” *Akademik Bakış*, C. 4 S. 2, 2009, s. 136. Bayar'a göre CHP, iktidarın kendisinden uzaklaşmakta olduğunun farkına vardığından hırçınlaşıyor, iktidarı bükmeye çalışıyordu. İktidar ise muhalefeti kendi düzeninde tutmaya gayret ediyordu. Aksiyon ve reaksiyon birbirini kovalıyor ve neticede Tahkikat Komisyonu kuruluyordu. Böylece iktidar ve muhalefet dar bir boğaza giriyordu. İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Başvekilim Adnan Menderes*, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 238.

⁴ Zühtü Arslan, *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960)* C. 1, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 156, Ankara, 2009, s. 25.

hemen ertesi günü İstanbul'da, sonrasında Ankara'da üniversite öğrencilerinin başını çektiği protesto gösterileri başladı. Gösterilerin hedefinde hükümet bulunuyordu. Bu yüzden Hükümetin tavrı sert oldu. Olaylar başladıktan bir süre sonra İstanbul Valisi Ethem Yetkiner'in hükümete "derhal sıkıyönetim ilan edilmesi" teklifi doğrultusunda 28 Nisan 1960'ta saat 15.00'ten itibaren İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına Org. Fahri Özdilek, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na da Korg. Namık Argüç getirildi.⁵

Demokrat Partililere göre bu hadiseler karanlık eller tarafından organize edilmiş ve öğrenciler sokaklara dökülmüştü. Başbakan Adnan Menderes, olayların patlak vermesinin ardından 29 Nisan'dan 2 Mayıs'a kadar her gün radyodan vatandaşlara seslendi ve olup bitenleri birinci ağızdan anlattı. Ardından Batı Anadolu gezisine çıkan Menderes, gittiği yerlerde düzenlediği mitinglerde İstanbul ve Ankara'da yaşanan hadiselerle değindi. Menderes konuşmalarında özellikle, protestoların bir üst akıl tarafından organize edildiği ve tamamen yalan haberlerle insanların kandırıldığına temas ediyordu. Ayrıca CHP'li bir gurup yöneticiyi hadiselerden sorumlu tutarak günden güne sertleşen bir üslupla eleştirilerini sürdürdü. Tahkikat Komisyonu'na yetki veren kanunun kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul'da, iki gün sonra da Ankara'da binlerce öğrencinin

---

⁵ Sema Akılmak Topçu, *27 Mayıs Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları*, (Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars, 2020, s. 32-46.

katılımıyla başlayan hükümeti protesto gösterileri alınan tedbirlere ve müdahalelere rağmen 27 Mayıs darbesine kadar devam etti.⁶

27 Mayıs sabahı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere DP milletvekilinin tamamı gözaltına alındı ve Harp Okulu binasına götürüldü. Adnan Menderes ise Kütahya yolunda tutuklanarak Eskişehir'e, oradan da Ankara Harp Okulu'na götürüldü. Böylece darbenin ilk aşaması tamamlandı. Darbeden sonra Türk siyasi tarihinin en tartışmalı mahkemelerinden olan Yassıada Mahkemeleri'nde Demokrat Partililer farklı farklı suçlardan yargılandı. İstanbul ve Ankara'da gösterilere sebep olan Tahkikat Komisyonunun kurulması ve ardından sıkıyönetim ilan edilmesi ise anayasayı ihlal davasının en önemli dayanağı haline getirilecekti.⁷

1. YASSIADA YARGILAMALARI

27 Mayısçıların darbe sonrası gerçekleştirdikleri en trajik icraat kuşkusuz Yassıada yargılamalarıdır. Yargılama süreci hem işleyiş itibariyle, hem de sonuçları itibariyle Türk siyasal hayatında travma yaratan önemli olayların başında geliyordu.⁸ İktidar mensuplarını yargılama kararının alınması darbeciler açısından siyasî bir zorunluluktu. Yargılama yoluyla iktidar suçlu bulunarak, müdahalenin

---

⁶ İlyas Topçu, "İstanbul-Ankara Olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Uygulamaları," *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, 2018, s. 731.

⁷ Topçu, "İstanbul-Ankara Olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Uygulamaları," s. 731.

⁸ Strateji Düşünce Enstitüsü, *50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak*, Ankara, 2010, s. 12.

meşruiyeti tescil edilmiş olacaktı. Ayrıca darbenin toplum nazarında kabul görmesi için, iktidarın itibarının düşürülmesi gerekmekteydi. Bunun en uygun aracı da yargılama süreciydi. Yargılama, darbenin siyasî propaganda aracı haline getirildi.⁹

12 Haziran 1960'da yayınlanan 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanunla Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturuldu.¹⁰ 16 Haziran 1960 tarihli ve 3 numaralı Geçici Kanun'la YAD ve YSK'nın nasıl işleyeceği, MBK'nin 16 sayılı kararıyla da divan üyeleri tespit edildi. Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol YAD başkanlığına, YSK üyesi Ömer Altay Egesel de başsavcılığa getirildi. Bu yargı organları, bir ihtilâl komitesi ve onun "ihtilâlcî kanunu" ile ortaya çıkmıştır. Ölüm cezalarının tasdik ve infaz yetkisinin ihtilâl komitesinde olması, bu organların "ihtilâl mahkemesi" olduklarını ispat ediyordu. YAD'ın teşekkül şeklinin İnsan Hakları Beyannamesi ve Anayasa'nın öngördüğü "tabii hakim" ilkesine uymadığı ise bir gerçektir. Çünkü YSK üyeleri seçimle değil, tayin ile belirlenmişlerdi. Kurul üyelerinin tespitinde hakim veya savcı olmaları şartı aranmamıştı. Kurul başkanı da MBK tarafından tespit edilmişti. Divan başsavcısıyla yardımcılarını YSK üyeleri arasından, YAD başkanı da MBK tarafından tayin edilmişti.¹¹

---

⁹ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara, 2002, s. 79.

¹⁰ Suna Kili-A. Şeref Güzübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Senedi İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 137.

¹¹ Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler," s. 75.

Yassıada Mahkemeleri, darbe sonrası oluşturulan Yüksek Adalet Divanı'nca kuruldu. Yassıada Mahkemelerinde toplam 592 sanık 19 ayrı davadan yargılandı. DP'lilerin işledikleri suçlar, genellikle anayasayı ihlal ve yolsuzluk başlıkları altında toplanmıştı.¹² Davalar için gerek ada içerisinde, gerekse mahkemelerin yapılacağı salonda bir takım düzenlemeler yapıldı. Duruşmalar için 700 kişi kapasiteli özel bir mahkeme salonu hazırlandı. Mahkeme salonunda halk için 220, sanık aileleri için 50 ve basın için 200 kişilik yer ayrıldı. MBK'nin hazırladığı plan gereğince, duruşma sırasında DP'liler aileleriyle konuşurulmamış ve adada bulunduruldukları kısma kimsenin girmesine müsaade edilmemişti. Daha trajik olanı ise idam etmeyi kararlaştırdıkları DP'li siyasetçileri idam edebilmek için özel bir kanun hazırlamalarıydı. Yeni kanunla idam cezasına yönelik yaş sınırlaması kaldırılmış, 65 yaşını geçenlerin de idam edilebilecekleri hükme bağlanmıştı.¹³

Yassıada'da görülen 19 davanın arasında “İstanbul-Ankara Olayları Davası”, Anayasayı İhlal Davası'ndan sonra görülen çok sanıklı ve önemli dava niteliğine sahipti. Davanın konusu, DP'lilerin kurduğu Tahkikat Komisyonu'na yönelik olarak düzenlenen öğrenci protestoları ve bu protestolar sırasında yaşanan olaylardı. Sanıkların, olayları planlayarak Anayasayı ihlal ettikleri öne sürüldü. Bu davada, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın da aralarında bulunduğu 116 sanık yargılandı. Sanıkların içinde Bakanlar Kurulu'nun tamamı, Genelkurmay Başkanı, genel

¹² Topçu, *27 Mayıs Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları*, s. 104.

¹³ SDE, *50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak*, s. 13.

müdürler, emniyet müdürleri, sıkıyönetim komutanları ve polisler de vardı.¹⁴

2. İSTANBUL-ANKARA OLAYLARIYLA İLGİLİ CELAL BAYAR'A YÖNELİK SUÇLAMALAR VE BAYAR'IN SAVUNMASI

İstanbul-Ankara öğrenci olaylarına ilişkin mahkeme süreci Yüksek Soruşturma Kurulu'nun aldığı kararlarla başladı. YSK. 20.09.1960 tarihli kararıyla, 28 Nisan 1960'dan 27 Mayıs 1960 tarihine kadar İstanbul ve Ankara'da işlenmiş olan adam öldürmek, öldürmeye teşebbüs etmek, azmettirmek, iştirak eylemek, ağır derecede yaralamak, fertlere karşı kötü muamelede bulunmak, görevi kötüye kullanmak ve hükümet memuriyeti unvanını gasp etmek suçlarından sanık, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile 116 kişi hakkında son tahkikat açılmasına karar verdi. Duruşmaların 2 Şubat 1961'de başlaması karar verildi.¹⁵

Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan iddianamede; Tahkikat Encümeni'nin Vazife ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanun'un DP Meclis Gurubundaki hazırlıklarından üniversite öğrencilerinin basın yoluyla haberdar oldukları iddia ediliyordu. İddianameye göre, aynı gece İstanbul'da bulunan Celâl Bayar da telefonla karardan haberdar edildi. Ankara'ya hareket eden Bayar'ın onayı Ankara'da alındı. Ayrıca Sıkıyönetim kararı alınması için şartların mevcut

---

¹⁴ Firdes Temizgüney, "1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 27, s. 205.

¹⁵ Yüksek Adalet Divanı, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, TBMM Kütüphanesi, Yer: 1985-4520, C. 1, s. 1.

olmadığı, muhalefet partisinin meclisteki hareket tarzının doğurduğu endişe ileri sürülerek alınan kararlar Anayasa'ya aykırı hareket edildiği vurgulanıyordu.¹⁶

İstanbul-Ankara olayları davasında Bayar'ın;

- Cumhurbaşkanlığı sırasında Anayasanın esas prensiplerine göre tarafsız olması gerekirken bütün faaliyetlerde partizan zihniyetiyle hareket ettiği,¹⁷ meclis ve hükümetçe alınmış olan ve neticede anayasanın değiştirilmesine, tebdil ve ilgasına giden yolda teklif, tertip, karar ve kanunların fiilen destekleyicisi olduğu,¹⁸
- İstanbul ve Ankara'da Anayasaya aykırı olan Salahiyet Kanunu'nu protesto maksadıyla öğrencilerin yapacakları eylemlerin dağıtılması ve bu esnada öğrenciler üzerine silahla saldırılarak dağıtılmalarını ve aralarından bazılarının yakalanmasını ve büyük bir şiddetle bu hareketlerin bir daha tekrar etmeyecek ve ibretlik olacak bir şekilde bastırılması

---

¹⁶ Topçu, *27 Mayıs Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları*, s. 91.

¹⁷ “1924 Anayasasına göre Cumhurbaşkanının andında tarafsızlık yemini yoktur. Tarafsızlık; çok partili siyasi hayatta gündeme gelmiştir ki, bu yolla siyasi partinin üyesi veya yöneticisi olan veya milletvekili olan bir kişinin Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde, objektif, yani şekilsel olarak da tarafsızlığı esas olduğundan, siyasi partisi ile birlikte hareket etmesi ve parti yönetiminde bulunmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. 1924 Anayasasında Cumhurbaşkanının tarafsızlığıyla ilgili direkt bir ifade bulunmazken, Meclis tartışma ve görüşmelerine katılmaması ve oy verme hakkının olmaması gibi hükümler prensip olarak tarafsızlıkla ilişkilendirilmiştir.” Ersan Şen, “1924 Anayasası,” <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2249045-1924-anayasasi>, (E.T.16.09.2020).

¹⁸ Bayar mahkemece Anayasal sınırların içerisinde kaldığını ve bu sınırların dışına asla çıkmadığını ısrarla söyleyecektir. *YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 247.

hususunda ilgililere emir vermek suretiyle onları suça teşvik ettiği,

- Bu suçlar işlenirken yetkililere tazyiklerde bulunduğu ve sonuçların istendiği gibi olmaması üzerine de tedbirlerin şiddetlendirilmesini emrettiği,
- Olayların başlamasından itibaren sonuçlanıncaya kadar her safhasıyla yakinen ve fiilen alakadar olmak suretiyle olaylara bizzat iştirak ettiği,
- Gerek üniversite olayları ve gerekse Harbiye'nin tenkil mevzusundaki tutumu ve beyanları, dikta rejiminin kurulması ve bu rejimin kurulmasına karşı gerçekleşecek olan her türlü direnişi yok etmeye kararlı olduğu gibi suçları işlediği, iddiasıyla TCK'nın 146/1. Maddesiyle cezalandırılması talep edildi.¹⁹

İstanbul-Ankara Olayları Davası'na 2 Şubat 1961'de başlandı. Her celsede yoklama yapıldıktan sonra Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan iddianame okunurken sanık ve tanıklara sorular yöneltilmek suretiyle yargılama icra edildi. Celal Bayar'ın avukatlığını Orhan Ergüder ve Gültekin Başak yaptı. Bayar rahatsızlığından dolayı oturumların çoğuna katılmadı. Avukatları mahkemeyi takip ettiler.

Mahkeme Başkanı Salim Başol iddianame okunurken Bayar'a hitaben: Cumhurbaşkanlığının tarafsız bir makam olmasına rağmen

---

¹⁹ Yüksek Adalet Divanı Kararları, TBMM Kütüphanesi, 1985-4520, Esas No: 1960/4, Yassıada, 1961, s. 41-42.

meselelerin içine girdiğiniz ve sonuna kadar da temasınızı muhafaza ettiğiniz iddia ediliyor ne diyeceksiniz diye sorduğunda Bayar: “burada konular edebiyat şeklinde tekrar edilip duruluyor...yanlışlıklar vardır. Yeşilhisar hadiselerinde Başvekille beraber Örfi İdare ilanına karar vermişler deniliyor. Böyle bir şey mevcut değildir” dedi. Başol ise, Anayasal sınırlar içerisinde kalmayarak olayların içerisine girerek alakadar olduğunuz iddia ediliyor diye tekrarlayınca, alakadar olmamaya imkan olmadığını, o gün ülkenin en önemli meselesi olduğunu, bu nedenle yakinen olayların takipçisi olduğunu söyledi.²⁰ Sıkıyönetim ilanı sürecinde kendisinin İstanbul’dayken Menderes’le telefonda konuştuğunu, sıkıyönetim ilanına lüzum gördüklerini söylediklerinde de kendilerine hak verdiğini belirtti. Sonrasında Ankara’ya geçtiğini ve önüne getirilen kararı imzaladığını ifade etti.

Bu diyalogdan sonra iddianamenin okunmasına devam edildi. Başol tarafından İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay’a öğrencilere ateş edilmesi için emir verdiği iddiası Bayar’a sorulunca: “Çok düşündüm, fakat bir türlü hatırlayamadım. Yalnız şunu söyleyeyim, ateş emri mutlak değildir, kanunun tarifati dahilinde olabilir” dedi. Bu cevabın üzerine Başol: “zaten kanun sınırları dahilinde hareket edilecektir, ayrıca bunun söylenmesine gerek var mıdır?” deyince de Bayar hadiseyi hatırlayamadığını söyledi.²¹

İddianamede yer alan, İstanbul Üniversitesi Anayasa Profesörü Ali Fuad Başgil’in davet edildiği Çankaya’daki yemekte Başgil’e

²⁰ YAD, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 247.

²¹ YAD, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 248.

söylediği cümleler sorulduğunda Bayar aralarında geçen diyalogu şu şekilde anlattı:

“...Durumumuzu nasıl görüyorsunuz hukuki bakımdan dedim, tamdır dedi. Kendisine, bir telkininiz var mı dedim? Evet bir telkinim var dedi. Mesele hukuken tamdır fakat meseleleri siyaseten halletmek doğru olur dedi...Bu belki aleyhindedir, hukuki durumumuz tamdır denildiği zaman protestoların çok şiddetle devam ettiğini ifade ettiği zaman bunlar tenkil²² olunacaktır dedim. (Burada kullandığı tenkil kelimesinin “gösteriler bastırılacaktır” mana ve vaziyetinde olduğunu belirtmiştir). Bundan sonra kabinede tadilat yapılmasını teklif etti, siyaseten meseleyi halletmek için. Ben o sırada kabinede bir değişiklik yapılmasının aleyhinde idim şahsi kanaatim olarak. Ve bunun ne memlekete ne de hadiselerle iyilik getireceğine inanmıyordum. Birinci sebebi; o sırada değişiklik yapmak demek umumi bir kabine buhranı yaratmak demektir ve aynı zamanda yalnız kabine buhranı değil mecliste ekseriyeti teşkil edenler arasında da büyük bir buhran yaratmak demektir... NATO toplantısının İstanbul’da yapılacağı bir sırada hükümet buhranının vücuda gelmesinin asla doğru olmayacağını düşündüm. İkincisi, kendisinin kabinede bir tadilat yapıldığı takdirde hadiselerin mecrasını değiştirebilir şeklindeki ifadelerinin teminatı yoktu. Teminatı olsa dahi bu teminata

---

²² “Tenkil” kelimesi: uzaklaştırma, herkese örnek olacak bir ceza verme, düşman veya zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırma anlamlarına gelmektedir. www.tdk.gov.tr.

inanılmazdı. Çünkü hadiseler bir-iki vekilin değişmesi ile sükun bulacak dereceyi geçmişti."²³

Bayar'ın bu ifadesinin ardından mahkeme başkanıyla aralarında ilginç bir diyalog geçti:

- *Başkan:* Bu haklı ve ciddi nümayişe arka çevirmek mi iyi, yoksa sonuna kadar götürmek mi? Ne oldu? Arkadaşlarınızı müşkilata soktunuz, iyi mi oldu?
- *Bayar:* Nümayişler sükun bulmadan yapılacak herhangi bir tedbirin palyatif olacağına kanaat getirdim.
- *Başkan:* Sükunet de yumuşatmak suretiyle bulur. Kendi kendine sükunet bulunur mu?
- *Bayar:* Bunun en kat'i çaresi seçime gitmektir.
- *Başkan:* Adnan Menderes'le ikiniz çekilseydiniz ne olurdu? Bu olmaz mıydı?
- *Bayar:* Netice şu olacaktı; genel seçime gidecektik fakat seçime gitmeden önce sükunet temin edilmezse memlekette yer yer büyük facialar olur. Bunun için sükunet meselesini birinci derecede bir mesele olarak kabul ettik dedi.²⁴

Mahkemede ifadesine başvuru Ali Fuat Başgil; Çankaya'da akşam yemeğinde Tahkikat Komisyonu ve Salâhiyet Kanunu'nun Anayasaya uygun olup olmayacağı mevzuunda konuşmalar yapıldığını, orada Bayar'ın "*bu kanun çıkmış ve o emri vâki olmuş emri vâki karşısında*

²³ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 250.

²⁴ YAD, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 253.

yapılacak şey nedir?” diye sorduğunu, kendisinin de: “yapılacak iş kanunun Anayasaya aykırı hükümlerini tatbik etmemek, kanunun şiddet arz eden hükmünü yumuşatmak, ilk fırsatta bu kanunu meclise tevdi ve tadil ettirmektir” dediğini söyledi. Bunu üzerine Bayar’ın “hayır ben bu kanaatte değilim bugün takip edilmesi lazım gelen karşı hareket tenkildir” dediğini ve kendisinin “tenkit mi yoksa tenkil mi?” diye sorduğunu, Bayar’ın “tenkidin zamanı çoktan geçti tenkil lâzımdır”²⁵ diye cevap verdiğini ifade etti. Esas hakkındaki düşüncesi sorulduğunda ise, Bakanlar Kurulu’nun toptan istifası ve meclisteki ılımlı vekillerden oluşan yeni bir kabinenin kurulması ve hatta yeni kabineye mümkün olduğunca muhalefetten bakanların olmasını tavsiye ettiğini, Bayar’ın da “ben bu günkü kritik vaziyet karşısında hükümetin değiştirilmesine taraftar değilim, bilakis, ehemmiyetle vazifesine devam etmelidir” dediğini söyledi.²⁶

Bu hadise mahkemede Adnan Menderes’e sorulduğunda Menderes: 30 Nisan günü Prof. Ali Fuad Başgil’in de katıldığı yemekte Başgil’in kabinede değişiklik yapılarak daha mutedil unsurlardan bir kabine

---

²⁵ Bu esnada Mahkeme Başkanı Salim Başol’un Bayar’a hitaben söyledikleri oldukça ilginçtir Başol: “Tenkil ediniz diye gazaba gelmek için üniversite gençliği ne yapmıştır ‘hürriyet hürriyet, kanun kanun, istifa et Menderes’ demiş...Komisyona yetki veren kanunu biliyorsunuz muhalefet tanımadı. Hatta muhalefet lideri mücadele edeceğim, mukavemet edeceğim dedi. Kanuna karşı mukavemet edilir mi, mücadele edilir mi? niçin ediyor? Sarahaten anayasaya aykırı bulduğu için ediyor. Yoksa kanun karşısında herkesin boynu kıldan incedir. Mukavemet edeceğim diye açık olarak söyledi, gençlerden evvel söyledi. Üniversite hocalarıyla ile efkârı umumiye de kanuna karşı bir tepki görülmüştür. Yalnız sizi bu tenkile sevk eden sebep gençliğin ağızından işitilmiş bir şey değil. Sonra, istifaya gelince; istifa seçimle gelen liderler için normaldir. ‘Menderes istifa et’ her zaman olabilir. Ancak diktatörler istifa etmezler, onlar istifa nedir bilmezler. Onlar istifa şeklinde değil, devrilmek suretiyle vazifeden uzaklaştırılırlar.” YAD, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 270.

²⁶ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 62.

kurulmasını, hatta ilk koalisyona gidilebileceği şeklindeki ifadesi üzerine kendisinin: “eğer benim istifamın meseleleri düzeltereğine kani iseniz yüz defa istifa etmeye hazırım fakat düzelmeyecektir” dediğini, Celal Bayar’ın “tedbir devri geçti, şimdi tenkil lazımdır” dediğini, Ali Fuat Başgil’in “Beyefendi, tenkit mi dediniz” diye sorması üzerine “hayır tenkil...tenkil” diye ısrar ettiğini söyledi.²⁷

Sanık olarak yargılanan dönemin Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu ise: Çankaya’daki yemekte Başgil’in kabinede değişiklik yapılması hakkında tavsiyede bulunduğunu ve süratle yumuşak bir siyasete dönmek için Tahkikat Encümeni ile buna salahiyet veren kanunların tatbik edilmemesinin gerekli olduğunu söylediğini, bu tavsiyeleri Menderes ve Koraltan’ın olumlu karşıladıklarını, fakat Celal Bayar’ın Başgil’i fena halde azarladığını bizzat kendisinden öğrendiğini ifade etti. Benderlioğlu, sofrada iken Celal Bayar’ın “ne tedbiri biz tenkil edeceğiz” dediğini ve bu hareketleri bir isyan olarak tasvir ettiğini söyledi.²⁸

2.1. “15 Numaralı Tebliğ”

İstanbul’da sıkıyönetimin ilan edildiği 28 Nisan’dan 23 Mayıs 1960 tarihine kadar toplam 33 tebliğ yayınlandı. Tebliğlerin çoğunluğu yasaklar ve uyulması gereken kurallarla ilgiliydi. Bir kısmı da yasaklara riayet etmeyen gazetelerin kapatılmasını içeriyordu. Bunun

---

²⁷ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 48.

²⁸ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 54-55.

yanı sıra öğrenciler tarafından başlatılan hadiseler karşılık, büyük çoğunluğu sivil halka yönelik olmak üzere yasaklar getirilmiştir.²⁹

1 Mayıs'ta yayınlanan 15 numaralı tebliğ diğerlerinden biraz farklıydı:

“Sıkıyönetim Kanunu ile bu kanuna göre yapmış olduğum tebliğlerin 3-5 kişiden ibaret toplulukları bile menetmiş olmasına rağmen iki gündür sokak nümayişlerine devam edildiğini esefle müşahade etmekteyim. Bu gösterileri devam ettirenlerden ekseriyetinin çocuk denecek yaşta olmalarını göz önünde tutarak ve emirlerimizi hürmetle karşılayacaklarını umarak iki gündür yapılan bu müsamahaların artık şehrin asayiş ve huzurunu ziyadesiyle ihlal ettiğini görmekten müteessirim. Bu defa bir günlük sokağa çıkma yasağı ile kendilerine vermiş olduğum düşünme fırsatının hitamında en küçük topluluklara dahi şiddetle ve silahla mukabele edilmesi hususunu bütün birliklerime tebliğ ve emretmiş bulunuyorum... Bu itibarla ateş sırasında zarar görmemeleri için vatandaşlarımı muhtemel topluluklardan uzak durmaya davet ediyorum... Aile reisleri ve mektep idarecilerinin çocukları ikaz ve ıslah yoluna gitmelerini tavsiye ediyorum. Bundan başka göstericileri teşvik ve tahrik maiyeti arz eden bayrak verme ve alkışlama gibi hareketler de yasak olup aynı şiddetle mukabele görecektir” deniliyordu.³⁰

Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından hazırlanan iddianamede, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca 30 Nisan'da yayınlanan tebliğle

---

²⁹ Ankara'da ise 28 Nisan'dan 24 Mayıs 1960'a kadar toplam 28 tebliğ yayımlandı. Tebliğlerin içeriği genel hatlarıyla İstanbul'da yayınlanan tebliğlerle benzerlik gösteriyordu. Topçu, *27 Mayıs Darbesi Sürecinde İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları*, s. 32-46.

³⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 010.09.7.23.7.3.16.

1 Mayıs'ta sokağa çıkma yasağı ilan edilmesine rağmen, İstanbul Valiliği binasına giden Celal Bayar'ın bizzat kendisi Sıkıyönetim Komutanlığı'nda hazırlanmış gibi 15 numaralı tebliğin hazırlanmasını Vali Ethem Yetkiner'e emrettiği iddia ediliyordu.³¹ Bayar mahkemede bu iddiaya cevap olarak, NATO toplantısı için yanında Namık Gedik ve Milli Savunma Bakanı olduğu halde İstanbul'a gittiğinde Valilikte Sıkıyönetim Komutanı ile alınacak tedbirler hususunda konuşurken kendisine “*paşam, memlekette büyük misafirlerimiz vardır. NATO çok kuvvetli bir müessesedir ve NATO'da bizim de mevkiimizin kuvveti vardır. Onu zaafa uğratmamamız lazımdır*” dediğini, paşanın da kendisine “*hakkınız var*” dedikten sonra bir beyanname hazırladığını belirtti. Kendisinin çocuk velileri ve okul müdürlerinin de dikkatlerinin çekilmesi hususunda satırlar eklenmesi isabetli olur dediğini, bunun üzerine Fahri Özdilek'in de kendi hazırladığı müsveddeye bu satırları ekleyerek orada bir redaksiyon yaptığını ifade etti:

“...Ben fikirlerimi söyledim. Nümayişlerde evlatlarımızı korumak, hatta okul müdürlerine çocuklara nasihat etmek suretiyle bu protestoları durdursunlar dedim. Bunun üzerine bir beyanname kaleme alındı. O gece ben oradan ayrıldım. Meselenin mahiyeti budur. Sonra burada okuyorum. İmza edilmekle beraber tab edilmiş, el ilanları ile dağıtılmış. Ben ayrıldıktan sonra yapılan muamele hakkında bilgim yoktur. Fakat bunun üzerine sureti mahsusada durdum. İmkanların müsaadesi derecesinde mahiyetini anlamaya

---

³¹ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 38.

çalıştım. El ilanları tab edilmiş midir? Edilmemiş midir bilmiyorum. Fakat gazetelerde Örfî İdare Komutanı imzasıyla 15 numaralı tebliğin yayınlandığını gördüm ve gazete nüshası da benim dosyamda mevcuttur. Demek oluyor ki; Örfî İdare Komutanı oradaki toplantıda kendisine benim söylediklerimi kabul etmiştir ve kendisine ait bir mesele olarak bilfiil bunu yapmış ve imza etmiştir. Mesele bundan ibarettir.”³²

Mahkeme Başkanı Salim Başol ve Celal Bayar arasında “ateş etme” meselesi üzerine geçen konuşmada Bayar bu ifadenin hadiseleri önlemek için, daha çok ikaz yapmaları için, dikkatlerini çekmek manasında kullandığını, mukabele olduğunu söyledi. Başol ise, gençler silah kullanmıyor ki mukabele olsun, “hürriyet, hürriyet, Menderes istifa” diye dolanıyorlar. Silah kullansalar silahla mukabele edilir dedi.³³

Celal Bayar’ın hemen ardından 15 Numaralı tebliğ Ethem Yetkiner’e sorulduğunda Yetkiner NATO ile ilgili olan kısımları doğruladıktan sonra, Bayar’ın Fahri Özdilek’e dönerek: “*Fazla müsamaha edildiği için nümayişler kesilmiyor. Halka bir tebliğ yapmak suretiyle icap ederse silah kullanılacağını bildirelim, gözdağı verelim, bunu duyarlarsa çekinirler, vazgeçerler*” dediğini, ardından da kendilerine bir müsvedde hazırlanmasını ve halka hitaben neşredilmek üzere radyoya yetiştirilsin dediğini aktardı. Yetkiner devamında:

---

³² YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 252.

³³ YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 275.

“Kendileri yanlış hatırladular. Gece yarısından sonra değildi. Henüz 10.45 ajansı radyodan verilmişti. Bayar bize bir müsvedde hazırlansın halka hitaben neşredilmek üzere radyoya yetiştirilsin dedi...Valilikte vekillerin çalıştığı bir oda vardır. Orada ben, Fahri Özdilek ve Kemal Aygün toplandık...Evvla ben yazdım, eski harflerle yazdım. Sonra benim yazım tashih edildi. Fahri Özdilek de kendi yazısı ile notları alayım dedi. O da not defterine eski harflerle yazdı... Okunduktan sonra yazdıklarımız münasip görüldü ve radyoya yetiştirilerek 10.45 ajansında verilmesi istendi...Fahri Özdilek imza etti ve yaveri vasıtasıyla Örfi İdare Komutanlığı’ndan bir numara istendi. Ve 15 numaralı tebliğ olduğu anlaşıldı. Radyoya yetiştirildi. Radyoda dinleyemeyenler için el ilanları şeklinde halka dağıtılması istendi.”

Son olarak, kendilerinin hazırladığı metinde topluluklara karşı silah kullanılacağı şeklinde bir ifade olmadığını,³⁴ “silâhla ateş” kelimesinin bizzat Celâl Bayar tarafından kullanıldığını ve ayrıca İstanbul’daki hadiseler başladığından itibaren Celâl Bayar’ın yaverini veya Erdelhun’u göndererek Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek’e baskı yapmak suretiyle her türlü tedbirin alınmasını, protestoların bastırılmasını ısrarla istediğini ifade etti.³⁵

Bu ifadenin ardından mahkeme başkanı Başsol, Bayar’a kendisinin ifadelerinin; fazla müsamaha edildiği için protestolar kesilmiyor, gözdağı için ateş edilecektir ve tebliğin daha önceden Örfi İdare

---

³⁴ YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 256.

³⁵ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 62.

Komutanı tarafından hazırlanmış olduğu noktalarında Ethem Yetkiner’le üç noktada birbirini tutmadığını söyledi. Fakat Bayar önceki ifadesinde ısrar etti.³⁶

Söz konusu iddia İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek’e de soruldu; 30 Nisan günü vilayetteki toplantıda valinin odasında Celal Bayar, Namık Gedik, Ethem Yetkiner ve Kemal Aygün otururlarken Bayar’ın *“bu çocuklar gevşeklikten anlamazlar, bu hocaları da tahrik ediyor, şiddet gösterilmesi lazımdır bu bir ders mahiyetinde olmalıdır”* dediğini, bunun üzerine kendisinin de bir tebliğ yazayım dediğini, fakat Celal Bayar’ın *“biz askerce yazarsak kısa olur, bizim arkadaşlarımız bunu daha edebi yazar, onlar yazsınlar”* dediğini ifade etti. Bunun üzerine Ethem Yetkiner’in 15 numaralı tebliği hazırladığını ve okuduktan sonra Celal Bayar’ın tebliğe ateş edileceği hususundaki kelimeleri koydurduğunu ve ondan sonra Ethem Yetkiner’in teklifi üzerine tebliğin yalnız radyoda okunmakla kalmayıp bastırılmak suretiyle bekçiler sayesinde evlere kadar dağıtıldığını söyledi.³⁷

2.2. “555 K” Hadisesiyle İlgili İddialar

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Mayıs’ta bir günlük sokağa çıkma yasağı ilan etti. Ancak, olaylar durulmadı, aksine daha da alevlendi. Bu süreçte en çarpıcı hadise “555 K” diye bilinen; *“beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay’da”* anlamına gelen Ankara Kızılay’da Harbiyeli öğrencilerin katıldığı gösteridir.

³⁶ YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 257.

³⁷ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 61.

5 Mayıs akşamı Kızılay'da Atatürk Bulvarı'nda büyük bir kalabalık bir araya geldi. Atlı polislerle askerler bulvarın iki yakasına dizilmişlerdi. Memurların dağılma saatinde DP Gençlik Kolu üyeleri gösteri düzenlemek için hazırlanmışlardı. Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, meclis dönüşü Çankaya'ya çıkarken toplanan DP'liler alkışlarla hükümete moral vermeyi planlıyorlardı. Ancak olayı daha önceden haber alan CHP Gençlik Kolları üniversitelere haber vererek organize olmuştu.³⁸

Bayar ve Menderes'in içinde buldukları araç kalabalığın olduğu yere gelmeden önce, atlı polisler ile askerî birliklerin geniş güvenlik tedbirleri aldığı gösterilerde öğrenciler polisle çatıştı. Polis göz yaşartıcı bomba kullanarak kalabalığı dağıtmaya çalıştı. Bu sırada Ulus tarafından gelmekte olan ve Bayar ile Menderes'i taşıyan resmi araçların, kalabalığın içerisinde kalma ihtimaline karşı Lozan Meydanı'ndaki görevli trafik polisine araçları Necati Bey Caddesi'ne yönlendirmesi talimatı verildi.³⁹ Cumhurbaşkanı'nın makam arabasının şoförü trafik polisinin gösterdiği yöne direksiyon kırarken Bayar'ın müdahalesiyle araba Atatürk Bulvarı'na doğru devam etti. O sırada DP'liler duraksayan arabaya yanaşmak istedi ama Bayar'la Menderes'i yolundan saptıramadılar. Araç DP il merkezinin önüne yaklaştığında Bayar'ın talimatıyla durdu ve ikili arabadan indi. DP

---

³⁸ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 217.

³⁹ Yılmaz Öztuna-Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s. 95.

binasının penceresinden alkışlar başlayınca bulvardaki kalabalıktan da protestolar başladı.⁴⁰

Menderes kalabalık arasında Kızılay-Güven Parkı yönüne doğru yürümeye başladı. Koruma polislerinin zor anlar yaşadığı bu ortamda, bazı göstericiler Başbakan Adnan Menderes'in yakasına yapışarak tartakladılar. Kravatı bir yana kaymış, gömleğinin ucu pantolonundan çıkmıştı. Bağırarlardan birisine yaklaşarak: “*Ne istiyorsunuz? Ne bağıriyorsunuz?*” diye sorunca, gençlerden birisi: “*istifanı istiyoruz, hürriyet istiyoruz*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Menderes: “*Öldürecek misiniz beni, hadi, öldürün bakalım*” deyince kalabalıktan: “*Biz katil değiliz! Katil hükümet! Katil hükümet*” sloganları atılmaya başlandı. Protestoların, istifa sloganlarının ve itiş-kakışların yaşandığı olaylarda polisler, Menderes'i korumak için büyük uğraş verdi. Kızılay binasının önüne yaklaşınca, bağı açılmış ve düğmeleri kopmuş bir halde, hayret ve üzüntü içinde Menderes: “*Benden ne istiyorsunuz? Yuh bana mı? Yuh ne demek?*” diye bağıriyordu. Sonrasında Emniyet Birinci Şube Müdürü Niyazi Bicioğlu, Başbakanı, yol kenarında duran ve gazeteci Emin Karakuş'a ait bir arabaya yönlendirerek: “*Sayın Başbakanım, lütfen arabaya girin*” diye adeta zorlayarak arabaya bindirdi ve oradan uzaklaştırdı. Menderes'i ve Bayar'ı çok öfkelen diren bu olayda başta İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere tüm emniyet teşkilatı devlet

---

⁴⁰ Öymen, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, s. 216.

büyüklerini koruyamamakla ve gerekli tedbirleri almamakla suçlandı.

41

İstanbul-Ankara Olayları Davası'nda Celal Bayar'la ilgili bir diğer suçlama bu andan itibaren yaşandığı iddia edilen diyalogla ilgiliydi. İddiaya göre; Celal Bayar'ın Özel Kalem Müdürlüğü odasının kapısını açarak orada bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik'e hitaben: “*Şimdi Kızılay'a gideceksin, megafonla bağıracaksın veya bağırırsınlar. Protestocular bir tarafa halk bir tarafa ayrıldıktan sonra protestoculara ateş açtıracaksın*” şeklinde emir vermiş, Namık Gedik Kızılay'a gidince etrafını halk ve öğrenci kitlesi sardığı ve otomobilinin kapısını açmaya çalıştıkları için verilen emri yerine getiremeden dönmeye mecbur kalmıştı⁴²

Bayar mahkemede: 5 Mayıs günü Menderes ve Koraltan ile meclisten çıkarak Kızılay'dan geçip evlerine gitmek istedikleri sırada Ordu evinin önüne geldiklerinde trafiğin kapalı olduğunu gördüklerini, trafik memurlarının başka yoldan geçmeleri için işret verdiğini fakat oraya kadar gitmiş iken topluluğun içerisine girerek işin esas ve mahiyetini anlamak ve firar ediyormuş gibi bir telakkiyi bertaraf etmek gayesiyle Menderes ile birlikte arabadan inerek kalabalığın içerisine karıştıklarını söyledi. O sırada bir kısım gençlerin aleyhe tezahürat yapmaya başladıklarını, kendisinin arabaya binerek Başbakanlığa gittiğini, Namık Gedik'i görerek alınacak tedbirler ve kanuni icaplardan bahsettiğini, fakat Namık Gedik'e “*Kızılay'a çık*

---

⁴¹ Ali Dikici, “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 30, S. 89, s. 25-26.

⁴² Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 28.

bizden olanlar bir tarafa ayrılсын, kalana ateş aç” diye bir şey söylemediğini ifade etti.⁴³ Ayrıca Ankara Valisi Dilaver Argun’u hadiseler hakkında bilgi almak amacıyla sık sık köşke çağırıldığını ve ona önleyici tedbiri tavsiye ettiğini, fakat (nümayişçilerin kökünün kazınması lazımdır) şeklinde bir şey söylediğini hatırlamadığını sözlerine ekledi.⁴⁴

Mahkemede şahitlik yapan Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Arif Özgen, İktisat Profesörü Memduh Yasa ve Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muavini Yavuz Alp; 5 Mayıs hadiselerinden sonra Başbakanlıkta Menderes’in odasına bitişik özel kalem odasında oturdukları esnada Başbakan’ın odasından özel kaleme açılan kapıdan Bayar’ın içeriye girerek “Dahiliye Vekili!” diye çağırıldığını ve Gedik’in hemen ayağa fırladığını, Bayar’ın Gedik’e hitaben “Namık Bey şimdi derhal Kızılay’a gidiniz. Megafonla bağırınız, bizden olanlar, olmayanlar ayrılınlar, dağılan dağılır, dağılmayanlara ateş ediniz” dediğini, Namık Gedik ‘inde baş üstüne diyerek oradan ayrılıp gittiğini, fakat sonra kalabalığın saldırılarına maruz kaldığı için geri döndüğünü iddia etti.⁴⁵

2.3. Harp Okulu Öğrencileriyle İlgili İddialar

21 Mayıs 1960 günü Harp Okulu öğrencileri Orduevinden Bakanlıklar ve oradan da Kızılay’a doğru sessiz bir yürüyüş yaptılar. Bu

---

⁴³ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 211

⁴⁴ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 220; Yassıada yargılamaları başlamadan önce 30 Mayıs’ta İçişleri Bakanı Namık Gedik’in gözaltına alındıktan sonra Harp Okulunun üçüncü katından atlayarak intihar ettiği duyuruldu. Bu nedenle mahkemede Gedik’in ifadesi alınmamıştır.

⁴⁵ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 63.

durumdan haberdar olan Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, öğrencileri dağıtması için Etimesgut'ta hazır kuvvet halinde bulunan Zırhlı Eğitim Tugayı Komutanına emir verdi. Aynı gece Çankaya Köşkünde Rüştü Erdelhun, Adnan Menderes, Ethem Menderes, Namık Argüç, Suat Kuyaş, Dilaver Argun, Fatin Rüştü Zorlu, Cemal Gökten ve Celal Karasapan'ın katıldığı sabah saat 04.30'a kadar süren toplantıda Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü meselesi ele alındı. Rüştü Erdelhun'un: *“bu gibi hadiselerin bir daha tekerrür etmeyeceğini, tekerrürü halinde bunları toplayıp, vasıtalara doldurup Ankara'dan uzaklaştıracağını ve icabında ateş açtıracağını”* söylediği iddia edilirken, bu beyanın Celal Bayar tarafından da tasvip edildiği ileri sürülüyordu.⁴⁶ Toplantının yapıldığı gece Ankara Valisi Dilaver Argun'un bir ara Bayar'ın yanından ayrılarak yaverler odasına indiğinde Cumhurbaşkanı Muhafız Kumandanı Osman Köksal'a *“Harbiyeyi tard edeceğiz, bu talebelerden hayır gelmez, bunlara her şeyi yapacağız”* demek suretiyle Bayar'ın konuşmalarından edindiği intibahı aktardığı iddialar arasındaydı.⁴⁷

Bayar mahkemede söz konusu suçlamalarla ilgili olarak: *“o andaki fikrim şu idi: askerin siyasetle uğraşmasının ve siyasete girmesinin bu memleket için felaket olacağına kaniyim. Bütün tarihimiz bunu gösterir. Askerin siyasete girmemesi için mümkün olan her şeyin yapılması lazım geleceğini söyledim. Bu gün dahi aynı kanaati muhafaza etmekteyim”* dedi. Devamında ise, Harp Okulu öğrencileri yürüyüş yaparken iki defa resmi aracıyla önlerinden geçtiğini, sadece

⁴⁶ Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 31-32.

⁴⁷ YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 259.

birkaç yüz kişinin yürüyüş yaptığını, kendisine karşı herhangi bir hareketleri olmadığını ve Harp Okulu öğrencilerin cezalandırılması noktasında bir fikrinin olmadığını söyledi. Yürüyüş yapanların askeri disiplin kaidelerine aykırı hareket etmeleri sebebiyle cezalandırılacakları fikrinin olduğunu fakat bunun sadece bir fikir olduğunu, asla teşebbüse geçilmediğini, sadece okul müdürü vasıtasıyla öğrencilerin uyarıldığını, yaptıklarının doğru olmadığını iletmesini telkin ettiğini söyledi.⁴⁸

İddialar dönemin Ankara Valisi Dilaver Argun'a sorulduğunda Argun: *“Harp okulu öğrencilerinin yürüyüşü bakımından Bayar’ın okul disiplini bakımından cezasız kalmamasını ve bu yürüyüşü yapanların mutlaka bulunarak okuldan ihraç edilmeleri gerekir”* dediğini söyledi. İfadesinin devamında Bayar’ın Erdelhun’a Harp Okulu’nun ikinci bir yürüyüş yapması halinde tedbir nedir diye sorduğunda, Erdelhun’un kendisine: *“artık bu hadiseler tekrar etmeyecek, ettiği takdirde askeri birliklerle kendilerini kuşatıp dağıtacağım, dağılmazlarsa vasıtalarla toplatacağım, karşılık verirlerse ateş açtıracacağım, Örfi İdare Komutanı’na bu emri verdim”* dediğini ve Bayar’ın *“pekala”* diyerek tasvip ettiğini söyledi. Harp Okulu’nun sınavlarının yapılarak veya sonraya ertelenerek Eğridir Kampı’na götürölmelerini Bayar’ın münasip gördüğünü söyledikten sonra, Erdelhun Paşa’nın *“huzur ve asayışı sağlamak için ve bu işleri yapabilmek için Ankara’daki birlikler yeterli değildir, müsaade buyurursanız Konya ve İzmit’ten askeri birlikler getireceğim”* demesi üzerine, Bayar’ın da onayladığını

---

⁴⁸ YAD İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı, s. 239-240.

de sözlerine ekledi.⁴⁹ Son olarak, 22 Mayıs'ta Ankara Örfi İdare Komutanı Namık Argüç'ün yanına gittiğini, Argüç'ün kendisine: “*Harp Okulu'nun ikinci yürüyüşü halinde eğer emirleri dinlenmezse ateş açılması için Genel Kurmay Başkanı'ndan emir aldığını, fakat kendisinin bunu yapamayacağını, gerekirse istifa edeceğim*” dediğini aktardı.⁵⁰

Dönemin Genel Kurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ise “*ateş ettireceğim*” şeklinde bir şey söylemediğini, Örfi İdare Komutanı'nın kendi yetkisi olduğunu, kendi elindeki yetkiye göre istediğini yapacağını ifade etti. Eğridir Kampı'yla ilgili olarak söylenenleri de reddetti.⁵¹ Sanık olarak yargılanan dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes ise: Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eylemcilere ateş edilmesi yönündeki emrine ilişkin bir bilgisi olmadığını, Harp Okulu ile ilgili olarak da kimseye bir emir vermediğini söyledi.⁵²

Mahkemenin son oturumlarında bütün sanıkların savunmaları alındıktan ve olayın tanıklarının ifadeleri dinlendikten sonra davanın son celsesinde Bayar'ın avukatlarının müdafaaları soruldu. Avukat Gültekin Başak yazılı olarak savunmasını mahkemeye takdim etti. Avukat Orhan Ergüder ise sözlü olarak yaptığı savunmayı yazılı olarak da mahkeme heyetine sundu. Ergüder, müvekkili tarafından idarecilere olan müdahale ve ikazlarının Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kendisine yüklemiş olduğu kanunları müdafaa

---

⁴⁹ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 259-260.

⁵⁰ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 260.

⁵¹ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, s. 262.

⁵² Yüksek Adalet Divanı Kararları, s. 50.

vazifesinden ileri geldiğini ve hareketlerinde suç unsurları mevcut olmadığını belirterek beraatına karar verilmesini istedi.⁵³ Ardından mahkeme başkanı tarafından Bayar’a müdafaa ve son sözleri soruldu. Bayar, “*müdafilimin ortaya attıkları delilleri kendilerine itimat ettiğim için kabul ediyorum* dedi.⁵⁴

2 Şubat 1961’de başlayan İstanbul-Ankara Olayları Davası 27 Temmuz 1961’de davanın Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine karar verildiği 54. Oturumda sona erdi.⁵⁵ İstanbul- Ankara olayları Anayasayı ihlal suçunun maddi delilleri sayıldı. Bayar’ın Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını cebren tağyir ve tebdil ve ilgadan dolayı TCK’nın 146/1. Maddesi hükmünce ölüm cezasına çarptırılmasına oy birliğiyle karar verildi.⁵⁶

SONUÇ

Demokrat Parti iktidarında on yıl Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Celal Bayar 27 Mayıs darbesi sonrasında Yassıada’da, “*köpek davası*”, “*6-7 Eylül olayları davası*”, “*Topkapı olayları davası*”, “*Kayseri olayları davası*” ve “*İstanbul-Ankara olayları davası*” olmak üzere beş ayrı davadan yargılandı. İstanbul-Ankara olayları davasında Bayar, tarafsız olmamak, anayasal düzenin ortadan kaldırılmasının destekleyicisi olmak, protesto gösterileri yapan Harp Okulu ve üniversite öğrencilerini şiddetle cezalandırmak hatta ortadan kaldırma emri vermekle suçlanıyordu. Bayar mahkemedeki savunmalarında,

---

⁵³ Yüksek Adalet Divanı, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, TBMM Kütüphanesi, Yer: 1985-4504, Cilt 4, s. 2729-2730.

⁵⁴ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, Cilt 4, s. 2730.

⁵⁵ YAD *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, Cilt 4, s. 2833

⁵⁶ BCA. 010.09.90.275.5.1.

Anayasanın kendisine verdiği yetki sınırları dahilinde kaldığı ve yaptıklarında suç unsuru bulunmadığını özellikle ifade ediyordu. Şahitlerin beyanları sonrasında bazı yerleri tam olarak hatırlamadığını söylerken, genellikle ilk verdiği savunmasının arkasında durdu ve ifadesini değiştirmede.

Anayasa Profesörü Ali Fuad Başgil'in de katıldığı Çankaya'da yenilen yemekteki konuşmalarla ilgili Celal Bayar'ın savunmasından sonra Başgil'in kendisi, Adnan Menderes ve Atıf Benderlioğlu'nun ifadeleri Bayar'ın söylediklerinden farklıydı. Özellikle bu yemekte Bayar'ın kullandığı "tenkil" kelimesi üzerinde çok duruldu. Bir diğer suçlamada "15 Numaralı Tebliğ"ın Bayar'ın dikte etmesiyle hazırlandığı ve ateş edileceğine dair ifadenin de Bayar tarafından ekletildiği iddiasıydı. Bu suçlamayla ilgili olayın tanıkları olan Ethem Yetkiner ve Fahri Özdilek Bayar'ı zor durumda bırakacak ifadeler verdiler. 21 Mayıs'ta yürüyüş yapan Harp Okulu öğrencilerinin bir daha yürüyüş yapmaları halinde toplatılarak başka yerlere götürüleceği ve üzerlerine ateş açılacağı iddialarıyla ilgili dönemin Ankara Valisi Dilaver Argun'un ifadeleri ise Bayar'ın söylediklerinin tam tersiydi ve suçlamaları doğrular nitelikteydi. 27 Mayıs darbesinden sonra basın mahkemedeki iddiaları okuyucularına günlük aktarırken, özellikle Harp Okulu öğrencileri meselesi hem MBK üyelerince gündemde tutuldu hem de basında da geniş yer buldu.

Yüksek Soruşturma Kurulu'nun hazırladığı iddianame üzerinden giden yargılamalar elli dört oturum ve yaklaşık beş ay sürdü. Davanın ilk oturumlarına katılan Bayar, sonraki oturumlara sağlık durumu

gerekçesiyle katılmadı, avukatları duruşmaları takip ettiler. İstanbul-Ankara Olayları Davası 27 Temmuz'da Anayasayı İhlal Davası'yla birleştirildi ve Celal Bayar'ın da aralarında bulunduğu DP'nin önde gelen isimleri bu davada suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırıldılar.

KAYNAKÇA

1. Resmi Belgeler

BCA. 010.09.7.23.7.3.16.

BCA. 010.09.90.275.5.1.

Yüksek Adalet Divanı Kararları, TBMM Kütüphanesi, Yer:1985-4520, Esas No: 1960/4, Yassıada, 1960-1961.

Yüksek Adalet Divanı, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, TBMM Kütüphanesi, Yer: 1985-4504, Cilt 1.

Yüksek Adalet Divanı, *İstanbul-Ankara Olayları Davası Duruşma Tutanağı*, TBMM Kütüphanesi, Yer: 1985-4504, Cilt 4.

2. Telif Eserler

ARIKAN, M.(2002). 27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası iddianamesi üzerine bazı tespit ve düşünceler, *Türkler Ansiklopedisi*, (17), Ankara, s. 74-84.

ARSLAN, Z. (2009). Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. dönem (1957-1960), (1), No: 156, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

BAŞGİL, F. A. (2007). Yakın maziden hatıra kalıntıları, Haz: Müşerref Özdemir-Nazif Güner, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

BOZDAĞ, İ. (2010). Celal Bayar Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul: Truva Yayınları.

BULUT, S.(2009). Üçüncü dönem Demokrat Parti iktidarı (1957-1960): siyasi baskılar ve Tahkikat Komisyonu,” *Akademik Bakış*, 4 (2), s. 125-145.

DİKİCİ A. (2014). 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 (89), s. 11-59.

KİLİ, S.- Şeref A. G. (1985). Türk Anayasa metinleri (Senedi İttifaktan günümüze), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

ÖYMEN, Ö. (1986). Bir ihtilal daha var (1908-1980), İstanbul: Milliyet Yayınları.

ÖZTUNA, Y.- Ayvaz G. (1987). Türkiye’de askeri müdahaleler, İstanbul: Tercüman Yayınları.

- Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2010). 50. yıldönümünde 27 Mayıs'ı hatırla(t)mak, Ankara.
- ŞEN, E. "1924 Anayasası," <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2249045-1924-anayasasi>, (E. T. 16.09.2020).
- TEMİZGÜNEY, F. (2018). 1960 darbesine giden süreçte önemli bir kesit: İstanbul öğrenci olayları, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14 (27), s. 181-211.
- TOPÇU, İ. (2018). İstanbul-Ankara olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin uygulamaları, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), s. 715-732.
- TOPÇU, A. S. (2020). 27 Mayıs darbesi sürecinde İstanbul-Ankara öğrenci olayları, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- www.tdk.gov.tr. (E.T. 09.03.2020).
- YÜCEL, S. (2001). Mustafa, Demokrat Parti, İstanbul: Ülke Kitapları.

BÖLÜM 12

SLAVOJ ZİZEK HAYATI, ESERLERİ, FİKİRLERİ

Hatice Demet TUZCU¹
Doç. Dr. Yasemin BİLİŞLİ²

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Doktora Öğrencisi, Antalya, TÜRKİYE, hdemettuzcu@hotmail.com 0000-0002-3601-4311

² Akdeniz Üniversitesi, SBMYO, Antalya, TÜRKİYE, yasemin@akdeniz.edu.tr. 0000-0001-9272-9568

" Hata korkusu, hatanın ta kendisidir. "

Zizek

GİRİŞ

Çağdaş felsefenin önemli isimlerinden biri olan Slavoj Zizek, ideoloji, küreselleşme, insan hakları, hoşgörü gibi pek çok alanda önemli eserleri bulunan Marksist, filozof, sosyolog, ve kültür eleştirmenidir. Zizek'in yaşıyor olması, hakkındaki tüm sorulara cevap verebileceği anlamına gelmektedir ki bu durum onu diğer kuramcılardan ayıran en temel özelliğidir. Son derece üretken olan filozof, her yıl birden fazla kitap yazmaktadır. Bu çalışmada da, Zizek'in hayatı, kişiliği, eserleri, iletişim alanına katkısı ve eserlerinden hareketle fikirleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Günümüzde "Kültürel Teorinin Elvis'i", "Modern Çağın Sokrates'i" ya da "Marx'ın Erkek Kardeşi" olarak karikatürize edilerek tanımlanan (Akıner ve Arık, 2012: 1) Slavoj Zizek, 21 Mart 1949 yılında Yugoslavya'nın Lubiana kentinde doğmuştur. Bu kent Yugoslavya'nın dağılması ile Slovenya'nın başkenti olmuştur. Üniversite eğitimini Felsefe ve Sosyoloji alanında yapmıştır. Yüksek lisansını da doktorasını da felsefe alanında Lubiana Sanat Fakültesinde felsefe bölümünde tamamlamıştır.

Bazı kaynaklarda 1970'li yıllarda Zizek'in Komünist Rejim tarafından sakıncalı görüldüğü ve baskı altına alındığı, 1975 yılında yüksek lisans tezinin Siyasi olarak sakıncalı görülmesinden dolayı

Üniversite’de görev alamamış ve Yugoslav ordusunda görev yaptığı yazılırken bazı kaynaklarda ise Batılılar tarafından önemsenmesi nedeniyle Komünist rejimden baskı görmediği yazılıdır. 1970’li yıllar, Tito yönetimindeki Yugoslavya Uluslararası Politikasında Bağlantısızların öncülüğünü yapmakta ne Doğu ne de Batı Blokları içerisinde yer almamakta tarafsız ve bağımsız davranan bir ülkedir. Bu nedenle S. Zizek’in Stalinist savunuları ile sakıncalı görülmüş olması ve tezinin sakıncalı görülerek Üniversite’ye kabul edilmemiş olması birinci görüşü onaylar görünmektedir. 1980’li yıllarda kendisi gibi Lacancı psikanaliz konusunda çalışan Renata Salecl, Alenka Zupancic, ve Mladen Dolar ile birlikte oluşturduğu grup Avrupa’nın entelektüel çevrelerinde etkili olmaya başladı.

İkinci doktorasını 1985 yılında Paris Üniversitesi’nde psikanaliz alanında tamamladı. Bu dönemde Jacques Lacan’ın asistanı olan Jacques Alain Miller ile çalıştı. Zizek’in düşüncelerini oluşturan Lacan, Darrida ve Foucault oldu. Daha çok Lacan’dan esinlenerek psikanaliz üzerine yoğunlaştı ve Slovenya’ da Kurumsal Psikanaliz Derneğini kurdu.

En fazla etkilendiği kişiler Alman ve Fransız ekolunun temsilcileri olan George Wilhelm Frederich Hegel, Jacques Lacan, Sigmund Freud, Karl Marx, Soren Kierkegaard, Blaise Pascal, Immanuel Kant, Frederich Schelling, Joseph Stalin, Martin Heidegger ve Theodor Adorno’dur.

Her ne kadar Lacancı kimliği aşikâr olsa da Zizek “benden sadece bir düşünür seçmem istenirse, bu kesinlikle Hegel olur” diyecek kadar da

Alman idealizmine bağlıdır (Ramussen, 2007:89). 1981 yılında tamamladığı felsefe doktorasındaki tezi “The Materialist Reversal of Hegel in French structuralism” de Zizek’in Alman felsefesi ile olan etkileşimini gözler önüne sermektedir. Öte yandan psikanaliz üzerine yaptığı ikinci doktorasında hazırladığı çalışma da “Hegel et Lacan” adını taşımaktadır. Zizek’in bu çalışması da onun felsefesini şekillendiren Lacan ve Hegel’i okumak amacını açık bir biçimde göstermektedir (Zizek, 2002: 23).

Yılda ortalama bir kitaptan fazla yazı yazabilen, kitaplarından 20’den fazlası İngilizce olarak yayınlanmış ve birçok eseri İngilizceye çevrilmiştir. Birçok halk tipi konferanslar için birçok Ülkeye giden Slavoj Zizek Avrupa Ülkelerinde, ABD, İngiltere’de Üniversitelerinde de dersler vermektedir. Halen Lyublyana Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

1.1. Kişilik Özellikleri

“Kültürel Çalışmaların Elvis’i,” “Marx’ın Erkek Kardeşi”, “Tek Kişilik Kültür Mültür İnsanı” gibi tanımlamalarla ifade edilmeye çalışılan Slavoj Zizek konuşmaları sırasında ellerine hakim olamayan ve bugün kendi söylediğini üç yıl sonraki bir konuşmasında eleştiren bir başka bakış açısı ile düşüncelerine dinamizm kazandıran bir yapıya sahiptir. Slavoj Zizek, NTV’de katıldığı Can Dündar ile yaptığı söyleşide *Akademik Rock Yıldız’ı benzetmesi sizin kulağınıza nasıl geliyor sorusuna kendi kelimeleri ile “İyiden çok kötü geliyor, sanki bir yandan beni övüyormuş gibi bir yandan da bu adamı çok da ciddiye almayın der gibi bir tarifi ortaya koyuyor” şeklinde cevap*

veriyor. Gene bu programda “Bir Aydın’ın görevi sorulara cevap vermek değil, sorunları soruları görmeye çalışmak” tır diyor.

9 Ağustos 2008 de The Guardian ‘da yayınlanan “Sivil Sorulara Sivri Cevaplar” başlıklı röportajından cevap örneklerinde ise kendisini etkileyen düşünürlerin izlerini bulmak mümkündür (<https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2008/aug/09/slavoj.zizek>)

-“En mutlu olduğunuz an?”

“Mutlu anlarımı andığım veya hatırladığım bazı zamanlar ama asla onlar sırasında değil.”

-“En büyük korkunuz?”

“Öldükten sonra dirilmek. Bu nedenle, hemen yakılmak istiyorum.” (Derrida)

-“En eski hatıranız nedir?”

“ Annemi çıplak görmem. İğrençti.” (Psikanaliz ve Freud)

-“Yaşayan kime hayranlık duyuyorsunuz ve neden?”

“Jean-Bertrand Aristide: Haiti’nin iki kez indirilen başkanı. Kendisi, umutsuz bir durumda neler yapılabileceğini gösteren bir örnektir.”

-“Başkalarında en beğenmediğiniz özellik?”

“İhtiyacım olmasa ya da istemesem de bana yardım teklif edilmesinde ısrar edilmesi.” (Lacan)

-“Yaşadığınız en utanç verici an?”

“Sevişmeden önce bir kadının önünde çıplak durmak.” (Freud)

-“Mal mülk dışında, satın aldığınız en pahalı şey?”

“Hegel’in toplu eserlerinin Almanca yeni baskısı.”

-“Sahip olduğunuz en değerli şey?”

“Bkz. Bir önceki soru.”

- “Canınızı ne sıkar?”

“Aptalları mutlu görmek.”(Kapitalizme karşı söylemlerinden)

-“Görünüşünüzde en hoşlanmadığınız şey?”

“Olduğum gibi görünmeme neden olan şey.”(kapitalizm kuralları)

-“Engel olamadığınız davranışınız?”

“Konuşurken, saçma sapan ve aşırı bir şekilde ellerimde ortaya çıkan tikler.” (Anlatmak istediklerini kelimeler aracılığıyla tam ifade edemediği kaygısıyla elleri ve tikleriyle destekleyen bir yapısının olması, çünkü anlattığı konuda siz onun fikirlerini tekrarlamış olsanız bile mutlak aksini bir başka açıdan dile getirip, hem Marksın diyalektiğini hem de yamuk bakmak kitabında söz ettiği gerçekleri yakalamak için başka açıdan bakmak da gerekir düşüncesini bir yaşam tarzı olarak da kendinde olması)

-“Kendinize nasıl bir eğlenceli kostüm seçerdiniz?”

“Üzerinde kendi yüzümün olduğu bir maske. Böylelikle insanlar, benim aslında kendim olmadığımı ama benim gibi görünmeye çalışan bir başkası olduğumu düşünürdü.” (Bu söylemi ile yaşanan koşulların, kapitalizmin insanlara bir maske taktırdığını ve bu koşullarda maskenin onlara aslında bir maske değil de gerçek olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır)

-“En ‘suçlu hissettiğiniz’ keyfiniz?”

“The Sound of Music” gibi utanç verici, rahatsız filmleri izlemek.” (Popüler Kültür Ürünü olan ve sadece eğlence amaçlı olarak değerlendirdiği filmleri seyrederek zevk alması)

-“Yaptığınız en kötü iş?”

“Öğretmenlik. Öğrencilerden nefret ediyorum. Diğer tüm insanlar gibi, çoğunlukla aptal ve sıkıcılar.”

-“En büyük hayal kırıklığınız?”

“Alain Badiou’nun 20. yüzyılın “anlaşılmaz felaketi” dediği şey: Komünizmin felaket başarısızlığı.”

-“Geçmişinizi değiştirebiliyor olsaydınız, neyi değiştirdiniz?”

“Doğumumu. Sofokles’le aynı fikirdeyim: En büyük şans, doğmamaktı – ancak fikranın devamındaki gibi, çok az kişi bunu başarabilmiştir.”

-“Geçmişe gidebiliyor olsaydınız, nereye giderdiniz?”

“Hegel’in bir üniversite dersini izlemek için 19. yüzyıl başlarının Almanya’sına.”

-“*Nasıl dinlenirsiniz?*”

“*Tekrar tekrar Wagner dinleyerek.*”

-“*Hayatın size öğrettiği en önemli ders?*”

“*Bu hayat, size öğretecek hiçbir şeyi olmayan aptal ve anlamsız bir şeydir.*”

-“*Bize bir sır söyleyin.*”

“*Komünizm kazanacak.*”

1.2. Başlıca Eserleri

Slavoj Zizek eserlerini ağırlıklı olarak Fransızca ve İngilizce yazmakla birlikte Almanca, Portekizce, İspanyolca, Japonca ve İsveç ve diline de çevrilmektedir (Harpham, 2003: 456). İlk eseri 1989 yılında yazdığı “*The Sublime Object of Ideology*” dir. Diğer eserleri tarih sırasına göre; “*Ernesto Laclau: Beyond Discourse Analysis (in New Reflections on the Revolution of Our Time) (1990)*”, “*For They Know Not What They Do (1991)*”, “*Looking Awry (1991)*”, “*Enjoy Your Symptom! (1992)*”, “*Tarrying with the Negative (1993)*”, “*Everything You Always Wanted to Know About Lacan. But Were Afraid to Ask Hitchcock (1993)*”, “*The Metastases of Enjoyment (1994)*”, “*The Indivisible Remainder: Essays on Schelling and Related Matters (1996)*”, “*The Abyss of Freedom (1997)*”, “*The Plague of Fantasies (1997)*”, “*The Ticklish Subject (1997)*”, Zizek, Slavoj; Butler, Judith; Laclau, Ernesto “*Contingency, Hegemony, Universality (2000)*”, “*The Fragile Absolute (2000)*”, “*Did Somebody Say Totalitarianism? (2001)*”, “*The Fright of Real Tears: Krzysztof Kieślowski Between*

Theory and Post-Theory (2001)”, “*On Belief* (2001)”, “*Opera's Second Death* (2001)”, “*Welcome to the Desert of the Real* (2002). “*Revolution at the Gates: Žižek on Lenin, the 1917 Writings* (2002)”, “*Organs Without Bodies* (2003)”, “*The Puppet and the Dwarf* (2003)”, “*Iraq: The Borrowed Kettle* (2004)”, “*Interrogating the Real* (2005)”, “*The Universal Exception* (2006)”, “*Neighbors and Other Monsters* (2006)”, “*The Parallax View* (2006), “*Living In The End Times* (2010)”.

Eserlerinden bir kısmı Türkçe 'ye çevrilmiştir. Türkçe 'ye çevrilen eserleri tarih sırasına göre; “*Gülünç Yücenin Sanatı: David Lynch'in Kayıp Otoban'ı Üzerine*, (2001)”, “*İdeolojinin Yüce Nesnesi* (2002)”, “*Kırılğan Temas* (2002), “*Yamuk Bakmak* (2004), “*Ödünç Alınan Irak Çaydanlığı* (2004)”, “*Lenin Üzerine* (2004)”, “*Gıdıklanan Özne* (2005)”, “*Paralaks* (2007)”, “*Önce Trajedi Sonra Komedi* (2009)”, “*Ahir Zamanlarda Yaşarken* (2011)”, “*Olumsuzlukla Oyalanma* (2011)”, “*Hiçten Az* (2016)”.

2. İLETİŞİM ALANI İLE İLGİSİ

Hemen Hemen her konuda fikir üretebilen ve tartışabilen, konferans verebilen Slavoj Zizek iletişim alanında yaptığı çalışmalarında özellikle film analizleri ön plana çıkmakta. Film çözümleme yöntemi olarak psikanalizi kullanıyor. Filmlerin görüntüleri ile diyaloglarını birleştirerek ikinci el bir yaşam olduğunu ortaya koyuyor. Öte yandan anamorfaz (Görme duyusuyla dolaysız olarak algılanamayan, belirli bir biçime sahip değilmiş gibi görünen nesnelere özel bir bakış

açısından algılanabilir olması anlamına gelir) ile filmlerin arka planlarında yer alan fikirleri açıklamaya çalışıyor.

Zizek'e göre anamorfik cisimler, "yamuk bakarak" yani ancak ve ancak belirli bir bakış açısından algılanabilir ve bu sayede simgesel düzende bir yere oturtulabilir olduğunu savunmaktadır. Zizek "yamuk bakmak" kavramını "gerçeği görmek" anlamında kullanmaktadır. Zizek, psikanalitik film çözümlemelerine "yamuk bakmak"la başlıyor. İleti çözümlemesinde her tür analizin temelinde duran, dairesel iletişimi kullanıyor. Böylece kaynağın bilinçaltı kurgusuna yöneliyor.

Charlie Chaplin filmlerinde can alıcı özelliğinin çocuklara takınılan kötü, aşağılayıcı ve sadistçe tutum olduğunu ifade ediyor. Chaplin'in filmlerinde çocuklar başarısız olduğu zaman onlarla alay edilir, dalga geçilir, gülünür, ancak burada asıl sorulması gereken, çocukların bize yumuşak ve korunmaya muhtaç varlıklar olarak değil de dalga geçme ve alay etme nesnelere olarak görünmeleri için onlara hangi noktadan bakmamız gerektiğidir. Bunu da ancak çocukların kendi bakışları ile bakarsak anlayabiliriz. Çünkü ancak çocuklar çocuklara bu şekilde davranır; nitekim çocuklara karşı koyulan bu sadistçe mesafe çocukların kendilerinin bakışıyla simgesel özdeşleşme kurulduğunu ima eder. Zizek'e göre Chaplin'in üzerinde çocukluğunun geçtiği sokakların etkisi vardır. Bilinçaltında yaşayan o sokakların etkisi altındaki çocuğu Chaplin yine çocuk bakışı ile film kamerasından izleyiciye yansıtıyor.

"*Looking Awry* - (1991)" ve "*Enjoy Your Symptom!* (1992) isimli eserlerinde Lacan'ı Hollywood sineması ve Hitchcock filmlerinin

çözümlemesi üzerinden yeniden okur. Slavoj Zizek İngilizce yayımlanan ilk kitabı olan *İdeolojinin Yüce Nesnesi*'nde Marx-Hegel-Lacan-Popüler Kültür arasındaki bağlantıların çözümlemesinden hareketle radikal bir tavır alışın ipuçlarını aramaya yönelik tavrını açıkça ortaya koyar (Zizek, 2002).

3. KİTAPLARI VE FİKİRLERİNDEN ÖRNEKLER

1994'te yayımlanan *The Metastases of Enjoyment* da Zizek, tüketimde, özellikle kapitalist meta-fetişizmde ve milliyetçilikte zevk metastazlarının bir parçası olarak eğlencenin hem kutlama hem de tuhaf yönlerini vurgulamaktadır. *Did Somebody Say Totalitarianism?* (2005) kitabında, 20. yüzyılın sonunda solun liberalizmin "reel sosyalizm" eleştirisine kayıtsız şartsız teslim oluşunu eleştirmektedir.

Zizek "*Ahir Zamanları Yaşarken*" kitabında günümüzün bunaltıcı ruh halini, çoğumuzun paylaştığı sanki yaşadığımız her gün kıyamete daha da yaklaşıyor muyuz duygusunun üzerine gidiyor ve bu durumu anlamaya çalışıyor. 18. ve 19. yüzyılın Aydınlanma Çağının bir Altın Çağı olduğunu söylüyor ve Altın Çağ'dan uzaklaşmadığını yozlaştığını söylüyor. Savunduğu fikirlerin eski değerlere tutunmayı ve geçmişe dönmeyi öneren bir kurtuluş çağrısı gibi algılanmaması gerektiğini, insanları, duymak istedikleri karanlık günlerden sonra aydınlık günlerin geleceğine dair bir iyimserlik söz konusu olsa bile, bunun ile aldatılmaması gerektiğini vurguluyor (Zizek, 2011).

Zizek arzu için; arzuladığımızı düşündüğümüz şeyi gerçekten istemediğimizi vurguluyor. "Arzu ettiğiniz şey için, tüm istediğinizin o olduğunu düşünürüz. Elde ettiğiniz zaman ise, onu istemediğimizi

görürüz. Aslında istediğimiz ona kavuşmak (arzuladığımız şey her ne ise) değil, onu arzuladığımız bir nesne olarak kendimizden uzak tutmaktır. Biz gerçekten arzuladığımızı düşündüğümüz şeyleri istemiyoruz.” İfadeleri ile Lacan’ın bakış açısına gönderme yapıyor (<https://www.youtube.com/watch?v=cKjNfXo8UDM>)

Günümüze özgü dört temel mesele olduğunu tespit ediyor. Ekonomik sistemdeki dengesizlikler, dünyanın tümünü tehdit eden ekolojik kriz, çeşitli aralıklarla patlak veren toplumsal bölünmelere ve biyogenetik devrimin sonuçlarına vurgu yapıyor. Bu kitabında da saptadığı bu dört temel meseleyi kendine özgü üslubuyla, Elisabeth Kübler-Ross'un beş aşamalı keder şemasına (inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabul) karşılık gelen beş bölümde ve dört ara fasılda işliyor. Öte yandan art arda gelen krizleriyle kapitalizmin ölümcül bir hastalıkla karşı karşıya olduğuna dikkat çekerek, bu durumu yaklaşan bir tehdit olarak algılanmayıp, yeni bir başlangıç olanağı olarak düşünmeyi öneriyor.

Zizek (2002) “*İdeolojinin Yüce Nesnesi*” kitabında “Gülün Adı”nı ideoloji bağlamında tartışıyor. Zizek, “Bu kitapta canımızı sıkması gereken şey temelde yatan tezidir” diyor. “Totalitarizmin kaynağı, resmi dünyaya dogmatik bağlılıktır: Gülmenin, ironik mesafenin olmayışıdır.” Öncelikle ideolojinin varlığı, gerçeğin dışına çıkararak göstermesi varlığın kendini yeniden üretebilmesini sağlar. Aksi halde gerçek olan varlık kendini feshedip hiçliğe karışır» der. Burada sürecin kaçınılmazlığından çok gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre ideolojinin bu çerçevesi, ideolojinin güç ekseninde kullanılabilmesi için, burada kastedilen ideolojinin yaratılmasıdır,

gereklidir. İdeolojinin egemenliğini sağlayan doğruluğu; ideoloji arkasında bir güç kontrolü değil, ideoloji dışı şiddet ve kazanç vaadidir. İdeoloji yaratan ve kurgulayan hakim güçten başkası değildir. Zizek'e göre ideoloji bazen de, ait olunan "toplumsal gerçekliğe ilişkin yanlış bir tasarıma" sahip olmaktan ibarettir. Zizek bir de "ideolojik fantezi" kavramını kullanır ki bu kavramla "Şeylerin gerçekte nasıl olduğunu gayet iyi bilirler, ama yine de bilmiyormuş gibi davranırlar" diyerek siyasal hayatın aktörlerinin duruşunu tam olarak açıklamaktadır (Zizek, 2002).

SONUÇ

Slavoj Zizek'in de dâhil olduğu Sloven Lacan Okulu son derece özgün özelliklere sahiptir. Latin ve Anglosakson dünyalarında yapılanların tersine, Zizek'de, Sloven teorisyenler gibi analizlerini sinema ve edebiyat alanına genişletme yönünde birtakım çabalarda bulunmuştur. Öte yandan ısrarla siyasi-ideolojik alana göndermede bulunarak: İdeolojinin temel mekanizmalarını (ana-gösterenin rolü, özdeşleşme, ideolojik fantazi) betimlemesi ve teorileştirmesi; "totalitarizm" in özgüllüğünü ve farklı değişkenlerini (faşizm, Stalinizm) tanımlamaya ve Doğu Avrupa'daki radikal demokratik mücadelelerin temel özelliklerinin taslağını çıkarmaya çalışmıştır. Sloven okulunun ikinci ayırıcı özelliği, Lacancı kategorilerin klasik felsefi metinlerin analizinde kullanıyor olmasıdır: Descartes, Platon, Kant, Leibniz, Heidegger ve Marx Anglosakson analitik geleneği ve en önce de Hegel. Zizek'in röportajlarında da belirttiği gibi Hegel'e olan hayranlığı sebebiyle Hegelci yönelimleri vardır.

Kitlelere yaptığı konuşmalarda özellikle de halk kitlesine hitap ediyorsa konusu ile ilgili olarak dinleyicilerin düşüncelerinde bir etki yaratıp farklı açıdan bakmalarını sağlama amacıyla olduğu görülmektedir.

Sinemadan felsefeye, edebiyattan siyasete, aşk'tan ideolojiye kadar birçok konuyu ele alan ve çok yönlü bir felsefeci olan Zizek ele aldığı konuyu psikanalizci bir yaklaşımla irdelerken Marx'ın diyalektiğini bir yaşam biçimi olarak benimsemiş birisi olarak ele aldığı her konuyu farklı bakış açılarından bakmaya çalışmakta, her konuda fikirlerini tartışabilmekte, kendisine yapılan eleştirilere de cevap verebilmektedir. Çünkü gerçeği hayata da yamuk bakarak bulabileceğini düşünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akiner, N. ve Arık, B. (2012). 21. Yüzyıl İletişim Çağının Yaşayan Dâhisi: Slavoj Žižek. Atatürk İletişim Dergisi, (3), 1-18.
- Harpham, G. G. (2003). Doing the Impossible: Slavoj Žižek and the End of Knowledge. Critical Inquiry. Vol.29, No.3, pp. 453-485.
- Ramussen, E.D. (2007). Özgürleşmek Acı Verir. Slavoj Zizek'le Söyleşi, Cogito Dergisi, (51), pp. 73-90 (https://issuu.com/buyukkutuphane/docs/cogito_dergisi_-_say_51_-_yaz_2007) (Erişim tarihi: 14.11.2020)
- Zizek, S. (2001). On belief; Thinking in action. New York: Routlege.
- Zizek, S. (2002). İdeolojinin Yüce Nesnesi, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis yayınları.
- Zizek, S. (2005). Yamuk Bakmak, Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Zizek, S. (2011). Ahir Zamanları Yaşarken, Çev. Erkal Ünal. İstanbul: Metis Yayınları.
- Zizek, S. (2013). Biri Totalirizm mi Dedi. Çev. Halil Nalçaoğlu. İstanbul: Epos Yayınları.
- <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2008/aug/09/slavoj.zizek> (Erişim Tarihi: 04.10.2020).
- <https://www.youtube.com/watch?v=cKjNfXo8UDM> (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

BÖLÜM 13

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE YABANCI OKULLAR MESELESİ

Doç. Dr. Seyit TAŞER¹

Ahmet ULUSOY²

---

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. ORCID NO:0000-0002-2236-4644.

staser81777@gmail.com.

² Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ORCID NO: 0000-0002-3466-1443. ulusoy4209@gmail.com.

1. GİRİŞ

Eğitim ve bilgi edinme, fert ve toplum ölçeğinde insanın varlık ve devamlılığını sağlayan önemli ihtiyaçlardandır (Akgündüz, 1997, s. 265). Bu anlamda eğitim dil, din, örf, adet, tarih şuuru, sanat anlayışı gibi birçok ortak paydanın biriktirilmesi ve taşınması demektir. Eğitimin toplum hayatı açısından önemi hem statik hem de dinamik boyutta oluşmaktadır. Medeniyet ve kültürün genç nesillere aktarıcılığını yaparken eğitim, köprü görevi yanında, medeniyet ve kültürü geliştirme görevini de gerçekleştirmektedir. Toplum içinde fertleri birbirine bağlayan, onları bir bütün haline getiren ana unsurlar, o insanların sahip oldukları din, dil, adet ve gelenekleri ile ahlâki davranış ve düşünce sistemidir. Toplum üyesi olarak fert bu unsurlarla sistematik olarak eğitim kurumlarında temasa geçer. Bu kurumlarda eğitim yoluyla yeni nesillere kültür nakledilirken, aynı zamanda sosyal hayatın devamlılığı da sağlanmış olur (Vahapoğlu, 1992, s. 55).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan bu yana birçok milleti içinde barındırmış bir devlettir. Devletin bünyesinde yer alan bu milletler, Osmanlı devlet sistemi içerisinde kendilerine ait eğitim sistemlerini oluşturmuşlardır. Hakikaten Osmanlı Devleti, dini serbestinin gerçek anlamıyla var olduğu ve bu serbestinin kesintiye uğramadan devam ettiği bir devlettir. Cemaatlerin sosyal hayata dair birçok işi ile ilgili kendilerine inisiyatif verilmiş, hatta dini liderlere rütbelere bağlanmıştı (Ortaylı, 2000, s. 175).

1.1. Azınlık ve Yabancı Kavramı

Osmanlı tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar bazı araştırmacılar tarafından tek bir başlık altında ele alınırken (Polat Haydaroğlu, 1993), bazı araştırmacılar ayrı ayrı ele almışlardır (Vahapoğlu, 1992). Esasen bu farklılığa açıklık getirmek için azınlık ve yabancı kavramları üzerinden bir değerlendirme yapmak daha doğru olur.

Günümüzün milliyet anlayışı çerçevesinde birey vatandaş-yabancı şeklinde tanımlanırken, İslâm hukuk anlayışında inanışa dayanan, Müslüman-gayrimüslim tanımları kabul görmüştür. Abdurrahman şeref'e göre azınlık, Türkiye'de ırktan ziyade mezhep itibari ile tecelli eder ki bu da pek tabiidir (1339, s. 2).

İslâm hukukuna göre devletin ana unsuru Müslümanlardan oluşur. Müslümanların dışındaki unsurlar ise Zimmî, Müste'men, Muâhid ve Harbî olarak gruplandırılmıştır. Gruplama, bu unsurların İslâm devletiyle olan siyasi ve hukuki akitleri çerçevesinde düzenlenmiştir. İslâm devletinin tebaası olması yönüyle zimmîler diğer gruplardan ayrılır. Zimmîler, İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşması çerçevesinde İslâm ülkesinde vatandaş olarak yaşamış, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten, dolayısıyla Müslüman toplumdaki haklarını ve haklarını koruma güvencesi almışlardır (Yaman, 2013, s. 434-438). Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, gayrimüslim tebaayı İslâm hukukunun ortaya koyduğu anlayış çerçevesinde yönetmeyi ana gaye edinmiştir.

Bu anlayış doğrultusunda din ve vicdan hürriyeti bakımından Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu uygulama düzenli bir şekilde işlemiştir. Osmanlıların, İslâmî bakış açısı çerçevesinde gayrimüslimlere müsamaha ile davrandıkları ve bunu hukukî bir mecburiyet kabul ettikleri de söylenebilir (Kenanoğlu, 2013, s. 438-440).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı son döneminde “ekalliyet” adıyla vasıflandırılan grup, Tanzimat'a kadar geçen dönemde gayrimüslim olarak isimlendirilmiş olan ve İslâm hukukuna tâbi gruptur. Bunlar İslâm hukukunun kendilerine tanıdıkları haklar çerçevesinde cemaat işlerinde, kamu ile ilgili hususlarda, sosyal hayatın içindeki benzeri özel konularda geniş haklara sahiptiler. Sahip oldukları haklar itibariyle çoğunluğu oluşturan nüfusa oranla azınlık durumunda değildirler. Buradan hareketle azınlıklarla ilgili meselenin nüfusun teşekkülü veya oranı ile ilgili olmayıp daha çok siyasi özellikte olduğu söylenilebilir.

Bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda azınlık kavramının, bir devlete hukuken tabi olma ve vatandaşlık bağı ile bağı olma durumunu ifade ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak yabancılarda bu bağ ve tabiiyet söz konusu değildir. Bu anlamda Osmanlı tebaasından olmayan ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancılar tarafından kurulan okullar ve eğitim faaliyetleri çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Konumuz dâhilinde bu yabancı okulların eğitim faaliyetlerine değinilecektir.

2. EĞİTİMDE YENİLEŞME ve OSMANLI

Lâle Devri'nde (1718-1730), Batı'nın askeri eğitim ve teknolojik gelişmeleri Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş ve devlet, Avrupa'nın bu gelişimini takip etmek amacıyla çeşitli Avrupa kentlerine elçiler göndermiştir. Daha sonraki süreçte I. Mahmut (1730-1754), I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807) dönemleri genellikle askeri sahada yapılan yenilikler dönemi olarak ön plana çıkarken, II. Mahmut zamanında tekrar hız kazanan yenileşme sürecinin Tanzimat'la birlikte farklı bir boyut kazandığı söylenebilir. Osmanlı tarihinde 1839'da tahta çıkan Abdülmecid'in (1830- 9861) Reşit Paşa'nın etkisi ile Tanzimat Fermanı (Gülhâne Hattı Hümayunu) ilan etmesinden, Abdülaziz'in (1861-1876) ölümüne veya I. Meşrutiyet devrine kadar olan süre "Tanzimat Dönemi" olarak bilinmektedir (Soydan ve Tüncel, 2013, s. 113-116).

Tanzimat'la birlikte Osmanlı devlet adamları hayata geçirdikleri çeşitli uygulamalarla, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli ölçüde yer alan kültür birikimlerini bir araya getirerek bir "Osmanlılık Şuuru" oluşturmayı hedefliyorlardı. Uzun dönemde bu mümkün olmadı fakat batılı millî devletlerin birçok kurumu böylelikle Osmanlı Devleti'ne geçmiş oldu (Mardin, 1991, s. 15). Bir toplumda meydana gelen değişim, onun eğitim sistemini de dönüşüme uğratar. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda böyle bir yapısal dönüşüm geçirirken eğitim sistemi de onun geneline uygun bir dönüşüm yaşadı (Tekeli, 1985, s. 456).

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın eğitim kurumlarına yönelik bir ifade içermediği bilinmektedir (Koçak, 1985, s. 485). Ancak bu dönemde eğitim öğretim faaliyetlerine ilişkin yapılanmaların var olduğu söylenebilir. Bu anlamda 1846'da kurulan Meclisi Maârifi Umumiye, Osmanlı Devleti'nde eğitim işlerinden sorumlu ilk kurum olarak bilinir. İcra yetkisine sahip olmayan bu kurumun uhdesinde bir birim olan Mekâtib-i Umumiye Nezâreti ise daha sonra kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde kurulan Encümeni Daniş 'in de (1851) eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili olduğu söylenebilir. 1847'de kurulan Mekâtib-i Umumiye Nezâreti'nin yeni eğitim-öğretim reformları için yetersiz kalması dolayısıyla bu nezâret kaldırılarak 1857'de yerine Maârifi Umumiye Nezâreti kurulmuştur. 1864 yılında Maârif Bakanlığı'nda kurulan Meclisi Kebir-i Maârif adındaki meclis ise bir çeşit yüksek eğitim kurulu olarak görev yapmıştır. Bu meclise gayrimüslim cemaatlerinden seçilmiş maârif görevlileri de atanmıştır (Soydan ve Tüncel, 2013, s. 118-119).

Bu girişimin Tanzimat döneminde “Osmanlıcılık” anlayışının pekiştirmesine yönelik bir girişim olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti, bu okulların açılmasını ve yayılmasını gayrimüslim vatandaşlara verilen birtakım haklar çerçevesinde görüyordu ve okulların ruhsatı, idaresi ve öğretmenleri devletin bilgisi dâhilinde olması gerekirdi (Taşer, 2012, 409).

Son dönemde Osmanlı Devleti'nin Maârif işini en kapsamlı bir şekilde ele aldığı düzenleme, 1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'dir. Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi, Maârif Nâzırı

Saffet Paşa tarafından 1869'da hazırlanmıştır. Bu düzenleme Osmanlı eğitim sistemini hukuksal bir çerçeveye oturtmaya çalışan, yaygın bir okul sistemi kurmayı amaçlayan, eğitim kadrosunun yetiştirilmesini ve teftişini planlayan eğitim tarihimiz için bir dönüm noktası olan gelişme olmuştur (Bursalıoğlu, 1979, s. 13).

Bu nizamnâmede gayrimüslim tebaanın da eğitim işlerinin düzenlendiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, yayımladığı bu nizamnâme ile ilk defa azınlıkların eğitimini mevzuat bakımından ele almış, böylece Darümualliminde gayrimüslim sınıflar açılmış, gayrimüslim rüştiye mekteplerine muallim yetiştirmek için sınıflar oluşturulmuştur (Taşer, 2017, s. 405). Nitekim nizamnâmenin 1. Maddesinde (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, H.1286, s. 2):

“Memalik-i Devlet-i Aliye de bulunan mekâtib esasen iki kısma münkasımdır. Birinci mekâtib-i umumiye dir ki nezâret ve emr-i idaresi devlete aittir. İkincisi mekâtib-i hususiyedir ki yalnız nezâreti devlete, tesis ve idaresi efrad veyahut cemaate aittir.” İfadesinden, eğitim yapılanmasında devletin yanında azınlık cemaatlerinin de yer aldığı görülüyor.

Nizamnâmenin 3. Maddesinde (s.3):

“Her mahalle ve karyede ve icabına göre bir iki mahalle veyahut bir iki karyede birer sıbyan mektebi bulunacak ve muhtelit olan karye ve mahallelerde İslâm mektebi başka ve etfal-i gayrimüslime mektebi başka olacaktır.”

Aynı şekilde nizamnâmenin 18. maddesinde de (s.8):

“Beş yüz haneyi mütecaviz olan bir kasaba ahalisi sırf İslâm ise yalnız İslâm ve sırf Hristiyan ise yalnız Hristiyan için birer mekteb-i rüştiye olacaktır ve eğer ahalisi muhtelit ise İslâm için başka Hristiyan için başka birer mektebi rüştiye yapılacaktır. Bu vechile muhtelit kasaba mektebi rüştiyesi olacak sunuf-ı ahalinin adedi yüz haneden ziyade olmak lazımdır, vesair sunuf-ı gayr-i müslime hakkında da bu kaide caridir.” şeklinde bir karar ile gayrimüslimlerin yerleşim yerlerinde kendilerine ait rüştiye kurabilmeleri sağlanmıştır.

Nizamnâmenin 33. maddesinde yer alan

“Mekâtib-i idadiye mekâtib-i rüştiyede ikmal-i tahsil etmiş olan İslâm ve sunuf-ı gayr-i müslime çocukların muhteliten talim tedrisleri için mevzudur.” ifadesi ile 42. madde birlikte ele alındığında, İdadi ve Sultani seviyesindeki okullarda Müslümanlarla gayrimüslim azınlıkların beraber eğitim alacakları anlaşılmaktadır. Öte yandan aynı nizamnâmenin 53.ve 68. maddelerinde belirtildiği gibi, Müslümanlarla gayrimüslim cemaatlerin devam edecekleri öğretim kurumlarının öğretmen ihtiyacının bizzat devletin açtığı resmi okullardan karşılanmak istenmesi azınlık cemaatlerince şiddetle eleştirilmiş ve bu girişimin azınlık cemaatlerince serbest yönetilen özel okullara karşı bir müdahale, bir “asimilasyon politikası” olduğu savunulmuştur (Koçak, 1985, s. 487).

Söz konusu nizamnâmede azınlıkların eğitime 129. Madde olan “Mekatib-i Hususiye” başlığı altında da değinilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti’nde bu tür okulların açılabilmesi için öğretmenlerin diploma sahibi olması, bu okullarda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin Maârif Nezâreti veya mahalli maârif idaresince denetlenmesi gerekmektedir. İstanbul’da açılacak bu tür bir okula Maârif Nezâreti, vilâyetlerde açılacak okullara ise valilerin izin vermesi şarttır. Bu şartların yerine getirilmemesi durumunda özel okul açılmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmez. Bu kurallara uymadan faaliyetine devam eden kurum kapatılır. Özel okul açanların çalıştıracakları öğretmenlerde, ilgili öğretmen okulundan mezun olmaları şartı aranır, ayrıca bunun için maârif idaresinden izin alma gerekliliği söz konusudur (Özalp ve Ataünal, 1977, s. 570).

Nizamnâme ile getirilen bu hükümlerin denetimi sıkılaştırmak amacı güttüğü söylenilebilir.

I. Meşrutiyet’in ilanı ile yürürlüğe giren 1876 tarihli Kanuni Esasi'nin 11. Maddesinde (Koçak,1985): “*Devlet-i Osmaniye'nin dini İslâm'dır. Bu esası vikâye ile asayiş-i halkı âdab-ı umumiye ihlal etmemek şartile memalik-i Osmaniye'de maruf olan bir cümle edyanın serbesti icrası ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı devletin taht-ı himayetindedir*” denilerek gayrimüslimlerin haklarına vurgu yapılmıştır. 15. maddede yer alan “*Emr-i tedris serbesttir, muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.*” ifadesi ile de azınlıkların serbestçe eğitim kurumu açabilecekleri ortaya

çıkılmaktadır. 16. maddede ise “*Bil cümle mektepler devletin taht-ı nezâretindedir tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyâk-ı İttihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbâba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olana usulü tâlimiyeye halel getirilmeyecektir*” ifadesi ile de devletin tebaasından olan azınlıkların kendi usullerine göre eğitim yapma serbestisini elde ettikleri söylenebilir.

Osmanlı maârif teşkilatının kapsamlı bir şekilde ele alındığı 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile okullar üzerinde denetim sağlamak amacı ile müfettişliklerin kurulması öngörülmüştür. Bu doğrultuda 1887’de “Milel-i Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği” kurulduğu bilinmektedir. Diğer taraftan II. Abdülhamit devrinde gayrimüslim azınlık cemiyetlerinin faaliyetlerinin denetim altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemde kaza ve kasabalarda yapılan okullar büyük yapılmış, Müslim ve gayrimüslim tebaanın birlikte eğitim almaları ve aynı zamanda gayrimüslim tebaanın faaliyetlerinin kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde maârif müdürlüklerine gayrimüslim azınlık okullarını ve yabancı okulları düzenleme ile ilgili yetki verilmiştir. 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra 1909’da “Maârifi Umumiye Kanunu” adı ile yeni bir tasarı hazırlanmış ve bu tasarıda özel eğitim konusu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak tasarının yasallaşması mümkün olmamıştır. Tasarının yasallaşmamasının nedeni, gayrimüslim azınlıkların muhalefidir. Gayrimüslim azınlıklar tasarıda yer alan özel okullar ile ilgili hükümlerin serbestliklerini ihlal

ettiği gerekçesiyle yasa tasarısına karşı çıkmışlardır (Koçak, 1985, s. 488).

Daha sonraki süreçte azınlıkların eğitim faaliyetlerini denetim altına alabilmek amacıyla Tedrisatı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı, Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi gibi düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir (Ülgen, 1960, s. 275; Özalp, 1982, s. 83).

Nitekim Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde düzenlenen ekalliyet ve ecnebi mektepleri ile diğer hususi mektepler konusunda ıslah çalışmalarına daha sonra da devam edildiği, bunun için ıslah komisyonları oluşturulup mazbatalar kaleme alındığı görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, H.1306).

Her ne kadar Osmanlı Devleti gayrimüslim cemaatlerin eğitimi ile ilgili düzenlemeler yapsa da bu cemaatlerin özellikle 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra uluslaşma yolunda önemli adımlar attığı bilinmektedir. Nitekim bu cemaatlerin toplum hayatını düzenleyen her türlü yetkilerinin genişlemesi, askerlik görevi ile ilgili yapılan düzenlemeler, mahkemelerde Hristiyanlara verilen haklar da hesaba katılırsa birer devlet olmaktan eksik kalan tek yanları, toprağa dayalı bağımsız egemenliklerinin olmaması idi. Özellikle Ermeni cemaatinin parlamentoyu andıran bir millet meclisinin bulunması, bu yönde ne kadar ileri gidildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Berkes, 2003, s. 228).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde geniş ayrıcalıklar elde eden azınlıkların açmış oldukları eğitim kurumlarının daha sonra yabancı okulların güdümüne girdiği bir gerçektir. Yabancı devletlere ticari

kapitülasyonların yanında din ve ayin serbestisinin tanınması, misyonerlerin Osmanlı topraklarına gelmelerine ve amaçları doğrultusunda hareket etmelerine sebep olmuştur. Misyonerlerin bu çabalarının yanında yabancı devletlerin her türlü izin ve imtiyazı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak bütün fırsatları değerlendirmeleri, onlara eğitim ve öğretim alanında da istedikleri ortamı hazırladığı söylenebilir (Polat Haydaroğlu, 1993, s. 13).

İşin bu noktasında, yabancı devletlerin Osmanlı maârif yapılanmasında giriştikleri faaliyetlere, özellikle Osmanlı Devleti'nden aldıkları imtiyazları nasıl yorumladıklarına ve devlete karşı sergiledikleri tutumlarına değinmek yerinde olur.

3. LOZAN ANTLAŞMASI'NDA YABANCI OKULLAR

Yabancı okulların çoğalmasında en büyük etken kapitülasyonlar veya imtiyazlar olarak ifade edilebilir. Kapitülasyonların etkisi yalnız ticari alanla sınırlı kalmamış ve yalnız Fransa ile yürütülen bir antlaşma olmamıştır. Ancak Fransa'ya çeşitli tarihlerde tanınmış olan kapitülasyonlar, sonradan saptırılmış bir yorumla, Fransa'nın Osmanlı Katolik tebaası üzerinde himaye hakkı iddia etmesine yol açmıştır. Bu iddia ve hak taleplerinin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Fransa dışındaki diğer devletler tarafından da dile getirildiği bilinmektedir. Böylece kapitülasyonların siyasi alana da etki ettiği söylenebilir (Taşer, 2012, s. 409).

Lozan'da yabancı devletler ile ilgili kurumlar meselesi çetin tartışmalara sebep olmuş ve durumun önemini idrak eden Türk heyeti bu meselede azami derecede hassas davranmıştır. Lozan'da

müttefiklerin teklif ettikleri anlaşma projesinde yabancı müesseseler ile ilgili madde, “*Türkiye’de Ecânip Hakkındaki Usule Müteallik Mukavelenâme*”nin 24. Maddesidir. Bu madde şu şekildedir (Ökçün, 1959, s. 150):

Elyevm Türkiye’de mevcut olup diğer akit devletlerinin tahtı tabiiyetindeki eşhas, cemaat ve cemiyetler tarafından idare olunan müessesatı diniye, tedrisiyle veya hayriyenin ve hastanelerle dispanserlerin, vesair müessesatı mümasilenin serbestçe ifayı vazife etmelerine ve bunların hukuku tasarrufiyelerine hiçbir mânia ika edilmeyecektir.

Müessesatı mümessile ihdası hususuna gelince, alâkadar devletler bu hususta Türkiye hükümeti ile itilâfâtı akdetmek hakkını muhafaza eyler.

Sureti umumiyede Türkiye’de ecnebi müessesâtı diniyye, tedrisiye ve hayriye ve hastaneler mahiyeti hususiyelerine ve serbesti muamelelerine hâlel gelmeksizin memleketin bu misillü müessesâtı hakkındaki kavanin ve nizamata imtisal eyleyeceklerdir.

Görüldüğü gibi bu teklifte bahis konusu olan müesseseler, Türkiye hariç anlaşma devletlerinin tâbiyeti altında bulunan şahıslar, cemaat ve cemiyetler tarafından idare edilen veya ileride kurulacak olan müesseselerdir. Bu teklif, mevcut müesseselerin haklarına ve serbestçe vazife görmelerine mâni bulunmayacağını şart koştuğu gibi yeni müessese oluşturma hususunda da ilgili devletlere Türkiye ile

anlaşma yapmak hakkını tanımaktadır. Ayrıca bu imtiyaz ve haklardan diğer bütün akit devletlerinin faydalanması talep edilmektedir. Bilindiği gibi müttefik devletlerinin ortaya koyduğu bu proje, kabulü mümkün olmadığı için Türk heyeti tarafından reddedilmiş ve bu sebeple 4 Şubat 1923'te müzakereler kesintiye uğramıştır.

Konferansın ikinci devresinde yabancı kuruluşlar meselesi görüşülürken Türk heyeti 24. Maddenin kaldırılıp meselenin aynı mahiyette bir beyannâme ile düzenlenmesini teklif etmiştir. Türkiye tarafından teklif olunan beyanname şöyledir (Ökçün, 1959):

Türk heyeti 30 Ekim 1914'ten evvel Türkiye'de mevcut Fransa, Büyük Britanya ve İtalya tabiiyetinde bulunan tesisat-ı mezhebiye, tedrisiye ile hastaneler ve muavenet müessesatının mevcudiyetlerinde devam edeceklerini beyan eyler. Bununla beraber bu müesseselerin hiçbir bahane ile ve hiçbir halde Türkiye'nin menâfiine veya Türk kanunlarına aykırı hiçbir fiil veya propagandaya girişmeyecekleri hususunda mutabık kalınmıştır.

Yukarıda adı geçen müessesat her nevi mükellefiyatı maliye nokta-i nazarından mümessil Türk müessesatı ile müsâvi muameleye mazhur kılınacak ve mümâsil Türk müessesatını idare eden kanun ve nizamlara tabi olacaklardır.

Müttefik devletler bu şekilde oluşturulacak bir düzenlemeye karşı çıkmışlardır. Buna karşılık Türk heyeti başkanı İsmet Paşa şu cevabı

vermiştir: “*Ecnebi müesseselerinin mevcudiyetini kabul etmekle Türkiye, düvel-i müttefikaya mühim bir imtiyaz vermiş bulunmaktadır*” (Ökçün, 1959, s. 152).

İngiltere Kralı Sir H. Rumbold, Türk heyetinin oluşturduğu metnin daha geniş ve açık olması halinde müttefik devletler tarafından kabul edilebileceğini ifade etmiş ve konunun hukuk müşavirleri tarafından görüşülmesini teklif etmiştir. Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa da oluşturulan bu beyannâmenin esasının bozulmaması şartıyla bu teklifi kabul etmiştir. Hukuk müşavirleri Türk tarafının ortaya koyduğu beyannameyi esas alıp birçok noktadan inceleyerek bir rapor oluşturmuşlardır. Bu raporda heyetler, bazı konularda anlaşamamışlardır. Anlaşmaya varılamayan konuları, bütün müttefik devletlere ait müesseselerin eşit statüde olması konusu, yabancı müesseselerin özel durumlarının genel bir imtiyaza dönüşme durumu, Türkiye’de yeni yabancı kurumların açılıp açılmama durumu, yabancı kurumların kullanmış oldukları eşyanın gümrük vergisinden muafiyeti konusu olarak sıralamak mümkündür.

Bunun üzerine anlaşmaya varılamayan hususlarla ilgili yeni bir komisyon kurulmuş, yapılan müzakereler neticesinde 16 Mayıs 1923 tarihli toplantıda söz konusu beyannâme netleştirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra İsmet Paşa, Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetlerine diğer müesseseler ve yabancı öğretim müesseselerini düzenleyen birer mektup göndermiştir (Vahapoğlu, 1992, s. 139).

Böylece yabancı okullar meselesi Lozan Antlaşması'nda, taraf devletlerin karşılıklı mektupları ile hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Lozan Antlaşması'na ilişkin belgeler içinde önemli bir yer tutan bu delege mektuplarından okullarla ilgili karşılıklı yazılmış üç mektup vardır. Bunlar Türk delegasyonu başkanı İsmet İnönü tarafından İtalya temsilcisi Mösyö Montagna, İngiltere temsilcisi Sir Horace Rumbold ve Fransa temsilcisi General Pellé 'ye yazılmıştır. Türk delegasyon başkanınca İtalya, İngiltere ve Fransa temsilcilerine yazılmış mektupların üçü de aynı anlamı taşır. Bunlardan İngiltere temsilcisine yazılmış olan 24 Temmuz 1923 tarihli mektup örnek olarak alınmıştır. Mektup şu şekildedir (1931):

Sulh konferansında haşmetlû İngiltere kralı hazretlerinin
murahhası Sir Horace Rumbold hazretlerine

Ekselans,

Lozan'da bugünkü tarihle imza olunan İkamet Mukavelesine atfen ve mezkûr mukaveleye raptedilecek olan beyannâmenin mektuplarla tebdili hakkında Birinci Komitenin 19 mayıs 1923 tarihli celsesinde müttehaz kararına tevfikân Türkiye'de 30 teşrinievvel 1914 tarihinden mukaddem mevcudiyeti musaddak ve Büyük Britanya'ya mensup müessesât-ı mezhebiye, tedrisiye, sıhhiye ve hayriyenin mevcudiyetini tanıyacağını ve bugün imza edilen Muahede-i Sulhiye tarihinde Türkiye'de filen mevcut sair İngiliz müessesât-ı mümasilesinin vaziyetlerini nizama tevfik

etmek üzere hayırhahâne tetkik edeceğini, hükümetim namına beyan ile kesbi şeref eylerim.

Her nevi mükellefiyatı mâliye nokta-i nazarından balâdaki müessesât, müessesât-ı mürnasilesile tamamen müsâvi muameleye mazhar edilecek ve işbu müessesât hakkında câri olan nizâmı amme ahkâmile kavânin ve nizâmata tâbi olacaklardır. Maahâza şurası mukarrerdir ki Türk Hükümeti işbu müessesâtın şerâiti faaliyetini ve mekteplere gelince tedrisatın amelî teşkilâtını nazar-ı itibara alacaktır.

Tazimatı ihtiramkâranemin teminatını kabul buyurmanızı rica ederim.

İmza: M. İsmet.

Mektuptan anlaşılacağı üzere İngilizlere ait 30 Ekim 1914 tarihinden önce var olan din, öğretim, sağlık ve yardım kuruluşları yine faaliyetlerini sürdüreceklendir. Bununla birlikte diğer kurumların da hukuki düzenlemelerle uygun hale getirilmesi sözü verilmiştir.

Ayrıca bu kurumların benzer Türk kurumları gibi işleme tâbi tutulacağı ve Türk kurumlarının tâbi oldukları hukuki düzenlemelere bağlı olacakları bildirilmiştir. Genel mahiyetteki bu açıklama ve yükümlülük altına giriş yanında, okullarla ilgili olarak öğretimlerinin gereği olan kuruluş biçimlerinin göz önünde tutulacağı da ifade edilmiştir.

Lozan Antlaşması'nda yer alan bu mektuplarla Türkiye'nin, Fransa, İngiltere ve İtalya'ya ait 30 Ekim 1914 tarihinden önce varlığı tanınmış olan din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarını tanımış olduğu ve faaliyetlerini sürdürecekleri görülmektedir (Soysal, 1989, s. 223-224).

4. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU ve YABANCI OKULLAR

430 sayılı ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim işleri devletin konu ile ilgili tek yetkili mercii olan Maârif Vekâlet'ine devredilmiştir. 3 Mart 1924 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda kanun kabul edilmiş (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar, 1340 (1924)), 6 Mart 1924 tarihinde de Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun maddeleri şu şekildedir (Resmî Cerîde, 1924):

1. Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maârif Vekâletine merbuttur.
2. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maârif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.
3. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medrese tahsis olunan mebalîğ maârif bütçesine nakledilecektir.
4. Maârif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamat ve hutebat gibi hidematı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.

5. Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştagil olup şimdiye kadar Müdâfaa-i Milliyeye merbut olan askerî rüşti ve idadiyelerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan Darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maârif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen aid olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensub olan muallimler orduya nisibetlerini muhafaza edecektir.
6. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.
7. İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Daha sonra 29 Nisan 1925 tarihinde mevcut kanunun beşinci maddesine ek üç maddelik bir kanun kabul edilerek Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Kanun maddeleri şu şekildedir (Güven, 2016):

1. “Mekteb-i Harbiyye’ye menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolariyle Müdâfaa-i Millîye Vekâleti’ne devr olunmuştur.
2. İşbu kanun târih-i neşrinden mu’teberdir.
3. İşbu kanunun icra-yı ahkâmına İcrâ Vekilleri Hey’eti me’mûrdur.”

Nitekim dönemin Maârif Vekili Vâsıf Bey 9 Mart 1924’te Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi’ne verdiği beyanatta kanun ile ilgili şu fikirleri ifade etmiştir (Maârif Vekili Vasıf Bey’in Beyânatı, 1924):

Tevhid-i Tedrisat esası Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilan ettiği kanunda katıyetle kabul edilmiştir. Bunu tatbik etmekle

mükellefim. Türkiye’de bundan sonra bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris olacaktır. Bunu temin edecek olan bütün müessesat tam manasıyla yukarıda tespit ettiğim prensipler dahilinde idare edilecektir

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesi ile uygulama safhasına geçilmesi devrin yazılı basınında önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bu tartışma konusunun en başında geleni, kabul edilen kanunda medreselerin sed ve ilgâsı ile ilgili hiçbir hüküm yokken medreselerin kapatılması konusudur (Tevhid-i Tedrisatın Tarz-ı Tatbiki, 1924, s. 60).

Dönem aydınlarının bir kısmı Tevhid-i Tedrisat ile maârifin daha faydalı hale getirilmesi gayesinin amaçlandığını ancak medreselerin kapılarına kilit vurularak bu gayenin sakatlandığını ifade etmektedirler (Tevhid-i Tedrisat Demek İlgay Tedrisat Demek midir?, 1924, s 58). Askeri idadilerin askeri liselere dönüştürülmesi sürecinde mevcut müdür ve muallimlerinin idaresinde bu kurumların devam ettiği, ancak medreselerin bu haktan mahrum bırakıldığı belirtilmektedir (Tevhid-i Tedrisat Kanununun Tarz-i Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat, 1924, s. 90). Böylelikle medreselerde okuyan on altı bin talebenin okulsuz kaldığı kaydedilmektedir (Ecnebi Mekteplerini Müdâfaa Eden Türk Gazetesi, 1924, s. 613). Devrin yazılı basınında medreseler bakımından Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu şekilde değerlendirilirken ecnebi mekteplerinin nasıl değerlendirildiği, ecnebi mekteplerine bu dönemde nasıl bakıldığı da önemlidir.

Genel itibari ile dönemin yazılı basınında ecnebi mekteplerinin fiziki koşullar, yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri, ekonomik durum gibi birçok bakımdan, medreselere göre daha iyi konumda olduğu belirtilmektedir (Müşterek Terbiye Tevhid-i Tedrisat, 1924, s. 3398).

Medresede yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin artık amaca hizmet eden bir yapıda olmadığı, devrin gerekliliklerini karşılamadığı, öğretimde yeni yöntem ve tekniklerin ecnebi mekteplerinde kullanılmasına rağmen medreselerde kullanılmadığı ve bu sebeple medrese eğitiminin köhneleştiği hatta uzun yıllar medrese eğitimi gören talebelerin doğru dürüst okuma yazma bilmedikleri bu tespitler arasında yer almaktadır (Mehmet Emin, 1924, s.257; Abdullah Cevdet, 1924, s. 3397). Bu sebeple özellikle İstanbul'da halkın ecnebi mekteplerine pek fazla rağbet gösterdiği kaydedilmektedir (Ecnebi Mektepleri, 1924, s. 335).

Diğer taraftan Tevhid-i Tedrisatın, Türk yavrularını muhtelif gayelerle iki zümreye ayrılmaktan kurtardığı, maârif vekaletinin uhdesine giren adliye, maliye, ticaret ve ziraat mekteplerinin ortak gayelerle daha da ileri gidebileceği dönem aydınlarının bazılarının dile getirdiği bir husustur (Abdülfeyyaz Tefvik, 1925, s. 157).

Ecnebi mekteplerinin sahip olduğu iyi koşullar sebebiyle Müslüman halktan da rağbet görmesinin mahsurlarına bazı dönem yazarları dikkat çekmiş konu ile ilgili şu tespitlerde bulunmuşlardır:

Osmanlı yavrularının Osmanlı terbiyesi alması hayati derecede mühim ve lazımdır. Avrupalıların birtakım mektepler açarak pek

mâhirâne surette mâneviyatımızı teshir eylemeleri, metanet-i ahlâkiyemizi haleldar etmeleri, bizim için bir devre-i şeamet küşad eylemiştir (Orhan Mithat, 1914, s. 194).

Rumeli’de ve daha bilmem nerelerde kanlar dökülüyor. Oralarda sefaletler teshir olunuyor, toprağımızı istila ediyorlar. Bu felaket sayılıyor ve icabında her türlü mukavemet gösteriliyor. Halbuki buralarda en küçük şehirlerimize, kasabalarımıza kadar kök salmış olan bu ecnebi mekteplerinde dimağlar, fikirler hedef-i itibar olunuyor, zehirli mermilerle hayatına son veriliyor. Buna karşı ne bir teşkî, ne de bir mukavemet, hiçbir şey yükselmiyor (M.Şâdi, 1913, s. 422).

Mesela İstanbul’da bir İngiliz veya Fransız mektebini nazar-ı dikkate alınız. Bu mektebin İngilizliği veya Fransızlığı sadece isminden ibarettir. Burada birkaç Fransız’a mukabil Rum, Ermeni, Yahudi ve daha cinsi belli olmayan bin bir çeşit milliyetlere mensup yüzlerce çocuk garip bir halita teşkil ederler. Türk çocukları kendi memleketlerinde kendi terbiye ve fikir alemlerinden uzak, bu garip halitanın mahiyeti meçhul muhit havası içinde benliklerinden tecrit edilir (Ecnebi Mektepleri, 1924, s. 335).

Bunun yanında ecnebi mekteplerinde Türkçe tedrisatın kanuni düzenlemede yer almasına rağmen öteden beri ihmal edildiği, birçok ecnebi mektebinin misafirperverliğine mazhar olduğu memlekete

hizmet etmeye hiç ehemmiyet vermediği, dönemin yazılı basınında da çoğunlukla dile getirilmektedir (Preuser, 1926, s. 1921).

2 Şubat 1921 tarihindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumunda dönemin maârif vekili Hamdullah Suphi Bey, ecnebi mektepleri ile ilgili şu tespiti oldukça önemlidir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar, 1337 (1921), s. 170):

Arkadaşlar, ecnebi mekâtibi hakkında arzedeyim ki, bu mektepleri kapatmak için Maârif Vekâletinin şahsi olarak alabileceği bir karar yoktur, ika ettikleri tesir itibariyle söylüyorum ki; bazı mahzurlar olmasa, bütün Türkiye dahilinde bir tek ecnebi mektebi bırakmam. Fakat bu, dahilî olduğu kadar harici bir meseledir de... Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun akisleri ne olacaktır? Mütalâa etmeliyiz, İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman keza hâsıl olacak tesirâtı nazarı dikkate almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, o da mekteplerimizi, ailemizi ecnebi mekteplerden müstağni bırakacak bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz lâzım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz bir tek aile, çocuklarını ecnebi mekteplerine yollamaz. İftikarladır ki, arzularına rağmen, ailelerimiz evlâtlarını ecnebi mekteplerine gönderiyorlar. Bendenizin vekâlet namına deruhte edeceğim şey, mekteplerimizin seviyesini takviye ede ede ailelerimizi ecnebi mekteplerden müstağni bir hale getirmektir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, ecnebi mekteplerinin kapatılmasının uluslararası kamuoyunda olumsuz tesirler oluşturacağı ifade edilebilir. Bunun yanında ecnebi mekteplerindeki maârif seviyesinin bizim mekteplerimizden daha yüksek olduğu tespiti de yapılmıştır. Bu sorunun çözümünün ise kendi mekteplerimizin seviyesini yükseltmekle gerçekleştirilebileceği tespiti yapılmıştır.

Bu sorunla ilgili dönemin yazılı basınında yer alan bir diğer tespit de şu şekildedir:

Ne vakit ki bizim muallimlerimiz de vaktiyle Makedonya'ya giden Bulgar muallimleri derecesinde millî bir fedakarlıkla takib-i emel ederler, işte o vakit bizim mekteplerimizdeki tahsilin bir semeresi olur. Bütün ecnebi mekteplerinde muallimlik edenlerde bir gaye vardır. Hele rahipler tarafından idare olunan mekteplerin muallimleri, kendilerine ihale olunan vazifelerde daha büyük bir netice, bir emel gösteriyorlar. Elhasıl muallimlik edecek kimselerde alel umum bir saik-i manevi olmadıkça mektepte iş görülemez, gaye temin edilemez (Ecnebi Mektepleri, 1914, s. 40).

Bütün bu bilgiler doğrultusunda ilk olarak ecnebi mekteplerinin yürüttükleri faaliyetler ile memlekete zarar verdikleri, kendileri hakkında ihdas edilen kanun ve nizamlara uymadıkları, eğitim programlarının ülke menfaatleri ile çeliştiği gibi tespitler dönem aydınlarınca yapılmış, bu durum devrin yazılı basınında çokça dile getirilmiştir. Bunun yanında, bu tarihlerde memleketin muhtelif

yerlerinde açılan ecnebi mekteplerinin fiziki koşullarının, eğitim ve öğretim kalitesinin bizim mekteplerimizden üstün olduğu gerçeği de ortaya konulmuştur.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa da 1 Mart 1922 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan oturumdaki konuşmasında konu ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar, 1338 (1922), s. 8) :

Efendiler yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâlîne, kendi benliğine ve an'anât-ı millîyesine düşman olan bütün anasır-ıla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel vaziyeti cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anâsır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur.

Mustafa Kemal Paşa'nın maârifte ortaya koyduğu bu gayeyi temin için Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra bazı düzenlemeler yapıldığı göze çarpmaktadır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden hemen sonra bir genelge yayımlanmış ve bu genelge ile azınlık ve yabancı okulların; dine dayalı eğitim ve din propagandası yapamayacağı, okul binalarının dini semboller ve işaretlerden arındırılacağı, okul kitaplarındaki Hristiyan dini liderlerinin resimlerinin çıkartılacağı, okul binalarındaki salıpları indirileceği gibi hususlara uymaları istenmiştir. Bu genelge karşısında yabancı okulların bir kısmı direnme

eğilimi göstermiş, bir kısmı ise genelge hükümlerini yerine getirmişlerdir.

Genelge karşısında tavır geliştiren yabancı okullar himâye gördükleri veya isimlerini taşıdıkları devletlere mürâcaat ederek bu durumu engellemeye çalıştıkları bilinmektedir. Başta İngiltere, İtalya ve Fransa olmak üzere bazı devletler, hükümetten bu kararın uygulanmamasını istemişler ve konuyu siyasi ilişkiler alanına dökerek bir baskı unsuru yapmaya çalışmışlardır. Ancak bütün bu baskılara rağmen Cumhuriyet Hükümeti kararından dönmemiş bu okulların şartları yerine getirmemeleri durumunda kapatılacağını bildirmiştir (Vahapoğlu, 1992, s. 152).

Özellikle ecnebi mektepleri ile ilgili Mart 1926'da yayımlanan “*Ecnebi Mektepleri Hakkında Talimatnâme*” bu mekteplerle ilgili ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemeler şu şekildedir (Ecnebi Mektepleri Hakkında Talimatnâme, 1926, s. 367-368):

1. Ecnebi mekteplerinin ruhsatnameleri iyice tetkik edildikten sonra tecdit olunacaktır. Şimdi mevcut ruhsatnameleri Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ahkâmına göre çalışabilirler ve bu şartları tecavüzlerine katiyen mâni olmalısınız.
2. Bilumum ecnebi mektepleri Türk ve Türk tarihi ve coğrafyası muallimlerini şimdilik vekalet tayin edeceğinden 26 Eylül 341 tarihli 3965 numaralı tamim mucibince şerait-i haiz muallimlerin vesikaları iyice tetkik edildikten sonra vekaletle gönderilmelidir. Tetkik etmeden, baştan savma babından

vesikaları göndererek beyhude yere vekaleti işgal eden maârif amirleri tecziye edileceklerdir.

3. Bazı ecnebi mekteplerinin alât ve levâzımat dersleri ile kayıt işleri, sıra, yazı tahtası gibi zaruri işleri bile yoktur. Teftişiniz neticesinde bunları şimdiye kadar ikmal etmedikleri tahkik edilen mekteplerin bu vaziyette tedrisatına müsaade edilmeyecek ve derhal vekaletle bildirilecek, bunlar hakkında vekaletten emir istenecektir.
4. Bazı ecnebi mekteplerinin az ücret veren fakir talebeyi sefil hizmetlerde kullandıkları esefle haber alınmıştır. Şiddetle mâni olunacaktır.
5. Mekteplerdeki kayıdânın Türkçe tutulması emrolunduğu halde maalesef buna riayet edilmediği görülmüştür. Bu cihetin katiyetle temini, aksi takdirde mekteplerin sed edilmek üzere vekaletle bildirilmesi lazımdır.
6. Ecnebi mekteplerinin bazılarında Mekatibi Hususiye Talimatnamesi görünmemekte ve verildiği halde bililtizam gösterilmemektedir. Kendilerine makbuz mukabilinde tevdi ve her teftişte bu talimatnamenin aranması icap eder. Talimatnamenin ahkâmına ademi vukufun hiçbir zaman mazeret teşkil edemeyeceği kati olarak tebliğ edilmelidir.
7. Ecnebi mekteplerinde Türkçe ve Türk tarihi ve coğrafyasından başka, mektep idaresinin müsaadesi ile ders deruhte eden Türk muallimlerinin de tetkik ahval-i maârif vekaletine aittir. Bu kabil muallimlerin hüvviyetleri tetkik edildikten sonra müsaade verilir.

8. Bilumum ecnebi mekteplerinin en mûtena yerine Türkiye reis-i cumhurunun 66 x 80 ebattan ufak olmamak üzere bir fotoğrafları asılacaktır.
9. Mekteplerde nezafet ve intizam, hususi bir dikkatle takip olunmalıdır.
10. Bazı ecnebi mektepleri kiliselerine hariçten bazı eşhasın ibadet maksadıyla girdikleri haber alınmıştır. Bunun derhal mâni ile tekrarı halinde vekaletle bildirilmelidir.
11. Bazı mekteplerde tamim hilafına kitaplar, dini propaganda yapmak için resimler görülmüştür. Bunların derhal kaldırılması lazımdır. Kiliseden başka yerde salıp takamazlar. Hilaf-ı emri harekette bulunan müdür ve muallimlerin vazifelerine derhal nihayet verilecektir.
12. Ecnebi mekteplerinin tâli kısımlarını müfettiş, maârif müdür ve memurları teftiş ederler. İlk ecnebi mekteplerini ilk tedrisat müfettişleri, maârif müfettişi umumiyelerinden aldıkları program mucibince teftiş edecekler ve raporlarını müfettiş-i umumi ile maârif idaresine verilmek üzere iki nüsha olarak tanzim edeceklerdir.
13. Bazı maârif idarelerinin dikkatsizliği yüzünden evvelce sed edilmiş olan ecnebi mekteplerinin gizli olarak tedrisata devam ettikleri esfle haber alınmıştır. Bu gibi gizli tedrisatta bulunan mektepler haber alındığı takdirde oranın maârif müdür ve memurları meslekten katiyen ihraç edilmek suretiyle tecziye edileceklerdir.

14. Türk ekalliyet mekteplerindeki muallimlerin hüviyetlerinin, ehliyetlerinin şahadetnamelerinin vesair vesaik-i lazım tetkiki maârif idarelerine aittir. Hususi mektepler talimatnamesi ahkamına muvafık olmayanları kabul etmeyiniz.
15. Maârif müdürü ve memurları ekalliyet Türk mekteplerini bizzat tetkik edecekler veya ilk tedrisat müfettişleri vasıtasıyla murakabeye tâbi tutacaklardır.
16. Bu tamimin ciddiyetle tatbikini rica ederken, arkadaşlarımla hususat-ı salifede ihmal ve en ufak bir noktada bile müsamaha etmeyeceklerini kuvvetle ümit ediyorum.
17. Tamimin vürudu tarihi bildirilecektir efendim

Bu talimatnameden de anlaşılacağı üzere, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve akabinde maârifle ilgili yapılan düzenlemeler birçok ecnebi mekteplerinin hoşuna gitmemiştir (Preuser, 1926, s. 1925). Ancak konu ile ilgili Türk tarafının kararlı tutumu yabancı okulların düzene sokulmasında etkili olmuş, yabancı okulların imtiyazları ellerinden alınarak bunun bir istismar alanı haline getirilmesi engellenmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bünyesine kattığı milletlere gösterdiği serbesti politikası, şüphesiz bu milletlerin sosyal ve kültürel alanlarda rahat hareket etmelerini sağlamış, hatta bu milletler kendi dini liderlerini seçme haklarını bile elde etmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara ilk önce bir lütuf olarak tanıdığı, belki de devlet anlayışı çerçevesinde ortaya koyduğu kendi din, dil ve kültürlerini serbestçe yaşama hakkı, devletin zayıflamasıyla maalesef devlet aleyhine kullanılan silahlara dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı okullar maalesef himaye gördükleri devletlerin de desteğiyle alenen ayrılıkçı fikirlerini yeşertmek için çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı Devleti, konunun hassasiyetine binaen gerek mevzuat bakımından gerekse uygulama anlamında çeşitli adımlar atmış olsa da bu girişimler maalesef sorunu çözmekte yetersiz kalmıştır.

Özellikle son dönemde Osmanlı eğitim sisteminin temelini oluşturan medreselerde eğitim öğretim faaliyetlerinin gerek fiziki koşullar gerekse okutulan dersler, öğretim yöntem ve teknikleri gibi birçok konuda yabancı okulların gerisinde kalması yabancı okulları cazip hale getiren diğer önemli bir meseledir. İncelenilen dönem yazılı kaynakları, meclis zabıt tutanakları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde yabancı okulların sahip olduğu birçok imkân dolayısıyla Müslüman ailelerden de rağbet gördüğü bir gerçektir. Bu sebeple dönem aydınlarının çoğu bu duruma dikkat çekmiş, müslüman çocukların bu imkânlar vasıtasıyla cezbedilerek dimağlarına ayrılıkçı fikirlerin ekildiğini dile getirmişlerdir. Sorunun çözümünün ise, eğitim ve öğretimimizin her anlamda iyileştirilerek devrin ihtiyaçlarına hizmet edecek seviyeye getirilmesi ile gerçekleşebileceğini tespit etmişlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflaması, milliyetçilik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan isyanlar, Avrupa devletlerinin azınlıkları öne sürerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli karışmaları konusunda elverişli bir zemin elde ettiklerini ortaya koyuyor. Bu süreçte devletin zayıflığından yararlanarak her fırsatta imtiyazlar koparmaya çalışan yabancı devletler, maârif konusunda elde ettikleri imtiyazlarla ülkenin dört bir yanına kendi kurumlarını inşâ etmişlerdir. Daha önce Osmanlı memleketinin çeşitli yerlerinde kurulan azınlık mekteplerini de kendi güdümüne alan yabancı okullar, maalesef devlet aleyhine çalışan merkezler haline gelmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra mesele farklı boyutları ile ele alınmış, özellikle Lozan ve akabinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunu kapsamında hukuki düzenlemeler yapılarak yabancı okulların ayrılıkçı emellerinin önüne geçilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Cevdet. (1924, Ağustos 1). Müşterek Terbiye, Tevhid-i Tedrisat. *İctihad*, s. 3397-3403.
- Abdurrahman Şeref. (1339, Mart 15). Mebâhis-i Tarihiye: Ekalliyetler Meselesi. *Millî Gâye (8) I*, s. 2-3.
- Abdülfeyyaz Tevfik. (1925, Eylül 30). Tevhid-i Tedrisat-Tevhid-i Terbiye. *Muallimler Birliği*, s. 157-159.
- Akgündüz, H. (1997). *Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç, Yapı, İşleyiş)*. İstanbul: Ulusal Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bursalıoğlu, Z. (1979). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Düstur 3. Tertip 5. Cilt. (1931). *Lozan Sulh Muahedenâmesinin Kabulüne Dair Kanunlar*. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası.
- Ecnebi Mektepleri. (1914, Şubat 28). *Tedrisat Mecmuası*, s. 39-40.
- Ecnebi Mektepleri. (1924, Mart 20). *Sebilürreşad*, s. 335.
- Ecnebi Mektepleri Hakkında Talimatnâme. (1926, Mart). *Muallimler Birliği*, s. 327-328.
- Ecnebi Mekteplerini Müdâfaa Eden Türk Gazetesi. (1924, Ağustos 21). *Sebilürreşad*, s. 238.
- Güven, C. (2016). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları İçin Seçilmiş Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kenanoğlu, M. (2013). Zimmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 44* (s. 438-440). içinde İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları.
- Koçak, C. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II* (s. 485-494). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- M.Şâdi. (1913, Şubat 27). Topraklarımızda Ecnebi Mektepleri. *Sebilürreşad*, s. 431-433.

- Maârif Vekili Vâsıf Bey'in Beyânatı. (1924, Mart 9). *Hâkimiyet-i Millîye*, s. 1.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi- Makaleler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet Emin. (1924, Mart 15). Tedrisatın Tevhidi ve İlahiyat Fakültesi. *Mihrab*, s. 257-260.
- Müşterek Terbiye Tevhid-i Tedrisat. (1924, Ağustos 1). *İçtihat*, s. 3398-3402.
- Orhan Mithat. (1914, Mayıs 21). Fesat Ocakları. *Musavver Malûmat-ı Nâfia*, s. 193-194.
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ökçün, G. (1959). Yabancıların Türkiye'de Okutma Hürriyeti. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s. 140-166.
- Özalp, R. (1982). *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Özalp, R. ve Ataüinal, A. (1977). *Türk Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Millî Eğitim Şûrası)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Polat Haydaroğlu, İ. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Preuser, R. (1926, Aralık). Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı. *Muallimler Mecmuası*, s. 1920-1925.
- Resmî Cerîde*. (1924, Mart 6). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/63.pdf> adresinden alındı.
- Soydan, T. ve Tüncel, M. (2013). Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi. *Millî Eğitim Dergisi* 198, 110-124.
- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.1 (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (H.1286). <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=20175834&Hash=E6A8883494C013287F94ADE1DD19CB9BBE6D85F5E98> adresinden alındı.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (H.1306). <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/SatinAlinanGoruntule.aspx?T=291107>

&H=578A3C56A81E5B2B2B859A27B04D8418D2A2E161221D83C84
adresinden alındı.

- Taşer, S. (2012). Sivas'ta Gayrimüslim Okullar Hakkında Tutulan Rapor (1914). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 408-424.
- Taşer, S. (2017). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II* (s. 456-477). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tevhid-i Tedrisatın Tarz-ı Tatbiki. (1924, Mayıs 29). *Sebilürreşad*, s. 59-60.
- Tevhid-i Tedrisat Demek İlgayı Tedrisat Demek midir? (1924, Mayıs 29). *Sebilürreşad*, s. 58-59.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Tarz-i Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Râsih Efendi Hazretleriyle Mülakat. (1924, Haziran 12). *Sebilürreşad*, s. 88-91.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar*. (1337 (1921), Şubat 10). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/tbmm01008148.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar*. (1338 (1922), Mart 1). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018001.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: Tutanaklar*. (1340 (1924), Mart 3). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf> adresinden alındı.
- Ülgen, İ. H. (1960). *Millî Eğitimle İlgili Kanunlar*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. İstanbul: Bayrak Matbaası.
- Yaman, A. (2013). Zimmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 44* (s. 434-438). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları.

BÖLÜM 14

TÜRKİYE ÖZELİNDE KARBON AYAK İZİ'NİN AZALTI MASINDA NÜKLEER ENERJİNİN ETKİSİ

Doç. Dr. Erol KAPLUHAN¹

---

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Burdur-Türkiye, ekapluhan@mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Dünyada enerji kaynaklarına olan ihtiyaç her geçen gün artarak devam etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı, sanayileşme, insanların refah seviyesinin yükselmesi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak önümüzdeki yıllarda enerji talebi daha da yoğun olacaktır. Enerji sadece yaşamın varlığı için değil, ekonomik büyüme için de can damarıdır. Enerjiye olan gereksinim sanayi devriminden bu yana hızla artmaktadır.

Dünyada enerji kaynaklarına olan ihtiyaç her geçen gün artarak devam etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı, sanayileşme, insanların refah seviyesinin yükselmesi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak önümüzdeki yıllarda enerji talebi daha da yoğun olacaktır (Yılmaz: 2012:33). 1970-1980 yılları arasında yaşanan enerji krizlerinden sonra enerji politikaları hükümetler tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. Ham petrol fiyatlarında meydana gelen artışların ödemeler dengesi ve çevre korunması üzerindeki negatif etkilerinden sakınmak için enerji arzında yeni alternatifler araştırılmaktadır. Nükleer enerji, enerji sektöründe mevcut CO₂ emisyon seviyesinin yaklaşık % 8'inin üretimini engellemiştir (Yim, 2006: 504).

Ülkelerin enerji kaynakları, enerji yatırımları ve enerji politikaları stratejik önem arz etmekle birlikte sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalar, enerjinin toplumların refah düzeyinin bir göstergesi haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda hükümetler güvenli güzergâhlardan,

kesintisiz, makul fiyattan, çevreye duyarlı olacak şekilde enerjiyi temin edebilmek için birtakım hedefler belirlemektedir.

Enerjiye ihtiyaç duyulan ekonomilerin yanı sıra ülke ekonomilerini geliştirmek için Nükleer güç özel önem taşımaktadır. 1997 ve 2017 yılları arasında Çin, Hindistan, Güney Kore ve Rusya'da dünyadaki nükleer santral sayısı önemli ölçüde artmıştır. Ünelere göre, 2017 yılında faaliyet gösteren nükleer reaktör sayısı 449 idi ve bu sayı Ocak 2019'da 454'e yükseldi. ABD en yüksek nükleer güce sahipken, Fransa bu konuda ikinci sırada yer alıyor. Çin, Japonya, Rusya, Güney Kore ve Hindistan nükleer santral sıralamasında önde gelen ülkelerdir (IAEA, 2015-2016-2017; IEA, 2014; WNA, 2019; IAEA-PRIS, 2019).

Dünya çapında faaliyet gösteren yaklaşık 440 nükleer güç reaktörü var ve küresel elektrik üretiminin yaklaşık %17'sini sağlıyor. Toplam 372 Gwe kapasiteli bu reaktörlerden 2,601 TWh nükleer elektrik elde edilir. Nükleer elektriğin toplam elektrik tüketimindeki payı Litvanya'da % 77, Fransa'da % 76, İsveç'te % 46, İsviçre'de % 41, İspanya'da % 32, Japonya'da % 36, Almanya'da % 28, İngiltere'de % 27, Amerika'da % 19 ve Rusya'da % 13 civarındadır ve dünya ortalaması yaklaşık %17'dir (Yıldırım & Örnek, 2007).

Bugün, gelişmiş ülkelerde nükleer santrallerin sayısı ve yoğunluğu yüksektir ve bu tesisler hızla devreye alınmaktadır. Nükleer enerji üretmek için ileri teknolojiye sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler, gerekli teknolojiyi ithal ederek üretiyorlar. Örneğin, Hindistan, Arjantin, Brezilya, Bulgaristan ve Ermenistan gibi gelişmekte olan

lkeler nükleer enerjiyi bu Şekilde işlemek için ihtiyaç duydukları elektriği üretmektedirler (Akova, 2016: 113).

Elektrik enerjisi, kullanım kolaylığı nedeni ile en fazla talep edilen enerji türüdür. Türkiye gibi nüfusu artan ve gelişmekte olan ülkelerde, elektrik enerjisine olan talep, sürekli artmaktadır. Türkiye, AB ve OECD lkeleri arasındaki enerji talebindeki artış hızında dünyada Çin'den sonra birinci ve ikinci sırada yer alıyor. Türkiye'de enerji kaynağının% 75'inden fazlası ithal edilmektedir. Türkiye son 10 yılda enerji ithalatı için yıllık ortalama 55 milyar dolar ödemiŐtir. (zalp, 2019: 538).

Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkede enerji talebi, gelişmekte olan sanayi, trafik ve konut tüketime paralel olarak artmaktadır ve toplumların refah düzeyinin artması nedeniyle enerji tkeminde artan eğilimler görülecektir. Bu nedenle, enerji talebi büyük ölçüde artacaktır (Talinli vd, 2010; engel, 2011). Karbon ayak izi, birim CO₂ cinsinden ölçülen, üretilen sera gazı miktarı açısından insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zararın ölçüsüdür ve iki ana parçadan oluşur: doğrudan (birincil) ayak izi ve dolaylı (ikincil) ayak izi. Birincil ayak izi, evsel enerji tüketimi ve ulaşım (söz gelimi araba ve uçak) dahil olmak üzere fosil yakıtlarının yanmasından ortaya çıkan doğrudan CO₂ emisyonlarının, ikincil ayak izi ise kullandığımız ürünlerin tüm yaşamın döngüsünden bu ürünlerin imalatı ve en sonunda bozulmalarıyla ilgili olan dolaylı CO₂ emisyonlarının ölçüsüdür.

Türkiye’de özellikle enerji yoğun üretim ve ithalat yapısının neden olduğu karbon ayak izinin boyutlarına dikkatleri çekmektedir. Yüksek enerji bağımlılığı ayrıca Türkiye’nin en büyük ekonomik sorunlarından biri olan yüksek cari işlemler açığına da kaynaklık etmektedir. karbon

ayak izi, ürün yaşam döngüsünün her bir aşamasında (üretim, taşıma, kullanım ve bertaraf) ortaya çıkan CO₂ salınımının bir ölçüsüdür (Wiedmann & Minx, 2008: 4). Karbon ayak izi ikiye ayrılır: Birincil (doğrudan) ayak izi ve ikincil (dolaylı) ayak izi. Birincil ayak izi, evsel enerji tüketimi ve ulaşım (otomobil ve uçak gibi) dâhil olmak üzere fosil yakıtlarının yanmasından ortaya çıkan doğrudan CO₂ emisyonlarının, ikincil ayak izi ise kullandığımız ürünlerin tüm yaşam döngüsünden bu ürünlerin imalatı ve en sonunda bozulmalarıyla ilgili olan dolaylı CO₂ emisyonlarının ölçüsüdür (Sağlık Bakanlığı: 7).

CO₂ salınımı fosil yakıtlardan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi fosil yakıtlar (kömür, petrol ve doğal gaz) yer kabuğundan çıkarılır ve ekolojik zaman süreçleri içinde yenilenebilir değildir. Bu yakıtlar tutuştuğunda CO₂ açığa çıkar. Karbon ayak izi sadece yurtiçinde gerçekleşen üretimi değil, ithal edilen ürünlerin üretim sürecinde salınan karbon ve fosil yakıt dışı karbon salımlarını da (örneğin çimento üretimindeki kimyasal reaksiyonlardan yayılan emisyonlar gibi) içermektedir (WWF, 2012b: 136-137). Karbon ayak izi, CO₂ salınımı yutmak için gerekli biyolojik kapasite ihtiyacını ölçmektedir. Ancak diğer ayak izi türlerinin aksine karbon söz konusu olduğunda hesaplanmış bir biyolojik kapasite bulunmamaktadır. Bunun yerine

hesaplamalarda atmosfere salınan her ton karbonu depolayabilmek için (fotosentez yoluyla) hasat edilmemiş orman arazisi kullanılmaktadır. Bu orman arazisinin büyüklüğü ve üretkenliği atmosfere salınan karbon miktarını depolamak için yeterli değilse, karbon tutma kategorisinde ekolojik açık ortaya çıkar (WWF, 2012a: 30).

Atmosferde biriken en önemli sera gazlarından olan CO₂, tarihin en büyük çevre sorunlarından biri olan iklim değişikliğinin yanı sıra okyanusların asitlenmesi gibi diğer ekolojik sorunlara da sebep olmaktadır. Kyoto Protokolünde CO₂ dışında beş sera gazı daha sıralanmaktadır. Metan (CH₄), Azot oksit (N₂O), Hidroflorokarbonlar (HFCs), Perflorokarbonlar (PFCs) ve Kükürt Heksaflorid (SF₆) diğer sera gazlarını oluşturmaktadır. Bu gazlar CO₂ eşdeğeri cinsinden ölçülmektedir. CO₂ eşdeğeri; CO₂ haricinde diğer sera gazlarının aynı miktar CO₂'ye kıyasla kaç kat daha fazla ısı tutabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Bu sayede tüm sera gazları ortak bir paydada toplanarak, yapılan salınım hesaplamalarının anlaşılması kolaylaştırılmıştır. En tehlikeli sera gazı Kükürt Heksaflorit, en az olansa CO₂ olarak bilinmesine rağmen, miktar açısından CO₂ diğer sera gazlarına kıyasla çok yüksek seviyede olmasından dolayı durum aslında tam tersidir (Bekiroğlu, 2011: 2).

Nükleer enerji, atmosferik sera gazı yönetimi ve atmosferik sera gazı nedeniyle iklim değişikliğinin yönetimi için önemli bir kaynak olarak kabul edilir (Zinkle & Was, 2013: 735). Nükleer santrallerin bir diğer

avantajı, diğer santrallerden daha az kullanılmasıdır (Temurçin & Aliagaoglu, 2003: 27).

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan sanayileşme dalgası neticesinde fosil yakıt kullanımı giderek artmıştır. Fosil yakıt tüketiminin artması sonucu ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar politika yapıcılarını alternatif kaynaklar aramaya zorlamıştır. Giderek artan enerji talebi ve fosil yakıtların artan kullanımının yarattığı sorunlar ülkeleri daha güvenilir enerji kaynaklarını kullanmaya yönlendirmektedir (Şirin & Ege, 2012: 4917, 4918). Yeşil ekonomi bir düşük karbon ekonomisidir. Yeşil enerji kavramı ise, enerji arzının geleneksel elektrik güç kaynakları yerine yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması anlamına gelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları temizdir, çevre ile dosttur. Yeşil enerji o halde düşük karbon salımına neden olan rüzgâr, su, jeotermal, biyokütle ve güneş enerjisidir (Balat, 2008: 1653). Yeşil Ekonomi (Green Economy) su, hava ve toprakla ilgili çevresel zararları ve bunların yanı sıra atık, gürültü ve eko-sistemle ilgili sorunları ölçmeyi, önlemeyi, sınırlamayı, minimize etmeyi ve gidermeyi amaçlayan her türlü temiz teknoloji mal ve hizmet üretim faaliyetlerinden oluşan bir düşük karbon ekonomisi (low carbon economy)'dir (Özsoy, 2013: 21).

Türkiye, yurtdışındaki fosil enerji kaynakları sınırlı ve yetersiz bir ülke olduğundan yüksek düzeyde enerji ithal etmektedir. Bu bakımdan dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için sahip olduğu yenilenebilir (sürdürülebilir) enerji kaynaklarını harekete geçirmelidir. Bu kaynaklar aslında uzun dönemde enerji talebini karşılamaya yetecek

seviyededir. Bu kaynaklar aynı zamanda yeşil ekonominin vaat ettiği gibi ekonomik, sürdürülebilir ve çevre dostudur (Çapık & Yılmaz & Çavuşoğlu, 2012: 11). Türkiye'nin enerji kaynakları ve çeşitliliği göz önüne alındığında, dışa bağımlılığın gün geçtikçe daha fazla arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye, sanayileşme, teknolojik altyapı, nüfusun artması gibi durumların etkisiyle arz güvenliği ve enerji ihtiyacının sağlanmasına yönelik nükleer enerjiyi alternatif bir seçenek olarak değerlendirmeye başlamıştır.

1. TÜRKİYE'NİN KARBON AYAK İZİ

İnsan ihtiyaçlarının büyük bir bölümü doğal kaynaklar tarafından karşılanmaktadır. İnsanlar farkında olmaksızın doğa üzerinde bir etki oluşturmaktadırlar. Oluşan bu etkinin büyüklüğünü ölçmek için birtakım hesaplama araçları geliştirilmiştir. Karbon ayak izi bu anlamda insan faaliyetleri sonucu oluşturulan bir ürünün yaşam evresi boyunca doğrudan ya da dolaylı bir şekilde biriktirdiği karbondioksit emisyonlarının toplam miktarıdır. Bir başka deyişle ekolojik ayak izinin en büyük bileşeni olan karbon ayak izi küresel ısınmaya neden olan sera gazları arasında yer alan karbondioksit salınımını yutmak için gerekli biyolojik olarak üretken alanı ifade etmektedir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması için gerçekleştirilen her türlü tüketim faaliyetlerinin doğa üzerinde oluşturduğu etkinin belirlenmesi karbon ayak izi analizleri ile mümkündür. Bireylerin tüketim sonucu doğaya bıraktıkları ekolojik ayak izlerinin en büyük kısmı karbon ayak izinden oluşmaktadır. Karbon ayak izinin biyolojik kapasite ve

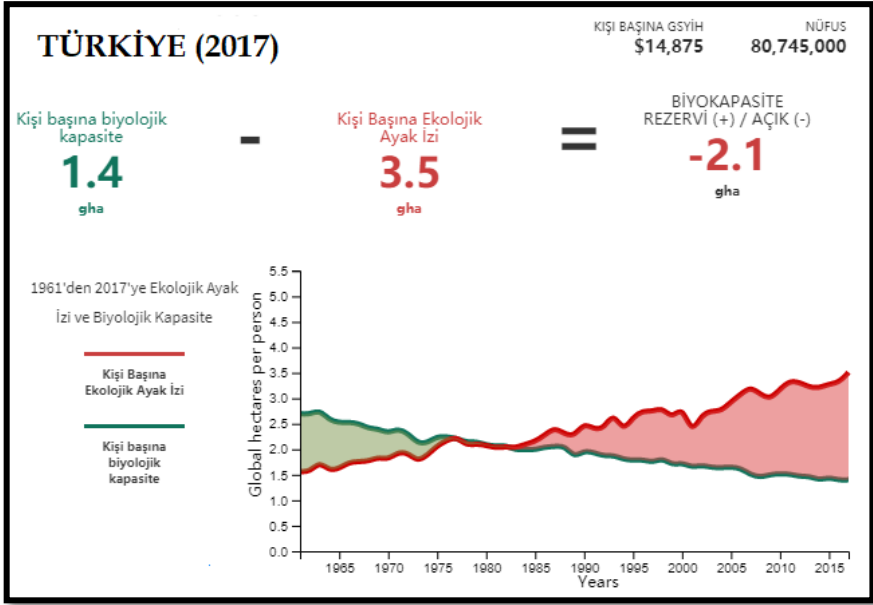
gezegen üzerindeki etkisi artan üretim ve tüketim faaliyetleri ile birlikte hızla artmaktadır (Ertekin, 2012: 9).

Karbon Ayak İzi, ülke içinde kullanılan fosil yakıtlardan ortaya çıkan salımlar, yurt dışından alınan ürünlerin üretim sürecinde salınan karbon, ülkenin uluslararası ticarete ortaya çıkan salımlardaki payı ve fosil yakıt dışı karbon salımlarını içerir.

Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network, GFN), her yıl dünya çapında 150'den fazla ülkenin biyolojik kapasite talebini ölçmekte ve Ulusal Ayak İzi Hesapları'nı (National Footprint Accounts, NFA) yayımlamaktadır. 1970'lerin ortalarından bu yana, dünyanın kaynaklarına yönelik talep sürdürülebilir olmayan bir düzeye ulaşmış durumdadır. Bu eğilimin aynı şekilde sürdürülmesi olanaklı değildir. Mevcut tüketim düzeyi, ya insanların bilinçli bir tercihi olarak, ya da doğal kısıtlar nedeniyle er ya da geç sona erecektir (WWF, 2012a: 14)

Küresel Ayak İzi Ağı (GFN) 2017 yılı verileriyle Türkiye'nin kişi başına düşen ekolojik ayak izi 3,5 gha, biyolojik kapasitesi ise 1,4 gha, biyolojik kapasite açığı – 2.1 gha'dır. Türkiye'de üretimin ekolojik ayak izi, biyolojik kapasitesinin yaklaşık 2 katını geçmiştir (Şekil 1). Diğer bir deyişle, Türkiye'de insanların 1 yılda tükettikleri doğal kaynakların yeniden üretimi ve atmosfere saldıkları CO₂'nin tutulması için 2 yıldan daha fazla süreye ihtiyaç vardır. Bu durum, Türkiye'nin mevcut üretim ve tüketim kalıbının sürdürülebilir olmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Şekil 1: Türkiye'nin Biyolojik Kapasitesi ve Ekolojik Ayak İzi (1961-2017)

Kaynak: https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.22888765.760155191.16061585742049639144.1606158574#/, 2020.

Türkiye'deki tüketim kaynaklı toplam Ekolojik Ayak İzi'nin % 46-49'u (kişi başına 1,24-1,36 kha) Karbon Ayak İzi'dir (Tablo 1). Ülkedeki CO₂ emisyonlarının yaklaşık % 21'i ürünlerden, % 19'u kişisel ulaşımdan ve % 17'si gıda tüketiminden kaynaklanır. Kişisel Ayak İzi dışında, sermaye birikimi de önemli bir paya sahiptir ve toplam Karbon Ayak İzi'nin % 20'sini oluşturur. 1961 – 2007 yılları arasında tüm arazi kategorilerindeki Ayak İzi'nde büyüme olmuş, ancak en fazla artış Karbon Ayak İzi'nde ortaya çıkmıştır. Tüketilen tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için kullanılan alanın büyüklüğünü ve üretkenliğini yansıtan gösterge, kısaca Tarım Ayak İzi olarak da anılır. Tarım Ayak İzi, dünyada ve Türkiye'de en büyük ikinci Ayak İzi bileşenidir. Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi'nin yaklaşık % 35'i (kişi

başına yaklaşık 1 kha), tarım alanlarına yönelik talepten kaynaklanır. Tarım Ayak İzi'ni oluşturan kalemler, insan ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılan gıda ve lif, hayvan yemi, yağ bitkileri ve kauçuktur. Türkiye'nin orman ürünlerine yönelik talebi Ulusal Ayak İzi'nin %11'ini (kişi başı 0,29 kha) oluşturur (Tablo 1). Yurt dışından ve ulusal kaynaklardan elde edilen ürünlerin toplamı ulusal Orman Ayak İzi'mizi oluşturur. Ulusal orman biyolojik kapasitesi ile toplam Orman Ayak İzi arasındaki fark, Karbon Ayak İzi'ni telafi etmek için kullanılabilir orman alanıdır. Kişi başına 0,03 kha olan bu değer, yaklaşık 1,24 kha/kişi olan Karbon Ayak İzi'nin yalnızca küçük bir bölümünü telafi edebilir. 1961 yılı ile 2007 yılı arasında en az büyüme Orman Ayak İzi'nde gerçekleşmiştir. Otlak Ayak İzi, insanların et, süt, deri, yün gibi hayvan ürünlere talebi için kullanılan otlaklardan oluşur. Dünya genelinde kişi başı büyüklüğü yüksek olan (0,21 kha/kişi) ve toplam Ayak İzi'nin %11'ine denk gelen Otlak Ayak İzi, NFA hesaplarına göre Türkiye'de ulusal Ayak İzi'nin yalnızca %3'ünü (0,08 kha/kişi) oluşturur (Tablo 1). Yapılaşmış Alan Ayak İzi, konut, ulaşım (yollar, köprüler), endüstriyel yapılar ve enerji santralleri dahil insan ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili alt yapı ve üst yapıyla kaplı alanın yüzölçümünün hesaplanmasıdır. Türkiye'de yapılaşmış alan kullanımı NFA ve CLUM hesaplarında, toplam Ayak İzi'nin yaklaşık %3'ünü (sırasıyla kişi başı 0,07 ve 0,08 kha) oluşturur. 1961 yılından bu yana Türkiye'de kişi başına Yapılaşmış Alan Ayak İzi yaklaşık %10 artmıştır. Bu artışın nedenleri, teknolojik gelişim ve gelir artışına paralel olarak elektrik santralleri, iletim hatları, otoyollar gibi yapılara olan talebin ve şehirleşme seviyesinin artmasıdır (Tablo 1). Balıkçılık

Ayak İzi, tüketilen balık ve deniz ürünlerinin yaşaması için gerekli olan deniz ve tatlı su alanı olarak hesaplanır. Balıkçılık sahası kullanımından kaynaklanan Ayak İzi, NFA ve CLUM hesaplarına göre, Türkiye'nin toplam Ayak İzi'nin yaklaşık %2'sini (kişi başı 0,06 kha) oluşturur (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Bileşenleri

Ekolojik Ayak İzinin Bileşenleri	Paylar (%)	Kişi Başına Düşen Pay (kha)
Karbon Ayak İzi	46	1.24
Tarım Arazisi Ayak İzi	35	1.00
Orman Ayak İzi	11	0.29
Yapılandırılmış Alan Ayak	3	0.08
Otlak Ayak İzi	3	0.08
Balıkçılık Sahası Ayak İzi	2	0.06

Kaynak: WWF, 2012a: 27

Küresel ölçekte ve Türkiye'nin toplam Ayak İzi'ndeki payı en büyük olan, aynı zamanda en hızlı artış gösteren Karbon Ayak İzi'nin, hesaplamalarda kullanılan tek atık (atmosfere salınan sera gazlarının atık kabul edilmesi sebebiyle) olarak değerlendirilmesi, arazi türüne göre sınıflandırılmış diğer Ayak İzleri'nden farklı bir konumda incelenmesini gerektirir. Başlıca etmen olan fosil yakıt kullanımının yanı sıra doğal ekosistemlerin bozulumu gibi nedenlerle atmosfere salınan sera gazları, kısaca karbon salımı, ekosistemlerin depolayabileceğinden çok daha yüksek seviyededir. Atmosferde biriken en önemli sera gazlarından olan CO₂, tarihin en büyük çevre sorunlarından biri olan iklim değişikliğinin yanı sıra okyanusların asitlenmesi gibi diğer ekolojik sorunlara da sebep olmaktadır. Karbon Ayak İzi, Ayak İzi hesaplarında en yüksek emilimi sağlayan arazi türü olan orman alanı cinsinden hesaplanır. NFA metodolojisine göre,

ayrıca hesaplanmış bir karbon biyolojik kapasitesi yoktur, bunun yerine, atmosfere salınan her ton karbonu depolayabilmek için orman ürünü elde etme amacıyla kullanılmayan orman arazisinin varolması gerekir. Bu orman arazisinin büyüklüğü ve üretkenliği atmosfere salınan karbon miktarını depolamak için yeterli değilse, karbon tutma kategorisinde ekolojik açık ortaya çıkar. Karbon emisyonları 1990 seviyesine göre en çok artış gösteren ülke Türkiye'dir.

Küresel ısınma sorununu çözmek adına ilk çalışmalar 1992 yılında Rio'da gerçekleşen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi adı altında imzaya sunulmuştur. Avrupa Birliği, Türkiye ve 190'dan fazla ülkenin taraf olduğu bu sözleşme 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye taraf olan ülkelerin nihai amacı gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ortak sorumlulukların yerine getirilerek ARGE üzerine çalışmaları artırıp sera gazı salınımlarını azaltmaktır. Ancak her ülkenin aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmadığı ve farklı düzeylerde sera gazı salınımına neden olduğu gerçeği oluşturulan kararların ülkelere göre farklılaştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle Ek-1, Ek2 ve herhangi bir yükümlülüğe sahip olmayan Ek-1 Dışı Taraflar olmak üzere üç farklı grup hazırlanmıştır. Türkiye ilk karar aşamasında gelişmiş OECD ülkesi olarak ele alındığından Ek-1 ve Ek-2'ye dâhil edilmiştir. Müzakereler sırasında sözleşmedeki pozisyonunu ve Ek-2'deki yükümlülükleri ağır bulan Türkiye sözleşmeye taraf olmayı reddetmiştir. 2001 yılında yapılan 7. Konferansta Türkiye'yi Ek-2'den çıkarma kararı alınmıştır. Ayrıca Ek-1'e taraf olan Türkiye için özel durumların dikkate alınması ve diğer Ek-1 ülkelerinden farklı bir

pozisyonda olması kararlaştırılmıştır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin dünya genelinde kabul görmesine rağmen sera gazı salınımlarındaki artış devam etmiştir. Bu durum karşısında özellikle gelişmiş ülkelerin oluşturacağı kesin ve bağlayıcı taahhütlerin işletmeler, toplumlar ve bireyler için yeterince güçlü bir sinyale neden olacağı görüşü sözleşmeye üye devletler tarafından benimsenmiştir. 1997 yılında sözleşmeye bağlı taraf ülkelerin katıldığı üçüncü konferansta uluslararası anlaşma niteliğinde olan Kyoto Protokolü taraf ülkelerin onayına sunulmuştur.

Rusya'nın 2005 yılında katılımıyla yürürlüğe giren protokolün en önemli amacı gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını 1990 yılı temel alınarak minimum %5 oranında azaltmaları olarak belirlenmiştir. Küresel ısınma sorununu çözmek adına hazırlanan bu protokol ile Akdeniz havzasında bulunan ve oluşabilecek olumsuzluklardan en çok etkilenecek ülkelerden biri olan Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolü'ne dâhil olmuştur. Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Bunun yanı sıra Türkiye dünya çapında yüksek karbon salınımına sahip ülkelerin arasında yer almaktadır. Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolüne resmen taraf olmuştur ve 2020 yılına kadar sera gazı salınımlarını azaltmaya yönelik iklim değişikliği ve küresel ısınma konularında Avrupa Birliği tarafından ulusal planlar yapmaya teşvik edilmiştir (Gojayev vd, 2012: 257-259).

Enerjiye erişim için enerji kaynaklarının yenilikçi teknolojilerle bütünleşip sera gazı salınımlarını en aza indirmesi gerekmektedir. Ayrıca insan sağlığının dikkate alınması ve diğer çevresel etkilerin de

göz önünde bulundurulması mevcut kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak nispeten daha ekonomik enerjiye ulaşılmasını kolaylaştırır. Temiz enerji politika hedeflerinin gerçekleşmesi sırasıyla toplumların, ülkelerin ve küresel enerji sektörlerinin işbirliği ile mümkündür. Yapılması gereken ise enerjide sürdürülebilirliğin elde edilmesi için daha verimli ve temiz enerji sistemlerinin kullanılmasıdır. Bununla birlikte enerjiyi üreten birimlerin sürdürülebilir ölçekte uzun vadeli enerji arzı güvenliğini sağlayarak erişimi kolay ve çevre dostu enerji üretmeleri gerekmektedir (Yüksel, 2012: 3823-3824).

Artan enerji tüketiminde öngörülen yüksek oranlar göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin enerjide yabancı kaynaklara bağımlılığının uzun bir süre daha devam etmesi beklenen bir durumdur. Ancak oluşan enerji talebinin karşılanması yapılan doğru politikalara büyük ölçüde bağlıdır. Belirlenecek politikaların enerji arz güvenliğini ve çeşitliliğini dikkate alması önem taşımaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin alternatif enerji kaynaklarından biri olan nükleer enerji de birtakım avantajlara sahiptir. Ancak nükleer enerji hakkında görüş ayrılıkları mevcuttur. Nükleer enerjiye pozitif yaklaşan kesimler nükleer enerji kaynağı odaklı projelerin yaratacağı olası avantajlar şu şekilde sıralamışlardır (Erol vd., 2014: 186-187): Nükleer enerji karbon salınımına neden olmaz, Nükleer yakıtlar kolayca ve ekonomik bir şekilde elde edilebilir ve depolanabilir, Uygun güvenlik önlemleri uygulandığı sürece nükleer enerjinin insanlara ve doğaya herhangi bir risk oluşması söz konusu değildir. 2030 yılında ise 8,000 MW nükleer güç oluşturulması Türkiye'nin

gelecek planları arasında yer almaktadır. Türkiye’de bulunan uranyum, toryum ve plütonyum rezervleri kurulması planlanan nükleer enerji santrallerinde kullanılabilir. Nitekim Türkiye’de 9,129 ton uranyum ve 380,000 ton toryum rezervi bulunmaktadır. Gerekli teknolojik altyapının hazırlanması ile özellikle toryum rezervleri Türkiye’nin nükleer enerji üretiminde önemli yer tutmaktadır (Aras, 2013: 108-109).

Türkiye’nin enerji politikalarının ana hedefi diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek şekilde ve çevre ile ilgili konuları dikkate alarak, rekabet edebilir fiyatlarda yeterli ve güvenilir enerji arzını sağlamak olarak belirlenmiştir. Adı geçen hedef, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde hazırlanan Birinci Ulusal Bildiri’de de vurgulanmaktadır. Bu kapsamda yerli kaynaklara mümkün olduğu kadar öncelik vermek, sera gazlarının azaltılmasına katkıda bulunacak olan enerji verimliliğini geliştirmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını arttırmak gibi politikalar yer almaktadır. Bunu takiben BM Uluslararası Hidrojen Enerjisi Teknolojileri Merkezi’nin (International Centre of Hydrogen Energy Technologies) kurulmasına ilişkin anlaşma Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile BM Endüstriye Gelişme Örgütü arasında 21 Ekim 2003 tarihinde Viyana’da imzalanmıştır (Dinçer & Aslan, 2008: 143-146).

Gelecek senaryolarında yer verilen farklı Ayak İzi seçenekleri, elektrik üretiminde fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılmasını ve elektrik talebinin görece düşük seviyelere çekilmesini sağlayacak politikalar ve teşviklerin önemi ortaya koyan birer ön çalışma

niteliğindedir. 2023 yılındaki enerji talebini ve yoğunluğunu belirlemek üzere kullanılan iyimser varsayımlar altında bile Karbon Ayak İzi'nin sürdürülebilir olmayan bir şekilde büyümesi, yalnız elektrik sektöründe değil diğer tüm sektörlerde Karbon Ayak İzi'ni azaltmak için bütüncül ve hızlı adımların atılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'de enerji sektörünün çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir biçimde, karbonsuzlaştırılması gerekmektedir.

Karbon Ayak İzi, küresel ölçekte toplam Ayak İzi'nin en büyük bileşeni olduğu gibi, Türkiye'nin Ayak İzi'nin de en önemli parçasını oluşturur. Arazi türlerinin birçoğunda kişi başına düşen Ayak İzi'nin yıllar içinde görece sabit kalmasına karşın, Karbon Ayak İzi hızla büyüyerek toplam Ayak İzi'ndeki payını artırmaktadır. Karbon Ayak İzi'nde en büyük payı olan sektör ise elektrik sektörüdür. Bu nedenle elektrik üretiminden kaynaklanan emisyonların azaltılması Karbon Ayak İzi'ni düşürmekte önemli bir adımdır. Elektrik, tüketilen tüm mal ve hizmetlerin üretiminde bir girdi olarak kullanıldığından, üretilen her birim elektriğin emisyonundaki değişiklikler (örneğin, elektriğin fosil yakıt yerine yenilenebilir kaynaklardan üretilmesi), Ekolojik Ayak İzi'nde de olumlu yönde değişiklikle sonuçlanır. Elektrik üretiminde fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılmasının yanı sıra enerji verimliliğinin artırılması ve başka yöntemlerle elektrik talebinin daha düşük seviyelere çekilmesi Karbon Ayak İzi'ni olumlu etkileyecektir.

Karbon Ayak İzi için yapılan senaryolarda belirlenen varsayımlar altında düşük karbon yoğunluğu ve düşük elektrik talebinin sağlandığı

senaryoda Türkiye'nin toplam Ayak İzi 2007-2023 yıllarında sadece % 7 artış görülmüştür. Bu oran, yüksek talep ve yüksek karbon yoğunluğu senaryosunda ise yaklaşık % 21'dir. Bu fark, elektrik üretiminde alternatif kaynakların payını artırmanın ve enerji verimliliğinin rolünü gözler önüne sermektedir.

Ülkemizde kişi başına düşen ayak izi 2,7 (kha)'dır. Bu rakam dünya ortalamasının üzerindedir. Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi, sahip olduğu yenilenebilir doğal kaynakların iki katıdır ve ekolojik ayak izinin yaklaşık yarısını karbon ayak izi oluşturmaktadır. Bu veriler bize, yaşadığımız çevreyi büyük bir hızla tüketmekte olduğumuzu, karbon yoğunluğunu azaltmadan ulusal biyolojik kapasite sınırları dahilinde yaşayamayacağımızı göstermektedir (Kaypak, 2013: 157).

Türkiye bugünkü büyüme biçimi mevcut durumun aynen devam ettiği gelecek senaryosuna göre (BAU) Ayak İzi sürekli büyümekte ve biyolojik kapasite hızla azalmaktadır. Bu senaryoya göre tüketimin Ekolojik Ayak İzi 2007-2050 yılları arasında % 63, üretimin Ayak İzi ise % 51 artmaktadır. Mevcut süreç, Türkiye ekonomisi için büyük risk oluşturmaktadır. Mevcut durumun devam etmesiyle büyüyecek olan ekolojik açıkla refah artışının sağlanması durumunda ekolojik krizlerin aşılması ve ekosistem hizmetlerinin devam ettirilmesi zorlaşacaktır (WWF, 2012a: 65).

2. TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Türkiye elektrik enerjisi tüketimi 2018 yılında bir önceki yıla göre % 2,2 artarak 304,2 milyar kWh, elektrik üretimi ise bir önceki yıla göre % 2,2 oranında artarak 304,8 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir. 2018

yılında elektrik üretimimizin, % 37,3'ü kömürden, % 29,8'i doğal gazdan, % 19,8'i hidrolik enerjiden, % 6,6'sı rüzgârdan, % 2,6'sı güneşten, % 2,5'i jeotermal enerjiden, ve % 1,4'ü diğer kaynaklardan elde edilmiştir. 2019 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla ülkemiz kurulu gücü 90.720 MW'a ulaşmıştır.

Tablo 2: Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibariyle Gelişimi (1979-2019)

YIL	TERMİK	HİDROLİK	JEOTER.+RÜZ.+ GÜNEŞ	TOPLAM (MW)	ARTIŞ (%)
1979	2987,9	2130,8		5118,7	5,1
1980	2987,9	2130,8		5118,7	0,0
1981	3181,3	2356,3		5537,6	8,2
1982	3556,3	3082,3		6638,6	19,9
1983	3695,8	3239,3		6935,1	4,5
1984	4569,3	3874,8	17,5	8461,6	22,0
1985	5229,3	3874,8	17,5	9121,6	7,8
1986	6220,2	3877,5	17,5	10115,2	10,9
1987	7474,3	5003,3	17,5	12495,1	23,5
1988	8284,8	6218,3	17,5	14520,6	16,2
1989	9193,4	6597,3	17,5	15808,2	8,9
1990	9535,8	6764,3	17,5	16317,6	3,2
1991	10077,8	7113,8	17,5	17209,1	5,5
1992	10319,9	8378,7	17,5	18716,1	8,8
1993	10638,4	9681,7	17,5	20337,6	8,7
1994	10977,7	9864,6	17,5	20859,8	2,6
1995	11074,0	9862,8	17,5	20954,3	0,5
1996	11297,1	9934,8	17,5	21249,4	1,4
1997	11771,8	10102,6	17,5	21891,9	3,0
1998	13021,3	10306,5	26,2	23354,0	6,7
1999	15555,9	10537,2	26,2	26119,3	11,8
2000	16052,5	11175,2	36,4	27264,1	4,4
2001	16623,1	11672,9	36,4	28332,4	3,9
2002	19568,5	12240,9	36,4	31845,8	12,4
2003	22974,4	12578,7	33,9	35587,0	11,7
2004	24144,7	12645,4	33,9	36824,0	3,5
2005	25902,3	12906,1	35,1	38843,5	5,5

2006	27420,2	13062,7	81,9	40564,8	4,4
2007	27271,6	13394,9	169,2	40835,7	0,7
2008	27595,0	13828,7	393,5	41817,2	2,4
2009	29339,1	14553,3	868,8	44761,2	7,0
2010	32278,5	15831,2	1414,4	49524,1	10,6
2011	33931,1	17137,1	1842,9	52911,1	6,8
2012	35027,2	19609,4	2422,8	57059,4	7,8
2013	38648,0	22289,0	3070,5	64007,5	12,2
2014	41801,8	23643,2	4074,8	69519,8	8,6
2015	41903,0	25867,8	5375,9	73146,7	5,2
2016	44411,6	26681,1	7404,7	78497,4	7,3
2017	46926,3	27273,1	11000,6	85200,0	8,5
2018	46908,6	28291,4	13350,8	88550,8	3,9
2019	47663,0	28503,0	15101,0	91267,0	3,1

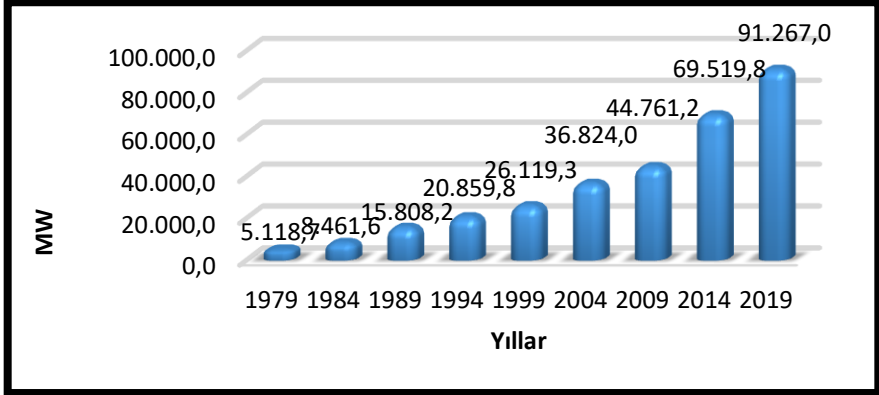
Kaynak: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2020.

2001 ve 2009 yıllarındaki büyük ekonomik krizlerin ve halen Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun elektrik tüketimine çok etkili bir şekilde yansıdığı Tablo 2 ve Şekil 2 incelendiğinde açıkça görülmektedir. Her üç kriz yılında da önceki yıllara göre elektrik tüketiminde azalma olmuştur. Genellikle ekonomik krizden hemen sonra kısa süreli de olsa hızlı büyüme görülmesi olağandır. 2001 yılı krizinden sonra ise elektrik tüketiminde yavaş bir gelişme görülmüş ve bu gelişme bir sonraki ekonomik kriz yılına kadar artış göstermiştir. Ancak 2009 yılı krizinden sonraki durum daha farklıdır. 2009 yılındaki ekonomik krizin etkisiyle gerileyen elektrik tüketimi, krizi izleyen iki yılda oldukça hızlı artmış ancak sonra artış hızı çok yavaşlamıştır. Özellikle 2012 yılından sonra elektrik tüketimindeki artış oranları, hedeflenen değerlerin çok altında seyretmiştir. Ekonomik kriz sonrasındaki yıllarda ekonomik büyüme ve bununla

ilişkili olan elektrik tüketimindeki değişim ayrıca incelemeye değer bulunmaktadır.

Şekil 2: Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibariyle Gelişimi (1979-2019)

Kaynak: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2020.

Tablo 2’de yer alan bir diğer önemli ayrıntı da, 2011 yılından 2016 yılına kadar elektrik ithalat miktarındaki artıştır. Bu dönemde daha önceki yıllara göre kayda değer miktarda fazla elektrik ithalatı gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye’deki elektrik üretim maliyetleri ve tüketici fiyatları ile komşu ülkelerdeki elektrik fiyatları arasındaki ilişkinin incelemeye değer olduğuna işaret etmektedir. Son yıllardaki yıllık elektrik tüketim artış oranları gittikçe azalmaktadır ve 2012-2019 döneminde yıllık ortalaması % 5’in altında gerçekleşmiştir. 2019 yılı elektrik tüketimi ise 2018 yılına göre % -0,4 azalmıştır (Tablo 3).

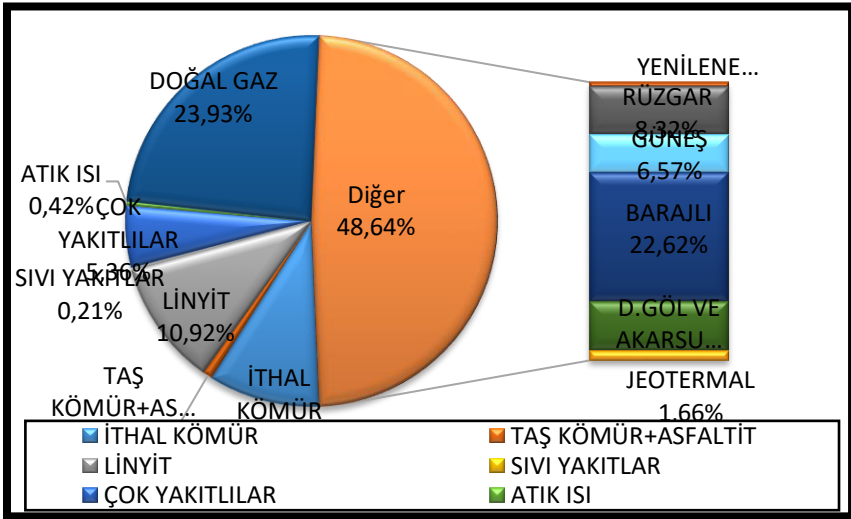
Tablo 3: Türkiye’de Elektrik Üretim ve Tüketiminin Yıllar İtibariyle Değişimi (1993-2019)

YILLAR	NET ÜRETİM (GWh)	İTHALAT	NET TÜKETİM (GWh)	ARTIŞ %
1993	69864,4	212,9	59237,0	9,7
1994	73782,6	31,4	61400,9	3,7
1995	81858,6	0	67393,9	9,8
1996	90084,4	270,1	74156,6	10,0
1997	98245,6	2492,3	81885,0	10,4
1998	105499,2	3298,5	87704,6	7,1
1999	110701,9	2330,3	91201,9	4,0
2000	118697,6	3791,3	98295,7	7,8
2001	116252,1	4579,4	97070,0	-1,2
2002	123726,8	3588,2	102948,0	6,1
2003	135248,3	1158,0	111766,0	8,6
2004	145065,7	463,5	121141,9	8,4
2005	155469,1	635,9	130262,9	7,5
2006	169543,1	573,2	144091,4	10,6
2007	183339,7	864,3	155135,2	7,7
2008	189761,9	789,4	161947,6	4,4
2009	186619,3	812,0	156894,1	-3,1
2010	203046,1	1143,8	172050,6	9,7
2011	217557,7	4555,8	186099,5	8,2
2012	227707,3	5826,7	194923,4	4,7
2013	228977,0	7429,4	198045,2	1,6
2014	239448,8	7953,3	207375,1	4,7
2015	249899,5	7135,5	217312,2	4,8
2016	261936,8	6330,3	231203,7	6,4
2017	284257,5	2728,3	249022,7	7,7
2018	290502,2	2476,9	258232,2	3,7
2019	289135,8	2211,5	257273,1	-0,4

Kaynak: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2020.

2019 yılı sonuna göre Türkiye’de elektrik üretim santrallerinin toplam kurulu gücü 91.267,0 MW’a ulaşmıştır (Şekil 2). Kurulu gücün kaynaklara göre dağılımı incelendiğinde hidrolik kaynağın % 31,2’lik payla birinci sırayı aldığını, ikinci sırada % 23,93’lük payla doğal gazın geldiğini, % 22,2’lik (10.92’ü Linyit, % 9.67’si ithal kömür) payla kömürün üçüncü sırada olduğunu görülmektedir. 2019 yılı itibarıyla doğal gaz dayalı kurulu gücün toplam kurulu güç içindeki payı yeniden hidrolik kaynak payının altında kalmıştır. 2019 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla kurulu gücümüzün Rüzgâr: % 8.32, Güneş: % 6.57, Jeotermal: 1.66’sını oluşturmaktadır (Şekil 3). Ayrıca Ülkemizde elektrik enerjisi üretim santrali sayısı, 2019 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla 8.069’a (Lisanssız santraller dahil) yükselmiştir. Mevcut santrallerin 669 adedi hidroelektrik, 68 adedi kömür, 262 adedi rüzgâr, 52 adedi jeotermal, 330 adedi doğal gaz, 6.435 adedi güneş, 253 adedi ise diğer kaynaklı santrallerdir. Kurulu gücün kaynaklara göre gelişimi incelendiğinde, son yıllarda petrol ürünlerine bağlı kurulu güçte azalma, diğer kaynaklara bağlı olanların hepsinde ise artış olduğu görülmektedir.

Şekil 3: 2019 Yılı Kurulu Gücünün Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı (MW)

Kaynak: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2020.

Kurulu gücün termik santraller ve yenilenebilir kaynaklara dayalı santrallara göre yıllık dağılımına bakıldığında; özellikle 2001 yılından sonra doğal gaz yakıtlı santraller toplam kapasitesinin daha fazla artmasından dolayı toplam kurulu güç içinde termik santraller kapasitesinin payı oldukça yükselmiş, 2011 yılından sonra ise yenilenebilir kaynakların payında önemli artış olmuştur. 2001 yılından sonra doğal gaz fiyatlarının ucuzlaması, ayrıca doğal gaz santrallerinin daha kolay ve kısa sürede tesis edilebiliyor olması, doğal gaza bağlı kapasitenin hızlı artmasına neden olmuştur. Ancak, 2011 yılından sonra hem doğal gaz fiyatlarının artması hem de rüzgâr türbini teknolojilerinde gelişme ve birim güç yatırımlarının ucuzlaması, ayrıca küçük hidrolik santraller için önemli teşviklerin verilmiş olması, rüzgâr ve hidrolik santraller kapasitesine daha fazla yönelme

sonucunu getirmiştir. Bu nedenle, 2011 yılından sonra toplam kurulu güç içinde yenilenebilir kaynaklara dayalı olanların payı önemli ölçüde artmıştır.

Elektrik üretiminin kaynaklara göre dağılımı incelendiğinde, 2000 yılında % 75,2 olan fosil kaynaklar payının 2007-2009 yılları arasında % 80 seviyesinin üzerine çıktığı ancak daha sonra değişik oranlarda seyrettiği ve 2019 yılında % 57,5 düzeyine gerilediği görülür. Doğal gaz payı 2014 yılından sonra hızla azalmaya başlamış, bunun tersine rüzgâr kaynağından elektrik üretimi ise hızla artmaya başlamıştır. Kömürden elektrik üretiminin payı ise toplam elektrik üretimi içinde 2013 yılından itibaren yavaş olsa da artarak devam etmiştir. Kömür kaynağından elektrik üretiminin artması, ağırlıklı olarak ithal kömür yakan tesis sayılarının artmasından kaynaklanmaktadır. 2014 yılı itibarıyla güneş enerjisi santralleri de kurulmaya başlamıştır. Bu santrallerin birçoğu çok küçük ölçeklidir ve kurulu güçleri 1 MW'ın altında olduğu için lisans almadan kurulmuşlardır. 2016 yılında bu yatırımlar oldukça fazla miktarda artmaya başlamıştır. Şimdilik elektrik sistemi üzerinde etkileri fazla hissedilmese de gözlemlenen artış eğilimi ile yakın zamanda toplam kapasitelerinin büyük miktara ulaşabileceği ve elektrik sisteminde etkilerinin görülmeye başlanacağı söylenebilir.

2019 yılı elektrik üretiminin kullanılan kaynaklara göre dağılımı da Şekil 3'de verilmektedir. Yıllık toplam elektrik üretiminde termik kaynakların payı % 51,36, yenilenebilir kaynakların payı ise % 48,64 olmuştur. Toplam 304.251,6 GWh olan 2019 yılı elektrik üretimi

içinde hidrolik kaynaklardan 88.886,2 GWh üretim yapıldığı görülmektedir. Toplam üretim içinde hidrolik kaynaklı olanların payı % 31,23 ile en büyük orandır.

2019 yılı toplam elektrik üretiminde doğal gazın payı bir önceki yıla göre belirgin bir şekilde azalarak % 30,3'ten % 23,93 seviyesine gerilemiş, kömürün payı bir önceki yıla göre aynı kalmıştır. Uzun yıllardır Türkiye toplam elektrik üretiminin içinde hidrolik kaynak payı genellikle % 20– % 25 aralığında iken 2019 yılında su gelirlerinin bir önceki yıla göre % 60 artması sonucu 2019 yılında % 31,23'ye yükselmiştir. Son 3 yılda rüzgâr, jeotermal ve güneşten üretilen elektrik önemli miktarda artmaya başlamış ve 2019 yılında bunların toplam payı, toplam üretimin % 16,55 i seviyesine ulaşmıştır (Şekil 3).

Türkiye'de 2019 yılındaki toplam 304.251,6 GWh elektrik üretiminin % 19,5'i olan 59.344,6 GWh kamu kuruluşu olan EÜAŞ tarafından, geri kalan % 80,5'i olan 244.906,9 GWh ise özel şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Elektrik tüketimi için hazırlanan modeller, 3 senaryo (Senaryo 1: Düşük Senaryo, Senaryo 2: Referans Senaryo, Senaryo 3: Yüksek Senaryo) ile çalıştırılmış ve toplamda 15 farklı talep serisi elde edilmiştir. Yıllık bazda elde edilen sonuçlar Tablo 4 ile gösterilmektedir. Önümüzdeki 20 yıllık dönem için yıllık ortalama elektrik talebi artış oranı Senaryo 1 için % 2,90, Senaryo 2 için % 3,36 ve Senaryo 3 için % 3,84 olarak hesaplanmaktadır.

Tablo 4: Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu Sonuçları (Yılık Bazda Talep ve Değişim Oranları)

Yıllar	Senaryo 1 (TWh)	Senaryo 2 (TWh)	Senaryo 3 (TWh)	Senaryo 1 Değişim	Senaryo 2 Değişim	Senaryo 3 Değişim
2021	340,5	344,4	348,7	4,0%	4,5%	5,0%
2022	353,2	359,6	366,4	3,7%	4,4%	5,1%
2023	366,8	375,8	385,2	3,8%	4,5%	5,1%
2024	380,4	392,1	404,3	3,7%	4,3%	5,0%
2025	392,6	406,9	422,3	3,2%	3,8%	4,5%
2026	404,6	421,8	440,7	3,1%	3,6%	4,3%
2027	416,6	436,6	458,9	3,0%	3,5%	4,1%
2028	428,8	451,7	477,6	2,9%	3,5%	4,1%
2029	441,0	466,8	496,6	2,9%	3,3%	4,0%
2030	453,0	481,7	515,4	2,7%	3,2%	3,8%
2031	464,6	496,7	534,0	2,6%	3,1%	3,6%
2032	476,3	511,6	552,9	2,5%	3,0%	3,5%
2033	487,8	526,4	571,6	2,4%	2,9%	3,4%
2034	499,3	541,0	590,2	2,3%	2,8%	3,3%
2035	510,8	555,7	608,5	2,3%	2,7%	3,1%
2036	522,7	570,8	627,0	2,3%	2,7%	3,1%
2037	534,0	585,3	644,9	2,2%	2,5%	2,9%
2038	545,1	599,4	662,5	2,1%	2,4%	2,7%
2039	556,3	613,4	679,9	2,1%	2,3%	2,6%

Kaynak: https://enerjiapi.etkb.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/Raporlar/Enerji_Talep_Projeksiyonu/114176-turkiye_elektrik_enerjisi_talep_projeksiyonu_raporu.pdf, 2020.

Türkiye, enerji ihtiyacının % 73'ünü ithalat yoluyla elde eden net bir enerji ithalatçısı ülkedir. 2017 yılında ithal edilen enerji tutarı neredeyse % 15,6 artışla 2018 yılında 42,99 milyar ABD dolarını bulmuştur. Bununla birlikte, belirli yıllardaki dalgalanmalar dışında, faturalar 2012 yılında 60,1 milyar ABD doları iken 2017 yılında 37,2 milyar ABD dolarına inerek belirgin bir düşüş eğilimi göstermiştir. İthalat bağımlılığı, yerel ve yenilenebilir enerji kaynaklarını devreye almak için yeni politika ve yatırım modellerinin oluşturulması ve uygulanmasının arkasındaki temel itici güç olmuştur.

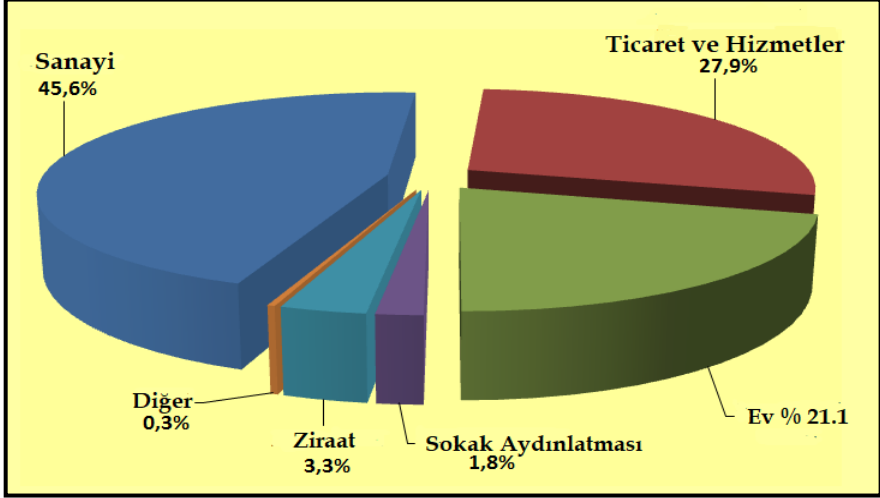
Diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye de sürekli artan bir elektrik talebiyle karşı karşıyadır. Elektrik tüketimi, payı yıldan yıla artmasına rağmen, Türkiye'deki toplam enerji tüketiminin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır (Altınay & Karagol, 2005: 850). Türkiye enerji verimliliği konusunda önemli adımlar atmıştır. 2018 yılında kabul edilen Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı'nda Türkiye, 2033 yılına kadar toplamda 30,2 milyar ABD doları tasarruf sağlamayı hedeflemektedir. Bu kapsamda 2023 yılına kadar yaklaşık 11 milyar ABD doları yatırım yapılacaktır, 23.9 Mtoe. Bu tasarruf, Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin 2023 yılında baz kullanım senaryosuna göre yüzde 14 oranında azaltılmasına eşittir. Ayrıca 2023 yılına kadar 20.000 kişiye ek istihdam sağlarken Türkiye'nin verimlilik çabalarının bir parçası olarak, Türkiye enerji santrali yatırımları 4,2 milyar değerinde olan ihtiyacı ortadan kaldıracaktır.

Elektrik enerjisi, endüstriyel üretim, konut, tarım, ulaşım, aydınlatma ve ısıtma gibi neredeyse her türlü insan faaliyetinde kullanılmaktadır. 1950'den bu yana Türkiye'nin elektrik tüketimindeki artışın çoğu konut sektöründe gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün tükettiği elektrik miktarı artmakla birlikte, 2000-2019 yılları arasında toplam elektrik tüketimindeki payı azalmıştır. Hâlihazırda sanayi sektörü, elektrik enerjisinin en büyük tüketicisidir. Ticari ve kamu sektörü elektrik enerjisinin en büyük ikinci tüketicisidir. Sokak aydınlatması ve tarım sektörleri nispeten küçük elektrik enerjisi tüketicisi olan sektörlerdir. 2018 yılında toplam nihai elektrik tüketimi 258,2 milyar kWh olup,

sektörel kullanım payları aşağıda gösterilmiştir. Sanayi tüketimi % 45,6 pay ile liderdir (Şekil 4).

Şekil 4: 2018 Yılı Sektörlere Göre Elektrik Tüketimi

Kaynak: https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/TURKEY%20ENERGY%20OUTLOOK_%202020_%2813.7.2020_A%29.pdf, 2020.

Türkiye'de ekonomik gelişmeler ve nüfus artışına bağlı olarak enerji ve doğal kaynaklara olan talep artmaktadır. Ülke 2002'den bu yana yıllık yüzde 5,5'lik büyüme oranıyla OECD'deki en hızlı büyümeyi kaydetmiştir. O zamandan beri, Türkiye'nin birincil enerji arzı 17 yılda iki kat artışla 78,4 Mtoe'den 155 Mtoe'ye çıkmıştır. Toplam kurulu kapasitenin 31,8 GW'tan 88,5 GW'a ve elektrik tüketiminin 2018 sonu itibarıyla 132,6 TWh'den 304,2 TWh'ye yükselmesi göz önüne alındığında, Türkiye'nin artan ekonomik performansı ülkenin elektrik üretim altyapısına da yansımıştır. Ülkenin artan ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut kapasitenin 2023 t'a kadar 110 GW'a ulaşması

beklenmektedir. 2019-2023 11.Kalkınma Planında da belirtildiği üzere özel sektör tarafından yeni yatırımlar yapılacaktır.

Türkiye önemli miktarda yenilenebilir enerji potansiyeline sahiptir ve bu potansiyelin kullanımı son on yılda artmaktadır. 2018 sonu itibarıyla, hidro, rüzgar ve güneş kaynakları ülkenin yenilenebilir enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunu oluşturmuş ve toplam kurulu gücün sırasıyla 28.29 GW, 7.01 GW ve 5.07 GW'ını oluşturmaktadır. Yerleşmeyi teşvik etmeye yönelik çabaların bir parçası olarak, Türk hükümeti, 2023 yılına kadar jeotermal kurulu kapasitenin 3 GW olması ve aynı zamanda Güneş ve rüzgar 16 GW kurulu kapasiteye sahip olmasıyla 2027 yılına kadar yenilenebilir enerjilerin payını % 30'a çıkarmayı öncelik haline getirmiştir. Türk Hükümeti, Yenilenebilir enerjilerin pazardaki konumunu 2020'lerin ötesinde güçlendirmek ve elverişli bir yatırım ortamı yaratmak için lisanssız (küçük ölçekli) gibi çeşitli yatırım modelleri tasarlamıştır.

Son olarak, Türkiye enerji verimliliği konusunda önemli adımlar atmıştır. 2018 yılında kabul edilen Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı'nda Türkiye, 2033 yılına kadar toplamda 30,2 milyar ABD doları tasarruf etmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda 2023 yılına kadar yaklaşık 11 milyar ABD doları yatırım yapılacak ve sonuç olarak 23,9 Mtoe'ye eşdeğer enerji tasarrufu sağlayacaktır. Bu tasarruf, Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin 2023 yılında baz kullanım senaryosuna göre % 14 oranında azaltılmasına eşittir. Ayrıca 2023 yılına kadar 20.000 kişiye ek istihdam sağlarken Türkiye'nin

verimlilik çabalarının bir parçası olarak, Türkiye enerji santrali yatırımlarının 4,2 milyar değerinde olan ihtiyacı ortadan kaldıracaktır.

3. TÜRKİYE'DE NÜKLEER ENERJİ PROGRAMI

Türkiye Atom Enerjisi Komisyonu (TAEC) 1956 yılında nükleer araştırma ve sivil nükleer güç gelişimini denetlemek üzere kurulmuştur (Kıbaroğlu, 1997: 34). 1960'larda TAEC iki araştırma ve Eğitim Merkezi kurarak 1977'de nükleer üretimi başlatmak için 1967'de ilk nükleer santral için bir fizibilite çalışması başlatmıştır (Sirin, 2010).

Nükleer teknolojiye sahip olmayan birçok Avrupa ülkesi ile eş zamanlı olarak, Türkiye'deki nükleer faaliyetler 1955 yılında, "atom enerjisinin barışçıl amaçlar için kullanılması" konulu 1. 1961 yılında Çekmece Nükleer Reaktör ve Eğitim Merkezi'nde eğitim ve temel araştırma için kullanılan 1 MW gücünde bir test reaktörü devreye alınmıştır. Elektrik üretimi için kurulması planlanan nükleer santralle ilgili ilk fizibilite araştırmaları 1968 yılında başlatılmıştır. 1972-74 yılları arasında fizibilite etütleri ve arazi etütleri değişen koşullara göre revize edilmiş, Silifke'nin batısında yer alan Akkuyu bölgesi 1976 yılında ilk kuruluş alanı seçilmiş ve yapılan geniş ölçekli çalışmalara dayanarak Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu'ndan yer ruhsatı alınmıştır. 1976 yılında, nükleer santral ihalesi için girişimler yapılmış ve tekliflerin değerlendirilmesinden sonra 1977 yılında ASEATOM ve STALLAVAL şirketleri ile sözleşme öncesi görüşmeler başlatılmış, ancak çeşitli nedenlerle 12 Eylül 1979 tarihinde görüşmeler başarıyla sonuçlandırılmamıştır.

1983 yılında Akkuyu’da iki ünite, Sinop’ta bir ünite olmak üzere iki bölgede nükleer santraller inşa edilmesine karar verilmiştir. Ancak Hükümet Hazine garantisini uygun bulmamış ve proje tekrar iptal edilmiştir. 1993 yılında kurumsal çerçeve kurulmuş 2000 yılında Türkiye'nin nükleer programı tekrar önerilmiş, ancak hiçbir sonuç elde edilmemiş ve daha uygun koşullar oluşuncaya kadar beklemeye karar verilmiştir. 2006 yılında hükümet bir kez daha nükleer santraller için girişimlere başlamış ve Akkuyu, Sinop ve İğneada’da olmak üzere toplam üç santral kurmaya karar vermiştir (Şekil 5). Daha sonra hükümet tarafından 2007 yılında nükleer santrallerin kurulması ve işletilmesi Kanunu çıkarılmış ve bu da özel sektörün nükleer santrallerin kurulması için bir çerçeve oluşturmuştur. Son olarak, Rusya Türkiye'nin ilk nükleer santrali muhtemelen Rusya tarafından inşa edilecek ve işletilecektir. Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Akkuyu sahasında nükleer santral ve işletilmesi ile ilgili işbirliği Anlaşması Aralık 2010’da Ankara ile Moskova arasında imzalanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Arasında Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma’nın 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanması, ülkemizin yarım asırlık nükleer güç santrali kurma hedefi açısından son derece önemli bir kilometre taşı olmuştur. Anlaşmanın imzalanmasını takiben 13 Aralık 2010 tarihinde Proje Şirketi kurulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Geçtiğimiz süre zarfında, 1 Aralık 2014 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığında ÇED Olumlu kararı, 15 Haziran 2017 tarihinde de EPDK’dan elektrik üretim lisansı alınmıştır. 3 Mart 2017 tarihinde ilk ünite için inşaat

lisansı başvurusunda bulunulmuş ve 19 Ekim 2017 tarihinde alınan sınırlı çalışma izni ile sahada nükleer güvenlikle ilgili olmayan yapıların inşaat faaliyetleri başlamıştır. 2 Nisan 2018 tarihinde ilk ünite için inşaat lisansının verilmesiyle birlikte ilk ünitenin reaktör binasının inşası da başlamıştır. Nükleer güvenlik açısından en önemli ekipmanlardan biri olan kor tutucunun montajı ise 26 Ekim 2019'da tamamlanmıştır. İlâveten, 26 Haziran 2020 tarihinde birinci ünite reaktör binasının iç koruma yapısının ikinci katının montajı da bitmiştir. Akkuyu Projesi kapsamında ilk ünitenin 2023 yılında hizmete alınması planlanmaktadır. Benzer şekilde ikinci ünite için yürütülen çalışmalarda, 30 Kasım 2018'de sınırlı çalışma izni alınmış ve 26 Ağustos 2019'da ikinci üniteye de inşaat lisansı verilmiştir. İkinci ünitenin temeli 8 Nisan 2020 tarihinde atılmıştır. Proje Şirketi, 28 Mart 2019'da üçüncü ünite için ve 12 Mayıs 2020 tarihinde de dördüncü ünite için inşaat lisansı başvurusunda bulunmuştur.

Ülkemizin ikinci nükleer santral projesi olan Sinop Nükleer Santrali için 3 Mayıs 2013 tarihinde Japonya ile nükleer santral yapımı ve iş birliğine ilişkin hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Bu konuda çalışmalar devam etmektedir. Bunun yanında insan kaynağı gelişimi noktasında da çalışmalar sürmektedir. Rusya'ya nükleer enerji mühendisliği eğitimine gönderilen öğrencilerden 2018 yılında 35'i, 2019 yılında 53'ü, bu yıl da 55'i mezun olarak ülkemize dönmüş ve Akkuyu Nükleer A.Ş.'de işe başlamıştır. Ayrıca, 102 öğrencimiz lisans, 22 öğrencimiz de yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Eğitimlerini tamamlayan öğrencilerimiz, Akkuyu Nükleer Santral

Projesinde mühendislikten yöneticilik kademesine kadar farklı alanlarda istihdam edilecektir.

Hükümetler arasındaki anlaşma, Rus şirketi Rosatom'un, her biri 20 milyar dolarlık bir proje olarak 1200 MWe kapasiteli dört adet reaktör inşa etme, sahip olma ve işletme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Bu hükümetler arası yapılan anlaşma yap-sahip ol-işlet (BOO)anlaşma modelinin ilkidir. Bu bağlamda Rus devlete ait nükleer enerji şirketi Rosatom'un % 100 hissesine sahip olacak bir yan kuruluşu olan Akkuyu NGS A. Ş.. kurulmuştur. Rusya ile yapılan" build-own-operate " anlaşması uyarınca, alıcı 15 yıl boyunca 12.35¢/kWh elektrik fiyatı karşılığında alım garantisi sağlanacak yakıt, atık yönetimi ve insan kaynakları sağlayacaktır (IAEA, 2013: 2).

13 Aralık 2010 tarihinde Akkuyu Nükleer Anonim Şirketi, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk Türk Nükleer Santrali'ni kurma projesini uygulamak üzere kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Aralık 2014'te Akkuyu Nükleer Santral inşaat projesi için Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunu onaylamıştır. Nükleer santralin offshore yapılarının temel atma töreni Nisan 2015'te yapılmıştır.

Türkiye Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 25 Haziran 2015 tarihinde Akkuyu Nükleer Santrali'ne elektrik üretimi için ön lisans vermiştir. 29 Haziran 2015'te, Türk şirketi Cengiz İnşaat ile Nükleer Santral'in offshore hidrolik mühendislik yapılarını tasarlamak ve inşa etmek için bir sözleşme imzalandı. Türkiye Atom Enerjisi Kurumu

(TAEK) Şubat 2017’de Akkuyu Nükleer Santrali’nin tasarım parametrelerini onayladı. 15 Haziran 2017’de, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), Akkuyu Nükleer Santrali’ni 15 Haziran 2066’ya (49 yıl) kadar geçerli olan elektrik üretim lisansı verilmiştir. 20 Ekim 2017’de Türk Atom Enerjisi Kurumu, Akkuyu Nükleer Santrali’ne sınırlı çalışma izni verdi ve bu da nükleer santral inşaat lisansına giden yolda önemli bir adımdır. 10 Aralık 2017 tarihinde, sınırlı çalışma izni çerçevesinde Akkuyu Nükleer Santral sahasında inşaat temel atma töreni düzenlenmiştir. Proje kapsamında, nükleer adanın güvenliği ile ilgili binalar ve yapılar hariç, Nükleer Santrali’nin tüm tesislerinde inşaat ve montaj çalışmaları devam etmektedir. Akkuyu Nükleer Santrali, lisanslama konularında Türk tarafı ile yakın işbirliği içinde çalışmalarını sürdürmektedir. 27 Mart 2018’de yürürlüğe giren "stratejik yatırım" statüsü yasasına dayanarak güncellenmiş bir stratejik yatırım sertifikası verilmiş, 2 Nisan 2018’de Akkuyu Nükleer Santrali, Türkiye Cumhuriyeti’nde stratejik yatırımcı statüsünü almıştır. Stratejik yatırımcı statüsü vergi ve gümrük avantajları sağlamaktadır. TAEK, 2 Nisan 2018’de Akkuyu Nükleer Santrali’ne 1 numaralı güç ünitesi inşa etmek için ana inşaat lisansı vermiştir. 3 Nisan 2018’de, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti başkanlarının katılımıyla Akkuyu Nükleer Santrali’nin ilk güç ünitesinin kuruluşuna beton atma töreni düzenlenmiştir. 30 Kasım 2018 TAEK, Akkuyu Nükleer Santrali’nin 2 numaralı güç ünitesinin inşası için sınırlı bir çalışma izni vermiştir. Ocak 2019’da, 2 numaralı güç ünitesi tesisleri için temel kazı çalışmalarına başlanmıştır. 26 Ağustos 2019 tarihinde, Türkiye Nükleer Düzenleme

Kurumu (TNDK) Yönetim Kurulu Kararı ile Akkuyu Nükleer Santrali'nin 2 numaralı güç ünitesi için ana inşaat lisansı verilmiştir. Lisans ile birlikte güç ünitesinin tüm tesislerinde tam ölçekli inşaat çalışmalarına başlamak için izin verilmiştir. Gerekli izinler açısından proje geliştirmenin bir sonraki aşaması, 3 numaralı güç ünitesini inşa etmek için bir lisans almaktır. Lisans başvurusu NDK tarafından değerlendirilmektedir. Akkuyu Nükleer Santral sahasının altyapı hizmetleri tamamlanmış, 1 numaralı güç ünitesinin reaktör binasının duvarlarını güçlendirme çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca büyük boyutlu ekipmanların montajı için hazırlıkların yanında inşaat alanında kullanılacak geçici binalarının inşaatı ve ofis ve tesis binası inşası sürmektedir. Santralin inşaat sahasında bütün iş Türk, Rus ve Uluslararası kalite ve güvenlik kurallarına uygun olarak gerçekleştirilirken, Fransız şirketi Assystem, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Bureau Veritas, gibi bağımsız denetleme kuruluşlarının ve Türkiye Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) sürekli denetim altında ve kontrolü altındadır.

Türkiye'deki ilk nükleer santral projesi, toplam 1200 megawatt kapasiteli Rus tasarımı VVER-4800 reaktörleri ile donatılmış dört güç ünitesini içermektedir (Tablo 5). İnşaat tamamlandıktan sonra Akkuyu Nükleer Santrali'nin yılda yaklaşık 35 milyar kWh üreteceği ve Türkiye'nin elektrik ihtiyacının yaklaşık % 10'unu sağlayacağı planlanmaktadır. Bu, Novovoronej NPP-2'ye (Voronej Bölgesi, Rusya) dayanan bir dizi nükleer santral tasarımıdır. Akkuyu Nükleer Santrali'nin tahmini ömrü 20 yıl daha uzatma olasılığı ile 60 yıldır. Santral Türkiye ve Türk ekonomisinin işletmeleri için sabit ve yeşil

bir enerji kaynağı sunarken uzun vadede bölgenin kalkınmasının da önünü açacaktır (<http://www.akkuyu.com/project-history> 2020).

Tablo 5: Planlanan, Önerilen ve Yapım Aşamasında olan Nükleer Enerji Santralleri

Name	Type	MWe gross	Start construction	Planned startup
Akkuyu 1	VVER-1200/V-509	1200	April 2018	2023
Akkuyu 2	VVER-1200/V-509	1200	June 2020	2024
Akkuyu 3	VVER-1200/V-509	1200	(2021)	2025
Akkuyu 4	VVER-1200/V-509	1200	(2022)	2026
Sinop 1	Atmeal	1150	uncertain	
Sinop 2	Atmeal	1150	uncertain	
Sinop 3	Atmeal	1150	uncertain	
Sinop 4	Atmeal	1150	uncertain	
Igneada 1-4	AP1000x2, CAP1400x2	2x1250 2x1400		

Kaynak: <https://world-nuclear.org/Information-Library/Country-Profiles/Countries-T-Z/Turkey.aspx>, 2020.

Şubat 2008'den bu yana, Karadeniz kıyısındaki Sinop'ta ikinci bir nükleer santral ve 1,7 milyar avroluk bir nükleer teknoloji merkezi inşa etmek için hazırlık çalışmaları devam etmektedir (Şekil 5) ve Mayıs 2013'te hükümet, Mitsubishi Heavy Industries (MHI) ve Areva liderliğinde ve Itochu ve Engie'nin katılımıyla kurulan bir konsorsiyumun 4 Atmeal reaktöründen oluşan ve toplam kapasitesi yaklaşık 4600 MW² olan önerisini kabul etmiştir (Tablo 5). O zamanlar, maliyet yaklaşık 22 milyar dolar olarak tahmin edilmiş, ancak maliyet günümüzde iki katına çıkmıştır. Ekim 2013'te Japonya ile Başbakanlık düzeyinde nükleer santral inşa etmek için münhasır

² Mart 2010 anlaşması, Kepco'nun Sinop'ta dört APR-1400 reaktöründen oluşan bir santral inşa etmek için bir teklif hazırlaması için Kore elektrik şirketi (KEPCO) ve EUAS arasında imzalanan içeriyordu. 2019 yılında yapılan görüşmelerde teklifin yerel inşaat grubu Enka İnşaat ve Sanayi ile birlikte yapıldı. Bu teklifte KEPCO, tesiste % 40 özkaynak alacaktı ve finansmana yardımcı olacaktı, ancak bu teklif, Kepco'nun Akkuyu'da olduğu gibi TETAŞ'TAN ziyade hükümetten elektrik satış garantisi alma konusundaki ısrarı nedeniyle başarısız oldu.

müzakere hakları” resmi bir anlaşma imzalandı. Mart 2015’te Parlamento tarafından onaylandı finansmanının ve % 70 kredi finansmanı, % 30 öz kaynak şeklinde sağlanması kabul edildi(<https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/turkey.aspx>, 2020).

Şekil 5: Türkiye’de Nükleer Enerji Santrallerinin Kurulması Planlanan Sahalar

Şekil 5, Türkiye’de kurulması planlanan Nükleer Santraller’i göstermektedir. Fizibilite çalışmasının başlangıçta 2017’nin ortalarında tamamlanması gerekiyordu ve açıklanan zaman çizelgesi 2017’de inşaatın başlaması ve 2023’ten itibaren faaliyete geçmesiydi. Mayıs 2018’de fizibilite çalışmasının tamamlanmasından birkaç ay sonra olduğu açıklandı. 2023 yılı operasyonel hedef tarihi ertelendi. Ocak 2020’de Enerji Bakanı, hükümetin inşaat fizibilite çalışmaları tamamlanması ve bütçesi planması ile ilgili olarak Bakanlık beklentilerini karşılanmaması nedeniyle teklifi gözden geçirdiğini belirtmiştir. Hükümet kaynakları bunu bir yap-işlet-devret düzenlemesi olarak tanımlarken, Engie bunu yap-işlet olarak

tanımlamaktadır. Belçika'da yedi nükleer reaktör işleten Engie, operatör olması planlanmaktaydı. Euas, Mitsubishi, Itochu ve Engie arasında paylaşılan projede EUAS'ın % 35 hisse., MHI, % 15 ITOCHU ve ENGİE'nin için % 21'i hisse alması planlanmaktaydı. Yeni planlamada EUAS % 49 özkaynak almayı planlamaktadır. Nisan 2018'de Itochu projeden çekilmiştir. Aralık 2018'de MHI ve ortaklarının projeyi terk etmek için müzakere ettikleri bildirmiştir. Eylül 2020'de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Sinop için nihai Çevresel Etki Değerlendirme raporunu onaylamıştır. (<https://www.world-nuclear.org/>, 2020).

TAEK'in 2030 yılına kadar gerekli olan 100 Gw elektriğin üretilmesi için daha fazla nükleer santral inşa etme planları vardır. TAEK Bulgaristan sınırına 12 km uzaklıkta Kırklareli ilinde İgneada'yı (Şekil 5) belirlemiş ve bu Ekim 2015'te onaylamıştır. EUAS, Çin Devlet Nükleer Enerji teknolojisi Kurumu (SNPTC) ve Westinghouse ile Türkiye'de dört üniteli bir nükleer santral inşa etmek ve geliştirmek için özel müzakerelere başlamak amacıyla bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma da santral kurulum yeri belirtilmemiştir. Anlaşma AP1000 (Tablo 5) ve iki CAP1400 (Tablo 5) Westinghouse tabanlı pasif reaktör teknolojisinin kurulumunun yanı sıra işletilmesi, nükleer yakıt, bakım, mühendislik, tesis hizmetleri dahil olmak üzere tüm yaşam döngüsü faaliyetlerini de kapsamaktadır.

Nükleer enerji aynı zamanda ülkenin ekonomik planlarının merkezi olarak sunulmaktadır. İktidardaki AK Parti geçtiğimiz günlerde,

dünyanın en büyük on ekonomisinden biri olmak, iki trilyon dolarlık hedef GSYİH, bir trilyon doların üzerinde dış ticaret hacmi, kişi başına düşen gelir 25.000 \$/yıl ve istihdam oranının 2023 yılına kadar %5.0'ın altında olması gibi iddialı ekonomik hedefleri içeren Vizyon 2023 gündemini açıklamıştır (Melikoğlu, 2013). Ancak parti, bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin' yabancı ' enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltması ve yerli enerji üretimi alternatiflerinin payını hızla artırması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle, Vizyon 2023 Gündemi önümüzdeki on yılda en az iki nükleer santral inşa etmeyi öngörmektedir. Mevcut plana göre, nükleer enerji toplam elektrik üretim kapasitesinin % 10'undan biraz daha azını veya doğalgaz ve kömür santrali kapasitesinin yaklaşık % 20'sini karşılayacaktır.

Nükleer santrallerin inşası için temel argüman, ülkenin ekonomik büyüme için nükleer enerjiye ihtiyacı olması ve daha da önemlisi, tesislerin Türkiye'nin modernleşme hedeflerinde bir kilometre taşı olarak görülmesidir, çünkü Nükleer santraller yüksek bir prestij kaynağı olarak görülmektedir. Ancak, Çernobil felaketinin felaket etkilerini yaşayan Türkiye, çok aktif Ulusal ve yerel nükleer karşıtı harekete sahiptir.

Nükleer enerjinin Türk enerji arzına entegrasyonu, artan elektrik enerjisi talebini karşılayarak ithal yakıtlara bağımlılıktan kaynaklanan riskleri azaltmanın en önemli araçlarından biri olacaktır. MEN, elektrik enerjisi üretimindeki nükleer santrallerin payının 2023 yılı sonuna kadar en az % 5'e ulaşacağını hedeflemektedir. Bu hedefe

ulaşmak için, 2023 yılı sonuna kadar iki nükleer santralin faaliyete geçmesi ve bir tanesinin yapım aşamasında olması planlanmaktadır.

Türkiye'de geleneksel kaynaklar mevcut olsa da, bu kaynaklar linyit ve hidrolik hariç, enerji talebindeki öngörülen büyümeyi karşılamak için yeterli değildir. Bugüne kadar, enerji talebinin yaklaşık % 72'si ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Enerji planlama çalışmaları, Türkiye'nin enerji talebinin ekonomik kalkınma, sanayileşme ve kentleşmeye paralel olarak artmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye enerji arz–talep zincirinde kalan yerli kaynakların potansiyeli ve kullanımı artırmak ve verimli üretimi hızlandırmak bunun yanında birincil enerji kaynakları, (her iki tip kökenli çeşitlendirilmesi) teknolojileri ve altyapıları daha da çeşitlendirme çabaları yoğunlaştırmaktadır.

Yıllar boyunca, nükleer enerjinin savunucuları argümanlarını çok ihtiyaç duyulan enerji güvenliği ve enerji bağımsızlığı üzerine kurmuşlardır. Özellikle, son yıllarda Rusya'ya doğal gaz ithalatına olan bağımlılığın artması, hükümet tarafından nükleer santral inşası lehine güçlü bir argüman olarak sunulmaktadır. Bununla birlikte, sivil toplum muhalefeti, hükümetler arası anlaşmanın Rusya'ya olan genel bağımlılığı azaltmayacağını savunurken: eğer bir şey varsa, nükleer enerjiye (Rus nükleer enerji şirketi ROSATOM'a) bağımlılık için sadece gaz ithalatına (Rus gaz şirketi GAZPROM'a) bağımlılığı değiştirecektir denilmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynakları gelecekteki enerji talebini karşılamak için yetersiz olduğundan, Türkiye'nin

nükleer enerjiye geçmesi kaçınılmazdır. Nükleer santrallerin atık kontrol oranları diğer enerji türlerine göre daha yüksektir. Ayrıca, gerekli önlemlerin alındığı göz önüne alındığında güvenli bir enerji kaynağıdır. Türkiye'de nükleer enerji üretimi için gerekli uranyum ve toryum da bulunmaktadır (Ulutas, 2005; Koptener, 2010).

Türkiye'de nükleer santrallerde uranyum, toryum ve plütonyum gibi atomik yakıtlar kullanılabilir. Türkiye nispeten küçük uranyum rezervlerine sahiptir, ancak çok büyük toryum rezervlerine sahiptir. Türkiye'de 9.129 ton uranyum rezervi ve 380.000 ton toryum rezervi bulunmaktadır. Bu nedenle, geleceğin nükleer yakıtı olarak toryum Türkiye için özel bir öneme sahiptir. Toryum rezervleri, gerekli teknolojik adımların atılması koşuluyla nükleer enerji üretimi için kullanılabilir (Unak, 2000).

Türkiye, tüm dünyada toryum rezervleri açısından ikinci ülkedir. Böyle büyük bir fırsatın değerlendirilmesi, boşa harcamadan, ülkenin geleceği için hayati önem taşımaktadır. Türkiye kesinlikle toryum reaktörlerinin teknolojisine hakim olmalı. Hükümet bunu sağlamak için mutlak ve kararlı bir siyasi irade göstermelidir (Aras, 2013: 113).

SONUÇ

Gelişmekte olan bir ekonomi olarak, Türkiye'de enerji tüketimi ekonomik büyümenin yanı sıra her yıl artmaktadır. Yerli kaynaklarla enerji üretimi yetersizdir ve ülke artan talebi karşılamak için önemli miktarda enerji ithal etmek zorundadır. Sonuç olarak, enerji kaynaklarında ithalatın büyük kısmı, ülkenin finansal gücü, büyümenin sürdürülebilirliği, enerji arzının güvenliği ve enerji dış

politikasının belirlenmesinde büyük kırılmalıklar yaratmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'deki enerji politikası kritik bir tartışma kavramıdır ve hükümetin gündeminde önceliklerden biri olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye nükleer enerji programı geliştirmeyi seçmiş ve reaktörlerin inşasını başlatmıştır. Bugün Türkiye, enerji ihtiyacının çok ciddi bir bölümünü ithal etmektedir. Nükleer enerji, Türkiye'nin doğal gazda % 98 ve petrolde % 93 olan fosil yakıt ithalatına olan yoğun bağımlılığını azaltma, sürdürülebilir büyüme ve enerji güvenliğini sağlamak gibi stratejik hedeflerini desteklemek için sıklıkla kullanılmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na (ETKB) göre, Türkiye'nin 2023 yılında elektrik tüketimi 357 Twh'ye sıçrayacaktır. Bu talebi karşılamak, Rus ve İran gazına alternatif bir senaryo oluşturmak için nükleer enerji çok verimli bir seçim olarak görülmektedir. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı, Türkiye'nin birincil enerji kaynaklarını çeşitlendirmek, yabancı petrol ve doğal gaz kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmak ve bu bağlamda savunmasızlığını ortadan kaldırarak hidrolik, kömür, jeotermal, rüzgâr ve güneş gibi diğer enerji kaynaklarını desteklemek için ulusal bir strateji olarak görülmektedir.

Karbon ayak izi; bir kişi, kurum ya da topluluk faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı olarak atmosfere yaydığı sera gazlarını, karbondioksit (CO₂) eşdeğeri cinsinden ölçer. Genellikle yıllık süre baz alınarak ve ton cinsinden ölçülür. Sera gazları, Dünya atmosferinde en çok ısı tutma özelliğine sahip olan gazlardır. Kyoto Protokolü kapsamında ele alınan sera gazları; Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Azot oksitler (N₂O), Hidroflorokarbonlar (HFC'ler),

Perflorokarbonlar (PFC'ler) ve Kükürthekzaflorür (SF₆)'dür. Bir kısmı doğal yollarla, bir kısmı da insan faaliyetleri sonucu yayılan bu gazlar, yeryüzünden yansıyan güneş ışınlarını atmosferde tutarak dünyanın ısı kaybını önler. Işınların bu gazlar tarafından tutulmasına sera etkisi denir. Bu gazların gereğinden fazla salınması küresel ısınma, iklim değişikliği ve doğal hayatın tehlikeye düşmesine yol açmaktadır. Karbon emisyonları, yani salınımı, temelde doğal gaz, kömür, petrol gibi fosil yakıtların yakılması sonucu oluşur. Fosil yakıtlar karbon içerirler ve yakılmaları sonucunda bu karbon açığa çıkmaktadır. Fosil yakıtların yakımı sonucu ortaya çıkan sera gazı emisyonları, küresel ısınmanın en büyük nedenlerinden biridir. Küresel ısınma sorunuyla uluslararası düzeyde baş etmek için 1997 yılında Kyoto Protokolü imzalanmış ve 2005 yılında uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin mevcut yüksek CO₂ emisyonunu makul bir seviyeye düşürebilmek için yapması gereken, sahip olduğu yenilenebilir enerji potansiyelini elektrik üretiminde kullanması ve böylelikle şu anki üretiminde kullandığı fosil yakıt kullanımını azaltması gerekmektedir. Elektrik üretiminin ekonomik olarak fizibilitesine bağlı olarak, yenilenebilir enerji kaynakları yanında nükleer enerji kaynağına da yönelmelidir. Bu dönüşüm sayesinde Türkiye daha fazla enerji güvenliği ve fiyat istikrarı sağlarken enerjide dışa bağımlılığını da azaltabilir. Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için potansiyel yerli kaynaklarını enerji üretimine yönlendirmesi gerekmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının hem birincil enerji arzı, hem de elektrik üretimi

amacıyla değerlendirilmesi sürdürülebilir kalkınmanın temini açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin enerji sektörüne olan dış bağımlılığında, Rusya önde gelen bir ülkedir. Bu bağımlılık, Türkiye'nin siyasi manevra alanını daraltmakta, ekonomik belirsizliğe yol açmakta ve Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından biri olan döviz açığını derinleştirmektedir. Bu çerçevede, nükleer santrallerin inşasının enerji ithalatının azaltılmasında önemli bir rol oynayacağı söylenebilir. Nükleer enerji santralleri inşa etmek için Rusya'dan destek almanın, enerjide dışa bağımlılık sorununun çözümünde yeterli olmayacağına ve bağımlılığın devam edeceğine dikkat çeken bazı eleştirmenler vardır. Bununla birlikte, kurulum aşamasında daha yüksek başlangıç maliyeti ve teknolojik bağımlılığa rağmen, nükleer santraller ülkemize katkıda bulunacaktır. Sürdürülebilir bir gelişme düzeyini korumak ve sanayisini uluslararası arenada rekabet edebilecek seviyeye çıkarmak için, enerjinin büyük bir kısmının ithal etmesi gereken Türkiye, enerji tedarik portföyüne nükleer santral eklemelidir.

Sonuç olarak, Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de enerji sektörünün ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir biçimde karbonsuzlaştırılması gerekmektedir. Bu, hem ekonominin dış kaynaklara bağımlılığını azaltacak, hem de karbon ayak izindeki artışı dengeleyecektir. Temiz enerjiye teşvikin artırılması için hidroelektrik enerji dışındaki tüm yenilenebilir enerji potansiyelinin etkin kullanımı yanında nükleer enerjinin kullanımını daha güçlü bir şekilde destekleyen yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye'nin

nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarını mümkün olduğunca fazla kullanmaya çalışması gerektiği sonucuna varılmıştır. Geniş bir yelpazede elektriğe olan yüksek talep nedeniyle yakın gelecekte yatırım yapılması son derece gereklidir. Nükleer enerjinin Türk enerji arzına entegrasyonu, artan elektrik enerjisi talebini karşılayarak ithal yakıtlara bağımlılıktan kaynaklanan riskleri azaltmanın en önemli araçlarından biri olacaktır. Tüm faktörler, nükleer enerjinin Türkiye için kesinlikle gerekli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, nükleer enerji ile elektrik üretimi mümkün olan en kısa sürede başlatılmalıdır. Nükleer enerji temiz bir enerjidir ve elektrik üretimi için fosil yakıtlarla maliyet açısından rekabetçidir.

Türkiye, tüm dünyada toryum rezervleri açısından ikinci ülkedir. Böyle büyük bir fırsatın değerlendirilmesi, boşa harcamadan, ülkenin geleceği için hayati önem taşımaktadır. Türkiye kesinlikle toryum reaktörlerinin teknolojisine hakim olmalıdır. Hükümet bunu sağlamak için mutlak ve kararlı bir siyasi irade göstermelidir. Nükleer enerji üretiminde gerekli önlemleri alınarak en son teknolojilerle kurulan nükleer santraller, eksikliklerini en aza indirmenin yanı sıra ülke ve toplumlara birçok fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akova, İ. (2016), Enerji Kullanımındaki Değişimler, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Altınay, G. & Karagöl, E. (2005), Electricity consumption and economic growth: Evidence from Turkey, *Energy Economics*, Cilt: 27, Sayı: 6, Sayfa: 49-856, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2005.07.002>, (E.T: 03.08.2020).
- Aras, E. (2013), The Necessity of Nuclear Energy in Turkey: A Comparison with Hydropower Energy, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, Cilt: 8, Sayı: 2, Sayfa: 107-114, <http://dx.doi.org/10.1080/15567249.2011.633594>, (E.T: 23.08.2020).
- Dinçer, M. Z. & Aslan, Ö. (2008), Sürdürülebilir Kalkınma, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Hidrojen Enerjisi: Türkiye Değerlendirmesi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Balat, H. (2008), Contribution of Green Energy Sources to Electrical Power Production of Turkey: A Review, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, No:12, Sayfa: 1652–1666.
- Bekiroğlu, O. (2011), Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Kuralı: Karbon Ayak İzi, II. Elektrik Tesisat Ulusal Kongresi, http://www.emo.org.tr/ekler/49c17cab08ed10e_ek.pdf, (E.T: 06.08.2020).
- Çapık, M. & Yılmaz, A. O. & Çavuşoğlu, İ. (2012), Present Situation and Potential Role of Renewable Energy in Turkey, *Renewable Energy*, No: 46, Sayfa: 1-13.
- Çengel, Y. A. (2011), Energy efficiency as an inexhaustible energy resource with perspectives from the U.S. and Turkey, *International Journal of Energy Research*, Cilt: 35, Sayı: 2, Sayfa: 153–161, <https://doi.org/10.1002/er.1761>, (E.T: 17.09.2020).
- Erol, İ. & Sencer, S. & Özmen, A., & Searcy, C. (2014), Fuzzy MCDM Framework for Locating a Nuclear Power Plant in Turkey. *Energy Policy*, 67186-197.
- Ertekin, P. (2012), Sürdürülebilir Kaynak Kullanımına Yönelik Çevre Eğitimi Uygulamalarının İlköğretim Öğrencilerinin Karbon Ayak İzi Konusunda

Bilinçlenmeleri Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Gojayevev, Z. & Sarmidi, T. & Salleh, N. M. & Jafari, Y. (2012), Economic Development, CO2 Emissions And Fossil Fuel Consumption in Turkey: An Ardl Bounds Testing Approach. Journal of Academic Research in Economics, 4(3), Sayfa: 257-270.
- Kaypak, Ş. (2013), “Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak”, Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi 6 (1), Sayfa: 154-159.
- Kibaroglu, M. (1997), Turkey’s quest for peaceful nuclear power, Nonproliferation Review, Spring-Summer, Sayfa: 33–44, <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/kibaro43.pdf>, (E. T: 02.08. 2020).
- Koktener, B. (2010), Where is the location of nuclear energy in Turkey’s national electricity energy policy? In: Hükümet ve Liderlik Okulu Düşünce Grubu, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, Sayfa: 26–51, İstanbul.
- International Atomic Energy Agency & Power Reactor Information System (IAEA/PRIS, 2019), World Statistics, <https://pris.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/UnderConstructionReactorsByCountry.aspx>, (E.T: 02.07. 2020).
- IEA 2014, International Energy Agency Energy Statistics. 2014 Database For 2012 Statistics Ed. OECD/IEA; Paris, <http://www.iea.org/stats/index.asp> (E.T: 16.10.2020).
- International Atomic Energy Agency (IAEA 2013), Akkuyu NGS A.Ş, Akkuyu Nuclear Power Plant: Progress to-date and the WayForward, 2013, Presentation at IAEA, https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/45/100/45100076.pdf, (E.T: 03.08.2020).
- International Atomic Energy Agency (IAEA, 2015), Nuclear Technology Review 2015, Printed by the IAEA in Austria,: <https://www.iaea.org/sites/default/files/ntr2015.pdf>, (E.T: 11.11.2020).
- International Atomic Energy Agency (IAEA, 2016), International Atomic Energy Agency’s Power Reactor Information Systems Database, <https://pris.iaea.org/PRIS/home.aspx>, (E.T: 11.08.2020).

- International Atomic Energy Agency (IAEA, 2017). Country Nuclear Power Profile. Russian Federation, <https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/cnpp2017/countryprofiles/Russia/Russia.htm>, (E.T: 06.10.2020).
- Melikoğlu, M. (2013), Vision 2023: Forecasting Turkey's natural gas demand between 2013 and 2030, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Cilt: 22, Sayı: C, Sayfa: 393–400, <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2013.01.048>, (E.T: 06.10.2020).
- Özalp, M. (2019), Turkey's Energy Security of Supply and Demand in the Global Scale, *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 14 Sayı: 1, Sayfa: 537-552.
- Özsoy, C. (2013), Yeşil Ekonomi ve Yeşil Yakalı Çalışanlar: Türkiye Potansiyel Yeşil İşlere Hazır mı? *Kariyer Gündemi*, Sayı: 3.
- Sağlık Bakanlığı, İklim Değişikliğinin Sağlık Etkilerinin Azaltılması Ulusal Programı ve Eylem Planı, http://cevresagligi.thsk.saglik.gov.tr/Dosya/Iklim_degisikligi.pdf, (E.T: 18.06.2020).
- Sirin, S. M. (October 2010), An assessment of Turkey's nuclear energy policy in light of South Korea's nuclear experience, *Energy Policy*, Sayı: 38, Cilt: 10, Sayfa: 6145–6152, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.05.071>, (E.T: 10.10.2020).
- Şirin, S. M. & Ege, A. (2012), Overcoming Problems in Turkey's Renewable Energy Policy: How Can EU Contribute?, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16 (2012) Sayfa: 4917–4926.
- Temurçin, K. & Aliağaoğlu, A. (2003), Nuclear energy and reality of nuclear energy in Turkey in the light of discussions, *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2003, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 25-39, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691595>, (E.T: 10.10.2020).
- Ulutaş, B. H. (2005), Determination of the appropriate energy policy for Turkey, *Energy*, Elsevier, Cilt: 30, Sayı: 7, Sayfa: 1146-1161, <https://ideas.repec.org/a/eee/energy/v30y2005i7p1146-1161.html>, (E.T: 10.09.2020).
- Unak, T. (2000), What is the potential use of thorium in the future energy production technology? , *Progres in Nuclear Energy*, Cilt: 37, Sayı: 1-4,

- Sayfa: 137–144, [https://doi.org/10.1016/S0149-1970\(00\)00038-X](https://doi.org/10.1016/S0149-1970(00)00038-X), (E.T: 10.08.2020).
- Talinli, I. & Topuz, E. & Uygur Akbay, M. (2010), Comparative analysis for energy production processes (EPPs): Sustainable energy futures for Turkey, *Energy Policy*, Elsevier, Cilt: 38, Sayı: 8, Sayfa: 4479-4488, <https://ideas.repec.org/a/eee/enepol/v38y2010i8p4479-4488.html>, (E.T: 05.10.2020).
- Yıldırım, M. & Örnek, İ. (2007), Ultimate Choice for Energy: The Nuclear Energy, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 6, Sayı:1, Sayfa: 32-44, Gaziantep / Turkey, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223528>, (E.T. 07.08.2020).
- Yılmaz, M. (2012), The energy potential of Turkey and its importance of renewable energy sources in terms of electricity production, *Ankara University Journal of Environmental Sciences*, Cilt: 4, Sayı:2, Sayfa: 33-54, Ankara; <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/55157/20179.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (E.T: 05.10.2020).
- Yim, M. S. (August 2006), Nuclear Nonproliferation and the Future Expansion of Nuclear Power, *Progress in Nuclear Energy*, Cilt: 48, Sayı: 6, Sayfa: 504-524, <https://doi.org/10.1016/j.pnucene.2005.10.003>, (E.T: 09.10.2020).
- Yüksel, İ. (2012), Global Warming and Environmental Benefits of Hydroelectric For Sustainable Energy in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(6), Sayfa: 3816-3825.
- Zinkle, S. J. & Was, G. S. (February 2013), Materials Challenges in Nuclear Energy, *Acta Materialia*, Cilt: 61, Sayı: 3, Sayfa: 735-758, <https://doi.org/10.1016/j.actamat.2012.11.004>, (E.T: 09.11.2020).
- Wiedmann, T. & Minx, J. (2008), A Definition of 'Carbon Footprint'. In: C. C.Pertsova, *Ecological Economics Research Trends: Chapter 1*, pp. 1-11, Nova Science Publishers, Hauppauge NY, USA, http://www.censa.org.uk/docs/ISA-UK_Report_07-01_carbon_footprint.pdf, (E.T: 13.07.2020).
- WWF (2012a), Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, WWF Rapor TR 2012, https://www.footprintnetwork.org/content/images/article_uploads/Turkey_Ecological_Footprint_Report_Turkish.pdf, (E.T: 12.11.2020).

WWF (2012b), Living Planet Report 2012, Biodiversity, biocapacity and better choices, http://awsassets.panda.org/downloads/l_lpr_2012_online_full_size_single_pages_final_120516.pdf, (E.T: 12.11.2020).

World Nuclear Association (WNA, 2019). Information Library Index, <https://www.world-nuclear.org/information-library/facts-and-figures/nuclear-generation-by-country.aspx>, (E.T: 09.07.2020).

<http://www.akkuyu.com/project-history>, (E.T. 07.08.2020).

[https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.22888765.760155191.16061585742049639144.1606158574#/,](https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.22888765.760155191.16061585742049639144.1606158574#/) 2020.

https://enerjiapi.etkb.gov.tr//Media/Dizin/EIGM/Raporlar/Enerji_Talep_Projeksiyonu/114176-turkiye_elektrik_enerjisi_talep_projeksiyonu_raporu.pdf, 2020.

<https://www.teias.gov.tr/tr-TR/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>, 2020.

https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/TURKEY%20ENERGY%20OUTLOOK_%202020_%2813.7.2020_A%29.pdf, (E.T: 01.06.2020).

<https://world-nuclear.org/Information-Library/Country-Profiles/Countries-T-Z/Turkey.aspx>, (E.T: 10.10.2020).

<https://www.world-nuclear.org/>, 2020).

BÖLÜM 15

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN DAMPİNG VE ANTI-DAMPİNG UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. İ. Ethem DAĞDEVİREN¹
Öğr. Gör. Şakir MİRZA²

---

¹Uşak Üniversitesi Eşme Meslek Yüksekokulu,Lojistik Bölümü, Uşak, Türkiye,ethem.dagdeviren@usak.edu.tr , ORCID: 0000-0003-2317-6407

²Uşak Üniversitesi Eşme Meslek Yüksekokulu,Lojistik Bölümü, Uşak, Türkiye,sakir.mirza@usak.edu.tr , ORCID: 0000-0003-4869-864X

GİRİŞ

İthalat ve ihracat rakamlarının her geçen gün arttığı günümüz dünyasında birçok ülkede dış ticaret açığı meydana gelmektedir. Birçok ürünün üretilmek yerine dışarıdan ithal edildiği görülmektedir. Böyle bir durumda ülkelerin yerli işletmeleri yurt dışı firmalarla rekabet edebilme açısından zaman zaman sıkıntılar çekmektedir. Kimi zaman dumping uygulamalarından dolayı haksız rekabetler ortaya çıkmaktadır. Bu da yerli işletmeleri olumsuz etkilemektedir. Bu doğrultuda ülkeler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları da ortadan kaldırmak amacıyla Cenevre’de Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması (GATT) adında uluslararası bir anlaşma imzalanmasına karar verilmiş ve anlaşma metni tamamlanıp Ekim 1947’de imzalanmıştır. 24 ülkenin taraf olduğu GATT 1948 yılında yürürlüğe girmiş ve en son gerçekleştirilen 1994 Uruguay müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1995’de Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş (Kaçum,2017, s.3) ve GATT böylece kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Uluslararası ticarete gümrük duvarlarının ortadan kaldırılıp, yeni pazarların oluşmasını sağlayan DTÖ uluslararası ticarete ilişkin kurallar koyup bu kuralların uyulup uyulmadığını kontrol edip, herhangi bir uyuşmazlıkta çözüm bulmaktadır.

Türkiye’deki dumping ve anti- dumping uygulamalarını değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada Gümrük Tarifeleri Ve Ticaret Genel Anlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü hakkında bilgi verildikten sonra Türkiye’deki Damping ve Anti- Damping uygulamaları incelenmiştir.

1. DIŞ TİCARET İŞLEMLERİ VE DIŞ TİCARETİ SAVUNMA ARAÇLARI

Ülkelerin ekonomik büyümelerinin temel unsurlarından birisi olan dış ticaret (Şerefli, 2016,s.136) ‘‘İthalat ve ihracat hareketlerinin toplamından oluşan ve bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin tümüdür’’ (Yıldız,2016s.3).Başka bir ifadeyle dış ticaret‘’ bağımsız ülkeler arasında gerçekleştirilen mal, hizmet, sermaye ve fikrimülkiyet hakları ticaretinin tümüdür’’(Gül tekin ve Savcı 2008,s.1).Dış ticaret hacminde önemli potansiyele sahip ülkeler dış ticaret sayesinde ekonomik gücünü artırıp, çeşitli faydalar elde etmektedir (Durakçay, 2017, s.259). Fakat dış ticaret eğer doğru yönetilemezse ülkeler için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Gültekin, 2010, s.11.).

Temel amacı ekonomik büyümeyi gerçekleştirip kalkınma ve büyüme hızını artırmak olan dış ticaretin bu amaçlara ulaşmak için bir takım politikaları vardır. Bu politikalar sayesinde ülkenin refah düzeyi artacak,istihdam sağlanacak ve değerli ürünler ihraç edilecektir. Böylece kişi başına düzen gelirdede artış meydana gelecektir (Şerefli, 2016, s.141). Bu amaçlara ulaşmak için kullanılan politikalar şunlardır (http://www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/D%20Ticaret%20Politikas%20Aralar%20ve%20Amalar.doc);

1. Gümrük Tarifeleri

2. Tarife Dışı Araçlar

A) Miktar Kısıtlamaları

1. İthalat Kotaları
2. İthalat Yasakları
3. Döviz Kontrolü
4. Çoklu Kur Sistemi

B) Yeni Korumacılık ve Öteki Tarife Dışı Araçlar

1. İhracat ve Gönüllü Kısıtlamaları
2. Damping
3. İhracat Sübvansiyonları
4. İç Piyasaya Dönük Endüstrilere Sübvansiyonlar
5. Fark Giderici Vergiler
6. Yurt İçi Katkı Zorunluluğu
7. İhracat Vergileri
8. Karteller
9. Sağlık, Çevre Standartları, İdari Düzenlemeler
10. Diğer Kısıtlamalar

2. Gümrük Tarifeleri Ve Ticaret Genel Anlaşması (Gatt)

Az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler için serbest ticaretin olması, sanayi toplumu olabilmek için gerekli makine ekipmanın ithal edilmesine olanak sağlamaktadır (Elitaş, 2016, s.5). Serbest ticaret sayesinde ülkele üretmediği malları ithal ederek toplumun faydasına sunmaktadır (Elitas, 2016, s.5). Fakat ülkelerin ekonomik çıkarlarını da göz önünde bulundurup kendi milli sanayilerini de korumaları gerekmektedir (Kaçum, 2017, s.3). Böyle bir durumda özellikle gelişmiş ülkeler, bir taraftan ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını isterken diğer taraftan da kendi sanayilerini korumak amacıyla ithalat karşısında koruyucu önlemler almaya çalışmaktadır (Kaçum, 2017, s.3).

1930'lu yıllarda ortaya çıkan ekonomik sıkıntılarla birlikte ülkeler kendi sanayilerini korumak için gümrüklerde uyguladıkları tarifeleri artırmaya başlamış ve böylece dünya ticaret hacminde düşüş meydana gelmiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkması iş birliğini azaltmış ve bu konuda herhangi bir önlem alınmazsa olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağı bazı ülkeler tarafından fark edilmiştir (Yüce, 2011, s.4). Böylece bu ülkeler dünya ticaret hacminde önemli paya sahip olan ülkeler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları da ortadan kaldırmak amacıyla Cenevre'de Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması (GATT) adında uluslararası bir anlaşma imzalanmasına karar vermişler ve anlaşma metni tamamlanıp Ekim 1947'de imzalanmıştır (Yaman, 2019, s.25-26). 24 ülkenin taraf olduğu GATT 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmada belirlenen kurallar zaman zaman

güncellenmekte ve ülkelerin daha serbest ticaret yapmalarını amaçlamaktadır. Bu çerçevede ticaretteki kısıtlamalar kaldırılacak, gümrükte belirlenmiş tarifelerde indirimler yapılacak ve uluslararası ticarete ayrımlar ortadan kalkıp karşılıklı tavizler ortaya çıkabilecektir (Hoekman, 2013, s.47). Bu anlaşmaya dahil olan ülke dış ticarete uluslararası kuralları kabul etmiş sayılıp, herhangi bir kota koymamayı benimsemiş olacaktır (Sandalcı,2010, s.22).

Gümrük tarifeleri ve ticaret genel anlaşması (GATT) geçici olarak faaliyet göstermek için imzalanmış olup herhangi bir kuruluş değil bir anlaşmadır (Yolchuyev, 2016, s.22). Kuruluşun herhangi bir tüzel kişiliği olmayıp, sadece anlaşmaya dahil olan ülkelerin anlaşmayı kabul ettiği için bağlayıcılığı bulunmaktadır (Kaplan, 2014, s.14) . GATT bütçesi üye ülkelerden dünya ticaretindeki paylarına göre aldığı katkılardan oluşmaktadır. Alınacak kararlar 3-4 haftalık yıllık toplantılarda üye ülkeler tarafından alınmıştır. Anlaşmaya herhangi bir ülkenin üye olabilmesi için oyların 2/3 ünü alması gerekmektedir (Şahaner, 2019, s. 14). İlk yıldan beri farklı komiteler kurularak faaliyetlerini gerçekleştiren GATT'a (Yolchuyev, 2016, s.23) Türkiye'nin katılması 1951 yılında İngiltere-Troquoy'da gerçekleştirilen müzakerelerde görüşülmüş ve 1953 yılında anlaşmayı imzalayarak taraf ülke olmuştur. 1995 yılına kadar yapılan 4 konferans ve 4 ticaret müzakeresi şunlardır (Sayın,2019, s.19);

- 1947 Cenevre Konferansı (İsviçre)
- 1949 Annecy Konferansı (Fransa)
- 1951 Torquay Konferansı (İngiltere)

- 1956 Cenevre Konferansı (İsviçre)
- 1960-1961 Dillon Round (İsviçre)
- 1964-1967 Kennedy Round (İsviçre)
- 1973-1979 Tokyo Round (İsviçre)
- 1986-1994 Uruguay Round (Uruguay)

En son gerçekleştirilen 1994 Uruguay müzakereleri sonucunda 1 Ocak 1995’de Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş (Kaçum,2017, s.3) ve GATT böylece kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Yüce, 2011, s.4). Dünya Ticaret Örgütü GATT’de yer alan ayrımcılık yapmama (nondiscrimination) ilkesinin iki kuralı en çok kayrılan ülke (most-favoured nation) ve ulusal işlem (national treatment) kurallarının yanı sıra şeffaflık, karşılıklı olma ve tarifelere bağlı kalma ilkelerini de benimsemiştir (Yaman, 2019, s.25-26).

3. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ)

Uluslararası bir kurum olan D.T.Ö uluslararası ticaretin serbest bir şekilde yapılmasını sağlayan, ortaya çıkabilecek sorunların çözümlenmesini sağlayan ve uluslararası ticaret kurallarını müzakereler sonucu ortaya koyup yöneten bir örgüttür (Kaçum, 2017, s.6). Uluslararası ticarete gümrük duvarlarının ortadan kaldırılıp, yeni pazarların oluşmasını sağlayan DTÖ (Yolchuyev, 2016, s.1) uluslararası ticarete ilişkin kurallar koyup bu kuralların uyulup uyulmadığını kontrol edip, herhangi bir uyuşmazlıkta çözüm bulmaktadır (Kaçum, 2017, s.6). Bu doğrultuda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde gerçekleştirilen Uruguay müzakereleri (1986-1994) sonucunda 1 Ocak 1995 tarihinde

D.T.Ö kurulmuştur (Aktaş, 2017, s.5). Merkezi İsviçre'nin Cenevre şehrinde olan DTÖ 2020 yılı itibariyle 164 üye ülkesi bulunmaktadır ve yaklaşık 30 ülkenin üyelik görüşmeleri devam etmektedir (http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa). Geçici olarak oluşturulan GATT'ın devamı niteliğinde olan D.T.Ö uluslararası ticareti serbestleştirmesi amacıyla bir kuruma ihtiyaç duyulmasından dolayı oluşturulmuştur (Gürsoy, 2014, s.55). Uruguay görüşmelerinin en önemli sonucu olan D.T.Ö GATT son düzenlemelerini de içinde bulunduran Dünya Bankası ve IMF den sonra 3. bir kurum olarak Dünya ticaretinin gelişmesi için çalışmalar yürütmektedir (Kaplan, 2014, s.16).

DTÖ üyeler tarafından yürütülmekte olup, alınacak kararlar üye ülkelerin müzakereleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Ana kararlarda üye ülkelere ait bakan, büyükelçi ve diğerlerinin de katılımıyla en az 2 yılda bir yapılan müzakere toplantılarında verilmektedir (Şahaner, 2019, s.16).

Dünya ticaret kurallarının bugün ki hukuki boyutunun oluşturulmasında büyük katkıları olan D.T.Ö'e (Yolchuyev, 2016, s.1) Türkiye 1951 yılında GATT'a katıldığı için DTÖ'nün kurucu üyelerinden birisi olmuştur (Aktaş, 2017, s.5). Yaklaşık yarım yüzyıl faaliyet göstermiş GATT ile D.T.Ö'nün amaçları arasında büyük benzerlikler söz konusudur. Bu amaçlar D.T.Ö kuruluş anlaşmasının ön sözünde yer almakta olup şunlardan oluşmaktadır (Yüce, 2011, s.5);

- Üyelerin, karşılaştırmalı üstünlük ilkesine dayalı serbest ticaretin dinamik ve statik yararlarından en üst düzeyde

yararlanmasını sağlayarak, tüm Dünyada hayat standardını yükseltmek,

- Dünya ticaretinde ciddi bir liberalizasyon ve genişlemenin sağlanması,
- İstihdamı artırmak ve istikrarlı bir şekilde artan reel gelir ve reel talep hacmini yükseltmek,
- Mal ve hizmet ticaretini önleyen engelleri aşamalı olarak kaldırarak üyeler arasında mal ve hizmet ticaretini geliştirmek,
- Dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun şekilde dağıtımını sağlamak üzere, üretim ve çevre standartları ve sözleşmeleri oluşturmak, önlemler almak, çevreyi korumak,
- Farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynakları geliştirmek,
- Gelişme yolundaki ülkelerin ve özellikle azgelişmiş olanların artan dünya ticaretinden ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı bir pay almalarını sağlamak.

Mal, hizmet ve fikir ticaretini de içine alan D.T.Ö (Şahaner, 2019, s.15) bu amaçlara ulaşmak için şu görevleri yerine getirmektedir (Sayın, 2019, s.24) ;

- GATT'dan devralınan görevlerin uygulanması, idaresi ve işleyişini sağlamak,
- Yapılacak yeni çok taraflı ticaret görüşmeleri için bir platform oluşturmak ve ticaretin serbestçe yapılabilmesi için yeni alanlar kazandırmak,

- Üyeler arasında çıkabilecek uyuşmazlıkları çabuk ve etkili şekilde çözmek üzere arabuluculuk mekanizması oluşturmak,
- Üyelerin dış ticaret politikalarını denetlemek,
- IMF, WB ve bunlara bağlı kuruluşlarla işbirliği içinde olmak,
- Uluslararası ticaret sisteminden yararlanabilmeleri için gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmak, Sanayileşme sonrası çevrenin korunabilmesi için üye ülkelerle politikalar geliştirmek,
- Haksız rekabet uygulamalarına karşı izlenecek politikaları belirlemek.

4. DAMPİNG KAVRAMI VE TÜRLERİ

Damping “belirli bir ürünün normal değerinin altında bir fiyatla başka bir ülkeye, doğal avantaj, teknolojik üstünlük veya işgücü gibi haklı nedenlere dayanmaksızın ihracı ya da ithal ülkesindeki bağlantılı ithalatçı tarafından düşük bir fiyatla satılmasıdır” (Akgül,2017, s.34). İngilizce karşılığı dumping, kelime anlamı ise atmak, dökmek olan dumping (Sayın, 2019, s.9) D.T.Ö’ye göre “bir ürünün, benzer bir ürünün ihracatçı ülkede tüketim için satışa sunulan fiyattan daha düşük fiyatla ihraç edilmesi” ve “yerleşik sağlam bir sanayiye tehdit etmesi yada bir sanayinin kuruluşunu geciktirmesi” dir(Kaya, 2010, s.5). Türkiye’de 1989 yılında yürürlüğe giren ithalatta haksız rekabetin önlenmesi kanununda da dumping “bir malın Türkiye’ye ihraç fiyatının, benzer malın normal değerinin altında olması” olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 2014, s.8). İngiliz ekonomi sözlüğü The Penguin’in Dictionary Of Economics de “ bir malın yabancı ülke pazarında marjinal maliyetinin altında satılması” olarak tanımlanan

dampinge (Tuncer, 2001.s,11) en önemli katkı Jacob VİNER tarafından olmuştur. ‘A Problem in İnternational Trade ‘ isimli kitabında da dumping konusuna ayrıntılı bir şekilde değinmiştir (Kaplan, 2014, s.9).

Damping herhangi bir ülke tarafından başka bir ülkeye ucuz mal satılması anlamına gelmemektedir. İhraç eden ülke bilinçli olarak fiyatı düşürüp pazar payını kapmakta, o ülkenin yerli üretimini zarar verip tehdit etmektedir (Kaçum, 2017, s.14). İhraç eden ülkede ise ürün daha yüksek fiyata satılmaktadır. Hatta bazı firmalar maliyetinin altında bir fiyatla satış işlemi gerçekleştirmektedir (Gültekin, 2010, s.11-12). Böyle bir durumda haksız rekabet ortaya çıkmaktadır (Başkal, 2010, s.107).

Uluslararası ticarete en uzun süre ile uygulanan dampingin İngilizler tarafından yünlü kumaş ithalatı ile 1580-1650 yılları arasında %20-30 daha ucuz fiyattan Osmanlı İmparatorluğuna yapılmış ve Osmanlının yünlü kumaş sanayisinin yıkılmasına neden olmuştur (Gültekin, 2010,12). GATT anlaşması sayesinde, imzalandığı tarihten sona erdiği tarihe kadar haksız rekabet ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Anlaşmaya taraf ülkelere herhangi biri damping nedeniyle zarara uğrarsa bu durumda ülke yaptırım uygulayabilmektedir. Fakat damping GATT anlaşmasına göre yasaklanmamış olup, eğer ithalatçı ülke damping sonucunda zarara uğramamışsa, uğradığı zararı tazmin etme şansına sahip olmaktadır (Yaman, 2019, s.27).

Uluslararası ticarete 3 türlü damping bulunmaktadır. Geçici damping, sürekli damping ve yıkıcı damping.

*Geçici dumping, talepte azalma, tercihlerin değişmesi, bazı malların demode olması, firmalardaki plansız üretim vb. sebeplerle elde kalmış olan stokları elden çıkarmak amacıyla daha düşük fiyattan ihraç etmektir (Gültekin, 2010, s.11-12). Firmanın maliyetine satışı gerçekleştirebilmesi için pazar payının yüksek olması gerekmektedir (Akgül, 2018, s.41). Yurtiçinde fiyatı düşürmek istemeyen firma (31.s.9) elde biriken stokları elden çıkarınca normal şartlardaki satışlarına geri döner (Beğen, 2007, s.14). Genellikle tarımsal ürünlerde ve modası geçmiş ürünlerde tercih edilen geçici dumping ilk defa piyasaya girmek, rekabeti ortadan kaldırmak, piyasada itibar sahibi olmak gibi çeşitli amaçlarla zaman zaman tercih edilmektedir (Yaman, 2019, s.18).

*Sürekli dumping ise işletmenin iç piyasadaki pazar payının küçük olması nedeniyle maksimum kara ulaşmak amacıyla maliyetin az üstünde ürünlerin yurtdışına satılmasıdır (Gültekin, 2010, s.11-12). Genellikle sanayi alanında gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan sürekli dumping de (Akgül, 2018, s.40) firma sabit maliyetleri iç piyasadan elde ettiği kazançtan karşıladıktan sonra ürünleri düşük fiyatla sürekli dış pazara ihraç etmektedir (Bakkalcı, 2018, s.14). Dış pazara satılan ürünlerin fiyatı iç pazardaki fiyattan daha düşük olup firmalar kar maksimizasyonu için satış yapmaktadır (Beğen, 2007, s.13).

*Yıkıcı dumping bir firmanın herhangi bir ülkedeki rakiplerini ortadan kaldırmak amacıyla ihraç fiyatını kendi ülkesindeki fiyattan daha düşük fiyattan tutarak satış yapmasıdır (Gültekin, 2010, s.11-12).

İhracatçı firma bilinçli olarak fiyatları daha düşük tutarak rakip firma piyasadan çekilene kadar piyasada düşük fiyatta ürün satmaya devam etmektedir. Rakipler piyasadan çekildikten sonra fiyat yükseltilmekte, böylece eski zararlarını karşılamaya çalışmaktadır (Kaçum, 2017, s.14). Haksız rekabet sonucu ortaya çıkan yıkıcı dumping ile ihracatçı firma tekeli durumunda olduğundan kar maksimizasyonunu sağlayarak kısa sürede eski zararı telefı edebilmektedir (Yüce, 2011, s.23).

5. DAMPİNGİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Bir firmanın yurtdışına her yaptığı ucuz ihracatçı dumping olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Yapılan işlemin dumping olarak ifade edilebilmesi için ihraç edilen ürünün ihraç fiyatının düşük olması ve ithalatçı ülkedeki fiyatın bu ürün fiyatından yüksek olması gerekmektedir (Yaman, 2019, s. 19-20). Ayrıca ortaya çıkan zararın dumping nedeniyle ortaya çıktığının kesin olarak kanıtlanması gerekmektedir (Yaman, 2019, s. 22-23).

İhracatçı firmaları dumping yapmaya iten çeşitli sebepler vardır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır; (Beğen, 2007, s. 11-12)

- İç piyasayı bozmaksızın nakit sıkıntısını ortadan kaldırmak,
- Kendi ülkesine dumpingli ihracat yapan ihracatçıları bundan vazgeçirmek,
- İhraç piyasasında daha güçlü bir rekabet düzeyine ulaşmak
- Zararı azaltmak,
- Uluslararası ticaret pastasından daha fazla pay almak ve yurtiçi sanayilerini desteklemek

Damping işlemlerinden ithalatçı ve ihracatçı ülkeler farklı olarak etkilenmektedir. İthalatçı ülkedeki tüketici kişiler damping işleminden dolayı düşük fiyatla ürün aldıkları için olumlu etkilenmektedirler. Fakat uzun vade de damping yapan firma piyasada tekel konuma gelince fiyatlar artacağı için tüketicilerde bu durumdan olumsuz etkilenecektir (Kaplan, 2014, s. 10-11). Ama ithalatçı olan ülkede ihraç edilen ürün eğer üretilmiyorsa damping'in zararından söz edilemez (Yaman, 2019, s. 22-23). İthalatçı ülkede ki iç piyasada yer alan firmalar açısından damping büyük tehlike arz etmektedir. Bu firmalar iç piyasada rekabet açısından büyük güç kaybediyor hatta zamanla piyasadan çekilmek zorunda kalıyorlar (Akgül, 2018, s. 43).

İhracatçı firma açısından bakıldığında damping işlemleri her ne kadar kazançlı gibi görünse de yerli tüketicilerin aynı ürünü daha pahalıya satın almalarından dolayı tüketicilerin refah seviyesinde düşüş meydana gelmektedir (Sayın, 2019, s. 14). Ayrıca dampingi yapacak olan firma yurtdışına daha düşük fiyata ürün satmak için yurt içindeki fiyatları artıracak, buda ülke ekonomisini olumsuz etkileyecektir (Kaplan, 2014, s. 10-11)

Dampingin hangi türü olursa olsun uluslararası ticarete zarar verici etkisi bulunmaktadır. Bireylerin refah seviyelerini olumsuz etkilemekte ve ülkeler arası farklı fiyatlar ortaya çıkmaktadır. Hem ihracatçı hem ithalatçı ülkelere kaçınılması zor durumlar ortaya çıkarabilmektedir (Beğen, 2007, s. 16-18).

6. DAMPİNG'E KARŞI ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Damping ile ilgili ilk düzenleme 1947 yılında GATT anlaşmasının VI. Maddesi ile olmuştur. Bu madde dampingi yasaklar nitelikte değildir. Sadece anlaşmaya taraf ülkelerin anti-damping önlemleri alabileceğini düzenlemektedir. Dampinge karşı önlem alınması GATT anlaşması çerçevesinde yapılmakta ve soruşturma bu doğrultuda yürütmektedir (Elele, 2008, s.57). Anlaşmaya göre, ürünün ihraç fiyatı ile normal değeri karşılaştırılmakta ve delillerle zarar tespiti yapılarak soruşturma yürütülmektedir. Yapılan soruşturma işlemi normal şartlarda 1 yıl içerisinde sonuçlandırılmaktadır (Göktepe, 2015, s. 445-446).

Türkiye'de ise damping ile ilgili 3577 sayılı ithalata haksız rekabetin önlenmesi hakkında kanun ve 3861 sayılı ithalatta haksız rekabetin önlenmesi hakkında yönetmelik yer almaktadır (Göktepe, 2015, s. 446). 3577 sayılı kanun ilk olarak 1.10.1987 tarihinde yürürlüğe konulmuş olup konuyla ilgili prosedürü içermektedir (Yüce, 2011, s. 35). Kabul edilen kanuna göre ithalat genel müdürlüğü bazı durumlarda şikayet ile bazı durumlarda da re'sen damping inceleme işlemlerini yapabilmektedir. Damping'den zarar gördüğünü ifade eden gerçek veya tüzel kişiler yazılı olarak başvuruda bulunup yeterli kanıt varsa soruşturma işlemi açılmaktadır. Ön inceleme yapıldıktan sonra ithalatta haksız rekabeti değerlendirme kuruluna teklif sunulur. Ön inceleme azami 45 günde tamamlanmak zorunda olup eğer soruşturma açılırsa soruşturma yürütülür (Göktepe, 2015, s. 446).

7. DAMPİNGE KARŞI VERGİ UYGULANMASI

Haksız rekabetin en önemli araçlarından olan dampinge karşı ülkeler korunmak maksadıyla “geçici önlemler, fiyat taahhütleri, anti-damping vergisi, geçmişe yönelik vergi uygulanması” gibi önlemler alabilmektedir (Akgül, 2018, s. 52-54).

GATT anlaşmasına göre damping uygulaması neticesinde zarar gören ülkenin anti-damping vergisi koyma hakkı vardır. Tarife dışı olan bu vergi sayesinde zarar gören ülkedeki yerli üretici haksız rekabet karşısında olumsuz etkilenmez (Beğen, 2007, s. 20). Bu verginin asıl amacı devletin kazanç sağlaması değil zarar gören firmanın zararının giderilmesidir (Yüce, 2011, s. 37). Damping’e karşı korunma yollarında en etkin olanı anti-damping vergisi hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Kaplan, 2014, s. 11). Ayrıca istenilen ülkeye ya da istenilen işletmeye uygulanabilmesi anti-damping vergisini tercih edilir kılmaktadır (Kaplan, 2014, s. 11).

Fakat bu verginin uygulanabilmesi için soruşturma açılıp, yeterli delilin olması ve kanıtlanması gerekmektedir (Kaçum, 2017, s. 16). İlk anti-damping vergisi İsveç tarafından İtalya’ya 1955 yılında konulmuştur. İtalya’nın naylon çorapta damping yaptığı kararından dolayı konulmuş olup birkaç ay sonra kaldırılmıştır (Kaçum, 2017, s. 11). Soruşturma başlatılması içinde aşağıdaki şartların olması gerekmektedir (Kaçum, 2017, s. 16-17);

- Söz konusu ürünün söz konusu ülke veya ülkelerden yapılan ithalatında hızlı ve önemli artış yaşanması, artış tehlikesi görülmesi,
- İthalatçı ülkede söz konusu ithal ürünün yerli üretim piyasa fiyatının çok altında bir değere satılıyor olması,
- Yerli üreticilerin söz konusu ithalattan zarar görerek şikayette bulunmaları,
- İthal ürünün fiyatının ithalatçı ülke devleti tarafından belirleniyor olmaması.

Haksız rekabete karşı uygulanan anti-damping vergilerinin amaçları şunlardır (Köse, 2013, s. 112);

- İthalatta haksız rekabet karşısında yerli üreticileri korumak,
- Hükümetler üzerinde politik baskı oluşturan yerli üreticileri koruyarak,
- Onlara ekonomik avantaj sağlamak,
- İthalatı kısarak dış ticaret ve cari açığın azalmasına katkıda bulunmak.

Aşağıdaki Tablo 1’de Türkiye’nin uyguladığı anti- dumping vergisinin sektörlere göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de Uygulanan Anti-Damping Vergilerinin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	Anti-Damping Sayısı
TEKSTİL	51
MADEN VE METAL	51
PLASTİK VE KAÇUK	24
MAKİNE	18
AHŞAP	7
DİĞER	7
KİMYA	5
TAŞIT	1
ELEKTRİK ELEKTRONİK	1
TARIM VE HAYVANCILIK	1
KÂĞIT	1

Kaynak: Sayın, 2019, s.52

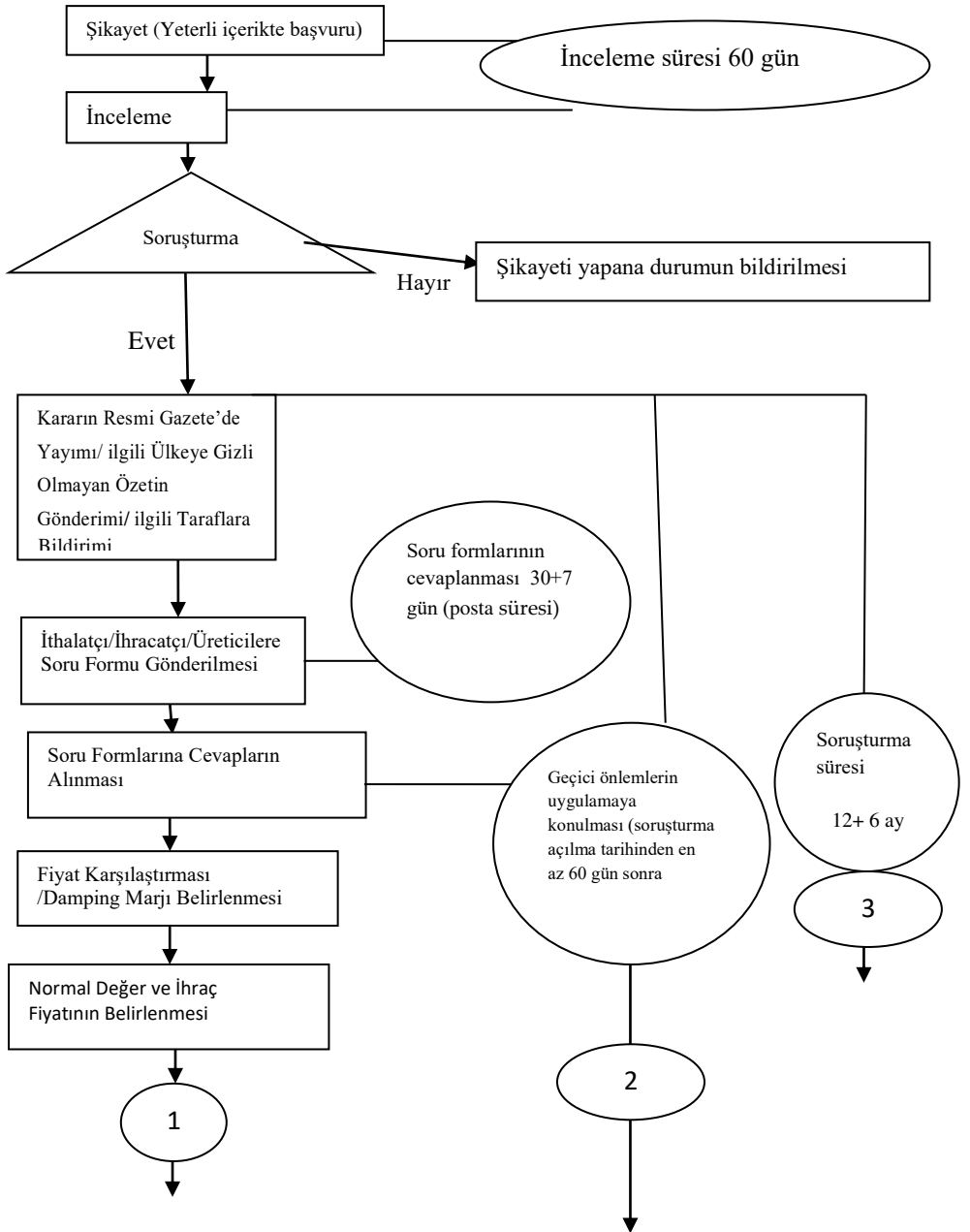
Açılan soruşturma sonucunda yerli üreticiyi korumak amacıyla konulan anti-damping önlemlerinin zaman zaman sakıncalarında ortaya çıkabilmektedir. Bu sakıncalar şunlardır (Akgül, 2018, s. 57);

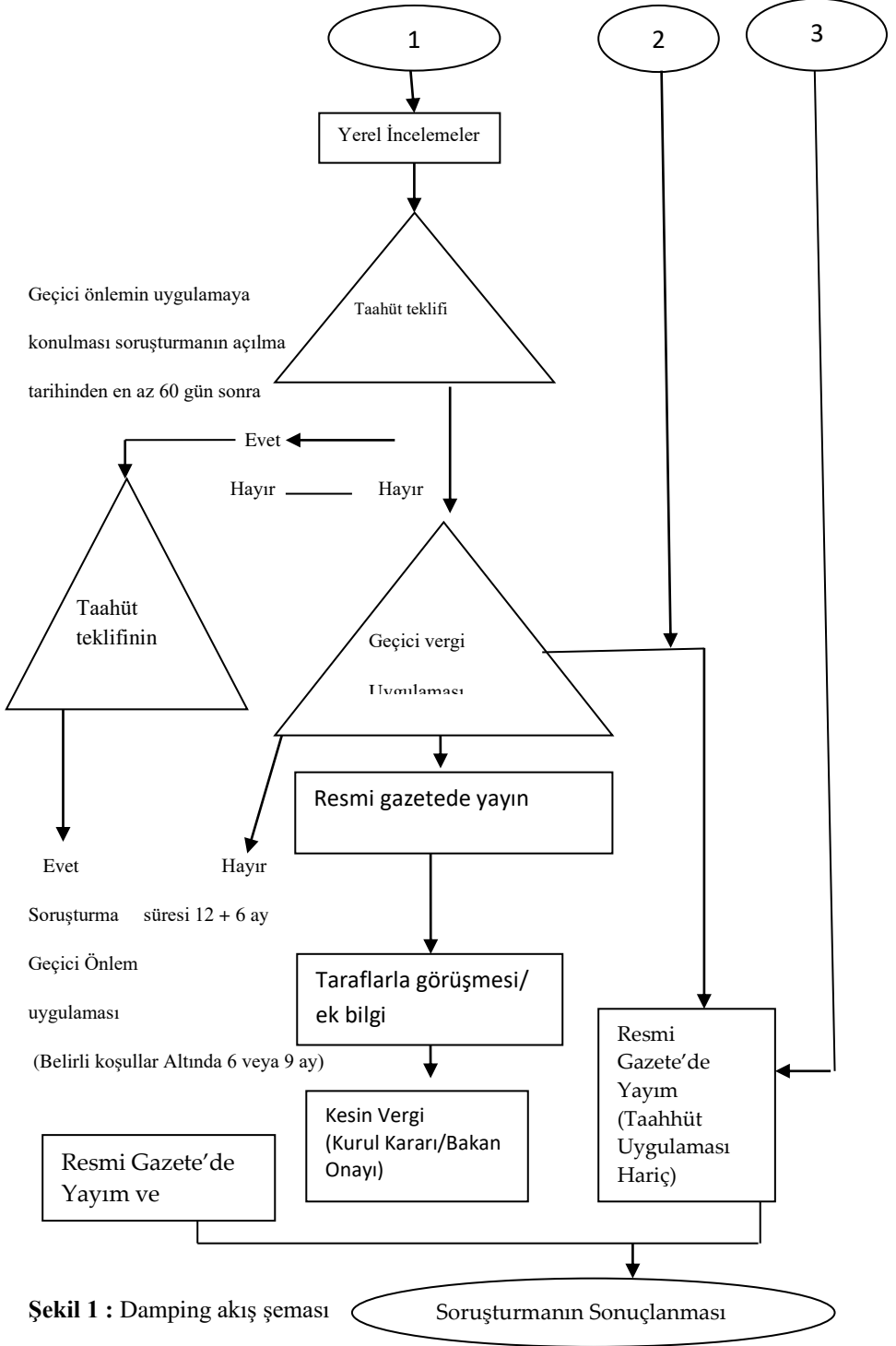
- Soruşturma açılması dahi ithalatçı ve ihracatçı için güvensizliğe yol açar.
- Üretim dalını koruma amacı olsa da, aynı zamanda bu üretim dalının serbest rekabet ortamı için gerekli yapısal uyumunu engeller veya geciktirir. Böylece rekabeti azaltıcı etkide bulunur.
- İthal ülkesinin ticaret yaptığı ülkeler de korumacı önlemler olarak bu ülkedeki üreticilerin ihracatını engelleyebilir.
- Bu önlemler, korumacı amaçlarla haksız olarak uygulanabilir. Böylece serbest ticareti engelleyebilir.

8. DAMPİNG SORUŞTURMASI

Damping işlemi neticesinde zarara uğrayan gerçek yada tüzel kişilerin başvurusu üzerine soruşturma açılır (Akgül, 2018, s. 50). Ayrıca yetkili kurum tarafından yeterli delil olması durumunda re'sen soruşturma açılabilir (Gültekin, 2010, s. 15). Başvuru neticesinde elde edilen belgelere göre soruşturma açılması kararının verilmesi neticesinde ihracatçı ülke makamlarına bildirilir. BaŐvuruya ait tam metin yetkililerle paylaŐılır ve ihracatçıya kendisini savunma Şansı verilir (Kocum,2017, s. 18). Özel durumlar haricinde soruşturma 1 yıl içerisinde tamamlanır. Özel durum olsa dahi bu süre 18 ayı geçemez (www.wtok.com). Ayrıca sonucun resmi gazetede yayımlanması gerekmektedir (Beğen, 2007, s. 45).

Anti-damping soruşturmaları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle (Yaman, 2019, s. 38) birlikte genellikle aşağıdaki semadaki gibidir (Beğen, 2007, s. 50-51)

Soruşturma sonucunda şu hallerin ortaya çıkması durumunda soruşturma kapatılır (Kaplan, 2014, s. 31):

- Soruşturma konusu ithalatın dampinge konu olmadığının,
- Bu ithalattan kaynaklanan zararın bulunmadığının belirlenmesi halinde,
- Damping marjı ya da ithalat miktarının ihmal edilebilir düzeylerin altında olması halinde,
- şikayetin geri çekilmesi,
- şikayet konusunun ortadan kalkması,
- Başvuruda bulunan tarafın işbirliğini sürdürmemesi.

9. ANTI DAMPİNG

İlk olarak Kanada’da 1904 yılında yürürlüğe giren anti-damping kanunu ile Gümrük Bakanlığı karar mercii olmuştur (Heydan 2012.111). Modern anlamda anti-damping uygulamaları ise GATT anlaşması ile 1947 yılında başlamış olup GATT’ın 6.maddesinde belirlenmiştir (Kaplan, 2014, s. 14). İlk anti-damping önlemi 1997’de Çinli firmalara açılan soruşturma olup (Yaman, 2019, s. 72-73) 2019 yılına kadar 1861 tane anti-damping önlemi alınmıştır (Yaman, 2019, s. 54).

Türkiye’de damping ile ilgili ilk yasal düzenleme 1972 yılında 1615 sayılı gümrük kanunu ile yapılmıştır. 1989 yılındaki mevzuattan sonrada anti-damping soruşturmaları uygulanmaya başlamıştır (Koum,2017 s. 25).

GATT'a göre anti-damping uygulamalarının geçerli olması için 3 temel kriter bulunmaktadır. Bunlar (Beğen, 2007, s. 27);

- Dampingli satışın yapılmış ya da halen yapılıyor olması,
- İthalatçı ülkenin yerli sanayine yönelik maddi zarar ya da maddi zarar tehdidi oluşması,
- Zararın dampingden kaynaklanmasıdır.

Tablo 2'de Anti-damping Önlem sayıları bakımından en çok önlem alan 20 ülke ve sayıları yer almaktadır.

Tablo 2: Anti-damping Önlem Sayıları İtibarıyla İlk 20 Ülke (2019)

Ülke	Yürürlükteki Önlem Sayısı
ABD	361
Hindistan	275
Türkiye	182
Brezilya	168
Avrupa Birliği	121
Çin Halk Cumhuriyeti	106
Arjantin	97
Kanada	83
Meksika	70
Avustralya	64
Pakistan	45
Tayland	45
Güney Kore	37
Güney Afrika	30
Endonezya	28
Kolombiya	22
Rusya Federasyonu	17
Malezya	16
Ukrayna	15
Mısır	14

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü web sayfasından <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableView.aspx?mode=modify&action=search>)

Aşağıda yer alan Tablo 3'de 2019 yılı verilerine göre Türkiye tarafından başlatılan soruşturma ve önlem sayıları yer almaktadır

Tablo 3. Ülkeler İtibarıyla Türkiye'ye Karşı Başlatılan Soruşturma ve Uygulanan Anti- Damping Önlem Sayıları (Haziran 2019)

Ülke	Yürürlükteki AD Önlem Sayısı	Devam Eden AD Soruşturması Sayısı
ABD	10	1
Arjantin	1	-
Avrupa Birliği	1	2
Avustralya	-	1
Brezilya	1	-
Çin Halk Cumhuriyeti	1	-
Dominik Cumhuriyeti	1	-
Endonezya	-	1
Fas	2	-
Filipinler	1	-
Hindistan	2	-
İsrail	1	2
Kanada	4	1
Mısır	3	-
Pakistan	1	1
Tayland	1	-
Ukrayna	-	1

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü web sayfasından (<http://i-tip.wto.org/goods/Default.aspx>)

SONUÇ

Türkiye'de son yıllarda dış ticaret hacminde önemli gelişmeler meydana gelmektedir. İhracat rakamlarının yanı sıra ithalat rakamlarında da artışlar meydana gelmektedir. İthalat işlemleri neticesinde dumping işlemlerinden dolayı haksız rekabetin ortaya çıktığı görülmektedir. Damping neticesinde Türkiye'de bulunan firmalar büyük zararlarla karşılaşabilmektedir. Bunun önlenmesi için Türkiye'nin buna gerekli önlemleri alması gerekmektedir. Bu

çerçeve de dampinge karşı anti- damping uygulanmaktadır. Böylece milli firmalar haksız rekabet karşısında korunabilmektedir. Son zamanlarda artan damping işlemleri sonucunda 2019 yılı itibariyle Türkiye 182 tane anti damping önlemi almış olup ilk sırayı 361 adetle ABD almıştır. Türkiye'ye karşıda en fazla 10 tane olmak üzere ABD tarafından damping önlemi alınmıştır. Türkiye'nin yerli sanayisini koruması için bu önlemlerin daha dikkatli araştırılıp gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, D. (2018). Türkiye İle Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Antidamping Uygulamaların Gümrük Birliği Kapsamında Değerlendirilmesi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Aktaş, N. (2017). Türk Dış Ticaret Sistemi Ve Yapısının İncelenmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Başkol, M. O. İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesinde Anti-Dumping Soruşturmasının Etkinliği. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2(1), 107-114.
- Beğen, Ş. (2007). Ülkemizde Damping Ve Antidamping Vergisi Uygulamasının İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Durakçay, F. A. ,& Canveren, Ö. (2017). Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Hedefi Çerçevesinde Değişen Dış Ticaret Politikası: 2002-2012 Dönemi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (Special), 255.
- Elele, Onur, (2008); Uluslararası Ticarete Damping ve Anti-Damping, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Elitaş C. Uluslararası Ticaret Ve Finansman. Gazi Kitapevi. Ankara. 2016
- Göktepe, H. (2015). İthalatta Haksız Rekabet ve Türkiye'de Anti-Dumping Uygulamaları (Unfair Competition İn Imports And Anti-Dumping Practices İn Turkey). In International Conference On Eurasian Economies (Pp. 445-454).
- Gültekin, S. (2010). Dış Ticarete Haksız Rekabet: Damping. Rize Üniversitesi Fmr Dergisi, 10(1), 10-18.
- Gültekin, Sadettin, Mustafa Savcı, (2008); Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi, Murathan yayınevi, Trabzon.
- Gürsoy,H.(2014). Lojistik Sektörünün Dış Ticaretteki Rolü Ve İşletmeler Üzerinde Etkisi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Heydon K. Ve Woolcock S. The Ashgate Research Companion To International Trade Policy. Ashgate Publishing Limited. England. 2012
- Hoekman, B. M.Ve Kosteckı M. The Political Economy Of The World Trading System The Wto And Beyond. Oxford University Press. Third Press. 2013

[Http://Www.Mfa.Gov.Tr/Dunya-Ticaret-Orgutu-__Dto_.Tr.Mfa](http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa)

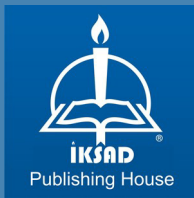
- Kaplan, R. (2014). Anti-Damping Uygulamalarının Makro Ekonomik Belirleyicileri: Türkiye Örneği. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Kaya,S.(2010). Avrupa Birliği'nde Anti Damping (Karşı Düşürüm Soruşturması) Uygulamaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Koçum, M. (2017). Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Kapsamında Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası Savunma Araçları. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Köse, A. (2013). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller: Anti Damping Vergilerinin Ve İlave Gümrük Vergilerinin Türk Tekstil Ve Hazır Giyim Sektörlerine Etkileri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Sandalcı, U. (2010). İhracat Teşvikleri Ve Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri (Doctoral Dissertation, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Sayın, A. (2019). İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Ve Türkiye'nin Açtığı Antidamping Soruşturmaları Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Şahaner, E. (2019). Ab'nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticaretine Etkileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(3), 136-143.
- Yaman, A. (2019). Türkiye'nin Uluslararası Ticarete Karşılaştığı Damping Sorunu Ve Anti-Damping Vergisi Uygulamaları. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

- Yıldız, K. (2016). Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulamalar. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi
- Yolchuyev , R.(2016).Uluslararası Ticaret Düzenlenmesi Bağlamında Dünya Ticaret Örgütü Kurallarının Ve Sözleşmelerinin İncelenmesi Ve Türkiye İçin Değerlendirme. T.C İstanbul Ticaret Üniversitesi Ticari Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Yüce, Y. (2011). Uluslararası Ticarete Sübvansiyon Ve Karşı Önlemler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- TUNCER, S. (2001). “ Damping Ve Dampinge Karşı Vergi – I”, Yaklaşım, Sayı 97, s.11.
- Bakkalcı, A. (2018). Yeni Yeni Ticaret Politikaları Açısından Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları Stratejik mi?. Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar I. Ijopec Puclication, London.
- http://www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/D%20Ticaret%20Politikas%20Aralar%20ve%20Amalar.doc
- www.wtok.com

ISBN: 978-625-7687-36-2